

NATURALHISTORIKERN

LARS LEVI LAESTADIUS

AV

OLLE FRANZÉN

(Originalverket: Olle Franzén: NATURALHISTORIKERN
LARS LEVI LAESTADIUS, TORNEDALICA NR. 15-1973

Utgivet digitalt av Pajala Folkbibliotek med tillstånd av
författaren, Dr. Olle Franzén , Nacka, år 2007.

Julkaistaan Pajalan kunnankirjaston toimesta digitaalisessa
muodossa tekijän, Tri Olle Franzénin, Nacka, luvalla 2007.

Published digitally by Pajala Library with permission of the
Author, Dr. Olle Franzén, Nacka 2007.

© **Olle Franzén**

INLEDNING

Litteraturen kring Lars Levi Laestadius är omfattande. På svenska, finska och norska har man granskat hans verksamhet som förkunnare och religionsfilosof. I en uppsats från mitten av 1940-talet — Lars Levi Laestadius. Naturforsker eller Prest? — ägnar sig domprosten Kristian Nissen som den förste åt en systematisk granskning av Laestadius som naturalhistoriker. I här föreliggande arbete har granskningen förts vidare. Avsikten har varit att försöka sammanfatta vad Laestadius i sitt avlägsna hörn av världen uträttade till vetenskapens fromma och att ge några bidrag till hans biografi. Professor Nils Hylanders i litteraturförteckningen nämnda arbeten har varit rättesnöre för den botaniska nomenklaturen.

Innehåll

I Arjeplog och Kvikkjokk	5
Gymansist och viaticant	18
Studentåren. Botaniska resor. Ungdomsskrifter	32
Präst och botanist. Loca parallela plantarum	71
Breven till Elias Fries under 1830-talet	117
Laestadius och Carl Johan Hartman.....	135
Brev till Göran Wahlenberg 1828—1844	
Sjukdom. Pastoralexamen.....	141
Botaniken under åren 1840—1860	161
Lars Levi Laestadius och zoologin	197
La Recherche-expeditionerna	234
Expeditionen 1838	234
Expeditionen 1839	250
De fortsatta förbindelserna med fransmännen	257
Meteorologi.....	269
Källor och litteratur.....	282
Summary.....	295
Personregister	301

I Arjeplog och Kvikkjokk

"Här hade mina förfäder varit pastorer alltifrån konung Karl Gustafs tider till konung Adolf Fredriks, i en oavbruten serie, son efter fader. Den siste var min farfader, vilken vid sin död 1755 efterlämnade endast 11 omyndiga barn, av vilka det sista föddes en vecka efter hans död och de två äldsta just då hade avrest till Härnösands gymnasium", skriver Petrus Laestadius i sin Journal.¹ Ångermanlänningen Johan Laestadius blev kyrkoherde i Arjeplog 1662. Av hans talrika avkomlingar blev flera nybyggare i Pite lappmark och lapskt blod kom efterhand in i släkten. Större delen av de 250 svenskar, som på 1830-talet bodde i Arjeplogs socken var mer eller mindre befryndade med Laestadierna.² Den ovan omtalade farfadern var Johan III Laestadius och bland hans 11 omyndiga efterlevande, som efter änkans två nådår enligt Petrus Laestadius "lasstals" fraktades till Piteå där de hade anförvanter, fanns den då elvaårige Carl, senare känd som fader till Carl Eric, Lars Levi och Petrus Laestadius. En av hans bröder förde den prästerliga traditionen vidare, en annan blev klockare, en tredje skolrektor. Sex systrar ingick ståndsmässiga äktenskap i Öster- och Västerbotten,³

¹ Laestadius, P., Journal av Petrus Laestadius för första året av hans tjänstgöring som missionär i Lappmarken (1928) I 79.

² Laestadius, P., Forts. af Journalen (1833) 237; Bylund, E., Koloniseringen av Pite lappmark t. o. m. 1867 (1954).

³ Örnberg, V., Sv. ättartal 12 (1908) 268 f.

själv sattes Carl efter nödtorftig skolgång i hantverkslära. 1760 fanns han som lärling hos guldsmeden Jakob Danielsson Lampa i Stockholm.⁴ Enligt vad han själv berättar för J. Nensén skulle han sammanlagt 20 år ha vistats "å Södra orterna", varav ett och ett halvt i Sala.⁵ Han skall under denna tid ha studerat mineralogi och bergsmekanik och uppger för Nensén, att han i fyra år arbetat hos en myntproberare Flintberg.

1770 hade i Västerbotten bildats ett bolag, som skulle återuppta malmbrytning i Nasa silverfjäll efter 111 års ödesmål. Man välvde stora planer. Nybyggen skulle insynas, vägar byggas och transportproblemen lösas. Man fick bland intressenterna med män som prosten Högström och professor Meldercreutz.⁶ Initiativtagarna var patrioter och ville att i första hand västerbottningar skulle gynnas av den kommande välfärden. Det var väl anledningen till att man kallade hem Carl Laestadius och trots hans för uppgifterna kläna utbildning, anställde honom som ledare för byggandet av en smältugn i Adolfström och senare som hyttmästare. Det första smältningsförsöket 1775 misslyckades alldeles och efterskickad expertis fann att skulden låg hos hyttmästaren, som fick avsked och ett par svåra år. 1778 blev han på förord av några intressenter anställd på nytt och lyckades efter undervisning av en expert åstadkomma godtagbara resultat vid smältningar 1779.⁷ Han for nu än en gång söderut för att fullständiga sin utbildning och 1780 gjorde han hos Bergskollegium en framställning om att antas som auskultant i det han återopade sin lärotid i Sala och sin övertygelse om kommande gagneliga gärningar i den provins i vilken han "av gudaktiga föräldrar är född och uppfosttrad".⁸ Han blev antagen som sådan och han står anteck-

⁴ Mantalslängd 1760, Stadens inre och östra delar, 21, SSA.

⁵ R 649, 524, UUB. (Nenséns uppteckningar.)

⁶ Bromé, J., Nasafjäll (1923) 278 f.

⁷ Forts, af Journalen 219 f., Bromé a. a., 286—290.

⁸ Bergskoll. ark., EIV vol 310, RA.

nad som malmletare vid Nasafjäll.⁹ När han återkom till hemtrakten, bosatte han sig i Adolfström och fick efter en tid hand om malmbrytningen och titeln bergsfogde. Ersättningen var måttlig för den slitsamma och utsiktslösa uppgiften att göra driften vid Nasa lönsam. 50 rdr rgs årligen plus vissa naturaförmåner av bolaget och därtill 16 rdr av kronan.¹⁰ För Nensén berättar bergsfogden på gamla dagar om sina besvär med ovilliga arbetare och dålig utrustning. Vid Nasa måste man gräva upp likkistor på den gamla begravningsplatsen för att använda de vitriolimpregnerade bräderna som bränsle och till fogdens uppgifter hörde att jaga arbetare som från det omänskliga slitet på kalfjället rymt till Norge.¹¹ Bolaget kom omsider på fallrepet och ledningen växlade fram till 1821 då en mystisk eldsvåda satte punkt för alla förhoppningar.¹² Laestadius hade under något av 1790-talets sista år slutat vid företaget, om frivilligt eller inte, är oklart. Enligt L. Horneman var han 1796 alltjämt verksam som bergsfogde.¹³

Laestadius var från 1774 gift med en stockholmska, Brita Ljung, och hade med henne tre barn.¹⁴ Efter ett för ekonomin ödesdigert försök som nybyggare flyttade han med familjen till kyrkplatsen i Arjeplog, där hustrun dog 1798. Året efter gifte sig änklungen med Anna Magdalena Johansdotter, f. 1758, änka efter nybyggaren Lars Olofsson i Kuorokveik.¹⁵ Hon var född i Sorsele och dotter till en av Laestadius' sysslingar. Under de första åren av äktenskapet försökte sig bergsfogden, som

⁹ Bergskoll. ark. Auskultantmatrikel I, 542.

¹⁰ R. 649, 524, UUB.

¹¹ Ibid. 509, 510.

¹² Bromé a. a., 337.

¹³ Bergskoll. ark. E II d: 10.

¹⁴ Örnberg, V., a. a.,

¹⁵ Sandewall, A., Lars Levi Laestadius och Sorsele-läseriet, Kyrkohist. årsskrift 1950, 145. De 21 barn, som Carl Laestadius skulle ha haft enl. E. Wallquist, De kränka och de uslingar (1968) 134, har sökts utan framgång. Hans andra hustru var i sitt första äktenskap barnlös.

han livet ut titulerades, än en gång som nybyggare, först i Jäkkvik senare i Buokt. Två söner föddes, men försöken med nybyggen misslyckades och familjen flyttade på nytt till kyrkplatsen, där den fick en torftig bärgning. Husfadern fiskade, brände benaska och kokade lim, hustrun skötte och skaffade mat åt några kor, får och getter. År 1807 reste landskamrer G. E. Winblad von Walter genom Arvidsjaur och Arjeplog upp till Nasa. Hans uppdrag var att skaffa sig en uppfattning om socknarnas klimat och odlingsmöjligheter; detta med anledning av att silverbrukets dåvarande ledare baron Staël von Holstein sökt statligt bidrag till sina jordbruksexperiment. Landskamreren redogjorde i en utförlig berättelse för sina erfarenheter.¹⁶ När han kom till kyrkplatsen i Arjeplog beskriver han i en lång svepande mening den trakt, där Lars Levi tillbragte några barnaår: "Om landet häromkring vore tillgängligt för människoflit, så att odlingar kunde verkställas med förmodan om ersättning för använda kostnader, så skulle detta ställe med sin överraskande stolta utsikt till fjällbygden och den stora ansenliga sjön vara ganska vackert, men då man på stället finner en outtömlig tillgång på större och mindre sten i blandning med grus, och ser österut sumpiga myror och moras av lika beskaffenhet, ävenväl upptäcker snö och is på bergen, på närmare och längre håll, samt således erinras om de orsaker i naturen, som i det nedre och mera bebodda landet med västanvinden tillskyndar den idoge odlaren, ofta på en enda natt förlusten av det glada hopp hans rika sädesåkrar lova honom och man därjämte som nu natten emellan den 11 och 12 juli får se jorden betäckt med rimfrost, då kan den vidsträckta utsikten av de fiskrika sjöarna, icke hämma de obehagliga känslor som uppkomma vid föreställningen om jordbrukarens olyckliga belägenhet i detta kalla och hårda klimat."

¹⁶ Norrbottens län, Malmfälten 751 ff, Nasa fjäll 1807 af landskamreren G. E. Winblad von Walter. Bergm.ämb:s i n. distr. ark., Luleå.

År 1808 togs far, styvmor och halvbröder omhand av Carl Eric Laestadius och bodde i Kvikkjokk till dennes död 1816. Därefter bodde föräldrarna livet ut i Arjeplog.¹⁷ År 1820 fick Carl Laestadius arrendera skolbordet, dvs. de åkrar och ängar som varit avsedda för den nyligen indragna lappskolans underhåll,¹⁸ och från det året tycks livet ha blivit drägligare för de hårt prövade gamlingarna. Limkokningen fortsatte, odlingar drevs och av släktingar handhavda renar gav avkastning. 1827 rapporterar Petrus i Journalen, att fadern ägde 105 renar.¹⁹ Hustrun dog 1824 och bergsfogden levde resten av sitt liv ensam i ett bofälligt hus. Petrus, som uppger att en av orsakerna till att han vände åter till lappmarken var faderns ensamhet, berättar om dennes distraktioner och om hur han 81-årig kastade ut den berusade och farlige Hiskelig ur sin stuga.²⁰ Carl Laestadius dog 1832. Enligt bouppteckning, som gjordes av Petrus 8 febr. 1833 lämnade han efter sig ägodelar värda 256 rdr, bland vilka man lägger märke till 66 renar, en limpanna om 100 kannor och "åtskilliga bouteiller".²¹ Eftervärlden och hans två yngre söner har haft föga gott att säga om honom. Lars Levi ger i Ens ropandes röst en ofta citerad karakteristik av föräldrarna. "Kvinnan hade ett melankoliskt temperament, men mannen hade ett hetsigt temperament och utmärkte sig för glädtighet, kvicka upptåg och infall men var därjämte, då han smakade spirituosa utmärkt för elakt ölsinne, vilket den ängsliga, för stilla ensamhet böjda kvinnan fick betala med bittra tårar."²² Petrus berättar om familjens svåra år i Arje-

¹⁷ Det framgår av Hultblad, F., Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken (1968), 237, att de var kyrkskrivna i Kvikkjokk till 1820 men Lars Levi Laestadius berättar i brev till G. Backman 4/4 1818, LAÖ, att de då bor i Arjeplog.

¹⁸ Nordberg, E., Arjeplogs lappskola, (1954), 174.

¹⁹ A. a. II, 219.

²⁰ Journal I 87 f, 174 f.

²¹ Arjeplogs Dombok 1830—35 vol A 1 a: 10. Intagen bouppteckning, HLA.

²² A. a. (1909), 5.

plog, om moderns hårda lott, då hon under vintrarna ofta var ensam med barn och kreatur, medan mannen forslade varor mellan lappmarken och kustlandet. "En man van med sällskapslevnad torde väl också icke gjort sig så brottom att skiljas från de gästfria sällskapskretsarna i Västerbotten: han hade intet Eden att skynda till."²³ När Carl Laestadius 1803 föreslogs att vikariera som lärare vid Arjeplogs skola, avvisades förslaget bestämt av prosten Ström, eftersom bergsfogden var "känd för mindre nykter levnad".²⁴ Hos eftervärlden har den 50-åriga Lars Levis bild av fadern dominerat och han har i allmänhet utan nyanser fått gälla för en alkoholiserad slarver. "Fadern förföll mer och mer och kom oftare hem berusad och det hände, att han slog modern",²⁵ kan anföras som exempel på hur han vanligen beskrivs. Han drack förmodligen inte mer sprit än åtskilliga samtida präster och andra ämbetsmän i lappmarkerna. Ekonomiska svårigheter och förstörd hälsa drabbade många av dem, som på något sätt var engagerade i Nasa silververk. Båda föräldrarna var i varje fall angelägna att ge sina söner det som kallas en kristlig uppfostran och lärde dem tidigt att läsa. Carl Eric Laestadius skriver i ett brev till David von Schulzenheim 1805 om "en till graven lutande far, som gjort allt för mig och nu behöver mitt stöd".²⁶ I de tidigare nämnda uppteckningar som Nensén gjorde efter hans utsagor i juli 1824 och september 1829 framstår Carl Laestadius som klartänkt och intresserad av mångahanda ting.

Om sin mor, Anna Magdalena, har Lars Levi skrivit i flera sammanhang och det skrivna kan sammanfattas i ett citat från hans pastoralavhandling. "Och jag Laestadius, om hos mig finns något av fromhet, av gudsförtröstan, av tålmod i motgångar: visst är, att jag icke lärt detta i skolan, utan i mitt

²³ Journal I, 82.

²⁴ Nordberg, E., a. a., 150.

²⁵ Sandels, S. i Sociala medd. 1959, 317.

²⁶ F 647:n, Sorsele 16/9 1805, UUB.

fädernehem. På min moders knä mottag jag vad av fromhet och tro finnes hos mig. Hennes i gott minne bevarade föredöme, hennes tårar, hennes nattliga suckar har jag att tacka för all undervisning jag haft i tro och gudsdyrkan."²⁷ F. ö. står inte mycket att erfara om henne utom vad Valdemar Lindholm berättar i sin bok om bröderna Laestadius. Han återoppar när det gäller deras föräldrar som sagesman en nybyggare från Långviken, som personligen kände dem. Enligt denne skulle Anna-Lena Laestadius trots sin samiska härkomst ha varit blond och blåögd, men han kom ihåg henne som en liten skrumpen och mager gumma av blivit humör och sinnelag. Om Carl Laestadius sägs att han var en välväxt man, som gällde för att vara "stram av sig".²⁸

Lars Levi föddes 10 jan. 1800 medan föräldrarna bodde i Jäkkvik. Om fadern var hemma den dagen reste han i varje fall snart till Piteå, där han den 20 januari var ombud för Nasafjälls dåvarande ledning vid bergsting.²⁹ De första barnåren var för Lars Levi fattiga och svåra, säkert satte de märken, som kan förklara sidor av hans personlighet. Petrus berättar om hur pojkarna fastbundna vid säng och spis hela dagar måste lämnas ensamma i huset och att det i hela Arjeplog inte fanns några barn, som var "så föraktade och uttrasiga".³⁰ Hänsyn bör nog tagas till att denne författare ibland kan göra sig skyldig till någon överdrift, om en sådan kan ge hans framställning liv och färg. I början av 1808 flyttade familjen som nämnts till Kvikkjokk, där Carls son i första äktenskapet, Carl Eric, var komminister.³¹ Denne har beskri-

²⁷ Laestadius, L. L., *Crapula mundi* . . . övers., av Quensel, O., Strödda drag af svenskt kyrkolif under gångna tider (1912), 191.

²⁸ Lindholm, V., *Som örnar över vidderna*, 35 f, (1937).

²⁹ *Handl. ang. Nasafjäll 435. Bergm.ämb:s i n. distr. ark., Luleå.*

³⁰ *Journal I* 83 f.

³¹ Om Carl Eric Laestadius, Curtelius, E., *Carl Eric Laestadius och hans broder Petrus* (1909); Boreman, P., *Herdaminne över släkten Laestadius i Från bygd och vildmark* 1943, 61 ff.

vits som den mest begåvade av sönerna, och vänner och lärare hade spått honom en framtid som vetenskapsman. Han hade i Uppsala utom teologi studerat statskunskap, historia och filosofi.³² Han konditionerade under studietiden hos kaptenen C. J. von Schulzenheim på Grönsö slott och med sin elev det blivande statsrådet David von Schulzenheim stod han fram till sin död i brevkontakt. Efter magisterpromotion, prästvigning och några års tjänst i Skellefteå och Sorsele gifte han sig 1806 med Kristina Holmbom — dotter till Vetenskapsakademiens instrumentmakare Henrik Holmbom — och tog sig samma år an den dåligt avlönade prästtjänsten i Kvikkjokk. Han hade tänkt sig, att fadern med familj skulle komma dit redan samma år, men skriver att "lokalen har lagt hinder för deras resa".³³ 1808 kan han under besök på Jokkmokks marknad och "desorganiserad af fulla lappar" berätta för Schulzenheim, att fadern med familj då fanns i Kvikkjokk.³⁴ Här vistades nu de fyra i åtta år. Bröderna fick grundläggande undervisning i både teoretiska och praktiska discipliner, de fick en normal barn-domstid med en sådans glädjeämnen och tänkte med tacksamhet på åren hos brodern. Petrus berättar om det friska och hårdande liv de fick föra, hur de sprang barfota i snödrivorna, hur de arbetade på åkern, fiskade och högg ved.³⁵ Lars Levi uppehåller sig vid sina förälskelser under dessa för honom i stort sett lyckliga år. Hur han var en mästare i att tjusa flickor, som dock kunde ligga trygga vid hans sida, ehuru, som han tillägger, "detta låter otroligt för Stockholms horbockar".³⁶ Rektor Gunnar Backman skrev 1818 till Lars Levi, och ett citat ur dennes svar visar förhållandet mellan bröderna. "Min

³² Kansl.ämb:s vid Ups. univ. ark., F 1: 12, 13, RA.

³³ Brev t. D. v. Schulzenheim 23/3 1807, UUB.

³⁴ 14/2 1808 ibid.

³⁵ Forts. af Journalen, 157 f.

³⁶ Laestadius, L. L., (utg. Hellman, J. F.) *Ens ropandes röst i öknen 1852* —1854 (1909), 7 f.

bror som nu är afliden (hvilken Herr Rectorn hållit före vara min Far och det icke orätt emedan han har uppfostrat mig söm en huld Far) var hela sistledne vinter och äfven en stor del af sommaren plågad af en svår sjukdom, som ibland upphörde men snart ånyo inbröt och änteligen förorsakade döden hvarföre han icke fått tillfälle att skrifva svar på Herr Rectors bref och än mindre samla växter."³⁷ Några citat ur brev från Carl Erik till Schulzenheim berättar ytterligare något om hemmet i Kvikkjokk. "Jag är ännu detsamma, jag var när jag sist, hade den äran att skrifva, och på samma ställe. Mina utsigter hafva stundom varit bekymmersamma, dock aldrig tryckande. Krigsåren med Ryssland och i synnerhet oåret 1812, voro svåra. Genom de små uppodlingar jag har gjort, och af hvilka jag i synnerhet de 3ne förflutna åren haft gagn, hafva mycket lättadt min oeconomie,... Min gamle Far lefver ännu och mina bröder tänker jag nästa sommar skicka till Hernösands Gymnasium. Jag har nu 4 gossar och en Dotter, utom ett dödt barn. Deras uppfostran och undervisning börjar nu att alt mer åligga mig, hvarföre jag ock i synnerhet önskar mig transport till en förmonligare syssla, men ännu har jag den Stoicismen i mig att ej vara missnöjd med den jag har." Han berättar i fortsättningen om vintermörkret som ruvar över Kvikkjokk och om hur julen firas i dess prästgård. "Vid en glad eldbrasa i spiseln och brinnande grenljus på bordet har jag då mina barn kring mig och säger för dem hur Änglarna sade. Jag har ofta sett dem rörda med mig, ty redan tidigt anar människohjertat sin e(gen) brist och kallas till något högre."³⁸

³⁷ 4/4 1818 Heimbygdas dep., vol 27, Landsarkivet, Östersund. Gunnar Backman 1762—1848, rektor vid Frösö skola från 1810. Kyrkoh. i Sunne 1837. Botanist med det dåtida Jämtlands största herbarium. Har författat inskriften på Linnés minnesvård i Uppsala.

³⁸ Quickjock 20/12 1815. Ericsbergsark. Biographica, RA.

Den 6 augusti 1816 började Lars Levi och Petrus efter ett av den senare med inlevelse skildrat farväl till ungdomsflam-mor och föräldrar den långa vandringen till Härnösand för att fortsätta sina studier vid gymnasiet.³⁹ I ett brev till Schulzen-heim skriver Carl Eric om brödernas förestående avresa och tillägger: "Latin och Grekiska utgör nästan enda förrådet af deras kunskaper."⁴⁰ Brodern hade dock säkerligen bemödat sig bibringa dem det nödvändiga även i andra stycken, även om han i ett tidigare brev till samme adressat menat, att "den som gudarna hatar gör han till pedagog",⁴¹ och Lars Levi full-ständigar i ett brev till Backman bilden av de lärdomar de fått. "Ibland de många goda och för mig med tiden nyttiga undervisningar jag tillika med en yngre njöt under en mild Broders omvårdnad var äfven den att han äfven inplanterade en början till växternas kännedom och hos mig väckte, om icke då strax medan jag ännu var barnsligheterna lifegen, men åt-minstone sednare smak för detta yrke."⁴² Carl Eric hade i Upp-sala inte alls ägnat sig åt naturälhistorien, men att döma av ett brev till Schulzeriheim varit .en intresserad växtsamlare.⁴³ In-tresset kan förmodas ha fått näring av Kvikkjokkssomrarnas artrika flora. Kvikkjokk var klassisk mark för svenska bota-nister. 1695 såg Olof Rudbeck d. y. sommaren blomma i Kama-jokks delta. 1732 skådade Linné från Vallevare "som var väl 1/4 mil högt" ut över en ny värld och fägnades över mängden av obekanta örter. 1780 skrev botanisten Olof Swartz⁴⁴ i sin dagbok från resan dit: "Och vil jag ei undra at arch. Ol. Rud-beck velat öfvertyga sig at Paradiset här varit beläget. Dock tror jag att Patriotismen i anseende til detta påstående varit

³⁹ Forts. af Journalen, 87 f.

⁴⁰ 4/8 1816, UUB.

⁴¹ 6/9 1803, *ibid*.

⁴² 25/4 1819.

⁴³ 6/9 1803, UUB.

⁴⁴ 1760—1818. Professor Bergianus 1791. KVA:s sekreterare 1811.

för stark ...", men han medger dock att, "detta och några ställen i Torneå lappmark, kunna ei utan skäl räknas ibland de behageligaste i verden, allenast de ei låge i lappmarken."⁴⁵ Orsak till att Swartz inte helt delade Rudbecks åsikt har han lagt fram på s. 9 i samma dagbok. "Myggen plågade oss til en oändlig myckenhet, luften förmörkades ofta, och i et ögonblick betäcktes man af millioner. Under jämt flygande, beständiga anfall, och et det förtretligaste pipande, lemnade de inbyggarna et fördubblat arbete." Göran Wahlenberg besökte 1807 den delen av Lappland. Han vill förlägga sommarparadiset till Virihaure några mil från Kvikkjokk.⁴⁶ I en dagbok från resan⁴⁷ berättar han nästan uteslutande om botaniska och växtgeografiska iakttagelser och låter oss inte veta var han bodde under vistelsen i Kvikkjokk, men har antecknat att han den 2 maj gjorde en utvandring i Laestadius' sällskap. Efter långa turer i fjällen kring Virihaure och i Pite lappmark återvände han på hösten och slutar denna del av sina anteckningar: "Måndagen den 14 September lämnade jag Quickjock för beständigt." Enligt ett brev daterat den dagen adresserat till Tjåmote sänder Laestadius med bud till Wahlenberg en kapprock, som denne glömt.⁴⁸ Troligt är att resenären bott i prästgården och att de båda herrarna kände varandra från Uppsala.

Man kan förmoda att detta besök ökade Carl Eric Laestadius intresse för floran och det animerades även från annat håll: "Genom Commerce Rådet S. N. Casström⁴⁹ har jag blifvit uppmuntrad att åter roa mig med Botanik, hvilket liksom skänkt mit lif ett nytt intresse", berättar Laestadius för von

⁴⁵ Swartz, O., Dagbok öfver min resa til Lappmarken 1780, 16, M. 205, KB.

⁴⁶ Biograph. lexicon 19 (1852).

⁴⁷ S 169 b, UUB.

⁴⁸ G 320 b, UUB.

⁴⁹ Samuel Niclas C. 1763—1827. Stor samlare. I någon mån skald. Ledamot av Vetenskapsakademien. Relativt små ekonomiska tillgångar men understödde gärna unga naturalhistoriker.

Schulzenheim.⁵⁰ I den tidigare nämnda självbiografin ger Wahlenberg med orätt Lars Levi Laestadius äran av att i Kvikkjokksfjällen ha upptäckt dvärgsyran, *Koenigia islandica*.⁵¹ Den påträffades av Carl Eric, som 1816 till Olof Swartz och Vetenskapsakademien sände några exemplar, som han funnit "3 å 4 mil vester om Quickjock".⁵²

Redan 1806 hade farfadern till Carl Erics elev, den inflytelserike arkiatern David von Schulzenheim d. ä., för Akademien framhållit det lämpliga i att engagera komministern i Kvikkjock som meteorologisk observatör.⁵³ Följder fick detta först tio år senare. I ett brev meddelar Casström, att två termometrar oskadda nått Kvikkjock, och att Laestadius sändt observationer för jan.—mars. Han föreslår, att denne skall ersättas för sitt arbete, vilket också blir Akademiens beslut,⁵⁴ och den magra kaplanslönen förstärktes under kort tid med 66 rdr 32 sk per år.

Några år senare överbringar komminister Olof Burman Carl Eric Laestadius' sista hälsning till Vetenskapsakademien.⁵⁵ Burman som varit närvarande vid sin väns "dödssäng" är övertygad om att denne "under nyttiga mödor och vetenskapliga vandringar i fjellen förlorat sin hälsa och förkortat sitt lif". För von Schulzenheim berättar Carl Eric att han under en färd i fjällen haft "en svår upphostning av blod, så att alla krafter och stundom all sans öfvergaf mig".⁵⁶ Petrus Laestadius dog

⁵⁰ 20/12 1815 Ericsbergsark., RA.

⁵¹ Biograph. lexicon, 19, 173.

⁵² Odaterat (1816) brev t. O. Swartz, KVA.

⁵³ Prot. 1/10 1806, KVA.

⁵⁴ Bild. t. KVA:s protok. dat. 15/5 1816 och protok. 19/6 1816.

⁵⁵ Brev t. O. Swartz 30/7 1817.

⁵⁶ Brev 4/8 1816, UUB. Det har uppgivits att Carl Eric skulle ha dött i sviter av brännskador. För att dryga ut inkomsterna kokade han liksom fadern lim. Denne uppger för Nensén, att sonen velat rationalisera limberedningen och konstruerat en sorts tryckkokare. Grytan exploderade och sonen fick brännskador, dock inte allvarliga. R 649, 516, UUB.

i lungtuberkulos och Lars Levi var övertygad om att han själv led av samma sjukdom.

Kristina Maria Laestadius ansökte hos konungen om ett extra nådår efter sin man "som dödde 7 sistlidne juli och efterlemnade mig som enka med sex omyndiga barn i fattigt och behöfvande tillstånd". Behållningen i boet var knappa 900 rdr. Kanslistyrelsen tillstyrkte och tillstyrkandet är undertecknat av David von Schulzenheim, då vorden kanslisekreterare.⁵⁷ Änkan fick ett extra nådår och flyttade sedan som en gång makens farmor till Piteå, där hon levde till 1861. De omyndiga blev väl omhändertagna. 1827 tog sig Petrus an brorsonen Johannes⁵⁸ och ungefär samtidigt fick Ragnar Laestadius ett nytt hem i Karesuando prästgård.

⁵⁷ Kanslistyrelsen t. Kungl. Maj:t, Vol. 8 26/2 1818, RA.

⁵⁸ Journal I 195. Ragnar hade fram till 1828 bott hos sin farbror Johan i Västergötland. Husförhörslängd 1826—1830 för Falköping. 40, Landsarkivet i Göteborg.

Gymnasist och viaticant

Gymnasiet i Härnösand, grundat 1650, hade ärorika traditioner och var det enda norr om Gävle. Vildvuxna bondgossar, som blev namn i den svenska lärdomshistorien, hade gått genom dess portar. Blivande ödemarkspräster — de av Geijer omtalade ynglingarna med "säten av järn" — hade här fått sin fostran. Undervisningen dominerades av latin, grekiska, teologi och logik. Den var lärd och formell och dess mål att utbilda präster. Vid denna tid lästes efter 1807 års skolordning, och gymnasiet som haft sju lektorat skulle enligt den i fortsättningen ha sex. Det väckte missnöje i Härnösand och konsistorium lyckades hos Kungl. Maj:t utverka, att stadens gymnasium fick behålla sina två lektorer i teologi med hänsyn till den utbildning av blivande präster, som ålåg detta läroverk mer än något annat.¹ Utom i ovan nämnda discipliner undervisades gymnasisterna i hebreiska, historia, geografi, matematik och fysik. Franska och tyska blev styvmoderligt behandlade. Dessa ämnen var skiftesvis lagda på historielectorn och gymnasieadjunkten och någon garanti för att lärarna hade nämnvärda kunskaper i de moderna språken fanns inte. Engelska och naturalhistoria fanns inte på läroplanen och ingen av skolans lärare tycks ha uppmuntrat intresse för botanik. Goda löner hade dragit väl meriterade lärare till skolan, och de stannade

¹ Norberg, O., Härnösands kungl. gymnasium (1896), 39 ff.

gärna kvar, när de en gång kommit. Detta trots att det för deras befordringsrätt var stadgat att de borde "i rättan tid, åtminstone inom 7 eller 8 år, blifva utur oket släppte och försedde med sådana lägenheter i stiftet, som kunna svara mot hvars och ens förtjenst, emedan ett år uti deras trägna och mödosamma syssla bör räknas mot en annans tvenne". Lektorn i teologi Carl Stridsberg innehade tjänsten i 22 år. Han hade 1778 blivit magister i Göttingen med österländska språk och bibelkritik som huvudämnen. Efter hemkomsten till Sverige, lärartjänster och flitigt författande av läroböcker i tyska, franska, historia och matematik, fick han 1790 i uppdrag att undervisa kronprinsen i "åtskilliga vetenskaper och språk". Det ansvaret hade han i fem år och belönades med lektorat i Härnösand först i historia senare i teologi med ett gott prebendepastorat som avlöningsförstärkning. Bland alster av hans flit märks översättningar av Davids psalmer och dramat Friman eller den enslige och de resande fruntimren, uppfört på Svenska komiska teatern.² I teologi lästes den ortodoxe teologiprofessorn Marcus Wöldikes *Compendium theologiae theticae* som då omkring 70 år hade använts vid gymnasiet. Dess av Wolffs anda präglade tesar söker Laestadius gendriva i sin bok Dårhushjonet. Olof Huss, latinlektorn, hedrades efter 40 års tjänst i Härnösand med professorstitel. Lektorn i grekiska Olof Lindahl höll ut i 31 år, och filosofilektorn, Nils Magnus Berlin, i 38. En märklig man var matematiklektorn, docenten, chirurgie magistern, medicine licentiaten assessorn Gustaf Lunell, den siste i Härnösand som förenade skoltjänsten med provinsialläkarämbetet. En skicklig läkare — hans blotta åsyn kunde återge patienterna hälsan, skriver J. F. Biberg³ — men totalt utan framgång som lärare utsatt för en hårdför drift av gymnasisterna. Förmodligen även av Laestadius, som i Ens ropandes röst väl inte berättar mycket om sin skoltid men skriver: "Annars var

² Nekrolog i Hernös. Stifts Tidningar 1819, nr 11.

³ Hernösands stifts historia och herdaminne (1876) I, 46.

Lars Levi under pojkåren en stor skälm; han gjorde många spratt och skälmstycken åt lappkärningar."⁴ På KB finns en sammanställning av de frågor som gavs vid examen i Härnösand 1814.⁵ Den är gjord av J. Nordenfalk — justitieminister under Oskar I — och kan kanske ge en uppfattning om de krav, som ställdes på eleverna i avgångsklassen. Undervisningen i teologi och filosofi gavs på latin, historia och naturvetenskaperna på svenska. De som nöjaktigt kunde besvara de 118 frågor som lektor Berlin ställde i praktisk filosofi hade tillbragt många timmar med sin lärobok. Historielektorn ställde i kyrkohistoria stora krav, när det gällde trosbekännelser och kyrkomöten, men hade måttliga fordringar i allmän historia. I fysiken undrade assessor Lunell t. ex. Är luft nödvändig? Har man nyligen upptäckt någon kraft, som tycks hafva likhet med den elektriska? Facit medföljer, på första frågan var svaret ja, på andra galvanism.

Elias Sehlstedt, som var gymnasist i Härnösand på 1820-talet, berättar om pennalism, tröga lärare och de döda språkens dominans. "De levande språken behandlas som en bisak och meddelades i små portioner en gång i veckan, såsom det synes endast för att det skulle vara så."⁶

Bröderna Laestadius hade det säkert besvärligt med ekonomin under gymnasietiden, men dessa besvärligheter delade de med många av kamraterna. De kunde räkna på välvilja från Carl Eric Laestadius' många vänner till vilka hörde bl. a. trivialskolans inflytelserike rektor Jonas Svedbom.⁷ Att även andra tänkte på dem framgår av en tidningsnotis.⁸ "Under-

⁴ A. a., 6.

⁵ Härnösand. Frågor i olika ämnen vid examen år 1814. Upptecknade av Johan Nordenfalk. O. 44. a, KB.

⁶ Ny Illustrerad tidning 1869. 167, 178.

⁷ Dahlgren, L., Norrländska släktprofiler (1911), 151.

⁸ Härnösands Stifts Tidningar 1817 nr 2. — I nu gällande kapitelindelning är bibelstället Tob. 4: 21.

tecknade hafva bekommit ett anonymt bref, i Sigillet I.B. med innelyckte 10 R:daler banco, jemte dessa ord: En liten gåfva åt Lars Levi och Petrus, Carls söner. Tob. 4: 23. Och få vi härmed för den okände Vålgöraren förklara vår uppriktiga och ödmjuka tacksägelse.

Hernösand den 28 febr. 1817

Lars Laestadius

Petrus Laestadius"

Bröderna kunde tala lapska. Petrus skriver att han "från barndomen i afseende på språket är en fullkomlig Fjell-lapp av Torpun och Sirkas stammar i Lule lappmark".⁹ Det fanns vid gymnasiet stipendier för lapsktalande och bröderna hugnades årligen med 26 riksdaler och 32 skilling.¹⁰ Petrus hade hela gymnasietiden kondition hos prästfamiljen Sellin i Anundsjö, där han även tillbringade mellanterminerna 1817—1820.¹¹ I brevet till Backman 4/4 1818 berättar Lars Levi att han sökt en liknande men inte fått den. I fortsättningen berör han inte denna fråga i sina brev till Backman men i E.R.R. säger han sig ha haft kondition i ett herrskapshus i Härnösand.¹² I en längre fram citerad tidningsartikel talar han om "min principal R".¹³ Senare nämner han att hans principals hustru som ogift kallades mamsell H. och omtalar hennes mor som lektorskan H.¹⁴ I Lotten Dahlgrens Nordländska släktprofiler berättas om ett tredubbelat bröllop på Speckesta utanför Härnösand år 1810. Det var lektor P. Hellzén, som gifte bort tre döttrar, bland

⁹ Forts. af Journ. 144.

¹⁰ Direktionen för Lappmarkens Ecklesiastikverk. Huvudbok. 1817, 1818, 1819, RA.

¹¹ Forts. af Journ. 121, 152.

¹² A. a., 20.

¹³ Wester- och Norrbottens Läns Tidning 1841, nr 8.

¹⁴ Nr 21.

dem Sofia, med brukspatron C. W. Rothof.¹⁵ I denna familj tycks alltså Lars Levi haft kondition under sitt sista läsår i Härnösand. Sehlstedt nämner att en sådan utom mat och husrum brukade inbringa 50 à 100 rdr per år. Ett brev från Carl Laestadius till bergmästare Quensel tyder på att hjälp kan ha kommit även från annat håll. I brevet berättar Laestadius att hans äldre son under sommaren varit i "Norra fjellen". Han tar nu tillfället i akt att tacka fru bergmästarinnan "som sträckt ut sin gifmilda hand" till denne son. Det troliga är att hjälpen givits under gymnasieåren.¹⁶ Bergmästare Quensel hade 1806 varit i Arjeplog och kanske då uppmärksammat småpojarna Laestadius.¹⁷

Lars Levi stannade inte i Ångermanland under mellantermerna. I Ens ropandes röst säger han sig 1817 ha återsett sitt ungdomssvärmeri i Kvikkjokk¹⁸ och i det tidigare citerade brevet till Backman uppger han sig den sommaren ha samlat växter i Lule lappmark. Den 4 febr. 1861 — ett par veckor före sin död — dikterade Laestadius ett brev till Peter Wieselgren. Bruten av sjukdom hoppades han snart få dö, men dessförinnan vill han besvara domprostens senaste brev. "Min högt ärade Broder nämner i sitt bref, att jag bör fullborda min självbiografi, på det att Bror må kunna intaga den i sitt biografiska lexikon, men det hufvudsakligaste deraf är redan intagit uti Ens ropandes röst i öknen, hvilken Bror har läst och vet således det hufvudsakligaste af mina lefnadsomständigheter."¹⁹ I ett par årgångar (1852, 1853) av den tidskrift med ovanstående namn, vilken Laestadius gav ut 1852—54, publicerade han en fortlöpande skildring rubricerad "Om första anledningen till

¹⁵ A. a. 183. Rothof blev kontingentborgare i Härnösand och dog som stadsfiskal i Sundsvall.

¹⁶ Norrbottens län. Malmfälten 815 f. Bergmästarämb:s i n. distr. ark., Luleå.

¹⁷ Ibid. Underdånig berättelse 559 ff.

¹⁸ Ens ropandes röst, 7.

¹⁹ Kyrkohistorisk årsskrift 1946, 302.

väckelserna i Torneå lappmark". Den har närmast karaktären av propaganda- och uppbyggelseskrift med självbiografiska inslag. Väckaren och förkunnaren biktat sina synder och vill visa en väg ut ur fördömden. Han skyr inte avslöjanden som givit psykologer anledning att konstatera masturbation och känna vittring av tidelag. Som historisk källa är självbiografen inte alltid pålitlig. Författaren kontrollerade inte årtal och detaljer, säkerligen därför att han ansåg dem sakna betydelse i detta sammanhang. Uppgifterna i självbiografen från gymnasietiden och åren i Uppsala är ytterst sparsamma och botaniken vidrörs endast i förbigående.

I ett brev till Backman 2 juni 1818 talar Laestadius om sitt än så länge obetydliga herbarium och om sin avsikt att sommaren 1818 berika detta med fjällväxter.²⁰ I ett decemberbrev får rektorn veta, att sommaren blivit en besvikelse för Laestadius, som tidvis varit sjuk av "bulningar" vilket hindrat honom från att komma till "norska fjellryggen den mest fruktbärande botaniska trädgården". De växter han samlat var på grund av ett missförstånd ombord på en skuta och på väg till Stockholm. Backman, som otåligt väntat på fjällväxter, tröstas med ett förnyat löfte om sådana.²¹ Det brevet tycks ha tagits emot något onödigt, ty i ett följande ursäktar sig Laestadius och förklarar utförligt, hur det gått till, när resultatet av föregående sommars exkursioner kom på avvägar. Han meddelar samtidigt, att hans avsikt är att efter läsårets slut botanisera i Norge.²² En månad senare lägger gymnasisten i fromma vändningar fram sin dåvarande syn på botaniken:

"Det är i sanning ett rikt ämne att sysselsätta sin själ, som derigenom blir mer och mer öfvertygad om den Visa Försynens allmagt, kärlek och godhet. Det är redan en stor förnöjelse uti min egen själ då jag uti en enda Blomma finner ett stort Herrlighetens värk, men hur mycket skulle icke denna angenäma känsla förljufvas, om jag

²⁰ 2/6 1818, LAÖ.

²¹ 12/12 1818 *ibid.*

²² 27/3 1819, *ibid.*

med tiden kunde öfvertyga andra hvars ögon äro igenlyckte om den store Gudens förunderliga allmägt, samt hans gränslösa kärlek för jordiska varelser.²³

Tanken ligger till hands att Laestadius stått vid någon skiljeväg och inför sig själv och andra vill rättfärdiga sin iver att samla växter. Möjligt är också att han endast ville göra ett gott intryck på den fromme rektorn.

J. W. Zetterstedt stannade på sin lapplandsfärd 1821 några dagar i Härnösand och ur hans rapporter kan upplysningar hämtas, som något bidrar till konkretisering av Laestadius' skolar: "Man går förbi Kyrkan och Biskoppshuset, hvilka äro nog oansenliga byggnader och dröjer hellre vid det präktiga Gymnasie-Huset, der man inträder under en dom, hvilande på en mängd höga pelare hvilka redan på afstånd gifva åt detta hus anseende af en publik byggnad. Inredningen är beqväm. Lärosalarne äro många och ljusa, liksom de vetenskaper uti dem förkunnas. Biblioteket, inom samma byggnad, är icke stort, och några Mineralier samt en förfallen Insekt-samling wittna, att Naturalhistorien ingalunda här har sitt hufvudsäte. Det war nu midt uti terminen, och det berättades mig, att de studerandes antal för närwarande war vid Gymnasium 69 och vid Trivial Skolan omkring 130."²⁴ Zetterstedt såg många lärosalar, men fem av dem disponerades av trivialskolan. De två högsta gymnasieklasserna tertia och quarta tycks ha haft ett gemensamt klassrum och de två lägre prima och secunda ett annat. När tredje klassen läst tillsammans med den fjärde ett år ansåg sig även en del elever i den förstnämnda ha tillräckliga kunskaper, och de kunde då efter att ha examinerats av lektorerna dimitteras till universitetet.²⁵ Så skedde vid slutet av vårterminen 1819 med Lars Levi Laestadius,²⁶ som därefter omgående drog

²³ 25/4 1819, *ibid*.

²⁴ Zetterstedt, J. W., *Resa genom Sveriges och Norriges lappmarker* (1822), I 41.

²⁵ Norberg, O., a. a. 24.

²⁶ Bucht, G., *Härnösands gymnasieatrikel 1800—1849* (1928), 26.

ut på botanisk exkursion genom Jämtland och Norge till Arjeplog. Han författade en reseberättelse, som 22 år senare gick som följetong i några nummer av en umeåtidning.²⁷ Författaren presenterar sig som en yngling, vilken tidigt fått smak för naturalhistorien. I synnerhet har "Floran fångslat hans ungdomliga sinne". Den levande naturen har ett behag och en fågning, som tycks sympatisera med ungdomssinnet och ge det en oskyldig njutning, som ingen jordisk makt kan fråntaga det. Så följer ett försvar för naturalhistorien som vetenskap. Han vänder sig mot dem, som tror att denna inte fordrar tanke- och omdömeskraft. "Det är just naturalhistorien, som närmast leder till system, men system är yttersta målet för all vetenskap."

Vi får därefter veta, att vid denna tid "var det ingen vid Läroverket i Hernösand, som kunde kallas vetenskapens gynnare. Den lilla underbyggnad som förf. fått hemifrån jemte Liljeblads flora, voro hans ledstjärna på den obekanta färden".

Den 6 juni gav han sig iväg efter att ha avverkat examen anniversarium. En examen i vilken han "hvarken fått eller förtjent något synnerligen loford", eftersom hans framsteg "i öfliga skolstudier icke voro mer än vanliga". Reskassan var 50 rdr. Tio av dessa hade han fått av det ovan nämnda kommerserådet Samuel Niclas Casström — "en vetenskapens Liebhaber" — för fjällväxter, som han sänt denne. De 40 hade han förmodligen sparat ihop. Färden företogs "på egen hand och utan någons inrådan" och författarens avsikt var framförallt att skaffa sig sådana insikter i botaniken att han senare i Uppsala skulle kunna "vinna bekantskap med vetenskapens gynnare och derigenom få tillfälle till vidare förkofran". Han berättar utförligt om sin utrustning framförallt om de tre rockar av olika kvalitet och utseende, som ingick i denna. En "något nött och skroflig" kapprock, en 12-mansrock och en sommarrock.

²⁷ Anteckningar under en resa genom norra delarna af Skandinavien, Wester- och Norrbottens Läns Tidning 1841, 8, 9, 10, 14, 21.

De botaniska studierna började på Frösön, där han blev gästfritt mottagen av rektor Backman, "den ende Mecenat i vetenskapen" han träffade under resan. "Ingen af oss var särdeles bergfast i botaniken, men vi hjälptes åt att botanisera."²⁸ Han berättar i fortsättningen om äventyr av skilda slag under vandringen mot Norge. Då hans kappsäck kommit "för hin i våld", måste han från Frösön till fots återvända till Torp i Medelpad för att hämta den. Från den turen har i hans minne fastnat två adelsfröknar i Hackås. Om dem berättar han men inte om några blommor. Till hans förvåning höll de på med stortvätt men "buro ändå sitt adelskap med heder". Han råkade med dem i en diskussion om ekonomiska ting och erkänner sig ha kommit till korta, ty, skriver han, "jag var då icke så sadelfast i den vetenskapen, som jag sedan blef i Uppsala". Han ber läsaren om ursäkt för sin digression och tillägger, att han vid denna tid egentligen inte var intresserad av den sortens rosor utan endast av botanikens.²⁹

Åreskutan bestogs, men på kvikkjokksbon gjorde detta fjäll inget större intryck.³⁰ Efter strapatser och oförutsedda utgifter kom han den 14 juni till Indal i Norge. Han gör i detta sammanhang några reflektioner över svensk-norska unionen och "är nästan rädd, att man på den föreningen kan lämpa ordspråket, att två stora grisar icke hafva rum i samma påse". Han träffade under resan på en ogästvänlig präst i Norge och under Karesuandotiden hade han senare besvärligheter med norska fogdar och länsmän. Dessa omständigheter tycks ha givit honom hans realistiska inställning till unionens framtid.

Till Norge hade han efter många besvärligheter kommit den 12 juli och blev där förtjust över vegetationens yppighet på

²⁸ Nr 8.

²⁹ Han kallar dem fröknarna L—d och det bör ha varit fråga om Johanna och Elisabeth Liljesköld, döttrar till majoren J. G. L. och Christina Rothof (Anrop, G. Sv. adels ättartaflor II, 741, (1861).

³⁰ Nr 9.

fjällens västsida. "Hela trakten föreföll mig som ett botaniskt paradis."³¹ Han fann här ett gräs — *Poa remota* — som inte var upptaget i Liljeblads flora och skriver: "Den glädje, som den unge naturforskaren erfar, då han första gången upptäcker en ny art, är endast honom förbehållen, och jag tror icke, att en General är så glad öfver en vunnen seger, som den unge naturforskaren öfver en gjord eröfvring på Floras eller Faunas fält."³² Det kan vara av intresse att här återge hur Laestadius på 1850-talet efter det religiösa genombrottet ser på denna upptäckarglädje och på sin ungdomsfärd till Norge: "Första gången ynglingen finner en ny ört hoppar äregirighetsdjefvulen af glädje. Hvarför? Emedan han derföre hoppas blifva känd bland botanisterna såsom den der upptäcker en ny art. Denna satan sporrade nu modet hos den fattige ynglingen att företaga en så äfventyrlig resa uti främmande land."³³

Det sista avsnittet av reseberättelsen finns infört i nr 21 av tidningen, och resenären har då kommit till Trondheim. Det något snäva mottagande han fick av en där bosatt svensk köpman, ger honom anledning till många tankar om rockars och uniformers betydelse i det mänskliga samlivet. Försättning utlovas men artikelserien slutar i detta nummer av tidningen, möjligen beroende på att Laestadius sommaren 1841 blev svårt sjuk.³⁴ Vi har inte fått veta mycket om de botaniska fynden. Läsaren hänvisas till en uppsats i Vetenskapsakademiens handlingar 1822 och professor Wikströms årsberättelse 1826. Redan i årsberättelsen för 1823 är de i korthet omnämnda.³⁵ I sin Redogörelse för år 1827³⁶ tar Wikström upp även framstegen på det botaniska området i Norge och börjar med en historik,

³¹ Nr 10.

³² Nr 14.

³³ Ens ropandes röst, 92 ff.

³⁴ Orsaken kan också vara att tidningen från dec. 1841 fick ett nytt namn och en ny ansvarig utgivare.

³⁵ Årsberättelse om vetenskapernas framsteg 1823 (1823), 438.

³⁶ ibid 1827 (1827). 24 ff.

där även Laestadius' resa 1819 uppmärksammas. Vi får veta att exkursionen i fortsättningen kom att omfatta åtskilliga öar i Trondheimsfjorden och i skärgården norröver. Färden gick från Trondheim över Hållnäs, Moholmen, Bilagsnäset och därifrån via Lövnäs, på svenska sidan, hem till Arjeplog. Bland anmärkningsvärda fynd och iakttagelser nämner Wikström *Lastrea oreopteris*, *Serapias grandiflora*³⁷ samt att *Stachys silvatica* och *Vicia silvatica* växte blandade med *Saxifraga Cotyledon*. För en svensk botanist var det märkligt att se fjällbruden växa bland stinksyskor och skogsvicker. *Poa remota* och den ovan nämnda ormbunken var vid denna tid nya arter för Norge.

I den tidigare nämnda depositionen i Landsarkivet i Östersund finns³⁸ ytterligare en av Laestadius skriven berättelse om denna färd. Den är antagligen författad 1820 och innehåller fler botaniska fakta och färre personliga spekulationer än den tryckta. Om avsikten varit, att den skulle publiceras eller endast tjäna till underhållning för rektor Backman med familj må vara osagt. Bevarade brev ger ingen ledning men på sista sidan har rektorn antecknat "besv. 12 juli 1820". På samma sida finns även ett poem och osagt må också vara om Laestadius är ansvarig för detta eller om någon poet med vackra tankar men motsträvig penna citeras:

Jag somnade ... och se
 Jag såg Gudinnan le
 Jag öppnar mina armar
 Och strax hon om mig famnar
 Nu öppnar hon sin mun
 Förtelg Naturens Kung
 Att Du mig sett
 Och att jag lett
 Men att Du sett blått ytan

³⁷ *Epipactis helleborine*.

³⁸ Heimbygdas dep. vol 27, LAÖ.

Laestadius berättar här om den fortsatta vistelsen i Trondheim, där han av en slump — han gick in i en privat trädgård för att samla växter — blev bekant med justitiarius Rogert,³⁹ som bjöd svensken på middag och skänkte honom Gunnerus' *Flora norwegica*. Denne ämbetsman var dessutom ägare till ett herbarium, det ena av de två som fanns i Trondheim.⁴⁰ Resan gick vidare med båt och till fots mot norr. Laestadius tycks även i fortsättningen ha blivit väl mottagen, där han tog kvarter. Han botaniserade, noterar fynd av *Potamogeton* — ett släkte som i många år beredde honom huvudbry — och gjorde intressanta bekantskaper, levde gott hos en pensionerad postmästare och diskuterade religion med en riksdagsman, som "trodde på en gud men ingen återlösare". Den 13 aug. nådde han Ran mitt emot Arjeplog och följde sedan en lappfamilj på höstflyttning. Den 3 sept. var han framme vid Hornavans västra ände.

Där slutar reseberättelsen men av ett brev till Backman daterat Arjeplog 18/9 framgår att han kom hem den 6/9 och fann föräldrarna vid god hälsa.

För vintern som följde hade Laestadius av konsistorium erhållit viaticibrev. Han skriver i ovan nämnda brev till Backman: "Skall nu till Öfver-Calix för att viaticera och sedermera kommer jag att i ordning genomgå Lappmarkerna under hvars och ens särskilda tingstermin." Om viaticering berättar Petrus Laestadius i sin *Journal*, att konsistorium gav rekommendation och anvisning på lämpliga socknar, och att en viaticant kunde få upp till 1000 rdr rgs.⁴¹ Viaticanten skulle helst predika någon gång i socknens kyrka, sedan besökte han byarna åtföljd av någon talesman, som presenterade den hjälpsökan-

³⁹ Andreas R. 1753—1833, justitiarius i Trondheims Stiftsoverrett.

⁴⁰ G. Backman berättar i brev till Gabriel Marklin, att det herbarium han lade upp 1814 var det första och största i Jämtland. (15/2 1819, G. 170 e, UUB.)

⁴¹ A. a. I 81.

de. Denne togs i allmänhet väl emot, trakterades efter lägenhet och erhöll som avsked skillingar eller kanske riksdalrar. Det rörde sig om av myndighet sanktionerat tiggeri.

Från Överkalix skriver Laestadius till Backman i ett brev daterat 8 nov., att han avverkat den socknen, och att han tänker resa hem till Arjeplog för att i början av januari bege sig till Åsele. Han måste ha börjat viaticeringen tidigt, eftersom han berättar om fynd av bl. a. *Veronica spicata*.

Våren 1820 gjorde Laestadius i ordning ett potatisland åt sina föräldrar i Arjeplog.⁴² När sommaren kom drog han till fjälls. I sitt första brev till Backman från Uppsala⁴³ talar han om färden som gått genom Pite och Lule lappmarker. Han hade gjort många fynd, vilket också framgår av den uppsats han fick införd i Vetenskapsakademiens handlingar år 1822.⁴⁴ Enligt den fann han 1820 bl. a. i Lule lappmark *Poa palustris* och *Juncus arcticus* ssp. *balticus*, på Istjack i Pite lappmark *Potentilla argentea*, alla tre arterna nya för Lappland.⁴⁵ Mest uppseende bland botanisterna i Uppsala torde *Gnaphalium carpaticum* — nu *Antennaria carpatica* — ha väckt. Den var ny för Skandinavien. Uppsatsen är en sammanfattning av upptäckter och iakttagelser gjorda år 1819—1821. I brevet till Backman är Laestadius stolt över sina fynd och över att han i Uppsala träffat och fått diskutera botaniska erfarenheter med Wahlenberg, Casström och Carl Johan Hartman. Han beklagar, att han nu inte kan skicka några växter till herbariet på Frösön. De räcker inte till. "Dessa få fjellarnas skönheter, hafva redan haft otaliga friare af hvilka dock många fått korgen." Han ställer inte heller några i utsikt kommande

⁴² Laestadius, L., Om möjligheten och fördelen af allmänna uppodlingar (1824), 93.

⁴³ 2 dec. 1820.

⁴⁴ Botaniska anmärkningar gjorda i Lappmarken och tillgränsande landsorter. KVAH 1822, 307—342.

⁴⁵ A. a. 304, 341.

sommar, eftersom han då har för avsikt att hälsa på sin bror i Falköping⁴⁶ och eventuellt göra "en snippresa till skånska trackter".

⁴⁶ Johan L. Logarvare i Falköping. Född i Arjeplog 1777, död i Falköping 1828. Gift med Maria Falin. Husförhörlängd för Falköping 1826—1830, 40, Landsarkivet i Göteborg.

Studentåren, botaniska resor. Ungdomsskrifter

I sin självbiografi har Petrus Laestadius värtaligt skildrat brödernas besvärligheter under deras resa till akademien hösten 1820. Den började i augusti och de kom fram i oktober.¹ Om Petrus' studieår vet man, tack vare hans Journaler och självbiografen, rätt mycket. Lars Levis har inte varit kartlagda. Nissen skriver: "Om Laestadius liv og studier i Uppsala vet vi overmåde litet. I sine meget ujevne og springende livserindringer har han forbigått disse årene i en nesten fullstendig taushet. Og dog må de ja ha gitt den intelligente og kunnskaps-torstende unge man meget båd av viten og av tankar. Bare det synes sikkert, at han till å begynne med helt fortrinsvis syslet med naturvitenskap og da saerlig med botanikken."² Olaus Brännström har i sin doktorsavhandling påvisat, att Laestadius vårterminen 1821 var inskriven vid homiletiska seminariet och vid detta tillbringade två år.³ I en senare biografi noteras att bröderna samtidigt den 24 oktober avlade mogenhetsexamen, att de skrevs in vid Botaniska nationen och båda där den 29 november undergick nationsexamen och erhöll betyget *facillime admittitur*.⁴

¹ Biograph. lexicon 8 (1842), 377 f.

² Nissen, K., Lars Levi Laestadius. Naturforsker eller Prest? (1944), 8.

³ Brännström, O., Den laestadianska självavårdstraditionen i Sverige under 1800-talet (1962), 52.

⁴ Boreman, P.—Dahlbäck, G., a. a., 55 f. Petrus L. undergick nationsexamen först den 16/3 1822.

Biograferna har i allmänhet haft något att säga om de torftiga förhållanden under vilka Laestadius framlevde sina studieår. "Et lite glött in i hans ökonomisk trange forhold i Uppsala får vi vel i følgende passus i hans brev av den 9 maj 1846 till G. Marklin. Om gamla Madam Ekström ännu lefver så var god och hälsa. Jag bodde hos henne under min Upsalatid. Fråga henne, om hon fått något penningar af Stud. Magnus Berlin, som skulle lemna henne det som kunde inflyta af försålda exemplar af *Crapula Mundi*!"⁵ Nissen anser, att brevet berättar om skulder från studietiden och därav drar Henning Thulin den slutsatsen, att Laestadius i Uppsala fått leva av människors barmhärtighet, och att han inte kunnat betala madam Ekström för inackorderingen.⁶ 1846 hade Laestadius en jämförelsevis ordnad ekonomi. Det är föga troligt, att han var skyldig sin uppsalavärdinna annat än tacksamhet. Han ville nu, när tillfälle erbjöd sig visa, att han kom ihåg henne.⁷

Själv talar Laestadius gärna i olika sammanhang om sin torftiga klädedräkt, och det har ökat ryktet om hans fattigdom. Man kan komma att tänka på Linné, som enligt några levnads-tecknare inte hade råd att halvsula sina skor utan vandrade omkring i Uppsala på björknäver. Laestadius berättar själv i *Ens ropandes röst* om ekonomin under studieåren och beklagar sig inte. Han tycks under sin tid i Uppsala ha dragit sig fram på vad han samlat under viaticeringen och de stipendier han fick, men han var sparsam och försiktig att döma av vad han berättar: "Många af hans rikare kamrater, som genom sina utsväfningar blefvo utsatte för björnar, ville låna pengar af ho-

⁵ Nissen, a. a., 8.

⁶ Thulin, H., *Lars Levi Laestadius och hans förkunelse* (1949) 18 f.

⁷ Enligt vad som går att få fram ur delvis ofullständiga arkivhandlingar var den omtalade madam E. änkefru Margareta Christina Ekström. Laestadius skulle då under uppsalatiden bott i kvarteret Bleket nr 7, ett numera försvunnet bostadskvarter söder om slottet. Landsarkivet, Uppsala. Uppsala Domkyrkoförsamlings arkiv, A I a 7 b, 60.

nom: men så dum var inte Lars Levi att han lånte pengar åt sådane fina herrar."⁸ I sitt gravtal över Laestadius berättar dennes måg prästmannen Stenborg, att den döde under studietiden själv lagat sina enkla måltider och tidvis lyckats hålla så, att han hade mer än han behövde, men att han visligen tog sig till vara för att leva över sina tillgångar, medveten som han var att skulder lättare görs än betalas.⁹ I ett längre fram citerat brev till Göran Wahlenberg har Laestadius synpunkter på studentår och ekonomi, som kanske kan tillämpas på honom själv. Han tackar Wahlenberg för den välvilja som i olika sammanhang denne visat Carl Eric Laestadius' son Henrik, som studerar i Uppsala, och tillägger, att han anser det mer skadligt än gagneligt "för en eldig yngling att i Upsala hafva mera penningar än man behöfver för att jemt opp uppehålla lifvet. . ."¹⁰ Under fyra av de sammanlagt sju terminer Laestadius vistades i Uppsala erhöi han s. k. stipendia regia.¹¹ Dessa var inte stora — ungefär 25 rdr banco per termin — men dock ett gott bidrag för en sparsam man. Levnadsomkostnaderna var låga. Man kunde få ett rum för 15 rdr per termin och enkla middagar för 3 rdr per månad. Ville man äta gott serverades hos hustru Ihre stora portioner risgrynsgröt för 12 skilling.¹² Av Bothniska Nations Protocollsbok kan man se, att han inte hörde till de ekonomiskt sämst lottade, vilka stadgenligt kunde befrias från terminsavgifter. I sådana sammanhang förekommer han inte. Ett landskapsbeslut den 9 okt. 1824 befriade honom från absentiaavgifter för de terminer under vilka han varit frånvarande från akademien för vetenskapliga ärenden. Men motiveringen var hans prestationer, inte fattig-

⁸ A. a. 10.

⁹ Stenborg, P. L., En röst från Zion (1895),

¹⁰ Brev till Wahlenberg oct. 1840.

¹¹ Enl. de tryckta studentförteckningarna.

¹² Svanberg, G., Minnen från ett långt lif (1949) 52. Rosén, J. M., Några minnesblad (1877) 93.

dom. En landsman i besvärliga omständigheter kunde t. o. m. slippa de årliga 32 skillingarna till Linnéstatyn, vilka studenterna påtagit sig på Geijers uppmaning. Så humana var bothnienses vid samma landskap mot den blivande komministern i Kalix Jonas Kant.¹³

Laestadius' ovårdade klädskick, som det skrivits mycket om, inte minst av honom själv, väckte väl inget större uppseende i 1820-talets Uppsala. Den engelske forskningsresanden E. A. Clarke blev uppskakad av sekelskiftets uppsalastuder. De var smutsiga, okammade och långhåriga, klädda i sladdriga kappor, vita slokhattar och långskaftade militärstövlar. Vad han såg var fjärran från vad en engelsman väntade sig att finna av värdighet och stil i en universitetsstad, och han förmodar, att man måste resa till Skottland för att finna en motsvarighet.¹⁴ Även om smakinriktningen ändrats, stämde nog beskrivningen i stort sett även på studenterna 20 år senare. Inte heller alla professorer ansåg det nödvändigt att vårda sitt yttre. Bothniska nationens inspektör filosofen N. F. Biberg var under föreläsningar klädd i en rock, som ursprungligen varit brun men av smutsfläckar och tobaksolja var så glänsande att man inte kunde se vad den var gjord av.¹⁵ Göran Wahlenberg hade enligt Rudolf Hjärne långt stripigt hår och såg ut som en vildman.¹⁶ Laestadius själv berättar med uppskattning om hur Samuel ödmann föraktade världens prål. Han tvättade sig sällan, naglarna lät han växa, den gamla kaftanen glänste av lort. Slutomdömet blir att den vördade läraren såg ut som en "skäggysse".¹⁷

Laestadius' ofta vanvårdade yttre tycks hos honom ha varit ett karaktärsdrag och hade inte så mycket samband med hans

¹³ U 1614, UUB.

¹⁴ Clarke, E. A., *Travels in various countries*. Volume 11 (1824), 371.

¹⁵ Rosén a. a., 96.

¹⁶ Hjärne, R., *Från det förflutna och det närvarande* (1879) 18.

¹⁷ *Ens ropandes röst*, 267.

ekonomiska villkor. Det tilltog med åren. På äldre dagar, då ingen fattigdom hindrade ett vårdat yttre, omnämns han i en tidning som "det snuskiga originalet".¹⁸ Även om i det fallet en av hans vedersakare höll i pennan finns ojäviga vittnesmål i samma riktning. Han berättar gärna om hur han p. g. a. sin klädsel blivit misskänd. Den tidigare citerade artikelserien om hans resa slutar med en lång utläggning om klädernas betydelse. "Intet under då att rocken har här så mycket att betyda. Som rocken såg ut, så var också karlen. Det har också händt mig flera gånger under mina resor i södra Sverige att jag har fått lida oskyldigt för rocken, såsom t. ex. i Landskrona, när jag kom in i matsalen på wärdshuset tillika med en annan herre, som väl också hade grå kläder men utaf kläde naturligtvis. Wärdshusjungfrun mönstrade mig från topp till tå: 'Ska den herrn spisa med?' frågade hon slutligen i en förnäm ton. Men jag skrattade ändå alltid hjertligen inom mig sjelf både åt rocken och åt dem, som hade besvär att mönstra den, emedan jag väl visste att rocken var oskyldig; ty fastän den war utaf trasor, så war den dock ärligt gjord af min fattiga moder, som med sina tysta suckar och tårar hade lärt mig att lida och fördraga förakt utaf werlden, och ändå wara invärtes glad."¹⁹ I Ens ropandes röst tar han också upp klädproblemet, och skildrar hur han blev illa behandlad av "värdshuspigorna" i Skåne.²⁰ Han konstaterar i samma skrift, att det under Samuel Ödmanns vanvårdade yttre dolde sig "mycken högfärd och fåfänga",²¹ och det faller sig svårt, att alldeles frikänna 1850-talets Laestadius från dessa karaktärslyten, med vilka han vid den tiden f. ö. frikostigt belastade sina medmänniskor.

Det Uppsala Laestadius kom till i oktober 1820 var en småstad med knappt 5.000 invånare. Torvtak var vanliga och sten-

¹⁸ Norrbottens Posten 1858, nr 49.

¹⁹ Wester- och Norrbottens läns tidn. Nr 21.

²⁰ A. a., 21.

²¹ A. a., 267.

husen lätt räknade. Den nuvarande universitetsbyggnaden var inte påtänkt. Carolinas grund hade man börjat gräva 1817 och Engelska parken var en åker, slottsbacken kal och öde. Enligt många s åsikt var näst domkyrkan orangeriet i Botaniska trädgården stadens ståtligaste byggnad.²² Professor Biberg var inspektör och Laestadiernas frände Chr. Jac. Boström kurator vid Bothniska nationen, där Laestadius skrev in sig den 24 oktober,²³ efter att ha avlagt studentexamen, som fram till 1831 var en tom formalitet.²⁴ Några föreläsningar åhörde han inte denna termin utan förberedde sig säkert under månaden som följde för nationsexamen. I nationens stadgar — inskrivna i nationsalbumet — får vi närmare upplysningar om denna av många fruktade examen. I artikel 14 heter det, att endast den, som blivit admitterad i nationsexamen, får kallas junior och utöva rösträtt. Fordringarna var inte obetydliga. Ett latinskt scriptum och muntliga prov i teologi, grekiska, hebreiska, matematik, franska och tyska. Examensledare var nationens seniorer. Enligt artikel 6 borde dessa dessförinnan undervisat sina yngre landsmän framförallt i de levande språken. Bothniska Nations Protocolsbok 1800—1827²⁵ visar att Lars Levi Laestadius redan den 29 nov. klarade av sina prov. Han lyckades bäst i teologi och hebreiska, där han fick resp. cum laude och non sine, vilket man kanske kunde vänta av en elev från det teologiskt inriktade gymnasiet i Härnösand.

På grund av det ringa värde man åsatte betygen i studentexamen lades, framförallt från nationernas sida, stor vikt vid nationsexamen och de betyg i flit och uppförande, som nationernas kuratorer lämnade vid anfordran. "Nationen ville således rakt truga sig till att få en officiell betygdelse, som ingen

²² Se t. ex. Becken, J., *Dagbog paa en Reise i Sverrig* (1820), 289.

²³ *Album nationis Bothniensis*, U 1613, UUB.

²⁴ A. a., 61.

²⁵ U 1614, UUB.

lag tillerkände desamma", skriver Svanberg.²⁶ Av nationsprotokollen kan vi utläsa att Laestadius skötte sig väl. Höstterminen 1822 erhöill han cum laude i flit och uppförande, och i det sista nationsbetyg, som utfärdades i hans namn — höstterminen 1823 — ansågs han förtjäna laudatur. Det var inga slentrianmässiga värderingar. Många nationskamrater fick nöja sig med adprobatur.

Laestadius kom till universitetet med avsikten att bli präst. Om motiven för yrkesvalet var religiösa, rent praktiskt ekonomiska eller en blandning av båda må i detta sammanhang lämnas därhän. Det har skrivits mycket om hans ställning till religionen före det religiösa genombrottet i början av 1840-talet.²⁷ Två brevcitat kan säga något. I brev till Wahlenberg daterat december 1832 berättar Laestadius, att han hos sig har en son till Carl Eric Laestadius. Denne bjuder till att studera under sin farbrors ledning. "Om det vill lyckas med hans läsning, tänker jag skicka honom till Upsala för att genomgå Seminarium, vilken väg synes lättast för den medellöse."²⁸ Till Wieselgren skriver han den 7 september 1860: "Schartaus och Bergqvists (skrifter) har jag tyvärr icke skett, emedan jag den tiden de utkommit icke brytt mig om stort annat än botanik."²⁹ Bengt Bergqvist var adjunkt vid teologiska seminariet i Lund. De åsyftade böckerna kom ut på 1820-talet.

Vårterminen 1821 finner man honom inskriven vid Teologiska Seminariet.³⁰ Intagningen föregicks av provningar i grekiska, dogmatik och historia, och betygen ab, ab, a är antecknade för nr 49 Lars Levi Laestadius. Seminariets lärogång var ettårig och byggde på gymnasiekursen plus en termins akade-

²⁶ A. a., 62.

²⁷ Edquist, M., Lars Levi Laestadius (1922) 43 f. Boreman—Dahlbäck, a. a., 56—66.

²⁸ UUB, G 320 b. Brorsonen, Ragnar Laestadius, kom inte till akademien. Han blev länsman i Övre Soppero.

²⁹ KÅ 1946, 299.

³⁰ Uppsala universitets arkiv, TD II: 2.

miska studier. Den som fyllt 22 år kom in direkt efter avlagd studentexamen.³¹ "Prest blef man också hastigt, och de med dessa studier sysselsatta kallades seminariedrängar", skriver Svanberg.³² Att ta graden inom teologiska fakulteten innebar däremot omfattande studier och krävde 6 år, medan samma värdighet inom t. ex. den medicinska beräknades fordra fyra års studier.³³ I seminariets matrikel för höstterminen 1821 saknas Laestadius' namn, det finns där vårterminen 1822, och då står i marginalen antecknat att han avgick med betyg den 12 december 1822. Att finna dessa betyg har inte lyckats. I teologiska fakultetens protokoll från denna tid finns endast deras betyg antecknade, som avlagt teologie kandidatexamen.

Om Laestadius denna termin deltog i annan akademisk undervisning har inte gått att utröna. På Riksarkivet finns inget material för vårterminen 1821. Men han skrev under terminen 8 predikningar³⁴ och med tanke på de stränga krav prefekten Samuel Ödmann ställde på sina adepter³⁵ är det troligt, att han ägnade sin energi åt teologin. Möjligt är att han besökte Wahlenbergs eller Thunbergs föreläsningar.

Laestadius hade genom sina växtfynd snabbt lärt känna inflytelserika botanister och bland dem fått ett gott namn. Därtill hade han med en viss omtänksamhet skänkt Vetenskapsakademien "en välconditionerad samling af Lappska vexter".³⁶ Akademien hade omkring sekelskiftet och efter ett långt uppehåll börjat understödja naturalhistoriska resor inom Sverige.³⁷ Mången kände sig kallad att företaga sådana. Så var t. ex. fal-

³¹ Närmare om undervisningen: H. Wijkman, Samuel Ödmann (1923) 255 f. H. Reuterdahls memoarer, utg. av G. Aulén (1920) 90.

³² A. a., 71.

³³ Becken, a. a., 296.

³⁴ Upps. univ. ark. TD II: 1.

³⁵ Svanberg a. a., 150.

³⁶ Protok. 27/12 1820, KVA.

³⁷ Lindroth, S., Kungl. svenska vetenskapsakademiens hist. II, 424, (1967)

let med en umeåkomminister, som ville resa till lappmarkerna. Om honom antecknas i protokollet 1820, "att han syntes uppvisa mindre grundlig underbyggnad i Naturalhistorien" och akademien beslöt att komministern skulle komplimenteras för sin goda vilja men ansåg sig inte ha skäl att försträcka honom några penningar.³⁸ När Laestadius våren 1821 gjorde en framställning om bidrag för resa till Lule lappmark blev den beviljad på Wahlenbergs rekommendation.³⁹ Akademien hade för resor detta år anslagit 400 rdr banco och av dem fick Laestadius, då han ansågs i alla avseenden "tjenlig och skicklig" 125, och på Wahlenbergs förslag fick han i uppdrag att utom växter även samla bergarter.⁴⁰

En jämförelse med i Torne lappmark gällande priser ger oss en bättre uppfattning om summans storlek. Ett pund renkött, dvs. ca 34 kilo kunde man få för 32 skilling, lika mycket smör kostade inte fullt 3 rdr och en bra mjölkko ungefär 20.⁴¹ Det tycks ha väckt uppseende att en ung studiosus fick ett så stort belopp. Professor J. E. Wikström rapporterar det för C. A. Agardh i Lund, redogör för Laestadius botaniska meriter och presenterar honom som "understödd af Wetenskapens gynnare och Vänner".⁴²

Det var under denna resa Laestadius gjorde en del av de observationer och mätningar av vilka han använde sig i sin längre fram nämnda bok "Om möjligheten och fördelen af allmänna uppodlingar". De floristiska resultaten redovisar han i den tidigare nämnda uppsatsen i Vetenskapsakademiens Handlingar 1822. Ny art för Sverige var *Carex bicolor* och en del andra *Carex*-arter, som från början beskrevs som varieteter

³⁸ Protok. 24/10 KVA.

³⁹ Protok. 18/4 1821 KVA.

⁴⁰ Protok. Inspectura aerarii 28/4, KVA.

⁴¹ Zetterstedt, J. W., Resa genom Sveriges och Norriges Lappmarker, 1, 195.

⁴² Brev fr. J. E. W. till C. A. Agardh 24/4 1821, LUB.

men sedan visat sig vara hybrider, och *Luzula arctica*, som i uppsatsen kallas *L. campestris* v. *nivalis*.⁴³ En *Stellaria*art av märkligt utseende har också hållits för varietet. *Laestadius* kallade den *S. graminea* v. *alpestris*.⁴⁴ Nu kallas den *S. calychantha* x *longifoia*. Han upptäckte flera för Lappland nya arter, bl. a. *Utricularia minor*.

För resans förlopp har stipendiaten lämnat in en redogörelse till Vetenskapsakademien.⁴⁵ Den är daterad 1 februari 1822. På omslaget finns följande anteckning: "Remitteras till Herrar Rutström och Casström att utlåta sig huruvida Hr Laestadius genom denna berättelse uppfyllt statuternes föreskrift för dem som njuta reseunderstöd. Stockholm d. 14 febr. 1821. Jac. Berzelius."

Sommaren 1821 var ovanligt kall. Kylan hade hindrat Laestadius att fullfölja sin resplan fullständigt. Enligt den hade han tänkt sig Vastenjaure som slutmål, men dit kom han aldrig. När han efter 10 dagars sjöresa den 16 juni kom till Luleå, var ängarna knappt gröna. Han stannade därför i staden en vecka och gjorde exkursioner till Råneå och Gammelstaden. Man märker redan nu den svaghet för genus *Salix*, som följde honom hela livet. Han hade "i nejderna kring Luleå Lands-kyrka" ... "det nöjet att göra närmare bekantskap med åtskilliga Pilarter, hvilka här under mångfaldige Variationsformer pryda de sidlänta ängarne och utgöra icke allenast de behagligaste lustparker och alléer utan erbjuda äfven det angenämaste foder för alla gräsätande djur."⁴⁶ Med hjälp av sitt herbarium erinrar han sig 37 år senare strövtågen bland Gammelstans videbuskar. I ett brev till rektor Backman⁴⁷ i Luleå, daterat Pajala den 26 maj 1858, skriver han: "Mellan Nystan och Gammelstan i

⁴³ A. a. 338, 339.

⁴⁴ A. a., 335.

⁴⁵ KVA:s Dagbok 1822, 34—42.

⁴⁶ Ibid., 36 f.

⁴⁷ Carl Johan B., son till Gunnar Backman.

Luleå har jag 1821 tagit *Salix phylicifolia*, vilken af prof. Wahlenberg erkändes vara *S. majalis* och hänfördes i *Flora Suecica* som en varietet till hans *S. phylicifolia*, vilken nu åter är Friesens och Hartmans *S. nigricans*.⁴⁸ Vi får här samtidigt en fläkt från det stora salixkriget, som pågick under många decennier. Vad Laestadius fann var väl enligt nutida terminologi *S. myrsinifolia* x *phylicifolia*. Alltså en av de otaliga hybriderna. Midsommardagen gick färden vidare med båt uppför Luleålv och efter en vecka hade resenären nått kyrkplatsen i Jokkmokk. Hans beskrivning av denna plats avviker från samtida resenärers idylliska målningar. "En Resande intagen af Luleå Elfs täcka och Romantiska stränder skall icke litet frapperas vid ankomsten till detta högst ensliga och dystra ställe. Midt på en stenbunden tallhed omgifven på alla sidor af vilda skogar och sumpiga kärr, bor Jockmoks Pastor här lik en Eriemit, beröfvad allt umgänge med andra menniskor, utom sitt eget tjenstefolk och de Lappske Schol-Barnen för hvilka han är Lärare."⁴⁹ Vid framkomsten till Kvikkjokk den 4 juli låg snön fortfarande i djupa drivor. Först den 20 juli vågade sig Laestadius ut på en exkursion till Virihaure och Alkavare, men oväder drev honom tillbaka till Kvikkjokk. Mellan den 12 och 18 augusti kom sommaren och den utnyttjades intensivt. Den 24 augusti befann han sig vid Virihaures västra strand men måste retirera. "Det snögade nu icke allena på de höga Fjellsidorna utan äfven på de låga. Vinterkölden och snön tilltogo allt mer. Jag var nödsakad att vända om till Quickjock."⁵⁰ I början av september hade frosten fördärvat all vegetation även där. Tillbakaresan till Luleå gick snabbt, men sedan blev det besvärligare. "I Luleå gick jag ombord för att sjöledes medfölja till Stockholm, men en envis sunnanvind gjorde min Resa ganska långvarig, emedan jag blef uppehållen 9 Veckor på vägen.

⁴⁸ Brev fr. L. L. Laestadius. NMA.

⁴⁹ Ibid., 37.

⁵⁰ Ibid., 41.

Efter många utståndna besvärligheter framkom jag ändligen till Stockholm i början af December månad."⁵¹ Höstterminen i Uppsala omfattade vid denna tid 1 oktober—27 november. Så där gick en termin på Bottenviken. I ett längre fram citerat brev nämner Laestadius att han brukade ansättas av sjösjuka.

I reseberättelsen finns åtskilliga iakttagelser av geografisk och ekonomisk natur. Bl. a. en redogörelse för jordbrukets lönsamhet i Kvikkjokk. Vi får siffror för kallkällors temperatur, propaganda för myrdikning och meteorologiska funderingar.

Riksantikvariern och medicinalrådet Carl Birger Rutström yttrar sig mycket kortfattat om reseberättelsen. Han anser sig inte vara specialist på det område berättelsen behandlar. Han hänger upp sig på Laestadius' mindre goda svenska — medicinalrådet var medlem även av Svenska Akademien — och sätter i fråga om ordet "frostlandthet" existerar. Kommerserådet Casström är positiv. Han anser att Laestadius gjort sig väl förtjänt av det understöd han fått" . . . "äfvensom att den blygsamhet hvarmed denne lofvande yngling framställt förstlingen af sitt vetenskapliga bemödande ökar både värdet af hans redan beviste förtjenst och hoppet om hans tillkommande gagnelighet." Av Casström får vi även veta, att Laestadius till Akademien lämnat en växtsamling med en mängd dubletter samt en kollektion av mineralier från lappmarken.⁵² Dubletterna spreds ut över Europa. Professor J. E. Wikström skickade den 11 februari 1822 en samling bytesväxter till prästen i Utsjoki Jacob Fellman och skriver: "...således finns i samlingen de flesta lapska Gramina, Carices, Junci, Saxifragae ... hvilka alla blifvit tagna i Luleå Lappmark förledet år av Stud. Laestadius".⁵³ Av ett annat brev framgår att stipendiaten åtminstone i någon mån även ägnat sig åt entomologin. Gabriel Marklin

⁵¹ Ibid., 42.

⁵² Båda dessa utlåtanden inhäftade i KVA:s Dagbok 1822.

⁵³ Fellman, J., Anteckn. under min vistelse i Lappmarken (1906) 340.

skrifer den 10 december 1821 till J. W. Zetterstedt: "Nu något om insekterna, af L. L. Laestadius fick jag några styng, efter hans mening bara honor, ty de togos alla, då de voro sysselsatta med äggläggning."⁵⁴ När Marklin i nästa brev till Zetterstedt — daterat 5 februari 1822 — skriver: "...Laestadius som för Botaniken var till Jockmock kom hit till medio af förra Termin", gör han sig dock skyldig till ett minnesfel. Men vi ser, att Laestadius redan nu var ett namn gångbart bland naturvetarna även i Lund och att hans göranden var föremål för intresse.

Vårterminen 1822 fortsatte Laestadius, som tidigare nämnts, sina teologiska studier, men tiden räckte även till för naturvetenskapen. Han hörde denna termin till Göran Wahlenbergs åhörare. Botanices demonstratorn föreläste över *Materia medica* och mot terminens slut över olika växtsläkten. Dessutom företogs under nio dagar botaniska exkursioner. Dessa gick till Liljekonvaljeholmen, Husby, Håga och andra från Linnés dagar klassiska utflyktsmål. Terminen avslutades den 30 maj med en utflykt till Vårdsätra.⁵⁵ Bland åhörarna fanns även Laestadius' gode vän Carl Gustaf Indebetou.⁵⁶ Dennes anteckningar från Wahlenbergs föreläsningar finns bevarade.⁵⁷ Enligt dessa genomgicks under terminens första hälft läkemedel av olika slag, då framförallt sådana som hämtades från växtriket. Kinabark mot feber, persilja mot getingstick, anis mot hicka. Något om homeopatiska läkemedel finns inte antecknat. Det är långt till dem, när Wahlenberg rekommenderar asfalt i mjölk som remedium mot lungsot och påstår att mysk "höjer lifskraften och lifvar hjernan". Det växtsystematiska avsnittet

⁵⁴ Brev till J. W. Zetterstedt, LUB.

⁵⁵ Kanslersämbetets för Uppsala universitet arkiv, F 1: 25.

⁵⁶ Sedermera bruksägare och riksdagsman. Behöll sitt intresse för botanik. Hans herbarium finns på Riksmuseum.

⁵⁷ Q 15: 19—20, UUB.

omfattar huvudsakligen släktet *Carex*. Indebetou har antecknat inte mindre än 142 starrarter.

Göran Wahlenberg kom att betyda mycket för Laestadius inställning till vetenskapliga problem och långt fram på 1840-talet visade professorn ett rent faderligt intresse för sin lärjunge och dennes familj. I *Botaniska Utflygter* skriver Elias Fries om Wahlenberg på äldre dagar: "Liksom i dagliga lifvet, stod han i vetenskapen, åtminstone under senare perioden, fullkomligt isolerad, med ingen af samtidens utmärktare botanister stod han i närmare förbindelse, ehuru mången skulle funnit sig smickrad deraf. Tvärtom synes han undvikit beröring med andra: i följd hvarav han inte heller bildade några lärjungar utom Prosten L. L. Laestadius."⁵⁸

Värmlänningen Göran Wahlenberg — botanist och geolog — besökte de svenska och norska lappmarkerna under fyra resor åren 1800—1810. 1812 undersökte han Schweizeralperna och 1813 Karpaterna. Vid hemkomsten 1814 blev han Botanices demonstrator i Uppsala och efter Carl Peter Thunbergs död 1829 dennes efterträdare och innehavare av den lärostol, som en gång varit Linnés. Som botanist var Wahlenberg verksam inom skilda forskningsområden. Han sökte finna ett samband mellan vegetationen och växtlokalens klimat och jordmån och brukar anses som växtgeografins grundare i Sverige. Han upptäckte och beskrev flera nya arter, såväl kryptogamer som fanerogamer och gav ut deskriptivt botaniska verk, som *Flora lapponica* (1812) och *Flora suecica* (1824—26; ny upplaga 1831—33). Flororna inleder Wahlenberg med växtgeografiska avhandlingar i vilka han redogör för topografi och klimat grundade på mätningar av höjdförhållanden, luft- och jordtemperatur. Elias Fries ansåg honom vara strängare linnean än Linné själv och i det närmaste oemottaglig för nyare idéer

⁵⁸ Fries, E., *Botaniska utflygter* 3 (1864), 100.

inom botaniken.⁵⁹ På äldre dagar var han omtalad framför allt för sin originalitet, som i vissa fall hade sin orsak i hans homeopatiska övertygelse. Han var föga umgängesam och hans sätt var kärvt. Carl Gustaf Indebetou fann det mycket anmärkningsvärt, när han vid ett besök i Uppsala 1832 blev välvilligt hälsad av "den sträfvande och fränstötande mannen".⁶⁰

Laestadius opponerade sig väl ibland bakom Wahlenbergs rygg mot dennes något tyranniska åsikter inom systematiken men förnekade aldrig mästaren.⁶¹ Kanske kändes lärjungeskapet under Wahlenbergs senare år och efter dennes död som en belastning. I ett brev till N. J. Andersson, i vilket han framlägger intressanta teorier om artbildningen, skriver han: "Herr Magistern tänker kanske, att detta sammandrag af arter kommer från Wahlenbergs skola. Jag har dock mina subjektiva grunder för mitt omdöme."⁶²

Laestadius hörde också till de 89 åhörare, som denna termin finns antecknade på Physices professor Zacharias Nordmarks föreläsningslista. Denne karakteriseras av Mathias Floderus som en man med stora kunskaper inom flera vetenskaper, rättfärdig till ytterlighet och såsom sträng censor morum inte allmänt älskad av ungdomen.⁶³ Till fysiken räknades 1822 disparata ting som i vår tid skulle kräva ett uppbåd professorer. Nordmarks föreläsningar var emellertid enligt Svanberg mycket elementära och de krävde just inga förkunskaper. Denna

⁵⁹ Ibid., 97 ff.

⁶⁰ Indebetouska släktarkivet. Mörkhulta. C. G. Indebetous egenhändiga anteckningar, 14, 1328.

⁶¹ I brev till E. Fries dat. Karesuando 25/11 1826 skriver han, att W. är en sträng man och nästan för mycket ortodox i botaniken och klargör, att det han skrivit för KVA:s handlingar (1824, 1826) måste ske "ad mentem Wahlenbergii". C 70, UUB.

⁶² Brev från L. L. Laestadius t. N. J. Andersson. Odaterat men skrivet i augusti 1856. Nordiska muséets arkiv.

⁶³ Personhistorisk tidskrift. Årgång 23, 70, (1923).

termin gällde de bl. a. optik och meteorologi och dessutom demonstredades optiska och andra instrument.⁶⁴

Den 8 maj 1822 skickade Berzelius — Vetenskapsakademins sekreterare — Wahlenberg 100 rdr. I det medföljande brevet står att pengarna skulle användas "till understöd för Laestadius resa med Dig som ritare".⁶⁵ Kanske något oklart uttryckt, men Laestadius hade av Vetenskapsakademien och Wahlenberg blivit utsedd att följa den senare på en resa till Skåne. Här skulle de två söka skånska växter för att få modeller till teckningar för Svensk Botanik. Detta verk hade genomgått skiftande öden. Det startades 1802 av ryttmästaren Johan Vilhelm Palmstruch, "en flitig idkare af naturvetenskaperna och i allmänhet utrustad med ett större mått af bildning, än hvad som belöpte sig på en militär vid den tiden".⁶⁶ Efter ryttmästarens död övertogs förlaget av det mångfrestande kammarrättsrådet G. J. Billberg 1813. Denne gav ut några häften, men det hela misslyckades, när han själv började författa texterna, vilket han inte var vuxen. Förlagsrätten inlöstes 1822 av Vetenskapsakademien, vilken gav Wahlenberg i uppdrag att handha utgivningen. Detta gjorde han på ett förtjänstfullt sätt fram till 1830, då professor P. F. Wahlberg, som var väl anskrivnen hos inflytelserika ledamöter av Vetenskapsakademien, tog vid. Elias Fries torde vid denna tid ha varit bäst meriterad för uppdraget och i brev till Sven Nilsson gör han några bittra kommentarer till valet av utgivare: "... så vet jag icke om det är någon, som sen gjort mer för Sveriges Flora än jag, må gerna sen Wikström, Wahlberg eller hvem fan helst blifva hufvudredaktör, men att lemna det som hittills i en enda hand är ensidigt. Alldeles glömd borde jag väl icke vara."⁶⁷ På grund av ett relativt dåligt försäljningsresultat och eldsvåda, i Nor-

⁶⁴ Kanslersämbetets för Uppsala universitet arkiv, F 1: 25.

⁶⁵ G 320 a, UUB.

⁶⁶ Hofberg, H., Svenskt biografiskt handlexikon, II (1876), 118.

⁶⁷ Brev t. Sven Nilsson 10/3 1831, LUB.

stedts tryckeri blev band XI det sista (tryckt 1843), till många botanisters grämselse.⁶⁸

Laestadius yppar våren 1822 sina sommarplaner för Backman samtidigt som han sänder denne fjällväxter samlade sommaren 1821. Han kallar *Salices* sina gunstlingar och ber Backman samla och iakttaga "dessa ostadiga växtformer" på Frösön. Före den sedvanliga och artiga hälsningen till rektorns fru meddelar brevskrivaren, att han blivit erbjuden att "såsom sällskap" följa med Wahlenberg till Skåne.⁶⁹ Nio månader senare ger han samme adressat några glimtar från sommaren. "Ändamålet var, att rita figurer för Svensk Botanik och dertill valdes endast sådane örter, som icke funnos norr om Skåne och Halland med tillägg af några andra högst sällsynta, som vi kunde uppsnappa här och der i Provincerne. Resan gick lyckligt och vi hunno rita ungefärligen 60 Figg. Vi insamlade äfven så mycket vi kunde af skånska vexter men rummet var knapt emedan vi åkte tillsammans på en liten vagn." Skåne var ju väl undersökt "af den skarpsinnige Botanisten Herr Adjunkten Fries", dock hade man funnit för Skåne nya arter, däribland *Saxifraga hirculus* och *Arundo baltica*.⁷⁰ Till slut ber han Backman lämna uppgifter om tidpunkter för sådd och skörd i Jämtland och säger sig nästa sommar ämna resa hem till Arjeplog.⁷¹

Wahlenberg har sin vana trogen över resan fört en, vad det gäller botaniken, mycket detaljrik dagbok.⁷² Denna har, i vad den rör Skåne, använts av Otto Gertz i hans *Bidrag till Skånes Flora*.⁷³ J. E. Wikström berättar om färden och uppger, att

⁶⁸ Lindroth, S., KVA:s historia 1739—1818, 431—444. Samtida botanisters reaktion i bl. a. *Botaniska Notiser* 1843, 32.

⁶⁹ Upsala 6/3 1822.

⁷⁰ *Ammophila arenaria* x *Calamagrostis epigaeios*

⁷¹ Upsala 9 dec. 1822.

⁷² S:40a, UUB.

⁷³ *Botaniska Notiser* 1942, 113—152.

även Öland besöktes av resenärerna.⁷⁴ Så var inte fallet. Utom av dagboken framgår detta av ett brev från Laestadius till ölandsskildraren och botanisten Abraham Ahlqvist. Det är inte daterat, men av innehållet kan man dra slutsatsen, att det är avsänt från Arjeplog 1823 eller 1824. "Om jag härmed hos Tit. vågar etablera bekantskap, torde det så mycket mera ursäktas som Floras älskare lika som dess alster, ehuru glest strödde kring jordens ring, äro dock alle förenade genom ett gemensamt brödraband." Vi får vidare veta, att brevskrivaren aldrig sett Ölands rika flora och att han inte heller ser någon möjlighet att få göra det och nu föreslår växtbyte.⁷⁵

Den ovannämnda dagboken berättar, att de två började redan den 3 juni. Den gick ner genom Södermanland och Östergötland. Man övernattade bl. a. på Säfstaholm. I Törnevalla träffade de den kände lektorn, prosten och botanisten Christian Stenhammar, som här hade sitt prebende. Den 14 hade de hunnit till Växjö, där de gjorde en dags uppehåll, och Wahlenberg fick tillfälle att förarga sig över att bysten av Linné inte stod uppställd på gymnasiet. Det enda han fann var en gipsmodell och den stod undanställd i den s. k. Konstkammaren i kyrktornet.⁷⁶ Efter besök i Lessebo kom de två den 17 juli till "den verkligen märkvärdiga staden Carlskrona". Här gjorde de excursioner i sällskap med den bekante amiralitetsbagaren Aspegren,⁷⁷ som bl. a. visade dem *Cochlearia danica*. Den 20 hade de hunnit till Kristianstad. Den långe Wahlenberg och den kortvuxne Laestadius — båda säkerligen iförda märkliga rockar — väckte förmodligen en viss uppmärksamhet, när de med

⁷⁴ J. E. Wikström, Lefnadsteckning öfver Doctor Georg Wahlenberg, (1853), 48.

⁷⁵ Brev t. A. Ahlqvist, LUB.

⁷⁶ Originalen var inte färdiggjutet till jubiléet 1807. Därför uppsattes gipskopian. En insamling hade gjorts, men de subskriberade medlen hann ej fram i tid. Åbo akademi köpte bysten.

⁷⁷ Jfr Eriksson, G., Kronobagare Aspegren, Elias Fries och växtrikets familtjesträd, *Lychnos* 1960—61, 109 ff.

sina gråpappersbuntar strövade omkring på fålader och vångar. Den förre hade vid liknande ärende på Öland ett par år tidigare blivit gripen och "förd till länsmannen, för att af honom förskaffas till länshäktet".⁷⁸ I varje fall noterades de båda herrarnas närvaro i lokalpressen.⁷⁹ Vistelsen i Skåne varade till den 29 augusti. Den uppmärksammades i Wikströms Årsberättelse 1823. Han skriver: "Under den botaniska Resa som Hr Demonstr. Dr Wahlenberg och Studiosus L. L. Laestadius år 1822 företogo uti Skåne, återfunno de ännu de flesta växter på de ställen, där von Linné sedt dem under sin resa 1749."⁸⁰ Linnés Skånska Resa var tydligen deras ledstjärna under färderna kors och tvärs i landskapet. Från Kristianstad for de till Simrishamn, och den 8 juli hade de via Ystad kommit till Skanör. I denna dagbok reflekterar Wahlenberg mera sällan över landskapet sett ur estetisk synpunkt, men tisdagen den 9 juli skriver han: "På förmiddagen ritades uti Skanör. Middagen reste vi tillbakars öfver den tråkiga ljungen till Hvällinge." Den 14 juli träffade de i Lund den dåvarande akademiadjunkten Elias Fries. I hans sällskap företogs exkursioner till Fågelsång, Roslätt och Värpinge. Först den 24 bröt de upp från Lund, men fyra av dagarna där hade använts till ritande av de sällsynta växter de funnit. Sedan gick färden via Landskrona och Hälsingborg åter tvärs genom Skåne: Kristianstad — Åhus — Ystad — Malmö — Lund. Till Lund kom de den 21 augusti, och här träffade de åter samman med Elias Fries, som under den fortsatta färden gjorde dem sällskap till trakten av Halmstad. Adolf Törneros reste 1827 på samma vägar i Fries' sällskap och glädde sig åt de många sinnrika idéer denne under resan framkastade på sin "fromma småländska diction" och fortsätter: "För denna väg genom Skåne var han ett fullstän-

⁷⁸ Wrangel, E., Gamla studentminnen från Lund) 1918), 169.

⁷⁹ Christianstads Weckoblad 22 juni 1822 bland anmälda resande: "Botan. Demonstratorn Doctor Wahlenberg och Studeranden Laestadius."

⁸⁰ A. a., 490.

digt korografiskt lexikon: . . . varenda krökning på vägen, sten och buske kände han som en häst: instruktivare aide de voyageurs kan man ej önska sig."⁸¹

Den 27 augusti 1822 gjorde de tre resenärerna en mykologisk exkursion norr om Hälsingborg. "I Pålsjöskogen . . . sågs nu i Fries' sällskap en stor mängd svampar", skriver Wahlenberg. Det var säkert den enda undervisning Laestadius fick inom den vetenskapen. Något intresse ägnade han den inte i fortsättningen, trots att Fries försökte väcka det genom att skicka honom *Systema mycologicum*.⁸² Någonstans norr om Halmstad skildes sällskapet. Antagligen för Elias Fries österut hem till Femsjö. Wahlenberg och Laestadius fortsatte under långa dagsetapper norrut över Gislaved, Mariestad, Västerås och den 13 september var de åter i Uppsala.

Det framgår av dagboken, att åtskilliga dagar hade använts till ritande. Vem som ritade vad framgår endast i ett fall. Efter att i Esperöd ha hälsat på lundaprofessorn i naturalhistoria och ekonomi Carl Fredrik Fallen den 26 juni fann de på samma dags eftermiddag den sällsynta parasitväxten *Orobanche major*. Wahlenberg skriver: "Thorsdagen d. 27 Juni — medan Laestadius ritade på *Orobanche*⁸³, gick jag i sällskap med Herr Langgren till stora eller egentliga Stenshufvud." Laestadius ritade hela dagen och först följande dags förmiddag var han färdig. Det tyder på noggranna studier och omsorgsfullt detaljarbete, något som bekräftas av de färdiga gravyrerna i *Svensk Botanik* och 15 originalteckningar av Laestadius hand, vilka finns på Kungl. Biblioteket.⁸⁴

⁸¹ Afzelius, N., Brev och dagboksanteckningar av Adolph Törneros (1953) II 246 f.

⁸² Brev från L. L. Laestadius till E. Fries daterat juli 1827. G 70 q UUB.

⁸³ Jfr *Svensk Botanik* IX: 596.

⁸⁴ Enl. anteckning å omsl. skänkta till KB av Maria Ruckman. Johan Gustav Ruckman hette den konstnär, som utfört det stora flertalet gravyrer för *Svensk Botanik*. X 653.

I band IX (tryckt i Uppsala 1823—25) finns resultatet av 1822 års exkursion. Endast fem av bandets planscher är signerade av Laestadius. Dessa fem är inte heller skåneväxter, övriga bilder är osignerade. Orsaken erfar vi i ett brev från Wahlenberg till P. F. Wahlberg daterat 3 februari 1833: "Hvad de skånska figurerna till Svensk Botanik angår, så blef icke angifvet vem som ritat dem så länge jag författade texten till Svensk Botanik, men sedan detta förhållande upphört så har jag visst icke något deremot, att Lars Levi Laestadius utsättes såsom tecknare. Min åtgärd vid dem bestod mest i skuggning och färgläggning, som icke förtjenar särdeles afseende, i synnerhet som Laestadius sedermera i den delen så uppöfvat sig, att han väl gjort till alla delar så goda figurer."⁸⁵ Ett brev från Wahlenberg till Magnus af Pontin visar att Laestadius våren 1822 under Wahlenbergs ledning förberett sig inför sommarresan: "Den tillämnade ritaren för skånska resan artar sig rätt väl, och jag gör mig förvissad att han skall göra gott gagn."⁸⁶ Närmare 300 arter insamlades under färden och av dessa avbildades 56. *Campanula Rapunculus*, som de fann den 26 augusti på anvisning av Fries, var vid denna tid en för Sverige ny art.

För den 22-årige Laestadius bör sommaren ha varit av stort värde. Han fick lära känna Skåne och se sydsvenska växter i deras rätta omgivning under en erfaren botanists ledning. År 1800 hade Wahlenberg farit till Nordnorge i sällskap med J. E. Forsström. Samarbetet mellan de två var inte alltid friktionsfritt och Wahlenberg beslöt att i fortsättningen resa ensam.⁸⁷ Ensam for han sedan till lappmarken tre gånger, till Alperna och till Karpaterna. Under skåneresan fann han sig i dagligt sällskap. Den privatundervisning Laestadius åtnjöt bör ha vägt upp terminers föreläsningar. Han fick också tillfälle att knyta

⁸⁵ Brev t. P. F. Wahlberg, KVA.

⁸⁶ Pontinska släktpapperen. Brev t. M. M. af Pontin 5/3 1822, SSA.

⁸⁷ Självbiografen i Biograph. lexicon 19, 165.

för framtiden värdefulla kontakter med andra framstående naturalhistoriker.

När Laestadius kom tillbaka till Uppsala på hösten tycks han inte ha varit övertygad om att prästens kall var det för honom lämpliga. Han anmälde sig direkt hos kanslistyrelsen som sökande till en ledigförklarad kronofogdetjänst i Västerbotten. Han åberopar som meriter, utom två år vid universitetet, sin grundliga kännedom om lappmarkerna — inhämtad under "åtskilliga vidsträckta resor" — och sina kunskaper i lapska. Nationens inspektor intygar endast tre terminers närvaro men vitsordar ett mycket stadgat uppförande och en mycket god flit.⁸⁸ Kanslistyrelsen godtog inte Laestadius' försenade ansökan. Förordnande på kronofogdetjänsten från den 25 juli 1822 hade kronolänsmannen Eric Holmström,⁸⁹ en man som längre fram i olika sammanhang dök upp som bröderna Laestadius' arge vedersakare, och till ordinarie innehavare utsågs 1823 den matglade Per Forsell.⁹⁰

Höstterminen 1822 fick Laestadius undervisning i "Latinska språkets skrifning".⁹¹ Den tidigare nämnde Adolf Törneros, då docent sedermera professor i romerska vältaligheten och poesin, hade hand om undervisningen. Den blide romantikern, Atterboms vän, hade denna termin 50 elever och hans bittra klagan i ett brev verkar berättigad: "Chrior — dessa grumliga skedvattensböljor, som frätit håret af min hjessa och en hop must ur min själ. . ." ⁹²

Latinet var de linneanska botanisternas språk. Det väckte uppeende, när Liljeblad författade växtbeskrivningar på sven-

⁸⁸ Ans. och N. F. Bibergs intyg: Kanslistyrelsens ark. E III 18, vol. 98 b, RA.

⁸⁹ Utförlig biografi i Zetterstedt, J. W., Resa genom Umeå lappmarker i Westerbottens län förrättad 1832 (1833), 227 f.

⁹⁰ Jfr Lassinanti, R., Synpunkter och skildringar (1965), 201 f.

⁹¹ Kanslersämbetets vid Uppsala universitet arkiv F 1: 26, RA.

⁹² Kanslersämbetet Afzelius a. a., (1950), I 128.

ska i "Utkast till en svensk Flora", som han gav ut 1792.⁹³ Carl Johan Hartmans Handbok i Skandinaviens flora kom ut 1820. I en recension klandrades han av Wahlenberg bl. a. för att han skrivit på svenska, vilket denne ansåg öka den rådande osäkerheten inom vissa delar av systematiken.⁹⁴ Wahlenberg själv författade sina botaniska arbeten på latin. Tydligt är att åsikterna divergerade om vilket språk, som var att föredra i botaniska sammanhang. I det rektorstal Wahlenberg höll i december 1831, lämnar han en redogörelse för vad han uträttat under sitt rektorat: "... Att må hända icke nämna om Redactionen af andra Florae Sueciae Uplagan, som under tiden blifvit fulländad, om icke så som ett bevis på den Linnéiska vetenskapens popularitet äfven i sin ursprungliga språk-drägt."⁹⁵

Laestadius' tidigare nämnda uppsats i Vetenskapsakademiens Handlingar för år 1822 är författad på latin. Den står i Handlingarnas avd. 2, så det är troligt att han skrev den under höstterminen. De längre fram nämnda uppsatserna är delvis på latin. Bristen på adekvata svenska ord för latinsk terminologi var synbarligen stor inom botaniken. De till akademien insända redogörelserna för rön och upptäckter inom andra ämnesområden var alltid författade på modersmålet.

Vårterminen 1823 finner vi Laestadius, nu tillsammans med brodern Petrus, åter bland Wahlenbergs åhörare.⁹⁶ Efter att ha behandlat en del medicinalväxter och föreläst en dag över kryptogamer ägnade denne terminen åt zoologi för blivande

⁹³ Wieselgren, P., Sveriges sköna litteratur (1847) IV 354.

⁹⁴ Krook, H., Göran Wahlenberg och Carl Johan Hartman. Sv. Bot. Tidsskrift 1960, 220, 228.

⁹⁵ Brev fr. G. Wahlenberg, Autogr. saml. Egenh. kladd av Wahlenberg både på sv. och lat., KB.

⁹⁶ Åhörarlista saknas. På det till kanslerämbetet sända diariet har Wahlenberg själv antecknat deltagarna. Vid L:s namn har han skrivit Lappo Bothniensis. Kanslersämb:s ark., F 1: 27, RA.

läkare. Ett föreläsningsmanuskript av Wahlenberg, "Zoologi för Materia medica och Alimentariae Sueciae"⁹⁷ finns bevarat, men dess innehåll stämmer inte överens med den redogörelse för föreläsningarna, som han lämnar i det till kanslersämbetet insända diariet, och de i manuskriptet förekommande naturfilosofiska tankarna lade han troligen fram först under en senare period av sitt liv. Zoologin tycks han f. ö. ha behandlat mycket summariskt. Två föreläsningar var t. ex. tillräckliga för vattenfåglar, amfibier, fiskar och insekter. Kanske inte värt att nämna, om man inte har i åtanke de 142 *Carex*-former han ansåg behövliga för medicine studerande. Någon vetenskaplig grund fick aldrig Laestadius inom zoologin. De insatser han längre fram gjorde på detta område var i jämförelse med hans botaniska amatörmässiga.

Den 4 april 1823 skriver Laestadius till sin förtrogne vän Carl Gustaf Indebetou, som vid den tiden efter en sjukdomsperiod vistades i hemmet på Forsa bruk i Södermanland.⁹⁸ Han sänder denne ett särtryck ur Vetenskapsakademiens Handlingar 1822, i vilket han rättat tryckfelen, och berättar i ett PS: "Jag vill icke dölja för Dig att jag nyligen varit till Stockholm med en afhandling om Upodlingens möjlighet i Lappmarken. Den var ämnad att införas i Landtbruks Academiens Annaler; men efter en Boktryckare åtog sig att trycka den särskildt med gifvit löfte om 100 Exemplar till min disposition så antog jag villkoret så mycket häldre, som den derigenom kan komma till flera människors kännedom."

Enligt tidens uppfattning var naturalhistorien närmast att anse som en hjälpvetenskap åt ekonomin och läkekonsten. I botanik undervisade även den Borgströmiänske professorn. Han skulle enligt donators önskan sysselsätta sig bl. a. med naturalhistoriens tillämpning på den praktiska ekonomin.⁹⁹ "En pro-

⁹⁷ Q 234, UUB.

⁹⁸ Breven till Indebetou finns i Indebetous släktarkiv, Mörkhulta.

⁹⁹ Annerstedt, C, Upsala universitets hist. III: 1 (1914), 303.

fessur i dikning, gödning och mjölkning", som Melanderhjelm lite nedlåtande skriver.¹⁰⁰ Som vi tidigare sett ansåg sig Laestadius under uppsalatiden blivit "sadelfast" i den ekonomiska vetenskapen. De kunskaperna skaffade han sig i så fall genom självstudier. På professor Sillens¹⁰¹ föreläsningslistor finns han inte. Det om kunskaper och litteraturstudier vittnande arbete, som var färdigskrivet 1823 och som han fick tryckt 1824 var i alla fall ett verk i Borgströmianska professurens anda. Titeln var enligt tidens sed lång och otymplig: "Om möjligheten och fördelen af allmänna uppodlingar i Lappmarken jemte förslag till en nybyggarscholas anläggning derstädes eller anvisning, att på allmän bekostnad befrämja allmänna uppodlingar i nämnde landskap, till båtnad för staten." Den innehåller ett helt program. Boken trycktes på Zacharias Haeggströms förlag våren 1824. I Stockholms Dagblad den 24 maj 1824 annonseras boken till salu för 1 rdr, den 7 augusti i Örebro Tidning, den 18 september i Åbo Tidningar, den 17 november i Lunds Weckoblad. I Hernösands Stifts Tidningar den 28 februari 1825 läser man, att "möjlighet af Upodlingar i Lappmarken af L. L. Laestadius" finns att köpa hos prof. Norrman i Härnösand, lektor Häggqvist i Umeå och rektor Backman på Frösön, vilket samtidigt ger en inblick i den tidens organisation av handeln med böcker. I ett brev från J. E. Wikström till Wahlenberg daterat den 20 maj 1824 heter det: "Undertecknad har af Hr L. L. Laestadius blifvit anmodad att öfversända ett exemplar af dess bok om Lappmarken." Vidare att förläggaren Haeggström åtagit sig att rätta "hvad som uti stylen kunde vara felagtigt". Förläggaren hade slarvat, författaren hade inte sett något korrektur. Åtskilliga tryckfel hade blivit följden.¹⁰² Stödd av egna iakttagelser under långa vandringar i lappmarken och grundliga litteraturstudier gick Laestadius till ver-

¹⁰⁰ Annerstedt, a. a., Bihang V (1913) 89.

¹⁰¹ Innehavare av Borgstr. professuren 1816—31.

¹⁰² G 320: c, UUB.

ket. Han åberopar Linné, Wahlenberg och Vetenskapsakademiens Handlingar. Han citerar äldre lapplandsskildrare som Schefferus och Pehr Högström men även nyare reseberättelser som Zetterstedts och Hisingers. Han har läst William Aitons bok om myrmarkerna i Skottland och professor Pehr Adrian Gadds Svensk landtskötsel. Med magister Forssander i Växjö¹⁰³ har han brevväxlat för att få fram siffror och jämförelsematerial från Sydsverige.

"*Om uppodlingar*" börjar med en historisk återblick och sedan följer en geografisk beskrivning av lappmarkerna. Genom självsyn kände författaren stora delar av dem. Jukkasjärvi och Gällivare hade han inte själv besökt och åberopar utom litteratur uppsalakamraten Nils Björkman från Gällivare. Laestadius visar här en uppskattning av naturens skönhet, som är ovanlig, saklig och något torr som han annars är i sina världsliga skrifter. Hans lyriska utbrott inför vad han kallar "fjällens pilskogar", dvs. videsnår, förvånar säkert många, som haft med sådana att göra: "... då bländas hans (vandrarens) forskande öga af dessa Florans täcka nympher, som blanda sina harmoniskt varierande färger mellan grönt, ljusgrönt, blågrönt, ljusgrått, silfverhvitt och guldgult, med spegelglansen af det chrystallklara isvattnet, som med ett doft sorl slingrande gjuter sig fram genom dälden."¹⁰⁴ Domprost Nissen frågar i en kapitelrubrik: "Har Lars Levi Laestadius på noe område gitt uttrykk for estetisk interesse?"¹⁰⁵ En slutsats, som han kommer till i svaret är kanske förhastad. "Men for naturskønnhet i videre forstand, for landskapets, innsjøenes, fjellenes og fjordenes ofte så betagende skjønnehet, synes han ikke å ha

¹⁰³ Kusin till Elias Fries. Jfr Eriksson, G, Elias Fries och den romantiska biologien (1962), 67, 73.

¹⁰⁴ Om möjligheten och fördelen af allmänna uppodlingar, 19.

¹⁰⁵ Boreman-Dahlbäck, a. a., 307.

hatt et åpent öye, har iallfall ikke, det jeg vet, gitt noe uttrykk for det i sitt forfatterskap."¹⁰⁶

Nästa avsnitt behandlar vegetationen och dess beroende av klimat och jordmån. Här har Wahlenberg fått släppa till en del idéer, och även exakta siffror för luft- och jordtemperatur är hämtade från dennes arbeten.¹⁰⁷ Laestadius visar, att klimatet i lappmarken är 4—5° varmare än vad lufttemperaturen anger. För den som känner till floran och därjämte de olika arternas krav på klimat och jordmån, är det inte svårt att ange, var nybyggen och odlingar skall tagas upp med hopp om framgång. Det lönar sig att röja och svedja, där det växer gran-skog. Där kan bli bete, vallar och kornåkrar. Tallskogen ger inga sådana löften. Den har små krav både vad som gäller klimat och jordmån.

Den beskrivning som följer av livets gång i lappmarken under årets tolv månader är en trevlig läsning. En märklig blandning av vox Linnaei och fosforistiskt patos. Om fjällens rovdjur och sjöarnas fiskar. Om lappars och nybyggares friska och hårdande liv. Deras enkla glädjeämnen och deras sorger. Myggorna får tre sidor med reflektioner över deras uppgift i naturen. De medel som kan användas mot dem omtalas, och resultatet blir, att det enda verksamma mot detta människornas och fänadens gissel är tålmod.

Därefter kommer ett kapitel om lappmarksjordbrukets läge på 1820-talet. Författaren drar fram exempel på goda skördar och lyckade nyodlingar. Han menar, att dåliga resultat och misslyckanden ofta bottnar i okunnighet, oföretagsamhet och myndigheternas ringa intresse för lappmarken. Det finns sorselebor, som skördar 30 tunnor spannmål, och komminister Laestadius skördade femmarkers kålhuvud i Kvikkjokk. Han

¹⁰⁶ A. a., 310.

¹⁰⁷ Wahlenberg, G., *Flora Lapponica*, XXXVIII—LVIII (1812). Wahlenberg, G., *Berättelse om mätningar och observationer för att bestämma Lappska fjällens höjd och temperatur* (1808), 55—58.

kommer sedan in på de vidsträckta myrmarkernas betydelse för klimatet och föreslår utdikning i stor skala. Här tycks han ha hämtat idéer från G. B. Staël von Holsteins Anmärkningar om Pite Lappmark och förslag till uppodling (1809). Denne baron hade samma optimistiska syn på lappmarkernas möjligheter som den unge Laestadius.

I sista avdelningen vänder han sig till "Högloflige Rikens Ständer" och framlägger ett förslag om en "nybyggarskola". Enligt detta skulle staten genom landshövdingarna utse odlingslägenheter samt låta röja och bebygga tre sådana varje år, nämligen en i vardera Jokkmokks, Gällivare och Arjeplogs socknar. När dessa var färdiga, skulle de utlysas till arrende, och arrendatorernas avgäld skulle utgöras i dagsverken. Målet vore att upprätta nya farmer i de gamlas närhet. Varje anläggning beräknades kosta 400 rdr och arrendet skulle utgå med 15 dagsverken i 21 års tid. Vid tillträdet skulle dessutom varje nybyggare av staten erhålla en häst och en ko, och när han efter de 21 arrendeåren övergick till att bli ägare av nybygget, var det hans skyldighet att förse en tillträdande nybyggare med häst och ko. Planer för utnyttjandet av ödemarkerna i norr har myllrat från Karl IX:s dagar till våra. Laestadius' visioner av 21-årig nybyggarskola, som skulle låta staten slippa billigt undan och fylla de tomma vidderna med skattebetalare, var något nytt som uppmärksammades. Hans förslag togs f. ö. fram och dammdes av så sent som i början av 1900-talet, då Norrlands jordbruk under en följd av år var ett aktuellt debattämne.¹⁰⁸

Upplagans storlek är okänd. Den var i varje fall inte slutsåld 1831. Det året kom Petrus Laestadius' Journal hos samme förläggare och i slutet av den får Uppodlingen reklam på tre sidor. Den första recensionen finns i Stockholms-Posten den 14 juni 1824. Boken refereras välvilligt och recensenten gläder sig

¹⁰⁸ Lantbrukstidskrift för öfre Norrland 1903, nr 5.

åt att lappmarkerna uppmärksammas men tror inte att författarens förslag är till alla delar användbart. I Hernösands Stifts Tidningar nr 11 1824 och nr 1 1825 finns ett aktningsfullt referat av bokens innehåll. I nr 6 och 7 1825 kommer kritik och ganska skarp sådan. Referatet har förmodligen gjorts av rektorn vid trivialskolan Jonas Svedbom, tillika tidningens utgivare. Kritiken är undertecknad "Tjensteman i Lappmarken". Bakom signaturen döljer sig den tidigare nämnde Eric Holmström i Lycksele. Argument och vändningar känns lätt igen från en uppsats av denne i Westerbottens Läns Hushålls-Sällskaps Handlingar.¹⁰⁹ "Denne frie och ljust tänkande man", som Zetterstedt beskriver honom¹¹⁰, anser, att ungdomlig optimism i alltför hög grad fått sätta sin prägel på Laestadius' bok. Han kan mot dennes lärdom sätta upp en 20-årig erfarenhet förvärvat under vidsträckta resor i tjänsten. Han tvivlar på uppgifter om väldiga björkar i fjällen och om de stora skördarna i Sorsele. Prutar man hälften är man sanningen nära. Dalgången i Kvikkjokk är ett dåligt valt exempel. Den är som en väl gödd drivbänk med regn varje dag. Det är nog riktigt att klimatet skulle bli bättre, om man dikade ut myrarna, men recensenten finner det orimligt, att man skulle dika ut 1/3 av t. ex. Arjeplogs yta för att skydda några små åkerfläckar från nattfrost. Han hänvisar till major Staël von Holsteins misslyckanden, då denne "liksom Hr Laestadius ville göra Säterier af Lappmarkens Myrar, Kärr och Moraser". Nybyggarskolan anser han onödig. Det vore bättre om statsmakterna skickade kunniga jordbruksinstruktörer och artificiell gödsel.

Ytterligare någon recension har inte gått att finna. I Laestadius' hemtrakter visade man sin uppskattning genom att kalla honom till ledamot av Vesterbottens läns Kongl. Hushållssäll-

¹⁰⁹ Andra häftet, 81 ff. Försök till en kort berättelse, etc. (1829).

¹¹⁰ Resa genom Umeå Lappmarker, 230.

skåp.¹¹¹ Ett hedrande ledamotskap, som dock varken han själv eller hans biografer omtalar, däremot nämns konsekvent det längre fram omtalade dubiösa medlemskapet av Botanical Society i Edinburgh. En som flitigt läste och citerade boken i sina svenska resebrev var Xavier Marmier. I dennes i Pontarlier bevarade bibliotek finns den med en personlig dedikation från författaren.¹¹²

Laestadius blev ägare endast till 50 av de 100 exemplar han blivit lovad. 50 gick till botten med uppsalaskepparen Utters skuta, som sjönk vid Munkbron, berättar han för Indebetou.¹¹³ De kvarvarande tar författaren med sig till Härnösand. Därifrån skriver han till rektor Backman och sänder tio exemplar, som han hoppas denne skall kunna sälja, och ett elfte som säljarens provision.¹¹⁴

Vårterminen 1823 slutade Wahlenberg sina föreläsningar den 15 juni och Laestadius tycks då via Stockholm rest hem till föräldrarna. När han kom till Arjeplog är med tanke på kommunikationerna för den som inte hade råd att åka gästgivarskjuts svårt att säga. Vi får ett livstecken från honom i form av ett brev till Wahlenberg daterat Arjeplog 19/9.¹¹⁵ Brevskrivaren har i Stockholm träffat Berzelius — Vetenskapsakademiens sekreterare från nov. 1818 — och av denne fått löfte om att få låna en av akademiens nyinköpta barometrar, själv hade han köpt en termometer. Under den gångna sommaren hade han inte företagit några mer omfattande exkursioner men hunnit med att närmare undersöka floran i Istjakk. Han sänder med brevet några teckningar för Svensk Botanik och nämner särskilt *Ranunculus lapponicus* och *Salix glauca*. Varken i brev eller uppsatser finner man just något om växtfynd från 1823.

¹¹¹ Handlingar. Andra häftet, 53.

¹¹² Villers, U., Xavier Marmier i Sverige (1949) 56.

¹¹³ Upsala 7/1 1825.

¹¹⁴ Härnösand 22/2 1825.

¹¹⁵ G 320 :a, UUB.

I Vetenskapsakademiens Handlingar 1824 berättar han om fynd av *Rhamnus frangula* i Arvidsjaur 1823.¹¹⁶ I ett opublicerat manuskript¹¹⁷ noterar han från detta år fynd av *Erigeron Muelleri*¹¹⁸ på Istjakk. Av en passus i brevet framgår att Laestadius' framtidsplaner var oklara. Han ber Wahlenberg lägga ett gott ord för honom "hos någon af Consistoriales att jag får behålla mitt Stipendium, ty det kunde hända att jag än en gång kommer till Uppsala". Kanske hade Laestadius vid denna tid för avsikt att i praktiken omsätta de lärdomar han velat ge i sin bok, att bli nybyggare och dra sig tillbaka från världen och leva närmare naturen. Några fakta har inte gått att få fram. Han stannade i varje fall i Arjeplog till juni 1824. Under våren dog hans mor. Själv nämner han inte dödsfallet i något bevarat brev och Arjeplogs kyrkböcker förstördes, när prästgården brann 1867. Ett löfte till modern att låta sig prästvigas kan vara skälet till att han övergav tidigare planer.

Nästa livstecken från Laestadius är också ett brev till Wahlenberg.¹¹⁹ I det ber han denne vidarebefordra en medföljande skrivelse till Vetenskapsakademien.¹²⁰ Skrivelsen, kallad "ödmjukaste memorial", är en framställning om ekonomiskt understöd till en vetenskaplig resa genom Ångermanland och Åsele lappmark. Han utfäster sig att under resan ägna uppmärksamhet utom åt floran även åt jord- och bergarter, antikvariska märkvärdigheter samt att "under de hvilostunder, som kunna gifvas efter tröttsamma vandringar, teckna dessa landskapers sällsamma växtalster". Wahlenberg sände framställningen vidare den 9 mars och bifogar ett brev till Berzelius, i vilket han erinrar om "hvad Herr Laestadius förut gjort så väl i Lappmarken meddelst växternas undersökande som i Skåne genom

¹¹⁶ A. a., 187.

¹¹⁷ Tillägg till Hartmans flora 7:de Upplagan, KVA.

¹¹⁸ *E. acre* ssp. *droebachiense*.

¹¹⁹ Dat. Arjeplog 12 febr., UUB.

¹²⁰ KVA:s Dagbok 1824, 16.

ritande för Svensk Botanik" och att Kungl. Akademien ganska sällan "lärer finna någon person, som med litet kan uträtta så mycket som Laestadius".¹²¹

Att vara Wahlenbergs skyddsling var inte en rekommendation hos alla ledamöter av Vetenskapsakademien. Den insiktet, låg säkert bakom ett brev från Laestadius till C. P. Thunberg.¹²² Det är odaterat men skrevs någon gång i början av 1824. Han börjar med att tacka för "den gunst som jag njöt af Herr Professorn under mitt vistande i Uppsala". Samtidigt sänder han Thunberg några uppstoppade lämlar. Brevet slutar: "Nästa sommar ärnar jag V. D. företaga en resa genom Ångermanland och torde dervid våga bönfälla Kongl. Vet. akademien om något understöd. Jag ber ödmjukt att Herr Professorn tackes till det bästa recommendera mig hos Akademien." Man skulle kunna kalla brevet för ett slags återförsäkringstraktat.

150 rdr beviljades, får vi veta i ett brev från Berzelius till Wahlenberg.¹²³ Från Arjeplog skriver Laestadius den 8 maj till den sistnämnde och undrar hur det går med resebidraget. Han kan inte resa, om han inte före midsommar får "fullständig försäkran" om ett sådant, och tillfogar lite självmedvetet, att han hade "hållit före att en sådan resa vore mera Vetenskapsakademien till båtнад än mig". Pengar fick han först i början av juli. Akademien hade det besvärligt med kontanter enligt vad Berzelius meddelar i brev till Wahlenberg. Där heter det, att "cassan efter casserarens uppgift, är i det närmaste lens" och att pengar beräknas inflyta först efter ett par veckor".¹²⁴

Med hjälp av dessa 150 rdr genomströvade Laestadius från början av juli till mitten av oktober södra Lappland, Ångermanland och delar av Medelpad. Någon skriftlig reseberättelse tycks han inte ha lämnat denna gång, men redogörelse för de

¹²¹ Ibid., 19.

¹²² G 300: q, UUB.

¹²³ G 320:a daterat 3 maj, UUB.

¹²⁴ G 320:a daterat 10 maj, UUB.

vetenskapliga resultaten finns i Vetenskapsakademiens Handlingar.¹²⁵ Hans första rapport är f. ö. ett brev till Berzelius daterat den 20 juli 1824, i vilket han tackar för 150 rdr banco och meddelar, att han sänder några stuffer och stenar "samt fossila Trädstycken tagna på 3 och 5 famnars djup under jordytan vid Umeå Elf".¹²⁶ I Handlingarna beskrivs ett stort antal växtarter och det intresse för varieteter, som längre fram blev så utmärkande för Laestadius, visar sig, när han beskriver fem sådana av *Viola canina*. Till detta intresse hör, att han nu började pröva sina krafter på släktet *Hieracium*. "*Hieracia non modo speciebus abundent, sed etiam varietatibus maxime luxuriant.*"¹²⁷ Hans förstnämnda fynd var *Botrychium virginianum*, som han fann i fem ex. vid Tåsjöberget.¹²⁸ Denna ormbunke var då en ny art för Europa. Ett särskilt avsnitt ägnas växtgeografin. Här anges nordgränser för sydliga växter och lapplandsväxters sydgräns. Han fann smultron på Istjakk och *Gentiana nivalis* i Ramsele.¹²⁹ Han undersökte detta år liksom 1820 med särskilt intresse sydsidan av Aistjakk och Istjakk och han torde vara en av de första svenska botanister, som till fullo insett den växtgeografiskt märkliga karaktären hos dylika s. k. sydberg.¹³⁰ Till slut lämnas en förteckning över "de förnämsta ogräs, som belasta Norrlands Åkrar". Med ledning av den menar han, att den sakkunnige "skall kunna döma om jordmohernas beskaffenhet".¹³¹ Han ville som ofta visa den praktiska betydelsen av *scientia amabilis*.

J. E. Wikström bedömer Laestadius' avhandling som "ett ganska (= mycket) viktigt bidrag till kännedom om Växternas

¹²⁵ 1824, 160—189. 1826, 169—174.

¹²⁶ Brev till J. J. Berzelius. KVA.

¹²⁷ KVAH 1824, 173.

¹²⁸ Ibid, 175.

¹²⁹ Ibid., 176 ff.

¹³⁰ Jfr Wistrand, G., Studier i Pite Lappmarks kärlväxtflora (1962), 10.

¹³¹ Ibid., 87.

utbredning i Rikets nordliga Provinser".¹³² Wahlenberg är också entusiastisk. I ett brev till Berzelius skriver han: "Jag kan nu berätta att vår Lars Levi Laestadius är ankommen hit till Uppsala och meddelat mig hvad han uträttat på sin resa. Detta är verkligen mer än jag förmodade i anseende dertill att resan blef så sent företagen och således blifvit så kort." Särskilt fyndet av *Botrychium* var värdefullt. Det "blir ett nytt bevis på de olika verldsdelarnas likhet i de högre latituderna", menar Wahlenberg, som också berättar, att resenären gjort 17 teckningar för Svensk Botanik, och att han har "för avsikt att frampå vintern resa med sin bror till Hernösand och blifva prest".¹³³

Laestadius kom i oktober från den staden, där han förmodligen hört sig för hos konsistorium om lämplig tidpunkt för avläggandet av prästexamen. Ett manuskript visar, att han passat på att där göra vetenskapliga observationer.¹³⁴ I Vetenskapsakademiens Handlingar 1823 finns en avhandling med titeln *Anmärkningar och uppgifter rörande vattenminskningen vid Sveriges kuster*.¹³⁵ Den var författad av chefen för Sjökarteverket Carl Peter Hällström. I avhandlingen finns tabeller som visar vattenminskningen på olika platser i landet under 40 år. Att sådan under denna tid inte kunde påvisas vid Gotlands kust förklaras bero på tidigare felmätningar.¹³⁶ Enligt författaren var den gamla striden mellan anhängare av vattenminskningsteorin och dem som ansåg att landet höjt sig bilagd. Han anser, att fenomenet bör noggrant uppmärksammas, och att akademien har all orsak att stödja undersökningar som berör det. Laestadius gjorde i sällskap med konsistorienotarien och en prästman mätningar på den berghäll, som ligger vid Tullbryg-

¹³² Årsberättelse om vetenskapens framsteg 1825, 545.

¹³³ KVA:s Dagbok 1824, 156. Dat. 26 oktober 1824.

¹³⁴ Vattenståndet vid Hernösand 1824, KVA.

¹³⁵ A. a., 20 ff.

¹³⁶ A. a., 37.

gan i Härnösand. Om denna visste man, att den 1760 låg alldeles i vattenbrynet. Nu var den 6/4 fot över havets yta. Han noterar vidare en del iakttagelser gjorda av äldre stadsbor. Några slutsatser drar han inte, men kanske vill han genom att använda det i sammanhanget neutrala begreppet vattenstånd visa, att han inte var så säker på om vattnet sjunkit eller landet höjt sig.

I ett tidigare citerat brev till Indebetou skriver Laestadius att ändamålet med resan först och främst varit växtgeografiska undersökningar. Han var stolt över fyndet av *Botrychium virginianum*, "hvilken sjelfva Wahlenberg nödgats erkänna", och *Epipogium aphyllum*, skogsfrun. Han har tydligen fått förfrågningar om sina framtidsplaner och svarar: "Jag ämnade visst, om jag varit en rik man, att sätta uppodlingsverket i Lappmarken igång, men som ett fattas nämligen medel, så åtnöjer jag mig med att göra försök i smått för att visa att det går an att lefva äfven der: Och fastän samtidens höge vederbörande icke torde fästa någon synnerlig uppmärksamhet derpå, så skall det dock måhända komma en framtid till godo. Jag far rätt nu till Hernösand och blir Prest, Gud vill."¹³⁷

Från slutet av oktober 1824 till början av februari 1825 var Laestadius i Uppsala. Man kan antaga, att han använde tiden till förberedelser för prästexamen, som krävde aktuell kunskap på åtskilliga områden. Det hade inträffat att seminarister från Uppsala blivit underkända vid provningarna.¹³⁸ Om han följde Wahlenbergs eller någon annans föreläsningar är svårt att veta, då diarier och åhörarlistor för 1824 saknas i kanslersämbetets arkiv. Att han deltog i nationslivet framgår av ett brev från Petrus Laestadius till dennes vän från Rasbo, den blivande professorn C. A. Hagberg. Petrus, som valts till nationens kurator, berättar, "att händelsen så fogade att jag måste praesidera

¹³⁷ 7/1 1825.

¹³⁸ Wijkmark, H., a. a., 257.

på vårt landskap och min Bror, som dock är öfver 2 år äldre än jag måste respondera under mitt praesidium".¹³⁹

Man kan inte tro, att den vetgirige Laestadius uteslutande läste kompendier och läroböcker i teologi och naturalhistoria under uppsalatiden. Man finner emellertid hans namn varken i universitetsbibliotekets eller nationsbibliotekets utlåningsjournaler. Lägst i rang av låntagarna vid det förstnämnda, åren 1820—24 är amanuensen vid Vetenskapssocieteten Gabriel Marklin. Man får lätt den uppfattningen, att studenter inte fick låna. Så trodde också en engelsman på besök: "The library is kept in an elegant room, up one pair of stairs, and the books, which are numerous, are all in excellent order. From this circumstance I think it may be inferred that the library is not open to the student."¹⁴⁰ Christian Molbech, som var i Uppsala samma år, trodde ungefär samma sak men tog reda på hur det förhöll sig. Han fann, att studenterna fick låna. Dock måste de för enhver Bog have caution af en Professor, der paategnes Beviset".¹⁴¹

Nationsbiblioteket innehöll huvudsakligen kursböcker för teologer och humanister.¹⁴² Wahlenberg hade ett välförsett bibliotek. Det ligger nära till hands att tro, att Laestadius där fick låna vad han ansåg sig behöva. Han läste en hel del naturvetenskaplig litteratur. Det framgår av den tidigare nämnda "Om uppodlingar i Lappmarken". I inledningen till "Fragmenter i lappska mythologien" berättar Laestadius, att han som student gjort utdrag ur Leem.¹⁴³ Det är fråga om Knud Leems "Beskrivelse over Finmarkens lapper" (1767). I "Fragmenter" finns talrika citat från Johannes Schefferus' *Laponia* och annan i Karesuando svåröverkomlig litteratur, som nog

¹³⁹ Brev till C. A. Hagberg, Upsala 11/1 1825, LUB.

¹⁴⁰ Thomson, T., *Travels in Sweden during the autumn 1812*, 174, (1813).

¹⁴¹ Molbech, C. M., *Breve fra Sverrige i Aaret 1812* (1817) II 291.

¹⁴² U 161 a, UUB.

¹⁴³ Svenska Landsmål B 61 (1959), 36.

bygger på tidigare gjorda excerpter. Något större intresse för skönlitteratur hade inte Laestadius. Hans strävsamma av naturalhistoria, barnuppfostran och religion fyllda liv lämnade ingen tid övrig. Ett undantag kan noteras. Den 2 mars 1839 skriver han till professor P. F. Wahlberg och ber denne anskaffa en del böcker. Det rör sig huvudsakligen om vetenskaplig litteratur. Men samtidigt slår han sig lös och beställer för 40 sk. "Andra häftet af svenska anekdoter".¹⁴⁴

I ett brev till Elias Fries 28 januari 1825 tackar Laestadius för godheten under resan, han avser tydligen samvaron 1822. Han sänder Fries växter från sommarresan och berättar, att han om några dagar skall resa till Härnösand för att prästvigas.¹⁴⁵ Det har hävdats, att han då offrade en lovande bana som naturvetenskapsman för att ägna sig åt ödemarksprästens kall.¹⁴⁶ Naturvetenskapernas anseende stod vid denna tid inte så högt i Uppsala, och framtiden för dess utövare var långt ifrån ljus. Botanisten Clas Adolf Myrin skriver 1833 i sin uppsats om Linnés herbarium: "Den tid är icke mycket aflägsen, då det i Uppsala ansågs som ett tecken till klen förförståelse att studera naturvetenskaperna."¹⁴⁷ Elias Fries har liknande synpunkter: "Den ringa aktning Naturalhistorien under denna tid vid Upsala högskola åtnjöt förklarar hvarföre så få derstädes under denna period allvarligt egnade sig åt densamma."¹⁴⁸

J. E. Wikström, som 1817 blivit medicine doktor, skriver 31 januari 1818 från Stockholm till Wahlenberg: "Utsigterna för mig äro högst bekymrade, jag kom hit med det glada hopp att se mina obetydliga önskningar uppfyllda. Högden af alt hvad jag önskad, är blott någon beställning med ett fritt rum och 200

¹⁴⁴ Brev till P. F. Wahlberg, KVA.

¹⁴⁵ UUB.

¹⁴⁶ Boreman-Dahlbäck, a. a., 61—63.

¹⁴⁷ Skandia 1833, 286 f.

¹⁴⁸ Botaniska utflygter 3, 83.

Rdr årligen: men äfven en så obetydlig plats tycks vara omöjlig att århålla."¹⁴⁹ Om löneförhållandena för vetenskapsmännen vet vi, att en akademiadjunkt hade 65 tunnor spannmål årligen, men Svanberg skriver: "Om yngre tjänstemän såsom Adjunkter gifte sig — hvilket icke ofta inträffade — ansågs det nära nog som dårskap såvida de icke genom giftermålet fingo penningar. Det var således under de mest ogynnsamma förhållanden i alla hänseenden, som lärarna egnade sig åt vetenskapens tjänst."¹⁵⁰ Laestadius' gode vän Indebetou berättar i sin levnadsbeskrivning att han 1824 hade planer på att ta examen och ägna sig åt botaniken. De mörka framtidsutsikterna för en dåtida botanist och, som han uttrycker saken, "den lille guden med pilen" kom honom att ändra åsikt.¹⁵¹ Troligen var båda dessa skäl giltiga även för Lars Levi Laestadius. Som lappmissionär erhöll en prästman 25 tunnor spannmål plus renostar och en del annat in natura. Vid befordran var kyrkans löner väl jämförbara med universitetens. Släktens traditioner var därtill säkert ett tungt vägande skäl vid bröderna Laestadius' val av levnadsbana. Den roll kommerserådet Niclas Casström skulle ha spelat vid hans val av levnadsbana har ibland kanske överdrivits. I Ens ropandes röst berättar Laestadius: "Den man som här beskrives, kom en vacker dag till aflidne kommerserådet Casström i Stockholm, hvilken var en mecenat för unga botanister. Han framställde helt hastigt den frågan: 'Hvad tänker herrn bli?' 'Nybyggare i Lappmarken', blef svaret. 'Åh, fy!' sade kommerserådet, 'Ni bör blifva präst! Jag är god vän med biskop Almqvist i Härnösand. Jag vill rekommendera Er till snar befordran, och Ni bör skynda Er att taga examen!' Detta var liksom en uppmaning att snart bestämma vitæ genus."¹⁵² På denna passus syftar Paul Heurgren, när han skriver att Lae-

¹⁴⁹ G 320: b UUB.

¹⁵⁰ Svanberg, a. a., 143.

¹⁵¹ C. G. Indebetous egenhändiga anteckningar. Häfte 12, 984.

¹⁵² A. a, 13.

stadius till en början var "ren materialist och hade inträdd i prästeståndet icke på en i djupet af hans inre grundad övertygelse utan — såsom nämndt — genom en ren yttre plötslig impuls".¹⁵³ C. J. E. Hasselberg anser att samtalet ägt rum 1824 och att Laestadius bedrivit sina teologiska studier med sådan fart att han blev färdig för prästvigning följande år.¹⁵⁴ G. Dahlbäck anser likaså, att Laestadius först 1824 fick klart för sig, att han skulle bli präst.¹⁵⁵ Laestadius säger ju ingenting om, när samtalet skulle ha ägt rum, men att han 1820 kom till Uppsala för att bli präst kan nog slås fast. Nybyggare blev han också, som vi skall se, i Kummavuopio. Det var kanske planer, liknande dem han lägger fram i det citerade brevet till Indebetou, som föresvävade honom vid samtalet med Casström.

Bröderna Laestadius avlade prästexamen inför konsistorium i Härnösand den 19 februari 1825. Kandidaterna prövades i 19 ämnen. 8 facillime admittitur, resten adprobatur blev Lars Levis resultat. Som "allmänt videtur" tilldelades han adprobatur.¹⁵⁶ Dagen därpå prästvigdes bröderna. Vad som väntades av dem kan man kanske sluta sig till av den gåva de erhöll. Petrus skriver om den i ett brev till biskop Franzén 1839. Det rör sig om två böcker, som han vid den tiden saknar och behöver för ett översättningsarbete han åtagit sig: Bibeln på lapska och ett lapskt lexikon. "Båda delarne blefvo mig, äfvensom min Bror Lars Levi vid vår ordination tillsagde såsom en present, hvarigenom såsom Biskop Almquist i sittande Consistorio oss tillkännagaf, Consistorium ville ådagalägga sin aktning."¹⁵⁷

¹⁵³ Heurgren, P., Lars Levi Laestadius. En religiös fanatiker i Torne Lappmark (1916), 2-3.

¹⁵⁴ Hasselberg, C. J. E., Under polstjärnan (1935), 121.

¹⁵⁵ Dahlbäck, G., Den gamla och den nya människan i Lars Levi Laestadius teologi (1950), 4.

¹⁵⁶ Nissen, K., Laestadianerna, Norsk teologisk tidsskrift 1946, 268.

¹⁵⁷ Brev fr. Petrus Laestadius, Kempes autografsamling, KB.

Präst och botanist

Loca parallela plantarum

I Hernösands Stifts Tidningar ser man, att Lars Levi först förordnades att förestå "Pastors-sysslan i Arjeplog",¹ därefter missionärstjänsten i Arjeplog och Arvidsjaur, och att hans utnämning till pastor i Karesuando var klar redan den 16 mars 1825.² Den tjänsten skulle dock inte tillträdas förrän den 1 maj 1826. Det kan synas märkligt, att konsistorium till Karesuando sände en av sina lapsktalande tjänstemän. I Torne lappmark var finska religionens språk och den lapska Laestadius talade var svårförståelig för karesuandoborna. Men det var en snabb befordran och kanske hade Casströms vänskap med biskop Almquist haft del i den. I lappmarkssocknarna krävdes inte pastorexamen för ordinarie tjänst. Tjänsternas innehavare titulerades kyrkoherdar av alla utom av konsistorium, som kallade dem pastorer. För kyrkoherdetjänst nedanför lappmarksgränsen krävdes alltså ytterligare en examen inför konsistorium i Härnösand.

Petrus Laestadius redogör i sin Journal utförligt för lappmissionärens plikter. Till dem hörde bl. a. att söka upp lappfamiljerna vid deras sommarvisten, undervisa dem och skaffa sig en uppfattning om deras kunskaper i religionens huvudstycken. Det passade Laestadius väl, då han kunde förena nytta

¹ 1825, nr 2.

² Ibid. nr 4.

med nöje — missionärstjänsten med botaniken. För att få veta något närmare om denna tid i hans liv är vi hänvisade till några brev och den redogörelse för sommarens vetenskapliga resultat, som han lämnat i Vetenskapsakademiens Handlingar.³

I ett brev till Wahlenberg, daterat Umeå 21 december 1825, önskas denne gott nytt år med ett paket innehållande växter, som under sommaren samlats i Norge, Arjeplog och Kvikkjokk. Laestadius berättar, att han under sommaren genomvandrat en stor del av fjällen i Pite lappmark, men att resultatet blivit rätt magert då väderleken varit usel. Hemma i Arjeplog hade han endast varit 14 dagar. Av sina fynd nämner han i brevet endast en *Saxifraga aizoides* om vilken han ber Wahlenberg fälla ett omdöme. Han har även hunnit teckna 14 figurer för Svensk Botanik och skriver: "Skulle något arvode falla kan doctorn lemna det till min bror."⁴

I den nämnda vetenskapliga redogörelsen uppehåller han sig framförallt vid Pite lappmark. Vegetationen är där visserligen inte så riklig som t. ex. kring Virihaure, men sydfjällen bjuder dock på en hel del märkligheter. Fjällen här är inte "af en så ryslig natur" som de i Lule lappmark. Linnélärjungen Solander gjorde en resa i Pite lappmark 1750, men resultaten av den publicerades inte. Wahlenberg var där 1807 på en exkursion men i september och under en viss brådska, så iakttagelserna blev inte så många. Laestadius var i denna del av Lappland något av botanisk pionjär. Han konstaterar, att alla allmänna fjällväxter finns i området och nämner några som särskilt anmärkningsvärda: *Arnica alpina*, *Lychnis apetala*, nu *Melandrium apetalum*, *Ophrys alpina*, nu *Chamorchis alpina*, *Saxifraga caespitosa*, nu *S. groenlandica*. Vid besök i Saltdalen på norska sidan hade han funnit en varietet av *Saxifraga cotyle-*

³ A. a. 1826, 169—174.

⁴ UUB. Petrus Laestadius hade efter prästvigningen återvänt till Uppsala för fortsatta studier.

don, som han benämner *S. cotyledon* v. *glabrata*. Den var ny för vetenskapen, och i nutida florer går den under namnet *S. Aizoon* ssp. *Laestadii*.

Wikström är inte imponerad av *Laestadius'* fynd denna sommar. Han skriver 1826 i ett brev till Fries: "Pastor *Laestadius* har 1825 rest i Piteå Lappmark och i Salten i Norrige. I Piteå Lappmark fann han *Agrostis algida*⁵ för öfrigt ingenting af märkvärdighet".⁶

Vad *Laestadius* sysslade med år 1825 utom prästtjänst, växtsamling och ritning, vet vi inte så mycket om, men något går att få fram.

Utmärkande för honom under hela hans liv som vuxen var en varm medkänsla med fattiga och utstötta och med dem, som förtrycktes av överhet eller samhällets mäktige. Han var snar att ta den svagares parti och skydde i sådana fall inte personligt obehag. Det "andelige hat" — ett uttryck han använder i *Ens* ropandes röst och *Dårhushjonet* — han kände mot brännvin och liknande ting söker sina skäl lika mycket i ett välutvecklat socialt medvetande som i religiös övertygelse.

I en lång skrivelse till lagman A. M. Kjellerstedt berättar *Petrus Laestadius* något om broderns verksamhet i Arjeplog 1825.⁷ Han kommer i brevet in på orättvisa ekonomiska pålagor, som drabbat lappmarkernas invånare. Ursprungligen fick fogden eller länsmannen en rentunga, när han å myndigheternas vägnar krävde in utskylderna. Som gengåva fick lappen en rejäl sup. Så småningom började uppbörds mannen anse rentungan

⁵ *Phippsia algida*.

⁶ G 70 V, UUB.

⁷ Brev fr. *P. Laestadius* 10/8 1832, NMA. Brevet omfattar 12 sidor. Det innehåller även en intressant redogörelse för hur den ofta citerade *Journalen* kom till. Två tredjedelar skrevs på tre veckor och levererades sedan direkt till förläggaren utan genomläsning eller korrigerings, något som väl är en av förklaringarna till bokens impulsiva charm och trevliga oordning. Jfr Nordberg, A., *Petrus Laestadius om sin Journal*, *Svensk Litteraturtidskrift* h. 3, 1971, 28 f.

som en laglig rättighet, vilken inte fordrade någon motprestation. Av tungan blev en stek. Ville lappen ha sin sup, måste han erlægga något därutöver. På 1820-talet blev det fråga om skärpning på pålagorna, "hvilket troligen också blifvit infördt om ej min Bror, som då var här på allmogens begäran anfördt besvär, hvilka Handlingar väl försvunnit och ej vidare hörds af, men dock förmodligen gjort någon effect emedan de ådragit författaren vederbörandes bittra hat och Nästeförhöjningsfrågan aldeles afstادنade". En, som hade anledning att känna sig förfördelad av besvären, var länsman Holmström i Lycksele, och säkerligen inrangerar Petrus Laestadius denne bland vederbörande.

För att kunna fullgöra sina ämbetsgöromål i Karesuando, där finskan var religionens språk, måste Laestadius lära sig detta språk. Han vidtog förberedelser redan i mars, vilket framgår av ett brev till vännen från uppsalatiden den kände finsk-hetsivraren Carl Axel Gottlund.⁸ I brevet daterat Arjeplog 12 mars 1825 tackar Laestadius för senast och berättar sedan, att han blifvit utnämnd till pastor i Karesuando. Han ber Gottlund att sända honom ett finskt lexikon. "... Om jag nu kunde finska som Du ville jag gifva ut mycket", suckar han och lavar ett lapskt lexikon i utbyte, förmodligen det han fått av konsistorium. Han hoppas kunna börja studierna till sommaren och skriver vidare om sina framtidsplaner: "Och om det går som jag önskar tänker jag vandra af ända till Karesuando i början af nästa år."⁹

Roligt vore att veta hur Laestadius tog sig till Karesuando. Det var en lång färd i mörker och kyla. "I Arjeplog har man aldrig hört talas om Karesuando. När min bror skulle flytta dit, himlade sig Arjeplogslapparna som öfver en Blåkullafärd",

⁸ Gottlund berättar om deras bekantskap i ett brev t. Jacob Fellman. Fellman, J., Anteckningar under min vistelse i Lappmarken IV (1906), 385 f.

⁹ Brev t. C. A. Gottlund, Helsingfors Universitetsbibliotek.

skriver Petrus Laestadius i Journalen.¹⁰ I mars 1826 var Lars Levi i varje fall där, och hur det kändes berättar han i ett brev den 16 mars för Wahlenberg:

Jag har med mycken fågnad emottagit Herr Doctorns bref af den 19de Januari, jemte de dermed följande underrättelser, hvarföre jag skyndar att aflägga min ödmjuka tacksägelse.

Enligt Herr Doctorns önskan har jag nu i största hast sammanskrifvit de underrättelser om vegetationen i Piteå Lappm. hvilka jag kunnat göra under förleden Sommarresa men som de i anseende till den brådska, hvarmed jag vid Postens snara afgang härifrån nödgats göra dem, äro nog slarfaktigt uppsatte, så kommer det an på Herr Doctorns goda förord huruhvida de kunna få rum i Vet. Acad. Handlingar, såsom en fortsättning af det förra.

Mitt nya ställe synes mig nog trist i början och enformigt: får väl se huru jag kan befinna det, när sommaren kommer.

Ritningar för Svensk Botanik skall jag väl bjuda till att fortsätta, så vidt sig göra låter: och den goda lofven, som Herr Doctorn behagat gifva, att få del af de sista 3 häftena, sikall vara mig en god uppmuntran, äfven som jag härmedelst får afbördas min skyldiga tacksägelse för det Ritare-Arfvode af 30 Rdr Banco hvilka herr Doctorn lemnat till min Bror. Inga särdeles nyheter äro att berätta från Lappland. Här blåser och stormar hvar dag och sammansopar snön till ofantliga Drifvor. Mina hälsningar till Hrr Marklin och Wahlberg samt flere bekante, som kunna träffas ber jag Hr Doctor vara så god och frambära. Marklin har nästa sommar, att hämta en liten Skorflåda i Stockholm hvilken skall inlemnas på Vet. Acad. Sessjons rum.

Laestadius "nya ställe" låter vi Zetterstedt, som var där hösten 1821, beskriva: "Karesuando Kyrk-By ligger längs efter stranden af Muonioelf och har 6 Åboar. Kyrkan, belägen på en höjd vid södra ändan af byn, är nybyggd, stor och vacker. Prestgården är gammal och förfallen, men närvarande Pastor har på gården låtit uppsätta en mindre byggning, hvaruti äro inredda tvenne små bekvämlige och glada rum."¹¹

¹⁰ Zetterstedt, Resa genom Sveriges och Norriges lappmarker 2, 177.

¹¹ Zetterstedt, a. a., 2 177.

Enontekis var socknens officiella namn fram till 1907. Den hade brutits ur Jukkasjärvi 1747, men den del som låg öster om Muonio älv — där fanns bl. a. kyrkan och begravningsplatsen — hade blivit rysk 1809. Myndigheterna fick raskt fram medel till nya kyrkor i de Tornedalssocknar, som förlorat sina vid fredsslutet. Den obetydliga byn Karesuando blev Enontekis' nya huvudort och fick sin kyrka 1814. På 5.673 km² hade socknen då knappt 800 invånare, av vilka ungefär 600 var nomadiserande samer. På den svenska tundran, 25 mil norr om polcirkel och landsväg, kom Laestadius att leva och verka i 23 år. Trångt må det ha blivit i prästgården med snabbt växande barnaskara, herbarier, böcker och katt.

Laestadius' befordran hade gått snabbt, det hörde inte till vanligheterna att vid 26 år ha eget pastorat och tituleras kyrkoherde. Pastoratet hörde inte till de eftertraktade i stiftet. Kontantlönen rörde sig om drygt 50 rdr, kronan försåg kyrkoherden med 28 tunnor korn och av sina sockenbor skulle han i tionde uppbära drygt 50 kg smör, 600 kg renkött, närmare 200 kg torrfisk, 140 rentungor, 90 renostar och 188 par lapphandskar. Den jord som hörde till prästgården beräknades ge fem tunnor korn — de år detta hann mogna — och foder till fem kor, några får och en häst.¹² Dessa naturaförmåner krävde av prästen ett visst affärssinne, eftersom renstekar o. dyl. skulle omsättas i kontanter. Detta skedde i Laestadius' fall framförallt på marknad och resor till Kengis omtalas ofta i brev. Dit var han f. ö. också hänvisad för att skaffa sig många nödvändiga ting som t. ex. skrivpapper, pennor och krut. Andra nödvändighetsartiklar som kaffe och tobak gick nog att få från Norge. Längs Torne och Muonio älvar och vidare över Kautokeino till Alten gick sedan långt tillbaka en handelsväg mellan Bottenviken och Norra Ishavet, så isoleringen i Karesuando var långt ifrån så fullständig, som man skulle tro. Under vintertid kom

¹² Sidner, A., Matrikel öfver Hernösands stift (1866) 44.

post en gång i månaden¹³ och många resande främlingar togs gästfritt emot i Sveriges nordligaste prästgård.

Vårvintern 1827 for Laestadius till Jokkmokk för att hämta sin blivande hustru Brita Katarina, en lekkamrat från barndomen, dotter till nybyggaren Olof Eriksson-Alstadius i Peuraure söder om Kvikkjokk. Fadern härstammade på kvinnolinjen från kyrkoherden Per Alstadius i Jokkmokk och hade tagit dennes namn.¹⁴ Petrus Laestadius berättar i Journalen om hennes hem och enkla uppväxtförhållanden.¹⁵ Enligt Hernösands-posten skulle vigseln ha ägt rum i mars 1827¹⁶, enligt en av Karesuandos kyrkböcker den 1 april.¹⁷ I ett brev till Wahlenberg daterat 24/7 1827 ursäktar Laestadius sin obetydliga botaniska aktivitet med att "jag, som fallit på det orådet att taga mig hustru och redan hunnit så långt, att jag fått en arfvinge nu nyligen har inte haft hvarken tid eller tillfälle att titta utom dörren".¹⁸ Den omständigheten att dottern Eleonora föddes redan den 9 juli 1827 har givit anledning till en del syrliga kommentarer. Komministern i Enskede fil. dr. J. Lagerkranz¹⁹ skriver efter att ha besökt Pajala och Karesuando i sin dagbok

¹³ Posten utgick från Haparanda och delades vid Karesuando i två grenar, en över Lyngen till Tromsö, en rätt norrut till Alta. Rekommenderade brev togs inte emot och försändelser fick väga högt 400 gr. 1838 sattes det statägda skovelfartyget Prinds Gustaf i trafik på Hammerfest och från hösten 1839 inskränktes Haparanda-posten till månaderna okt.—febr.

¹⁴ Hultblad, F., a. a., 300, 320 Peuraure, Tjåmotis. P. J. H(ögman), Om Lule Lappmark och dess befolkning. Länder och folk. 1876, 72, 82.

¹⁵ A. a., 2 163 ff. Lars Levis svärfar kallas i Journalen Ol Ersson.

¹⁶ Nekrolog 21/3 1861.

¹⁷ Mikrofilm. Luleå stadsbibliotek. GH 2747. Förhörsbok f. Karesuando församling 1838—52, 1.

¹⁸ UUB.

¹⁹ Lagerkranz hade mot slutet av 1940-talet planer på att beskriva Laestadius' herbarium. Före sin död noterade han ur Skandinaviska herbariet på Riksmuseum de växter som Laestadius etiketterat. Den förteckning som han enligt dagboken gjorde över dessa har inte gått att finna.

med tanke på dessa kommentarer: "Opsykologiskt, utan hänsyn till de hårda förhållanden, som han uppe i Lappmarken levde under. Ringa umgänge med kvinnor, en oerhört stark libido samt det ruggiga klimatet."²⁰ Fru Laestadius talade lapska, var van vid hårt nybyggarliv och att hon blev sin man ett gott stöd, kan man se i flera av hans brev. Hon tycks inte ha klagat, när huset fylldes med gäster, hon utförde meteorologiska observationer för Akademien och fångade och flådde sorkar åt professor Sundevall. Hon var kanske något kärv till läggning och i ordval och oklart är om hon i alla avseenden delade sin mans intressen. Personliga intryck av henne meddelar Alida Häggström — dotterdotter till Laestadius — i ett brev till sin kusin Angelica Forsberg. "Mormor var värdinna åt alla, som trängdes i prästgården och följde sin mans verksamhet på så vis. Jag har aldrig hört henne tala om religion åt oss, men hon var väl religiös. Hon hade lätt till hårda dömande ja ibland råa ord till de unga flickorna, som tjänade i prästgården under Stenborgs tid, och jag har hört berättas, att även sådant vankades de egna barnen . . . Mormor var ej sådan att hon kunde höja husets anda och ton."²¹ För övrigt må om detta äktenskap Laestadius själv få komma till tals. Efter att i Ens ropandes röst något exalterat i tredje person ha redogjort för sin ungdoms kvinnoideal skriver han: "Den kvinna som närmast motsvarade detta ideal, har förljufvat hans vandring genom lifvet, så att i den delen återstår ingenting öfrigt att önska. En tid af 25 år uti detta lyckliga äktenskap, förefaller nu som det enda verkliga i lifvets dröm. Allt det öfriga af detta lifvets fröjder

²⁰ L II C: 4, KB.

²¹ A. H. dotter till Johanna Laestadius, A. F. dotter till Carl Johan Laestadius. Brevet, dat. Kengis Pajala 8/11 1926, finns hos Lars Levis sonsonson f. d. överläkare Torsten Laestadius, Kode. Stenborg var Laestadius måg och efterträdare i Pajala.

har försvunnit, endast en dunkel erinring af det framfarna återstår"²²

Äktenskapet resulterade i 15 barn, varav 11 levde när fadern dog, och ett ofta återkommande tema i breven är de med barnaskaran växande försörjningsbekymren. 1830 skriver han till Elias Fries att han redan har "för lång rumpa" efter sig för att ge sig ut på någon farofylld expedition till Spetsbergen.²³ I brev till docenten Jacob Agardh i Lund klagar han över att hustrun fått missfall och att de 28 tunnorna korn och det renkött han får i lön går åt i hushållet.²⁴ Wahlenberg aviseras regelbundet om barnafödslar i Karesuando. 1840 är fadern något misslynt över att en dotter kommit till världen under sommaren, eftersom hon hindrat honom i hans botaniska göromål.²⁵ I sitt sista brev till Wahlenberg berättar Laestadius: "Min hustru är född 1805 och borde således vara utom Barnaåldern. Dock är yngste sonen endast ett halft år. Man kan således ännu icke vara alldeles säker att den halfårige är den siste."²⁶ Det fanns skäl för oron, men när den siste sonen föddes i aug. 1851 var Göran Wahlenberg död. Ett brev till Indebetou ger också en bild av den växande familjen: "Jag har en väldig skara af ungar ända till 10 som lefva, utom 3ne döda. Min hustru är ändock ovanligt frisk och rask efter så många strapatser till Tyskland men mina ekonomiska omständigheter äro knappa, någon uppfostran har jag icke råd att kosta på mina barn. En son har jag underhållit vid Trivial Scholan i Piteå men redan denne ende medtager halfva inkomsten af Pastoratet. Lyckligtvis består 2/3 af flickor. Att flytta ner på landet vore kanske icke så rätt gjort då jag vet med mig själf att jag fyller bäst min plats på Torne Elf". Om döttrarna heter det längre fram

²² A. a., 18.

²³ 26/4.

²⁴ 20/7 1835 Brev t. J. G. Agardh, LUB.

²⁵ Okt. 1840, UUB.

²⁶ 8/12 1849, UUB.

i brevet, att de visserligen inte kan dansa och spela fortepiano men väl spinna, väva, stå för kök och fähus, vilket fadern anser "i vissa fall nyttigare för en qvinna att kunna, än mycket annat som hör till nutidens moderna uppfostran".²⁷ Ännu 1852 heter det i ett brev till Sundevall: "Jag har en stor barnskara icke mindre än 11 lefvande, som draga allt vad de kunna af mina knappa inkomster." Så tystnar denna klagan. Dött-rarna gifte sig, de äldre sönerna for hemifrån och hustrun kom på den säkra sidan.

Det ekonomiska läget tedde sig inte alltid lika mörkt. 1834 berättar han för Wahlenberg att han är skuldfri, vilket tydligen för Laestadius var en ovanlig situation. Han meddelar att en dotter kommit till världen och anser sig skyldig "att avertera derom i anseende till den förbindelse jag är Herr Professorn såsom Lärare vän och välgörare skyldig".²⁸ Denne hade då bidragit till att Laestadius fick Linnépriset på 200 rdr och dess-förinnan vid flera tillfällen sänt honom ekonomiska bidrag till fjällfärder. Den 28 april 1834 skriver Laestadius också ett brev till Indebetou i vilket han skildrar sin ekonomi ur en annan synpunkt: "Jag har nu 6 7 år icke fått säden igen efter en tun-nas utsäde . . . Förleden sommar ficks icke heller Potäter som annars pläga växa någorlunda. Det blef i slutet af augusti en så långvarig köld och snö att Potäterna fröso i jorden." Trots att uppodlingar i lappmarken tydligen inte var lätta att om-sätta i praktiken gav dock de lapska markerna Laestadius vissa år mer än pastoratet.

Han fortsatte att teckna figurer för Svensk Botanik, sålde pressade växter, samlade rötter, frön och insekter, sköt fåglar

²⁸ 20/7 1847. Sonen Carl Johan gick tre år vid Piteå trivialskola och togs ht 1848 in vid Härnösands gymnasium, från vilket han avgick till praktiskt yrke 1850. Bucht, G., Härnösands gymnasium 1800—1849, 76, (1928). Den yngre sonen Gustaf Leonard var elev vid samma läroverk ht 1866—ht 1869 enl. läroverkets tryckta kataloger.

²⁸ 28/4, UUB.

och fångade gnagare. I det tidigare citerade brevet till Agardh, till vilken han samtidigt skickar växter, berättar han att botanisterna önskar fjällväxter i hundratals exemplar, "entomologerna skorfvar, ornitologerna foglar, physiologerna dödskal-lar . . ." Laestadius vetenskapliga affärsverksamhet inbragte åtskilliga tusen rdr och han drev den ännu 1859. Under alla år idkade han därtill växtbyte för att komplettera sitt herbarium, vilket han utom som arbetsmaterial betraktade som en kapital-placering, en livförsäkring att utfalla vid hans död. Fram till 1847 fick han från Wahlenberg tämligen regelbundna kontant-bidrag.²⁹ Från Elias Fries kom pengar vid flera tillfällen. Den 27 mars 1836 skriver t. ex. Laestadius: "Då jag med knappa inkomster med 10 personers hushåll äfven får taga emot alla re-sande, som för handelns eller andra affärers skull resa härige-nom till och från Norrige, så har jag inga skäl att förakta M. H. Broders gåfva. Dock gör det mig ondt att bror nu skol-lat skicka penningar, som så väl kunnat behöfvas för eget hus-håll." Laestadius levererade lapska växter till det av Fries och Henrik Ringius utgivna *Herbarium normale*. Enligt brev date-rat november 1836 sänder han 2.000 växter för vilka han begär 105 rdr och vid olika tillfällen tackar han Fries för kontanter denne sänt. Till Carl Johan Hartman sändes stora mängder växter. När Carl Hartman vill sälja sitt till stor del från fadern ärvda herbarium uppger han att det innehåller en nästan full-ständig samling av växter i Lule och Torne lappmarker hop-bragta av Laestadius.³⁰ C. J. Hartman uppmanar J. E. Are-schoug att sända honom en säck full med mossor och tillägger, att Laestadius gjort så.³¹ Det tycks f. ö. vara förklaringen till att denne figurerar i Hartmans flora i samband med mossor,

²⁹ Sista gången han tackar för ett sådant är i brev daterat sept. 1847, UUB.

³⁰ Brev t. Th. Fries 7/10 1882, UUB.

³¹ Brev t. J. E. Areschough 4/6 1832, KVA.

för vilka han veterligt hade svagt intresse.³² Samme Hartman berättar senare för samme adressat, att "Laestadius har till salu nedsändt 50 samlingar lappväxter, men som derå var prenumeration vet jag ej om de äro alla åtgångna: Myrin har bestyret dermed".³³ När inte växter rekvirerades gjorde Laestadius i ordning mindre samlingar, som han sedan bad sina brevkontakter sälja. Så ber han 1845 Ångström sälja 10 växtpaket à 5 rdr.³⁴ 1853 undrar han om Carl Hartman kan ta emot några växtbuntar för hugade spekulanter.³⁵ Den 70-årige Zetterstedt hade 1855 bekymmer med lapska örter som sänts av prosten Laestadius³⁶ "utan min begäran och utan jag derom yttrat någon önskan", som han skriver på en PM bifogad breven från denne. Han har då nyligen fått en påminnelse om redovisning och har alltjämt några buntar osålda. Han engagerade jur. stud. Carl Schlyter som försäljare och blev av med de flesta. 1858 sänder Laestadius växter till N. J. Andersson för vilka denne betalat i förskott.³⁷ På hösten 1859 försöker han till Andersson sälja teckningar av Salix-arter: "Jag gör ingenting med dem, men jag har derpå använt mycken möda och skulle derföre böra få åtminstone 50 rdr riksmünt för samlingen."³⁸ I sina Själfbiografiska anteckningar skriver Berzelius att Vetenskapsakademien tid efter annan av Laestadius köpt lapska växter.³⁹ Så hade t. ex. J. E. Wikström hösten 1837 föreslagit att Laestadius skulle få 6 rdr för insända växter.

³² T. ex. Hartman, C. J., Handbok i Skandinavians flora. Andra uppl. 1832, 304 335.

³³ 8/8 1834.

³⁴ 17/11 1845, D 125, UUB.

³⁵ 21/8 1853, G 101 b, UUB.

³⁶ Brev t. Z. från L. 24/5 1853, 5/5 1855, LUB.

³⁷ Brev t. N. J. Andersson 22/12 1857, KVA.

³⁸ 16/10 1859.

³⁹ A. a., 147, (1901). Även efter Berzelius' död: öfversigt af KVA:s förhandl. 1854, 229, 328, 1857, 68.

Akademien tycks ha ansett ersättningen snål och höjde beloppet till 25.⁴⁰ I maj 1857 fick Akademien från Pajala ett paket "insydt i en pose och omlindat med näfver". Det innehöll vad Laestadius kallade "profformer" av tornedalsväxter och han försummar inte att påpeka: "Finner Akademien för godt att honorera dylika växtremisser, är det vist godt och väl."⁴¹

Laestadius' förbindelser med Recherche-expeditionen gav, som vi skall se, extra inkomster av skilda slag. Från 1840 och under sin återstående tid i Karesuando utförde han meteorologiska observationer för Vetenskapsakademiens räkning,⁴² vilket gav 50 rdr per år⁴³, och något bör de korrespondenser och artiklar han fick införda i tidningar ha givit. Tjänsten i Pajala förde med sig högre lön: 85 rdr, 50 tunnor korn, 850 kg smör, 35 kg lax, 30 tiondefår. Prästgården beräknades föda 13 kor och ge 30 tunnor korn.⁴⁴ Familjens ekonomiska situation bör under pajalaåren ha varit dräglig. Äldsta dottern Eleonora fick ett -par års skola i Haparanda⁴⁵ och Fredrika Johanna sändes till Stockholm för utbildning.⁴⁶ Vid bouppteckningen efter Laestadius död visade boet behållning av ungefär 6.000 rdr och var för den tidens Pajala ett förmöget sterbhus.⁴⁷ Herbariet upptogs i bouppteckningen till ett värde av 200 rdr. Det såldes efter långa och invecklade förhandlingar till Vetenskapsakademien för 750 rdr. 1861 skriver sonen Lorentz Wilhelm till professor Wahlberg att hans far bestämt minst 500 rdr b:o för

⁴⁰ KVA prot. 10/1 1838.

⁴¹ Brev t. P. F. Wahlberg 29/5 1857, KVA.

⁴² Bil. till prot. 1840 50, KVA.

⁴³ Framgår av brev t. Sundevall 16/7 1845.

⁴⁴ Sidner, A., a. a., 43.

⁴⁵ Mäkitalo, E., Strödda anteckningar från prosten Laestadius' tid, Tornedalen (1941), 10.

⁴⁶ Bergman, G., Med kursläde Kalix—Valdemarsudde (1959), 178.

⁴⁷ Sainio, M. A., Anteckningar och källor till L. L. Laestadius' biografi, Norrbotten 1958, 43—58.

samlingen men att han hört att en person i Härnösand velat ge 2.000 rdr rmt.⁴⁸ Äldste sonen skriver samma år till N. J. Andersson: "Jag måste till en början tillkännagifva att vår afl. fader efterlemnadt jemte enka fyra oförsörjde barn i ömmande omständigheter hvadan vid realiserandet af hans herbarium all vigtt måste fästas vid det högsta penningeanbudet, hvaremot förespeglingarne om ära för den afl^s minne ej kunna tagas i betraktande, emedan äran i intet hänseende kan användas till, de faderlösas uppfostran hvilket äfven på sätt och vis visat sig, då Kungl. Majt. till omnämnde oförsörjde barn och enka endast beviljat ett extra nådår då däremot händt att obscurare (sit venia verbo) prestmäns, i mindre ömmande omständigheter efterlemnade hugnats med rikligare Kunglig nåd." Han begär sedan 2000 rdr och uppger att man i England ansåg ett fullständigt lapskt herbarium vara värt 500 pund.⁴⁹ Herbariet hade sommaren 1861 sänts till brorsonen Carl Petter Laestadius, som 1863 skriver till N. J. Andersson: "Skulle du icke såsom varande en stor vän af den arktiska floran, hvilken deri finnes kanske fullständigare representerad, än i något svenskt herbarium, ithy att det innehåller icke allenast skandinaviska fjellväxter i otaliga formserier utan äfven sådana från Grönland, Spetsbergen osv. spekulera derpå för vetenskapsakademiens samlingar."⁵⁰ Andersson bjöd 750 rdr och arvingarna accepterade men ändrade sig p. g. a. ett mellankommande anbud.⁵¹ I juni 1865 sändes dock herbariet till Vetenskapsakademien och arvingarna erhöill 750 rdr rmt. Det innehöll 6.000 ex. enligt katalog som Carl Petter upprättat.⁵² Med växterna

⁴⁸ Brev t. P. F. Wahlberg 18/10 1861, KVA.

⁴⁹ Brev t. N. J. Andersson fr. C. J. Laestadius 24/2 1861, KVA.

⁵⁰ 27/4 1863, KVA.

⁵¹ Brev fr. C. J. Laestadius 21/12 1864, 23/4 1865, KVA.

⁵² Katalogen sänd t. F. Mustaparta tycks ha försvunnit. **Brev fr. C. P. Laestadius t. N. J. Andersson 25/10 1864. NMA.**

följde 20 ex. av Laestadius' avhandling *Loca paralella*, de tidigare omtalade salixteckningarna och två manuskript med titeln Tillägg till Hartmans flora 7de upplagan.⁵³

Uppgiften hos M. A. Sainio att herbariet skulle ha fördärvats avser tydligen dupletterna.⁵⁴ De krävde enligt Laestadius själv stort utrymme och han förvarade dem i Kengis kyrka.⁵⁵ De har tydligen tagits om hand av svärsonen F. Mustaparta (1823—1865), skolmästare på Björkfors, förvarats slarvigt och förstörts.

Prästgården i Karesuando var inte stor, och enligt Samuli Paulaharju var Kengis prästgård "liten och svart som en rävy".⁵⁶ Men gästfriheten var stor och många resande kan berätta om besök hos Laestadius framförallt under hans år i Karesuando, men endast en tysk konstförvant på vandring från övertorneå till Hammerfest berättar något om hur det såg ut innanför väggarna i prästgården år 1847: "Den 22de August naade jeg Karesuando, en Landsby med 8 Bondgaarde og en Kirke. I Hr Provstens Hus fandt jeg den gjestvenskabeligst Modtagelse. Det er just ikke ansenligt Hus, men den sande Lykke bor derinde og en Familiefader som med Glaede virker fremad i det Kald, hvortil Naturen har bestämt ham. Det er Provst Laestadius, ogsaa bekjendt und Navnet 'den svenske Demostenes' til hvem jeg var anbefalet. Hr Laestadius hører blandt de meget maerkelige Mend, jeg vil derfor med nogle ord omtale ham. Hr Laestadius er en stor Latiner og en udmerket Botaniker, fornemmelig meget nöie bekjendt med den lappiske Flora. Ved sin Flid gavner han videnskaben saare meget, likesom hans aedle Tankemaade og Hjaerteiver arbeider for Folkets Lykke. Jeg logerede i hans Studerekammer, hvor hans Biblio-

⁵³ 17/6, 13/9 1865, KVA.

⁵⁴ A. a. 50, 57.

⁵⁵ Brev t. J. Ångström 30/10 1856.

⁵⁶ Paulaharju, S., ödebygdskfolk (1966), 236.

tek, der mest bestod af botaniske Verker og hans plantesamling befandt sig. Herbariet laa, systematisk ordnet og inlagt i Traekpapir paa Hylde paa Vaeggen. I hans Kammer ser det meget simpelt ud, et maaled Bord et skab og Traestole ere dets Meubler. Overhodet synes Hr. Laestadius at vaere en stor Fiend af Luxus, ikke desmindre fandt jeg som Gjaest i hans Hus Bekvemmelighed og hvad der fornødiges til et godt Liv."⁵⁷ Att hela familjen Laestadius skulle ha fått rum i det hus med två små bekvämliga rum som Zetterstedt talar om låter föga troligt. En engelsman som reste förbi Karesuando 1838 ger oss också en bild av dess prästgård: "Pastor Laestadius was away from home his wife, however, who was the only individual who spoke Swedish asked me to stay a short time and take some dinner before I moved on. The clergyman's house is the only one at the place but it is composed of so many buildings, and seemed to contain so many inmates, that it might be mistaken for a little village."⁵⁸ I Kengis tyckte Laestadius själv att utrymmet var snålt. Han bjuder N. J. Andersson välkommen dit "änskönt vi äro trångbodda" och endast har husmankost att bjuda på".⁵⁹ Mot slutet av 1850-talet flyttade familjen fyra km uppåt älven till Pajala, där en ny prästgård höll på att byggas. Kyrkan låg kvar i Kengis till 1869 och över helgerna brukade Laestadius bo i den "svarta rävlyan" där dottern Selma hushållade för honom.⁶⁰

1844 eller 1845 började Laestadius att skriva den märkliga filosofiska avhandlingen *Dårhushjonet*, som kom i tryck först

⁵⁷ Tromsö Tidende 1847, nr 87. Förf. Lavirer-Anders i Sverige. "Loveraren" arbetade en tid på Norrlands Posten i Gävle. En dikt med 13 strofer "Die Arbeit hoch" och en kort presentation av förf. i Sjette Norrlands Posten 1847, nr 44.

⁵⁸ Dillon, A., *A winter in Iceland and Lapland* (1840), 274.

⁵⁹ Brev t. N. J. Andersson 29/8 1856. NMA.

⁶⁰ I Tornedalen 6, (1939).

ett drygt sekel senare.⁶¹ Han berättar för Wieselgren 1857, att han då höll på med femte omarbetade upplagan av det 1.542 paragrafer omfattande manuskriptet.⁶² Under åren 1852—54 gav han ut den i Piteå tryckta *Ens Ropandes Röst* och stod så gott som ensam för tidskriftens innehåll. Han företog flera vintrar månadslånga visitationsresor i lappmarksförsamlingarna. Hans många tvister med konsistorium och andra myndigheter under pajalaåren torde ha krävt mycken tid och tårt på krafter och humör. Från mitten av 1840-talet tog den religiösa verksamheten huvudparten av hans tid.

Det är mot denna bakgrund man bör se Laestadius' vetenskapliga strävanden under hans år som präst.

Under alla sina tjänsteår fullgjorde Laestadius sina ämbetsplikter med allt tänkbart nit. Petrus Laestadius konstaterar vid sina visitationer 1833 och 1835 att lapparnas kristedomskunskap är "bäst grundad" i Arvidsjaur och Karesuando.⁶³ På hösten 1835 karakteriserar visitatorn lappmarksprästerna i ett brev till biskop Franzén: "Den bifogade karaktäristiken visar ett bedröfligt förhållande i Norra Lappmarken, där endast Karesuando har en värdig själasörjare, i detta afseende så mycket mera lycklig, som tvenne på varandra följande Pastorer sådane som Zachris Grape och Lars Levi Laestadius torde hafva fallit på få församlingars lott."⁶⁴ Av husförhörsböcker framgår att kyrkoherden genom årliga förhör examinerade läskunnighet och kristedomskunskap. Visitationsprotokollet den 1/3 1835 berättar: "Den skicklighet som vid förhöret ådagalades öfverensstämde ock med anteckningarna i Kyrkoboken, dock

⁶¹ Laestadius, L. L., *Dårhushjonet. En blick i nådens ordning*. Finska kyrkohist. samfundets handl. L: 1—2 utg. E. Bäcksbäcka (1949) L: 3 utg. B. Åberg (1964).

⁶² Bäcksbäcka, E., *Lars Levi Laestadius' brev till Peter Wieselgren*, KÄ 46, 280 ff, (1946).

⁶³ Petrus Laestadius' visitationer 1833/34, 1835, F III bf 1, LAH.

⁶⁴ Franzénsamlingen. Brev fr. präster i Härnösands stift. 5/10 1835, Sv. Akademien.

så att dessa anteckningar, i synnerhet hvad innanläsning beträffar, hellre tillvisa mindre skicklighet, än som verkligen äger rum." I den Hartmansdorffska samlingen på Riksarkivet finns en anonym betygssättning av Lapplands prästerskap. Där ges en kärvare syn på Laestadius som ämbetsman:

"14:o *Kareswando Pastorat* är ännu mindre än Juckasjerfvi och ytterst belägen emot ryska gränsen. Lapparne här tala ock finska och äro bättre upplyste och kunnige i sin christendom än i de öfrige, norra, socknarne. Pastor på stället, Lars Levi Laestadius, som väl känner Lappska språket, har dock mera använt sin tid och verksamhet på Botaniska forskningar än Lapparnes undervisning. Han vinner pris i lärda samfund och är mera att anse, såsom verklig Vettenskapsman, än egentlig prest. Hans vettenskapliga resor och undersökningar hafva derföre beredt honom Europeisk namnkunnighet."⁶⁵

Under sommarhalvåret, då större delen av församlingsborna följde renarna till Ishavskusten, torde dock under 1820- och 30-talen tid ha blivit över för botaniken. Vintermörkret i Karesuando, i någon mån skingrat av talgljus, gjorde herbariestudier besvärliga och åt sådana ägnade sig Laestadius först under sina sista år. Att driva vetenskaplig botanik i Karesuando var inte lätt. Det var av ekonomiska och andra skäl omöjligt för Laestadius att hålla sig à jour med litteraturen. Han gjorde sporadiska inköp, när han fick pengar över, och en del böcker fick han som gåvor, men i stor utsträckning gick upptäckter och nyheter honom förbi eller nådde Karesuando först, när de var flera år gamla. Brevkontakter var därför oerhört betydelsefulla.

För att få någon uppfattning om de fynd Laestadius gjorde och de ståndpunkter han intog på det botaniska området under åren 1832—1849, är man hänvisad till hans brev. Det finns omkring 250 brev från Laestadius bevarade. I drygt hälften

⁶⁵ Hartmansdorffska samlingen E 4145, RA.

är han ute i botaniska ärenden. En uppräknig av de tillgängliga brevens adressater anger långt ifrån alla botanister med vilka Laestadius under skilda perioder hade brev- och växtbyteskontakter.

Professor Johan Emanuel Wikström⁶⁶ var under många år hans kommissionär i Stockholm. Samarbetet mellan de två gnisssade ibland och professorn tycks ha varit en senfärdig brevsksrivare. Till Fries skriver Laestadius 1830⁶⁷ om Wikström, att han inte vet huruvida "den mannen är lefvande eller död", eftersom han inte på lång tid hört något ifrån honom. I brev till P. F. Wahlberg ber han att denne inte för "den afvundsjuke Wikström" skall nämna något om ett erhållet växtpaket⁶⁸ och i ett brev till Sundevall misstänker han — som det visade sig med orätt — den "omättlige Wikström" för att ha "knipit" 4.000 växter avsedda för Gaimard i Paris.⁶⁹ I ett brev till Marklin får vi veta att Laestadius skrivit till "professor Stenhammar".⁷⁰ I sitt första brev till Zetterstedt⁷¹ nämner han de lundabotanister med vilka han stått i förbindel-

⁶⁶ 1789—1856. Västgöte. Avlade först hovrättsexamen och tjänstgjorde som jurist. Vantrivdes. Återvände till universitetet och blev 1817 med. dr. Lärjunge till Thunberg och O. Swartz. Blev 1818 den senares efterträdare som botanisk intendent och professor Bergianus. Anspråkslös ungar, som ägnade sitt liv åt botaniken. Skapade Riksmuseums herbarium. Gav under åren 1821—52 ut den botaniska avdelningen av Vetenskapsakademiens årsberättelse om vetenskapens framsteg och 1840 Stockholms flora.

⁶⁷ 26/4.

⁶⁸ 13/6 1839.

⁶⁹ 10/1, 18/1 1842.

⁷⁰ April 1826 G 170 c, UUB. Då L. skriver professor bör det ha varit fråga om Carl Stenhammar 1782—1827, professor i naturalhistoria vid Carolinska institutet, inte brodern Christian, som han träffade på resan med Wahlenberg.

⁷¹ 20/1, 1845, LUB.

se tidigare: Lindblom,⁷² Ringius⁷³ och Areschough.⁷⁴ Av ett brev till Fries⁷⁵ framgår, att han idkade växtbyte med Nils Otto Arnfelt.⁷⁶ I annat sammanhang har Laestadius' förbindelser med Abraham Ahlqvist nämnts. I december 1832⁷⁷ ber han Wahlenberg vidarebefordra några smärre saker till Kröningsvärd⁷⁸ och Myrin,⁷⁹ och säger sig inte ha förmåga att skaffa allt dessa önskar. P. F. Wahlberg ber han vid ett tillfälle lämna växtpaket till Billberg.⁸⁰ Med Jakob Fellman, präst i Utsjoki, brevväxlade han under flera år på 1820- och 30-talet.⁸¹ I ett brev till Fritz Areschough berättar Laestadius att han inte fått svar på det brev han skrivit till magister Hammar.⁸²

⁷² Alexis Lindblom 1807—53. Förestod under många år professurerna i praktisk och teoretisk filosofi i Lund. Hans största intresse tycks dock ha varit botanik. Jämte E. Fries initiativtagare till Botaniska Notiser. Redigerade tidskriften 1839—46.

⁷³ Henrik R. 1808—74. Botanist och präst. Vid sin död kyrkoherde i Silvåkra i Skåne. Gav tillsammans med E. Fries ut det tidigare nämnda Herbarium normale.

⁷⁴ Johan Edvard Areschough 1811—87. Göteborgare, algolog. Efterträdde 1859 Elias Fries som professor i botanik och praktisk ekonomi i Uppsala.

⁷⁵ 25/11 1827.

⁷⁶ 1801-37. Teolog och naturforskare, framförallt bryolog. Äldre bror till memoarförfattaren P. G. Ahnfelt.

⁷⁷ UUB.

⁷⁸ Carl Gustaf Kröningsvärd 1786-1859, häradshövding och bergfiskal. Gav 1843 ut Flora dalekarlica.

⁷⁹ 1803—1835. Clas Adolf Myrin. Docent i praktisk ekonomi i Uppsala. Framstående botanist. Försäljare av Laestadius' växtpaket.

⁸⁰ Dec. 1832. Gustaf Johan Billberg 1772—1844. Tidigare nämnd i egenkap av utgivare av Svensk Botanik. Ledamot av Vetenskapsakademien.

⁸¹ Jakob Fellman 1795—1873. Präst i Utsjoki till 1832, därefter i Lappojärvi. Brev från L. återges i hans Anteckningar under min vistelse i Lappmarken 2, 523 f. (1906).

⁸² Brev till F. Areschough, 29 juli 1859, LUB. Olof Niclas Hammar 1821—75, docent i botanik, död som telegrafkommissarie.

Det har visat sig svårt att få klarhet i Laestadius' förbindelser med engelska botanister. I matriklar och biografier brukar uppges att han från 1836 — i ett par fall från 1832 — var ledamot av Botaniska sällskapet i Edinburgh. Laestadius står själv för uppgiften. I det curriculum vitae, som han sände till Paris, när han blev riddare av Hederslegionen, uppger han sig vara korresponderande ledamot av Svenska Jägarförbundet jämte ledamot av Botaniska sällskapet i Edinburgh och Kungliga Vetenskapssocieteten i Uppsala.⁸³

Riskvilligt engelskt kapital hade 1825 satts in för brytning av kopparmalm vid Kåfjord, den sydligaste grenen av Alta-fjorden. Under ledning av engelsmannen J. R. Crowe och skotten H. D. Woodfall växte där upp en industri och ett samhälle som till en viss grad påverkade livsbetingelserna även på den svenska sidan. Flera svenskar och finnar sökte sig dit dåliga år och produkter från boskapsskötsel och renavel betalades bättre och fick jämnare avsättning.⁸⁴ Det framgår i olika sammanhang att Laestadius hade kontakt med engelsmännen i Kåfjord. Troligen tog de ibland på resor in i Karesuando prästgård. Resenärer från Nordnorge tog vintertid den vägen både när de skulle till Stockholm och till Christiania. Vid ett tillfälle tog Woodfall med sig paket till Wahlenberg,⁸⁵ vid ett annat säger sig Laestadius vara bjuden till Alten av bruksägaren.⁸⁶ Som vi skall se längre fram skrev Laestadius en tidningsartikel om de sociala inrättningarna vid kopparverket och i augusti 1838 skriftade han 100 finsktalande konfirmander i Kåfjords nya kyrka.⁸⁷

När Laestadius' avhandling *Loca parallela plantarum* äntligen hade blivit tryckt, ber han Wahlenberg sända författarens

⁸³ Publicerat av K. Nissen i *Morgenbladet*, 1941 nr 48, (Oslo).

⁸⁴ Moberg, A., *Kopparverket i Kåfjord* (1968).

⁸⁵ Brev t. Wahlenberg 28/4 1834, UUB.

⁸⁶ Brev t. Wahlenberg 25/4 1837, UUB.

⁸⁷ Moberg, A., a. a., 61.

50 exemplar till P. F. Wahlberg i Stockholm och tillägger, att en del av dessa skulle delas ut i Sverige och resten sändas till England.⁸⁸ En vecka senare skriver han till Wahlberg⁸⁹ och anmodar denne dela ut ett antal exemplar till svenska botanister⁹⁰ och bestyra, att de övriga via apotekare Östman i Haparanda sändes till Karesuando. Det nämns ingenting om England. Sändes några exemplar dit, har i varje fall inte sällskapet i Edinburgh fått något. Där tycks man i de tryckta handlingarna noggrant ha noterat varje gåva. Vid Laestadius' död fanns ungefär 20 exemplar av avhandlingen kvar.⁹¹

Under sin sjukdom 1841 skriver Laestadius till Wahlenberg: "Det egentliga herbarium hade jag tänkt bortnegociera åt Engelsmän, men om det icke lyckas åt det hållet, så anmodar jag och anhåller ödmjukast att Herr Professorn sökte få det samma försålt."⁹² I brevet till P. F. Wahlberg⁹³ skriver Laestadius' äldste son Carl Johan efter faderns död, att det fanns engelska spekulanter på dennes herbarium, och brorsonen Carl Petter hoppas i ett brev till N. J. Andersson, att samma herbarium inte vid försäljning skall hamna i utlänningars händer.⁹⁴

1849 skickade Laestadius som gåva till Carl Hartman två botaniska verk av londonprofessorn John Lindley, *The vegetable kingdom* och *The elements of botany*. Han skriver, att han fått böckerna sig tillsända från England, och att han inte har någon användning av dem.⁹⁵

⁸⁸ 14/1 1841.

⁸⁹ Brev t. P. F. Wahlberg 22/1 1841, KVA.

⁹⁰ J. E. Wikström, C. G. Indebetou, H. Ringius, A. Lindblom, J. E. Areschough, C. J. Hartman.

⁹¹ C. P. Laestadius' brev t. N. J. Andersson 3/12 1863, KVA.

⁹² Okt. 1841, UUB.

⁹³ KVA.

⁹⁴ 23/4 1865, KVA.

⁹⁵ Odaterat men skrivet våren 1849. "är stadd på flyttning till Pajala .. ." G 101 b 87, UUB.

Av de engelsmän som besökte Karesuando tycks en gå att sätta i förbindelse med Botanical society. I ett brev till Fries berättar Laestadius att en engelsk botanist, W. Christy, varit på besök i Alten under sommaren. "Engelsmannen har på min anvisning der tagit *Primula finnmarchica* samt *Gentiana serrata*⁹⁶ hvilka han skrifver växa der i myckenhet." Eftersom Laestadius sommaren 1836 inte var i Norge har Christy troligen på resan till Alten varit i Karesuando. En Mr W. Christy uppges tillhöra dem som erhöll de publikationer, som Botanical society gav ut.⁹⁷ Vilket språk Christy och Laestadius har använt sinsemellan framgår inte. Inte heller om korrespondensen fortsatt. Laestadius nämner aldrig i tillgängliga brev något om sällskapet i Edinburgh. Kanske har ett feltolkat engelskt brev bibringat honom övertygelsen att han blivit kallad till ledamot av det skotska botaniska sällskapet. Liknande missförstånd har förekommit. Sommaren 1815 tackade den engelske botanisten Robert Brown Vetenskapsakademien för att den kallat honom till ledamot. Tackbrevet grundade sig på någon feltolkning, men engelsmannen blev invald i tre år senare.⁹⁸

Laestadius kunde inte ägna mycken tid åt botaniken under sina första år i Karesuando. Giftermålet och studier i finska hindrade honom. Sommaren 1826 gjorde han en resa till Jukkasjärvi och kunde sända Wahlenberg en del växter och därtill 20 figurer för Svensk Botanik.⁹⁹ Sommaren 1827 hade han "hvarken tid eller tillfälle att titta utom dörren".¹⁰⁰ Då föddes dottern Eleonora. Följande sommar företog han i sällskap med

⁹⁶ Brev dat. nov. 1836. *P. sibirica* ssp. *finnmarchica*, *Gentianella detonsa*.

⁹⁷ Second annual report and proceedings of The botanical society of Edinburgh 15 (1838).

⁹⁸ Lindroth, S., Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739—1818 (1967), II 420.

⁹⁹ 24/11, 12/12 1826, UUB.

¹⁰⁰ Brev t. W. 24/7 1827.

länsman Grape, "den ende grannen af bättre folk vi här hafva", en färd till de närmast belägna norska fjällen, dvs. de kring Lyngenfjord.¹⁰¹ Wahlenberg hade lämnat ekonomiskt bidrag och borde få huvudparten av de insamlade växterna, får vi veta i ett brev till Fries¹⁰² i vilket Laestadius i korthet berättar om sina fynd. Bland annat en för Skandinavien ny starrart, som står nära *C. ustulata*¹⁰³ men är väl skild från denna. Därtill lovar han att till Fries sända en *Potamogeton*, som han observerat under några år och vilken nu t. o. m. själve Wahlenberg börjat erkänna som en ny art.¹⁰⁴ Under juli 1829 var Laestadius på nytt i trakterna av Lyngen och skickar i november samma år Wahlenberg 1000 växter¹⁰⁵ och i mars 1830 ungefär lika många till Fries.¹⁰⁶ Wahlenberg hade stått för resekostnaderna. Han bidrog även till nästa års fjälltur. På våren 1830 tackas Wahlenberg för 50 rdr och Laestadius meddelar, att han av Lantbruksakademien erhållit 66 rdr och 32 sk för att åt denna institution samla frön och rötter av fjällväxter.¹⁰⁷

I det protokoll som fördes vid Lantbruksakademiens sammanträde i januari 1829 läser man bl. a.: "Likaledes gillade Kongl. Akademien det af Lantbruks Afdelningen gjorda förslag att bevilja Kyrkoherden Laestadius i två år ett resestipendium af 66 Rdr 32 s. b:o årligen för insamlandet af fjällväxter i Lappmarken samt att bemälte Kyrkoherde skulle till Korresponderande ledamot anmäles."¹⁰⁸ Laestadius eller hans biogra-

¹⁰¹ 1/12 1828.

¹⁰² 28/8 1828.

¹⁰³ *C. atrofusca*.

¹⁰⁴ Det tycks ha varit *P. sparganifolius*. Fries beskrev denna växt som ny art i *Novitiarum florum suecicarum Mantissa prima* 9, (1832). Nu *gramineus x natans*.

¹⁰⁵ 23/11 1829 UUB.

¹⁰⁶ 26/4 1830.

¹⁰⁷ Mars 1830.

¹⁰⁸ Prot. 17. jan. 1829, § 5, Kungl. Lantbruksakademiens arkiv.

fer nämner aldrig denna hedersbetygelse. Det kan sättas i fråga, om protokollet någonsin expedierades.

Exkursionen 1830 blev inte lyckad, enligt brev till Fries. På besök i Karesuando denna sommar var den tidigare nämnde botanices demonstratorn J. E. Wirzén från Helsingfors. Laestadius hade tänkt sig till Tromsö i dennes sällskap. De kom dock aldrig dit på grund av envisa regn och högt vattenstånd i älvarna.¹⁰⁹ Det är en dyster Laestadius, som rapporterar samma sak till Wahlenberg. Han har ingenting att skicka. Varken växter eller figurer för Svensk Botanik. Barnen hade förstört hans penslar. Men han kan meddela, att han har en avhandling färdig. Den är dock för tung att sända med posten.¹¹⁰ I ett tidigare brev hade han skrivit: "För den möda Herr Professorn vill hafva ospard för mig rörande det Linnéanska stipendiet¹¹¹ kan jag icke annat än betyga min förbindligaste erkänsla. Det kommer därpå an om jag kan utföra något ämne som förtjenar att få rum i Societetens Handlingar."¹¹² Han hade alltså sin stipendieavhandling *Loca parallela plantarum* färdig redan i början av år 1831. Avhandlingens slutliga manuskript är daterat 27 juli 1831. Laestadius berättar i ett senare brev till "Wahlenberg att han, trots vad han skrivit tidigare, sänt ett manuskript med posten tidigt på våren 1831, men att posten blivit plundrad mellan Karesuando och Haparanda. Med seg flit tycks författaren ha gjort ännu en utskrift, som han sänder i juli. Han noterar, att han gjort några tillägg med anledning av en resa till Torneå under sommaren och uttrycker en from förhoppning, att det han skrivit skall stämma med Wahlenbergs åsikter.¹¹³ Premium Linneanum, som belöpte sig

¹⁰⁹ 10/10 1830.

¹¹⁰ 25/1 1831.

¹¹¹ Linnéanska premiefonden. Donation av Sara Linné och hennes barn. Den förvaltas av Vetenskapssocieteten i Uppsala.

¹¹² 30/3 1830.

¹¹³ Juli 1831.

till 200 rdr, fick Laestadius 1832 eller i början av 1833.¹¹⁴ På uppsatsens offentliggörande fick han vänta till 1839.¹¹⁵

I *Loca parallela plantarum* lägger Laestadius fram sina i flera avseenden originella åsikter inom olika områden av botaniken. Han betraktades av många som en av de främsta kännarna av fjällkedjans flora, på detta område en Wahlenbergs like. Han hade nog samma åsikt själv. Studieårens färder och tre sommars exkursioner i de nordnorska fjällen hade givit honom tillfälle att se och studera arter och former, som var okända för botanisterna i södra Sverige. Man kan förmoda, att avhandlingen väckt större uppseende om den blivit tryckt 1831. I början av 1840-talet hade en del av hans upptäckter publicerats i andra sammanhang.

I stor utsträckning tycks Laestadius under de år som följde hållit fast vid de teorier och artbestämningar, som han kommit till år 1831. Så skriver t. ex. Alexis Lindblom till Elias Fries: "Det skall bli artigt att se Laest. *Loca parallela*, som han alltså jämt citerar i sina remisser . . ."¹¹⁶ I Laestadius' brev till Fries känner man igen tankegångar från avhandlingen och när den väl blev tryckt, gör han ofta i sina botaniska brev direkta hänvisningar till den. Det kan därför vara skäl att försöka få fram något av dess innehåll.

I förordet deklarerar författaren sina synpunkter på de problem, som hör samman med artbestämning. Antalet arter bör begränsas på så sätt, att man under en art registrerar de varieteter den ger upphov till. Genom noggranna observationer kan

¹¹⁴ Breven 25/11 1833 och 28/4 1834, UUB.

¹¹⁵ *Loca parallela plantarum, seu animadversiones physiologicobotanicae de variis plantarum variationibus, praecipue in Suecia boreali observatis: quarum conspectum cum suis causis atque effectibus illustratum breviter exposuit. . . Nova acta Ups. Societatis Scient 11, 205—296, (1839).*

¹¹⁶ 14/2 1839 G 70, UUB.

fastslås att det vid vissa växtformer inte är fråga om nya arter utan förändringar förorsakade av miljön. Skiftande klimat, väderlek, växtplats ger upphov till dessa växlande former som misstolkas och rubriceras som arter. Uppsatsens avsikt är huvudsakligen att argumentera för dessa teorier genom att tillämpa dem på växtligheten i Torne lappmark.¹¹⁷ De botanister, som av varieteter vill skapa nya arter drivs av ärelystnad, menar författaren. Men den sortens berömmelse är ovärdig och den glädje, som på det sättet kan vinnas, är haltlös mot den som bjuds, när man förutsättningslöst iakttar naturen i dess majestät.

Solen — *oculus mundi* — är framförallt orsaken till den arktiska florans särställning. Sommarens oavbrutna ljusflöde ger fjällväxterna de största och vackraste blommorna. Deras färger blir klara, mer lysande och intensiva. Det blå blir här blåare än annorstädes. Arter, som nedanför fjällen har små blommor, frambringar i sommarljuset storblommiga varieteter. Han anför exempel från bl. a. släktena *Veronica*, *Primula* och *Myosotis*. Han går djärvt fram i sin artreducering då han förklarar, att de arter av *Myosotis*, som beskrivits under tiden närmast före — t. ex. *M. alpestris*, *stricta*, *versicolor* och *collina* — endast är varieteter av *M. palustris* avhängiga av klimat och jordmån. Samma anger han förhållandet vara beträffande *Potentilla verna* och *P. alpestris*.¹¹⁸ Solljuset har vidare inverkan på växternas vegetationscykel. Det fordras i fjällen betydligt kortare tid för blomning och frösättning. Som bevis

¹¹⁷ Att det speciellt gäller Torne lappmark sägs inte i förordet men i § 2.

¹¹⁸ 205—212. De fyra *Myosotis* anses alltså som skilda arter, de två sistnämnda under nya namn, *M. discolor* och *M. hispida*. Vad det gäller fingerörterna är nutida systematiker av samma åsikt som *Laestadius*. Båda ingår under *P. crantzii*.

för påståendet tar han bl. a. kornets snabba mognad längst i norr.¹¹⁹

Köldens verkningar kan bäst iakttagas på gräsen. Strån och vippor blir kortare hos fjällformerna och han påstår i detta sammanhang, att *Aira alpina* är en förkortad varietet av *A. caespitosa*.¹²⁰ Kölden inverkar också på fruktmognaden. I fjällen förekommer sådana arter ymnigt, som har en kort vegetationsperiod och sådana hos vilka frukter och frön är en ringa del av hela växten. Vidare förorsakar kölden en "vibration" i växternas utveckling. Följden blir, att alla delar ej utvecklas lika och att oväntade varieteter uppstår. I trakter där klimatet är jämnare och årstiderna är jämnare fördelade blir växterna fullkomligare och deras delar harmoniskt utvecklade. De varieteter, som uppkommer i sådana trakter, blir mer konstanta. De stora temperaturskillnaderna på olika nivåer gör att formerna varierar starkt på nära varandra liggande växtplatser. Sommarvärme kan råda vid fjällets fot, medan vintern härskar på dess topp. Detta inverkar inte bara på växternas storlek utan även på deras hårlighet, förgrening och blommornas antal. En art som uppe på fjällsidan mäter en tum kan längre ner mäta 18. Vad som i skogstrakterna är grenigt och upprätt blir

i fjällen enkelt och nedliggande. Växterna får få men stora blommor, liksom vore flera grenar förenade till en och flera blommor till en enda.¹²¹ Författaren anför flera exempel som stöd för sina teorier. Man fäster sig vid att han uppger *Saxifraga aizoon* vara en sammandragen fjällform av *S. cotyle-*

¹¹⁹ 216. Som framgår av brev till Fries utförde Laestadius och denne försök med olika kornsorter. Laestadius försökte under flera år att få skåniskt korn att mogna i Karesuando. Det misslyckades enligt brev den 28 aug. 1828. I samma brev undrar han, hur det gått med det korn han sänt till Skåne 1827. Den 26 april 1830 sänder han på nytt utsäde till Fries och föreslår, att denne 24 maj skulle samtidigt så skåniskt och småländskt korn.

¹²⁰ 215. Alltjämt två arter. *Deschampsia a.* och *D. c.*

¹²¹ 217—221.

don.¹²² Ett stort antal exemplar som belägg för sina åsikter finner han inom de kritiska släktena *Juncus*, *Carex* och *Salix*. Hans uppställning av det sistnämnda släktet avviker både från Wahlenbergs och andras och han framhåller, att de bestämningsgrunder som brukade användas är otillförlitliga. Den enda karaktär han funnit tillförlitlig är relationen mellan längden av fruktämnenas skaft och storleken av nectariet och pistillens stift. På den grundvalen förfäktar han bl. a. att Wahlenbergs *Salix majalis* är samma växt som Linnés *S. phylicifolia*.¹²³

I fortsättningen söks andra orsaker till fjällväxternas skiftande former. Värmens inflytande koncentreras till jordytan och kring rötterna. Resultatet blir, att växternas underjordiska delar utvecklas kraftigare än de ofta avkortade delarna ovan jord. För bladen blir följden, att de utbildas mer på bredden än på längden. Normalt lancettlika blad blir ovala. Även här anför han varieteter av *Salix* som exempel.¹²⁴

Cerastium alpinum är på torra lokaler tätt långhårig, på fuktiga nästan glatt. Han lägger fram liknande fall och drar slutsatsen, att till grund för många av de nya arter, som beskrivits inom släktena *Cerastium*, *Hieracium*, *Potentilla* och *Salix*, ligger individer som växtplatsen givit ett avvikande utseende. Hårighet hos växter kan även ha sin orsak i att deras avdunstning påskyndas. Grannskapet till glaciärer, nattfroster och stormar gör att fjällväxternas safter försvinner och följden blir den mörka hårighet, som är karakteristisk för många

¹²² Denna bestämning hade han i brev till Fries 26/11 1826 ansett som en eftergift inför Wahlenberg. I KVAH 1826 beskriver han under namnet *C. cytoledon* v. *glabrata* den växt, som nu heter *S. aizoon* v. *glabrata* (Laest) Hyl.

¹²³ 225 f. C. J. Hartman ger honom rätt i 3:e uppl. av *Handbok i Skandinavians flora* (1843), 235.

¹²⁴ 229—231.

av dem. Kapslarna hos flera carexarter ser ut som om de vore svedda. En av hans slutsatser i detta sammanhang är dåligt underbyggd. Han för *Primula stricta* som en varietet av *P. farinosa* med motiveringen att den förstnämnda "glabrescit in Lapponia quia inundata aqua."¹²⁵ Bladens undersida hos *P. farinosa* är vitmjöligen, hos *P. stricta* är de glatta. Detta förhållande och den sistnämnda artens fåblommighet är tydligen motiveringen för misstaget. Man kan också tänka sig att det är skrivet "ad mentem Wahlenbergi". Denne har nämligen samma åsikt i *Flora suecica*.

De växter som frodas i och vid vatten blir inte bara hårlösa och glatta, de blir också längre och smalare än de former man finner på torr mark. Han anför en del exempel, som inte är lyckade. Han talar om en *Hippuris vulgaris fluitans*, som tydligen är en sammanslagning av de väl skilda arterna *H. vulgaris* och *H. tetraphylla*. Vidare beskriver han *Nymphaea pumila* som en varietet av *N. lutea* med en märklig motivering. Den sistnämnda växer ofta i grunda vattendrag som vissa år bottenfryser. Isen tar med sig rötterna och lämnar endast kvar några fina rotfibrer. Från dessa växer sedan fram den växt, som går under artnamnet *N. pumila*.¹²⁶ *Myriophyllum alterniflorum* förklaras vara en i snabbflytande älvar och åar förlängd form av huvudformen *M. spicatum*.¹²⁷ Tydligt är att Laestadius' teser stundom förde honom på villovägar. Till slut skriver författaren, att det finns goda skäl för liknande artreduceringar bland andra vattenväxter, t. ex. inom genus *Potamogeton*.¹²⁸

¹²⁵ 233—238.

¹²⁶ *Nuphar luteum* och *N. pumilum*. De båda arterna hybridiserar och Laestadius hade säkert sett hybrider, vilka han ansåg som övergångsformer.

¹²⁷ Den förra upp till en meter lång, den senare ett par dm. Tydligt artskilda.

¹²⁸ 241—243.

Laestadius återkommer i avhandlingen till solljusets inverkan på växtligheten och framhåller på nytt dess betydelse för blommornas färgintensitet och frodighet. Han har flera iakttagelser av hur växter kan förändra färgen, när de växer på skuggiga lokaler t. ex. vitblommiga former av *Ranunculus acris* och *Epilobium palustre*, men är medveten om att varierande färger även kan ha andra orsaker, t. ex. jordens surhetsgrad. Han nämner i det sammanhanget vita former av *Campanula rotundifolia* och *Polemonium coeruleum*, som han funnit i Kvikkjokk och Jämtland, Övertorneås vita lingon och *Actaea spicata* med röda bär. Regniga, ljusfattiga somrar kan ge upphov till märkliga växter. *Hieracium alpinum* utan kantblommor och *Sonchus sibiricus* utan blommor.¹²⁹

I nästa avsnitt finns en indelning av växtligheten grundad på temperaturförhållanden och luftfuktighet. Två huvudavdelningar redovisas, *vegetatio litoralis* och *vegetatio continentalis*. Av den förstnämnda blir två underavdelningar. Till den första — *vegetatio oraria* — räknas växter, som är utsatta för den kalla, fuktiga havsluften. Den ger upphov till småvuxna och gracila örter. Här har artmakare varit framme: *Veronica maritima*,¹³⁰ *Angelica litoralis*,¹³¹ *Silene maritima*, *Calamagrostis strigosa*,¹³² *Aira bottnica*¹³³ m. fl. är egentligen blott varieteter. Andra underavdelningen kallas *vegetatio litoralis*. Där utsätts växterna för saltvattnets direkta inverkan. Följden är att de blir grova och saftiga, som fallet är med t. ex. *Scirpus palustris*, *Juncus balticus* och *Carex salina*.¹³⁴

Vegetatio continentalis indelas i *veg. campestris*, *silvestris*, *montana* och *alpina*. Den förstnämnda har relativt stabila för-

¹²⁹ 251—255.

¹³⁰ *V. longifolia* v. *maritima*.

¹³¹ *A. archangelica* ssp. *litoralis*.

¹³² En hybrid. *C. epigejos* x *C. neglecta*.

¹³³ *Deschampsia bottnica*.

¹³⁴ 256—258.

hållanden och där utbildas få varieteter. Man kan lämpligen ta de former, som växer där, till utgångspunkt vid bedömningar. Utmärkande för regio silvestris är veka och smala men trots svagheten upprättväxande former, som är mer benägna för bladbildning än för fruktsättning. Han anför flera exempel, bl. a. *Stellaria longifolia*, *S. graminea* och *S. alpestris*. Dessa tres arträttigheter drar han för övrigt i tvivelsmål.¹³⁵ *Vegetatio montana* får två underavdelningar, *collina* och *rupestris*. Representanter för den första finner man på kala, sakta sluttande bergssidor. Hos dessa växter utvecklas frukterna på bladens bekostnad. De är styva, fasta och håriga på grund av blåst och torka. *Vegetatio rupestris* anser författaren vara värd speciell uppmärksamhet eftersom man där ofta finner arter, som egentligen hör hemma på sydligare breddgrader. De frodas på sluttningarna p. g. a. dessas högre värme men på fälten nedanför söker man dem förgäves. Så är fallet med t. ex. *Poa glauca*, *P. caesia*,¹³⁶ *Myosotis collina*¹³⁷ och *M. stricta*.

Vegetatio alpina har en övre region, som saknar växtlighet. Nedanför kommer regio *glacialis* med några få fanerogam- och lavararter. Sedan följer den egentliga regio alpina, där örterna är låga och krypande med stora och få blommor. Buskarna har underjordisk stam, endast deras grenar utvecklas ovanför markytan. Bladen är små och saftiga. Regio inferior alpina kallar Laestadius området vid fjällens fot, där *Salix* dominerar. Få varieteter bildas i denna omgivning men desto fler längre ner. Där härskar björken och området döps till regio *betulina*. Flera här växande varieteter har, menar författaren, fått egna artnamn. En del av hans exempel är mindre väl valda. Så betraktas t. ex. *Viola montana*, *Gnaphalium norvegicum* och

¹³⁵ De anses alltså för goda arter. Den sistnämnda nu *S. calychantha*.

¹³⁶ *P. glauca* inte är den art, som nu går under detta namn. Troligen *P. nemoralis*. *P. caesia* nu *P. glauca*.

¹³⁷ *M. hispida*.

Myosotis alpestris — nu under namnet *M. silvatica* — alltjämt som arter. När han även i detta sammanhang misstänkliggör en av Wahlenbergs arter — *Saxifraga petraea* — är det inte heller riktigt. Den lever vidare som art under namnet *S. tridactylites*.¹³⁸

I fortsättningen görs ett försök att utreda i vilken utsträckning växternas underlag bidrar till att skapa varieteter. Han framhåller, att jordens sammansättning spelar stor roll, men han lyckas inte riktigt klargöra vilket inflytande sand, lera, kalk, klappersten och annat har på växtligheten. På former, som uppstår när jorden är torr, ger han i detta sammanhang exempel. Vi får veta att han betraktar den tidigare nämnda *Stellaria alpestris* som en på torra ställen växande varietet av *S. uliginosa*.¹³⁹ Författaren skonar här inte ens den av honom själv upptäckta och beskrivna *Carex parallela*.¹⁴⁰ Han anser den vara en på torra platser växande form av *C. dioica*.¹⁴¹

Det följande avsnittet behandlar vegetationen i myrar och kärr. Här varnar han på nytt för artmakeri. Arter, som normalt växer på torr mark, kan ge prov på märkliga avvikelser när de slår rot i fuktig terräng. På åtta sidor ägnar han sig sedan åt släktet *Carex* och nagelfar bestämningar gjorda av både Wahlenberg och andra. En nutida förteckning över svenska *Carices* beskriver mer än 200 arter, underarter och hybrider. Efter försök att i denna snårskog identifiera de varieteter *Laestadius* beskriver inser man snart det omöjliga för en icke specialist, men man imponeras av de kunskaper och de ihärdiga observationer och detaljstudier, som ligger bakom hans polemik.¹⁴²

¹³⁸ 263—269.

¹³⁹ Två arter enligt nutida floror.

¹⁴⁰ KVAH 1822, 338. Enl. Hylander med stor tvekan egen art. *C. parallela* (Laest) Som f.

¹⁴¹ 270—276.

¹⁴² 279—288.

I avhandlingens sista avsnitt förtecknas sällsynta växter, som författaren funnit vid exkursioner i Torne lappmark och kring Lyngenfjorden under åren 1826—30. Han gör vidare en jämförelse mellan vegetationen i Karesuando och Kvikkjokk. En överdriven artreduktion gör han i detta sammanhang, då han vill sammanslå de tre arterna av *Eriophorum* med ett ax — *E. vaginatum*, *E. capitatum* (Scheuzeri) och *E. russeolum* — till en enda art. I ett tillägg finns några botaniska iakttagelser gjorda under en resa till Torneå och Kemi sommaren 1831.¹⁴³

Avhandlingen recenserades i Botaniska Notiser av utgivaren A. E. Lindblom.¹⁴⁴ Han har åtskilliga anmärkningar att göra mot Laestadius' artbestämningar och hans många varieteter. Man skulle kanske vänta sig, att denne fjällbo vore i stånd att besvara en fråga, som Fries ställt i *Novitiae Florae Sveciae*: "*Quis nobis dabit genuinam theoriam v. c. de alpium vi in vegetationis faciem mutandam?*" För den som skall lämna det riktiga svaret räcker det emellertid inte att känna till fjällvegetationen. Han måste även vara förtrogen med andra traktens växtformer och därtill ha möjligheter att rådfråga den omfångsrika litteraturen. "Detta har icke varit förhållandet med Förf., hvilken lefvande i en aflägsen vrå af höga norden, dit endast sällan underrättelser från den literära verlden kunnat framtränga, nödgats lefva ett isolerat lif. Det är därför ursäktligt, om hans åsikter blifvit något ensidiga: man skulle endast önskat, att han icke utsträckt dem längre än hans egen direkta erfarenhet nådde, eller åtminstone alltid gaf tillkänna huru mycket som är observation och huru mycket är blott teori

¹⁴³ 289—295.

¹⁴⁴ 1841. 40—48, 57—64. I ett ytterst svärläsligt och odaterat brev från E. Fries med ingressen *Mi Frater uppmanas Lindblom att skriva om avhandlingen och får förslag till anmärkningar*. Fries' åsikter kan sammanfattas med ett citat: "*Ehuru mycken tillgifvenhet jag har för Laestadius läser jag hans afhandling med samma känslor, som då man ser en god vän bära sig oskickligt åt . . .*" Brev t. A. Lindblom, LUB.

eller supposition."¹⁴⁵ I den följande detaljgranskningen har Lindblom åtskilliga invändningar mot Laestadius' åsikter. Påståendet att de arktiska blommorna är de största och mest glänsande i världen bemöter han med att framhålla svenska och tropiska näckrosor.¹⁴⁶ Han har argument mot Laestadius' artbestämningar särskilt inom släktena *Myosotis*, *Potentilla* och *Stellaria*.¹⁴⁷ Att *Nymphaea pumila* skulle vara synonym med *N. lutea*, finner Lindblom vara en befängd tanke och påpekar att den förra arten finns i Mecklenburg i sjöar, som aldrig bottenfryser: "... månne Förf. skulle vilja antaga, att de leda sin upprinnelse från de små rotfibrer hvilka blefvo kvar, då under någon fimbulvinter för långliga tider tillbaka dessa sjöar möjligtvis bottenfröso."¹⁴⁸ När sedan Laestadius däremot vill ha *Ranunculus reptans* kvar som huvudart¹⁴⁹ finner recensenten honom inkonsekvent och menar, att den om någon borde reduceras.¹⁵⁰ Lindblom är inte heller nöjd med författarens terminologi vid indelningen i växtregioner och ger honom av den anledningen ett ord på vägen: "... och då Förf. i allt annat såvidt möjligt varit, slutat sig till Wahlenberg, så hade han med största skäl kunnat och bordt göra det äfven i detta hänseende."¹⁵¹ Slutomdömet om Laestadius' arbete blir: "... att detsamma utgör inom svenska litteraturen snart sagdt det första försök på denna väg, hvilket, om det än icke är af den vikt

¹⁴⁵ A. a, 41

¹⁴⁶ 42.

¹⁴⁷ 43 f.

¹⁴⁸ 57.

¹⁴⁹ L. parall. 248. Om denna art tycks oenighet alltjämt råda. Av några ansedd som ssp. *Ranunculus flammula* — så gör Hartman 1843 och Hylander 1955 — betraktas den av J. Lid i Norsk og svensk flora (1963) som art.

¹⁵⁰ 58.

¹⁵¹ 62.

och fullkomlighet, som det sjelf på ett eller annat ställe tyckes vilja tillegna sig, likväl ingalunda bör lemnas utan afseende."¹⁵²

J. E. Wikström inleder sin presentation av Loca parallela på följande sätt: "Prosten L. L. Laestadius' framställde physiologiskt-botaniska iakttagelser om Växterna i norra Sverige. Förf. söker egentligen uti detta arbete visa det inflytande, som klimat och flera fysiska momenter utöfva på utbildningen af växtformer, med särdeles afseende på Växterna uti Torneå Lappmark."¹⁵³ Sedan följer ett trögt flytande referat. Först mot slutet av detta låter recensenten egna tankar komma fram: "Förf:s åsichter i de här gifna ämnen skola utan tvifvel föranleda en flerfaldig och mera omfattande framställning. Hans här gifna framställning af art-bestämning lärer väl i närvarande tid icke blifva antagen."¹⁵⁴

Vetenskaps societetens Acta hörde inte till de allmänt lästa publikationerna, och Lindblom påpekar i sin anmälan av arbetet, "... att de handlingar, hvaribland det är tryckt, säkerligen komma endast till få bland våra yngre Botanisters kännedom, och afhandlingen således för de flesta blir otillgänglig . . .". Så tycks t. ex. Matthias Blytt vid utarbetandet av Norsk Flora¹⁵⁵ inte alls ha använt sig av de många upplysningar Laestadius lämnade. Fries och Hartman citerar ofta avhandlingen i de arbeten de gav ut i början av 1840-talet.¹⁵⁶ Några svenska recensioner utöver de ovan nämnda har inte gått att finna. I den ansedda i Halle utgivna tyska botaniska tidskriften *Linnaea* uppmärksammades arbetet: "Diese Spezialflora ist nach dem Linnéischen Systema aufgestellt, und die

¹⁵² 64.

¹⁵³ Wikström, J. E., Årsberättelse om botaniska arbeten och upptäckter för år 1839, 1840, 1841 och 1842 (1844).

¹⁵⁴ A. a., 64

¹⁵⁵ Christiania 1847.

¹⁵⁶ Fries, E., *Novitium florae suecicae* 1842. Hartman, C. J., *Handbok i Skandinavien flora* 4:e uppl., 1843.

Arten ganz wie in der Fl. Suec. von Wahlenberg begrenzt. Viele Pflanzen sind hier als Varietäten angeführt, die nach anderen Ansichten als Arten — und sehr verschiedene Arten — zu betrachten sind. Die Artenanzahl ist 760, man kann aber annehmen, dass dieselbe zu 790 geschätzt werden kann. Die Cryptogamen sind nicht mitgezählt. Ohne Zweifel enthält diese Arbeit viele bemerkenswerthe Ansichten, obwohl es scheint, dass der Verf. ein Feind der gegenwärtigen Richtung der speziellen Botanik ist, denn es geht immer darauf aus, mehrere als verschiedene Arten anerkannten Pflanzen zu blossen Varietäten herabzusetzen. Da der Verf. wenige Beobachtungen in den übrigen Provinzen Schwedens angestellt hat, so sind seine Bemerkungen oftmals einseitig aufgefasst. Wenige literarische Hilfsmittel stehen auch in den Wüsten Lapplands dem Verf. zu Gebote."¹⁵⁷

Att avhandlingen fick vänta länge på att bli tryckt ansåg kanske Laestadius bero på att någon eller några inte ville se den publicerad. I ett brev till Wahlenberg, skrivet åtta år efter det han sänt avhandlingen, klagar han försynt över att han ännu inte sett något exemplar av *Loca parallela* och anser det bero på att han inte kunnat uppfylla allas önskningsar så väl, som han borde ha gjort.¹⁵⁸ Han tycks då framförallt tänka på, att han inte skickat insekter till Gabriel Marklin, som från 1829 var Vetenskapssocietetens adjunkt. Säkert var denne utan skuld.

Uppsalasocietetens *Nova acta* gavs ut oregelbundet och med långa intervaller. Band X har tryckåret 1832, band XII 1844 så väntetiden kan förklaras utan hänvisning till intriger. Man kan förmoda, att flertalet av tidens botanister mest fäste sig vid de artreduceringar Laestadius föreslagit i avhandlingen. Det fanns olika inställningar till problemet. Längst till höger

¹⁵⁷ Linnaea 1842. Litteratur Bericht 77 f., (Halle).

¹⁵⁸ 11/5 1839.

stod Wahlenberg, som ytterst ovilligt erkände några nya arter utöver dem han upptagit i *Flora suecica*.¹⁵⁹ Han ansågs också av många samtida botanister gammalmodig och i växtsystematiska frågor alltför beroende av Linné.¹⁶⁰

Fries har skrivit åtskilligt om artbegreppet, och något tycks hans definitioner och åsikter växlat under ett långt liv, men han framstår på detta område som en Wahlenbergs motpol. Både Laestadius och den sistnämnde tyckte nog, att diskussionen i frågan blev löslig och kom att hänga i luften, när Fries skriver: "Just den omständigheten, att alla karakterer kunna försvinna mellan tvenne närbesläktade vextformer, men sjelfva vexterna likafullt med lätthet alltid af ett övadt öga genast urskiljas, är det bästa beviset för deras verkliga artskillnad."¹⁶¹ Det övade ögat ansåg man sig ha lite var men om artbestämningarna blev man oense. Gunnar Eriksson har påvisat, att Fries i varje fall under 1820-talet hade ett ideellt artbegrepp. Botanisten borde bakom verklighetens skenbara mångfald se den enhetliga typen och akta sig för att skapa för många arter. Om man å andra sidan arbetade med för få, kom former, som anslöt sig till olika urtyper, att slås samman och då blev följden oklarhet och reda.¹⁶² Man kan finna många uttalanden av Fries i denna fråga. "I tvetydiga fall är det alltid bättre att åtskilja än förena, emedan dessa af heterogena elementer sam-

¹⁵⁹ Ed. 1 1824—1826, ed. 2 1833.

¹⁶⁰ Fries, E., Öfversigt af växtkännedomens framsteg i Sverige. Botaniska Utflygter 3, 99. Själv menar Wahlenberg att han ingalunda var någon "stillastående Linnéan". De gamla linnéanerna ansåg att det räckte med blommande exemplar vid artbestämning. Wahlenberg visade, att man måste ha växterna i många tillstånd snart sagt hela året om. K 304. 24, UUB. Biogr. utkast af prof. Wahlenberg.

¹⁶¹ Fries, E., Rön öfver vissa vextformers sjelfständighet som arter. Botaniska Notiser 1841, 194.

¹⁶² Eriksson, G., Elias Fries och den romantiska biologien (1962), 300.

mansatta alltid grundlägga mesta förvillelsen i vetenskapen."¹⁶³ Han tycks ha bedömt sina meningsmotståndare i denna fråga som en fara för botaniken, när han 1845 tar dem i upptuktelse: "Men species-producenter (ty falska arter hafva visst icke långvarigt bestånd) skada oändeligen mindre vetenskapen än species-konsumenter, som godtyckligt utan undersökning i naturen reducera allt, som ej anstår dem . . ." Slutomdömet blir, att vetenskapen, om species-konsumenterna finge fortsätta ostörda, skulle stelna i en torr dogmatism och "forskningens lif och frihet förqväfas".¹⁶⁴ Till Laestadius' åsikter i frågan blir anledning återkomma. Att han i mångt och mycket följde Wahlenberg har framkommit. Han hade liten förståelse för "artmakare" som hellre åtskilde än förenade. Övergångsformer skulle sökas och noggrant beskrivas. Även om hans åsikter i åtskilliga frågor avvek från C. J. Hartmans kunde han nog instämma i vad denne skriver i företalet till en av sina floror: "... förf. anser mindre ondt vederfares vetenskapen, att, då characterne äro svaga, tillsvidare upptaga en form såsom en af- eller underart, än som verklig art, då falska arter utan nytta belasta densamma och gerna försvaras af sina auctorer i det yttersta, hvarföre det är vida svårare att bortskaffa sådana än att upphöja variationer till arter, då en fortsatt undersökning visat dem vara sådana."¹⁶⁵

Denna osämja om vad som var art eller varietet berodde kanske inte bara på olika principiella ståndpunkter. Det var även fråga om prestige. Bland botanister har Laestadius kommit att bli betraktad som systematiker, artkännare och samlare. Så menar t. ex. Sten Selander, att den "genialt begåvade" mannens botanik "allt mer urartade till ett monomant beskrivande

¹⁶³ Fries, E., Några ord öfver släkt- och artbegreppen inom vextriket. Botaniska Utflugter II (1838) 201 f.

¹⁶⁴ Fries, E., Studier till Synopsis caricum etc. Botaniska Notiser 1845, 110 f.

¹⁶⁵ 4:e uppl. III.

av nya former, som ingen senare vetenskapsman förmått känna igen".¹⁶⁶ Vad som framförallt intresserade Laestadius var dock växtgeografi och ekologi. För att bevisa de teser han lagt fram i Loca parallela måste han försöka få sina artteorier erkända. Han menade sig kunna nå dithän genom att påvisa övergångsformer mellan av andra botanister åtskilda arter. Detta i för-
 ening med en viss styvsinhet är väl förklaringen till hans särskilt under 1850-talet envisa sysslande med varieteter. I ett brev till biskop Franzén vittnar Petrus Laestadius om sin bror: "... och den eljest ganske aktningssvärde mannens oböjliga envishet är mig noggrant bekant."¹⁶⁷ Envisheten gällde i detta fall skolfrågan, men den var lika seg när ståndpunkt en gång var tagen inför starrarter och igelknoppar. Som vi sett, har en del av Laestadius' artreduktioner i Loca parallela stått sig inför eftervärlden. Andra har inte gjort det. Originellare och av större betydelse var väl hans iakttagelser av ljusets, miljöns och klimatets inverkan på vegetationen, även om dessa inte uppmärksammades på samma sätt av hans samtida. Romantikens botanister och deras närmaste efterföljare intresserade sig framförallt för morfologi och systematik. De hade en vitalistisk åskådning. Genom mer eller mindre måttligt bruk av "livskraften" ansåg de sig kunna förklara det mesta av det, som föreföll märkligt i växternas livsyttningar, och för Laestadius' teorier på detta område hyste de ett förstrött intresse. Ingen hade tidigare om fjällfloran haft den ingående kännedom, som krävs för att dra de slutsatser, Laestadius drog. Några var felaktiga, andra — t. ex. de som bygger på ljusets och jordmånens inverkan på växternas utveckling och blommornas färger — anses nu självklara.

Professor P. F. Wahlberg tycks av Loca parallela inspirerats till undersökningar på detta område. 1845 höll han vid Veten-

¹⁶⁶ Selander, S., Lappland (1948), 157 f.

¹⁶⁷ 1/9 1835.

skapsakademiens oktobersammanträde ett föredrag om "Växtfärgernas förändring i Lappmarken".¹⁶⁸ Han anförde "några iakttagelser till bekräftandet af växtfärgernas genom det under vegetationstiden nästan oafbrutna ljuset framkallade intensitet och nuancering". Experiment hade styrkt teorierna. Han hade sänt frön av några vanliga trädgårdsväxter till Kvikkjokks prästgård. Där fick blommorna klarare och starkare färger redan i andra generationen. Våren 1846 höll Wahlberg en serie botaniska föreläsningar i sockerbagare de la Croix' salonger vid Brunkebergstorg. Enligt referat i en tidning berättade han då bl. a. om hur "vextligheten påskyndas i de orter, der solen under en viss tid ständigt lyser".¹⁶⁹

Efter Laestadius' död tycks Loca parallela liksom för övrigt botanisten Laestadius under en lång tid varit glömda.¹⁷⁰ Tysken Wimmer berömde, som vi skall se längre fram, hans i avhandlingen gjorda bestämningar av *Salix*, men annars tycks just ingen ha uppmärksammat den före norrmannen Ove Dahl. Han skriver: "Fra Laestadius, som ved siden av Wahlenberg har grundlagt den videnskapelige utforsking av Nord-Skandinaviens flora, foreligger der en rekke avhandlinger, iakttagelser og botaniske bidrag . . . Spesielt skal nevnes hans geniale avhandling Loca parallela plantarum . . ." ¹⁷¹

Märkligt länge dröjde det innan problemet om det oavbrutna ljusets inverkan på vegetationen togs upp. Christianiaprofessorn F. C. Schübeler gör några försiktiga uttalanden i frågan på 1870-talet. "Mir scheint es die ununterbrochene Helle zur Sommerseit zu seyn, die so frappant den Pflanzenwuchs in

¹⁶⁸ Öfvers. af KVA:s förhandl. Årgång 2 (1846), 213 f.

¹⁶⁹ Nya Dagligt Allehanda 1845, nr 103.

¹⁷⁰ Så skriver märkligt nog Selim Birger i en uppsats om Pajalas flora: "Pajalaområdet, som ligger vid Torne och Muonio älfvar mellan 67:de och 68 :de breddgraden, var förut så godt som okänt i botaniskt afseende." Botaniska Notiser 1907, 69.

¹⁷¹ Dahl, O., Floraen i Finnmark fylke (1934), 44.

den Polargegenden fördert."¹⁷² Uppsalaprofessorn F. R. Kjellman bevisade senare genom experiment det som Schiibeler antog¹⁷³ och Thore C. E. Fries kompletterade och utvidgade Kjellmans försök.¹⁷⁴ Ingen av dem nämner Laestadius som pionjär.

De första femton karesuandoåren var i avseende på botaniken en mycket aktiv period i Laestadius' liv.¹⁷⁵ Under 1840-talet tycks hans intresse för den vetenskapen varit mera passivt. Skälen må ha varit flera. Den lapska mytologien och förberedelse för pastorexamen krävde tid. Resten av hans liv fylldes ut av hans aktivitet i samband med det religiösa genombrottet, psykologiska studier, ämbetsgöröml, sjukdom och växande barnaskara. Det snäva bemötande hans avhandling rönt kan ha bidragit. Därom nämner han inte i något bevarat brev. När han på 1850-talet åter med större intresse ägnar sig åt scientia amabilis och får resultaten av sina iakttagelser publicerade, går en stor del av hans aktivitet ut på att övertyga tidens botanister om riktigheten av de teorier om övergångsformer han framlagt och de artreduceringar han företagit i Loca parallela.

Vi återvänder till Laestadius på 1830-talet. Medan han år efter år väntade på att få se Loca parallela i tryck arbetade han vidare med botaniken och uppehöll förbindelser med olika botanister. Breven till dem berättar om botaniska sysselsättningar och i viss mån om händelser i Karesuando prästgård.

¹⁷² Schübeler, F. C., *Die Pflanzenwelt Norwegens* (1873), 78.

¹⁷³ Kjellman, F. R., *Aus dem Leben der Polarpflanzen* (1885), 445—521.

¹⁷⁴ Fries, Th. C. E., *Experimentella undersökningar över det arktiska ljusklimatets inflytande på växterna*, (1918).

¹⁷⁵ Hjalmar Sundén är kanske väl kategorisk, när han skriver: "Man har med rätta tolkar Laestadius' forskarnit och ivriga botaniserande som sublimeringsprodukter av hans driftliv." (Sigmund Freud och Lars Levi Laestadius, *Årsb. för kristen humanism* 1956, 27.) Man kan inte bortse från att fru Laestadius under dessa år fick nio barn.

Tidigare har nämnts att professor P. F. Wahlberg¹⁷⁶ efter Wahlenberg övertog ansvaret för utgivningen av Svensk Botanik. 1832 vände sig professorn till Laestadius och föreslog denne att även i fortsättningen medverka som tecknare. Av Laestadius' svar framgår, att de båda herrarna kände varandra från förr. De var jämnåriga och Uppsalastudenter. Laestadius har en del betänkligheter mot förslaget. Han säger sig vara tämligen "rudis i ritkonsten" och sakna övning. Självkritik tycks han inte sakna, när han tillägger: "Jag fruktar äfven att de figurer jag gifvit till Sv. Botanik icke torde vara till allmänhetens nöje alldenstund det klagas över dålig afsättning. Emellertid skall jag bjuda till att tjena Herr Professorn härutinnan, så vidt det kan ske utan skada för saken." I fortsättningen framhålls en del svårigheter. Han kunde endast ägna en månad per år åt botaniken och fjällresor innebar 12 mil med båt och fyra på landsväg. Tre karlar måste anställas. Sådant kostade pengar, med vilka Wahlenberg dittills bidragit.¹⁷⁷

Först på hösten 1833 sände Laestadius figurer för Svensk Botanik. Han skickade åtta stycken. Av dessa nämner han i brevet *Potamogeton sparganifolius*, *Rubus castoreus* och *Ranunculus v. eradicatus*. Han säger, att dessa tre "väl ännu inte vunnit den häfd, som den strängaste Bothaniska orthodoxin fordrar för att vinna burskap i Svensk Botanik". Om de trots detta blev införda, skulle de fylla en dubbel uppgift. De skulle väcka uppmärksamhet hos de liberala botanisterna. De liberalaste "kätтары" skulle figurerna jämte åtföljande beskrivningar bli en nagel i ögat. Han beklagar att han börjat känna sig "trög och ofatt". Hans hand hade blivit "styfvare" och

¹⁷⁶ Peter Fredrik Wahlberg, 1800—1877, göteborgare, samtida och bekant med Laestadius i Uppsala, professor vid Carolinska institutet 1829. LVA 1830 och efterträdde Berzelius som akademiens sekreterare 1848. Botanist och framförallt entomolog.

¹⁷⁷ 12/8 1832.

skulle i fortsättningen gärna avstå från ritandet.¹⁷⁸ Men 1834 sänder han teckningar av *Salix lanata* och *Chamaeledon*.¹⁷⁹ På den sistnämnda hade han p. g. a. brist på botanisk litteratur inte kunnat rita fruktifikationsdelarna.¹⁸⁰ Wahlberg tycks ha varit en trög brevskrivare. I brev till Fries 1836 undrar Laestadius hur det är med utgivningen av *Svensk Botanik*. Han hade skickat ritningar till redaktören men inte fått någon bekräftelse på att dessa kommit fram.¹⁸¹ 1837 ber Laestadius Wahlberg om ölandsväxter och konstaterar att han den senaste tiden inga figurer gjort för *Svensk Botanik*.¹⁸² I den fortsatta brevväxlingen nämns ingenting om teckningar.

I det tidigare nämnda curriculum vitae uppger Laestadius, att han tecknat mer än 100 figurer för *Svensk Botanik*. Signerade av honom är i band IX, som förut nämnts, endast fem figurer. Av bandets 12 häften redigerade Billberg de fyra första, Wahlenberg resten.¹⁸³ De figurer som Laestadius signerat är: *Salix myrtilloides*, *Carex glareosa*, *Hieracium alpinum*, *Poa sudetica*¹⁸⁴ och *Angelica archangelica*. Alltså inga skåneväxter utom möjligtvis *Poa sudetica*. Orsaken framgår av Wahlenbergs brev till Wahlberg. Av Wahlenbergs dagbok såg vi, att Laestadius tecknat *Orobanche major*. I band X står Laestadius för 31 av 71 figurer.¹⁸⁵ I band XI för 35 av 53.¹⁸⁶ Alltså sammanlagt 72.

¹⁷⁸ Nov. 1833.

¹⁷⁹ *Rhododendron lapponicum*.

¹⁸⁰ Dec. 1834.

¹⁸¹ 27/3 1836.

¹⁸² 25/4 1837.

¹⁸³ Enl. egen utsago lämnade Wahlenberg arbetet med *Svensk Botanik* p. g. a. de besvärliga stockholmsresor detta förde med sig, *Biograph. lexicon* 19, 192.

¹⁸⁴ *Poa remota*.

¹⁸⁵ Upsala 1826—1829.

¹⁸⁶ Häfte 1—3 Upsala 1830, 4—6 Stockholm 1836, 7—9 Stockholm 1838. Titelblad och register till band XI, Stockholm 1843.

Lägger vi till osignerade bilder från sommaren i Skåne och ritade figurer, som ej blivit graverade, blir summan säkert över 100. Av t. ex. de fem namngivna växter han sänt till Wahlberg finns endast en införd i elfte bandet. Det är nr 766 *Rubus arcticus* v. *castoreus*. Laestadius själv ansåg denna växt som en art. Det framgår av originalteckningen. Där står *Rubus castoreus* (Laest).¹⁸⁷ I texten till figuren påpekar Wahlberg: "Svensk Botanik har i allmänhet hitintills endast upptagit särskilda arter, då dessas kännedom är af större vikt än varieteters och mellanformers. En och annan bland de utmärktare torde likväl nu, då ett betydande antal afbildats, kunna medtagas." Fler varieteter blev det inte. Att denna kom med berodde väl på att Wahlenberg i 2:a upplagan av sina flora erkänt den under den riktigare beteckningen *Rubus saxatilis* f. *hybridus*.¹⁸⁸ Wahlberg gör inga kommentarer av den typ man finner i de av Wahlenberg redigerade häftena. I texten till bilden av *Drosera rotundifolia* propagerar denne ogenerat för sina homeopatiska idéer. När han beskriver *Carex laxa*,¹⁸⁹ passar han på att lämna några upplysningar om den, som gjort teckningen. Han berättar, att denna starrart växer i Karesuando och fortsätter: "Tab. är därstädes ritad af Kyrkoherden Laestadius, som i denna ensliga ort användt så mycken af sin af verldsbullret visst icke störda men dock af lifsbärgningens omsorger inskränkta tid för Svensk Botanik." I en del fall betygsätter han Laestadius' teckningar. Så heter det om *Bothrychium virginianum*,¹⁹⁰ att den är "mästerligen ritad efter naturen". Samma

¹⁸⁷ X 653, KB. Ännu i 7:e uppl. av Hartmans flora (1858) upptagen som art. Nu *R. arcticus* x *saxatilis*, dvs. en hybrid mellan åkerbär och stembär.

¹⁸⁸ N:o 570.

¹⁸⁹ Tab. 688.

¹⁹⁰ Tab. 665.

betyg får *Saxifraga caespitosa*.¹⁹¹ *Saxifraga cernua*¹⁹² är "ganska lyckeligen tecknad" liksom *Ranunculus hyperboreus*¹⁹³ och *Tussilago frigida*.¹⁹⁴

¹⁹¹ Tab. 731. Nu *S. groenlandica*.

¹⁹² Tab. 730.

¹⁹³ Tab. 710.

¹⁹⁴ Tab. 680. Nu *Petasites frigidus*.

Breven till Elias Fries

under 1830-talet

Läser man vad en nutida systematiker skriver, när han kommer in på frågan arter och varieteter, får man kanske större förståelse för Laestadius och Fries oenighet på detta område: "Det är som bekant omöjligt att så definiera artbegreppet, att man i alla de enskilda fallen kan komma till ett avgörande. Detta är fullt naturligt, eftersom barriärerna mellan enheter är av olika karaktär i olika fall. Om en utpräglad sterilitetsbarriär föreligger mellan två enheter och de morfologiska skiljekaraktärerna är starkt framträdande, är man i allmänhet överens om att två distinkta arter föreligger. Detta återspeglas i en flora av att få synonymer anföres. Sådana arter har nämligen ej eller i ringa utsträckning betraktats som underarter eller varieteter. Alla övergångar finns från detta fall till det förhållandet, att de valda enheterna saknar eller har blott svag barriär och förbindes med varandra av en $\pm$ kontinuerlig formserie. Det är under sådana omständigheter lätt begripligt, att olika meningar råder beträffande den systematiska värderingen i de enskilda fallen."¹

Meningsskiljaktigheterna vid den systematiska värderingen tycks under första hälften av 1800-talet ha varit större än nu. Någon möjlighet att avgöra tvister med hjälp av mikroskopiska undersökningar av kromosomerna fanns ju inte. Artkun-

¹ Weimark, H., Skånes flora 1963) VII.

skap inom vissa kritiska släkten stod i lika stort beroende av tron som av vetandet. Det var inte fråga om någon exakt vetenskap. Det är en tänkbar förklaring till att olika åsikter kunde ge upphov till så starka motsättningar.

1830 skriver Laestadius till Fries: "Jag tror, att de olika åsikter och dispiiter, som nu för tiden ega rum angående species och varieteter förnämligast härröra från de olika begrepp som en hvar gör sig om species. Illigers definition kan jag icke finna mig uti."² Man kan förmoda att Fries i ett tidigare brev hänvisat till den tyske botanistens försök att skapa klarhet i artbegreppet. Enligt Illiger är en art en sammanfattning av alla individer som tillhopa alstrar en fruktbar avföda.³ Varför Laestadius inte kunde godtaga denna definition kommer han in på i ett senare brev till Fries. Han frågar denne, i samband med en diskussion om salixarter: hur det är med hybrider och deras fortplantning. Kunde de alstra avkomma och bibehålla sina egenskaper under flera generationer? Var så fallet, måste ju hybrider betraktas som species.⁴

Sin utförligaste definition av artbegreppet lämnar Laestadius i inledningen till sin uppsats om släktet Cochlearia.⁵ I sitt resonemang utgår han från en liksidig triangel. Man visar en sådan för en person, som tidigare inget vet om trianglar. När sedan denne blir ombedd att beskriva en triangel definierar han den som något liksidigt. Får han sedan se oliksidiga och likbenta, måste han abstrahera, när han skall definiera begreppet triangel, dvs. i tankarna bortse från olikheterna, som ju inte ingår i definitionen. Han måste reflektera, dvs. noga utvälja likheterna. Människans sinnesorgan är för slöa för att få en rätt uppfattning om tingens egenskaper. Flertalet av dessa uppfattas inte, människan måste hålla sig till formerna. När zoologen

² 10/10 1830.

³ Illiger, J. C. W., Försök till en fullständig terminologi för djur- och växteriket. XIII. Övers. G. Marklin (1818).

⁴ 13/3 1832.

skall beskriva en hund, måste han företaga precis samma operationer i förståndet som en matematiker, när han skall definiera en cirkel. Han måste jämföra raserna, abstrahera skilligheterna och reflektera likheterna. Tar han artmärket från endast en eller ett par raser, blir detta för trångt. Det är föremål för begrepp, som naturforskaren skall beskriva eller också begreppet självt. Det kommer ungefär på ett ut, ty när han under granskningen av de särskilda formerna fått ett klart och tydligt begrepp om arten, behöver han för tillfället inte se på de samlade exemplaren för att bilda artmärket. Han behöver endast ha i minnet de egenskaper, som han funnit gemensamma hos flera former och individer, sedan olikheterna blivit observerade. Av dessa flera individer gemensamt tillkommande egenskaper bildar han ett artmärke. Är detta riktigt tänkt, måste det passa på alla former, varieteter och individer, som hör till arten. Så förutsattes att naturforskaren skall känna alla olika artmärken. Stöter han sedan på en individ, som inte går att hänföra till en bekant art, då först kan han anse sig ha funnit en ny species. Längre fram i uppsatsen⁶ framhålles med skärpa, att botanisten måste bilda sitt artmärke vid studier i fria naturen. Sådana som gjordes upp med ledning av torkade växter består inte länge. Vi förstår lätt, att Laestadius med den utgångspunkten måste anse sig överlägsen t. ex. Fries, när det gällde att avgöra, vad som var art och vad som var varietet i fjällens växtvärld. Fries hade aldrig tillfälle att studera fjällväxterna i deras naturliga omgivning.

När man läser cochleariamanuskriftet, upptäcker man inte lätt några principiella olikheter mellan Fries och Laestadius uppfattning av artbegreppet. Något ideellt artbegrepp tycks dock inte ha föresvävat Laestadius. Emellertid hade de i praktiken ofta vitt skilda åsikter om var gränsen skulle gå mellan

⁵ Skandinaviska former af växtsläktet Cochlearia teknade och beskrifne af Lars Levi Laestadius. Ms 1840, KVA.

⁶ 10.

art och varietet och ibland även om växters arttillhörighet, vilket väl berodde på att de uppfattade och beskrev växternas former var och en på sitt sätt.

Laestadius' brevdiskussioner med Fries omfattade många arter och former. Vad som framförallt väckte starka känslor hos dem båda var släktet *Salix*, vilket vid denna tid sysselsatte många botanister och inom vilket många nya arter beskrivits. Alltför många, ansåg Laestadius i ett brev till Fries: "De underättelser från Norrige om de nya *Salices*, som der äro fundne, kunna icke annat än högeligen upptända min cupido habendi, ehuru jag är en stor tviflare, så väl i allt annat som i synnerhet i *Salices*. . . Jag är i det fallet en ännu värre Thomas än sjelfva Wahlenberg."⁷

I Botaniska notiser år 1840 finns en uppsats av Elias Fries rubricerad Svenska pilarterna efter naturliga förvandtskapen anordnade, jemte kritiska anmärkningar. Planen för denna avhandling tycks Fries ha delgivit Laestadius 1831. När den sistnämnde följande år besvarar brevet, tackar han för "professorns ärade och lärorika skrifvelse af den 10de maji 1831".⁸ Svaret hade dröjt länge bl. a. därför att det förutsatte "undersökningar och jämförelser med *Salices*". I fortsättningen kommer han sedan till det han kallar "Herr Professorns geniala uppställning af de Scandinaviska *Salices*". Han säger sig ingenting ha att anmärka mot denna. Men brevet är långt — åtta sidor — och det visar sig, att flera av dessa är fyllda av invändningar mot Fries' åsikter om pilsläktet. Invändningar som gällde indelningen i underavdelningar och artbestämningar. Fries har t. ex. stödd på en beskrivning av ett exemplar i Linnés herbarium förmodat, att den av Wahlenberg beskrivna *Salix versifolia*⁹ var synonym med Linnés *S. fusca*. Han har alltså använt herbariets auktoritet som argument i artdiskus-

⁷ 10/10 1830.

⁸ 13/3 1832.

⁹ *S. lapponum* x *myrtilloides*.

sionen. Mot det har Laestadius bestämda invändningar. "Om vi antaga, att de Specimina, som nu finnas i Linnés Herbarium, verkligen legat till grund för beskrifningarne i Floran, och tillika supponera, att dessa Specim.(ina) alldrig blifvit omstökade, sedan floran blef färdigskrifven hvarken i Linnés egen tid eller sedan, då måste förmodligen Herbarium vara ett orakel, mot hvars utslag ingen kan vädja: (undantagandes likväl den fatala omständigheten att Gubben någon gång sammanfört individer af 2 särskilta arter under en kam). Men antagom, att han såsom en consequent man, icke blott beskref individer, som lades in i Herbarium, utan verkliga arter i den fria naturen: d. v. s. anförde eller beskref alla huvudsakliga likheter, som han fann hos individer i allmenhet, med uteslutande af olikheterna individer emellan: då måste beskrifningen gälla vida mer än herbarium." Han påminner vidare om att Wahlenberg vid sin bestämning av *Aira alpina* visat, att Linnés herbarium eller "de uppgifter som af dess upplysta ägare medelats" icke alltid var att lita på.¹⁰

Laestadius hade till Fries sänt några former av *Salix aurita*. Fries hade bedömt en av dessa som en hybrid mellan *S. aurita* och *S. myrtilloides* men får nu veta, att ifrågavarande form tagits i Pite lappmark, där ingen *S. aurita* växer. Så får författaren till *Loca parallela plantarum* tillfälle att komma in på sina teorier och framhålla nödvändigheten av att undersöka

¹⁰ Wahlenberg hade vid bestämning av en del linneanska arter bortsett från tillgängliga beskrivningar. I stället hade han med ledning av Linnés lokaluppgifter sökt reda på växten och sedan beskrivit den. Linnés herbarium finns som bekant hos Linnean Society i London. Laestadius tycks ha varit övertygad om att ordningen i herbariet inte var god. I brev till rektor Backman 26 maj 1858 berättar han att i detta former av *Salix nigricans* och *S. bicolor* fanns blandade, etiketterade *S. phylicifolia*. Brev från Laestadius, NMA.

växtplatsen innan man gör artbestämningar. Men Laestadius hoppas, att Fries' uppsats skall offentliggöras. Han har själv planer på en avhandling om *Salix*. Den dröjer, ty först måste många undersökningar göras och många platser besökas och den kommer att "skrivas något annorlunda". Laestadius' salix-avhandling skrevs, men den publicerades inte. Den finns på Vetenskapsakademien.¹¹ Dit kom den 1865 i samband med försäljningen av hans herbarium. Den senaste årtalsangivelsen i avhandlingen är 1839. 1846 tänkte Laestadius att få den tryckt i Recherche-expeditionens samlingsverk. Han skriver då till Sundevall: "Jag har färdigt 26 små avritningar föreställande de allmänaste blad- och fruktformer af alla Nordiska *Salices*, hvilkas publicerande nu kunde vara på sin rätta plats sedan både Fries, Hartman och Andersson¹² fuskat uti detta slägte och dervid begått många dumheter på min nacke, mig ovetandes och ovljandes."¹³ När det gällde *Salix* litade han tydligen endast på sig själv. Fries såg för övrigt inte heller gärna, att någon försökte rubba den ordning han sökt att få inom släktet. När den tyske salicologen Friedrich Wimmer¹⁴ reducerade antalet salixarter genom att påvisa, att en del som arter beskrivna former egentligen var hybrider, blev Elias Fries upprörd. Han karakteriserar i ett brev till N. J. Andersson Wimmers avhandling som en olycka och tillägger: "... ty nu vete Gud om hvar-

¹¹ *Revisio critica Salicum borealium cum Figuris illustrantibus*, 4:o + 26 tab. in 8:o. I ett brev till N. J. Andersson skriver Carl Petter Laestadius: "Med herbariet följer ungefär 20 ex af Loca parallela plantarum, avhandlingar om *Salices* med dertill hörande figurer, 2ne afhandlingar med tillägg till Hns flora 7de upplagan." KVA, brev till N. J. Andersson 3 dec. 1863.

¹² Andersson, N. J., *Salices Lapponiae* (1845).

¹³ Sept. 1846.

¹⁴ Krause-Wimmer, *Herbarium Salicum* (1857).

ken någon politisk ordning blir i framtiden eller någon stadga bland Pilslägtet."¹⁵

I det här ovan citerade brevet till Fries från 1832 lämnar Laestadius även en bild av förhållandena i lappmarken detta år: "En gruflig Torrka och hetta har här varit i Sommar, så att äfven Lappmarken har fått oår för torrka, hvilket annars är ovanligt. I synnerhet har Norrbotten lidit, och man har på många ställen knappt fått igen utsädet. En allmän nöd har deraf blifvit följden, så att över 500 personer passerat förbi Karesuando till norrska Finmarken för att söka mat från Sjön. Der finns och i vinter så mycken fisk, att man får ösa Sillen med Håf och taga Torsken med Hand."

I ett brev år 1833 har Fries föreslagit titelbortläggning. Följande år skriver Laestadius artigt och blygsamt: "Den ärade propositionen om Broderskapet antager jag dock med Resignation, emedan det synes mig oanständigt, att vara Bror med den som är och bör vara Lärare och Förman." Sommaren 1833 hade varit rätt händelselös ur botanisk synpunkt. Brevskrivaren har sett sig tvungen att börja återuppliva sina skolkunskaper för att inom en framtid avlägga pastorexamen och han kommer inte att få just någon tid över för naturvetenskaperna. Kunskaper i dessa är ju inte någon merit i den examen det gäller.¹⁶

I nästa brev tycks pastorexamen vara glömd. Efter tack för "tillbudne böcker neml. Kochs flora och Reichenbachs ex-

¹⁵ KVA, brev till N. J. Andersson, 24/3 1858. I sitt större arbete *Salices Europae* (1866) framhåller Wimmer den hjälp han haft av Laestadius' med uppslagsrikedom och säkerhet gjorda bestämningar av lappska salixarter. Av honom samlade och etiketterade specimina hade förf. funnit inte bara på Riksmuseum i Stockholm utan även i andra europeiska samlingar. Särskilt anmärkningsvärd var Laestadius' förmåga att på egen hand söka sig fram till många hybridformers ursprung. A. a., LXVII.

¹⁶ 28/4 1834.

cursor"¹⁷ tar Laestadius upp artproblem. Han ställer sig denna gång tvivlande till två arter: *Mentha lapponica* och *Potamogeton sparganifolius*. Den förra hade han sökt överallt och sänt flera former till Wahlenberg, som dock inte godkänt någon som den av honom beskrivna *M. lapponica*.¹⁸ *Potamogeton* sp. hade Fries efter av Laestadius insända exemplar beskrivit som en ny art.¹⁹ Laestadius förnekar nu dess arträttighet och anser efter att ha följt dess vegetationshistoria, att det är fråga om "en slankigare form av *P. natans*". Så följer ett avsnitt värt att citera som ett prov på den beska och vältaliga ironi, som ibland väller fram i Laestadius' brev:

"I afseende på *Agrostis algida*²⁰ som Bror först och Sommerfeldt sen tyckas vilja alldeles stryka ut ur lifsens Bok, torde m. v. Broder tillåta mig en liten anmärkning. För en 10 år sedan och deröfver, var Prof. Fries i Lund ansedd såsom den liberalaste Botanist, som då fanns i Sverige, och var det äfven icke allenast i egentelig mening, såsom han alltid varit liberal emot alla, som behöfde någon undervisning eller upplysning och exemplar, utan äfven i oegentlig mening eller liberal på arter, såsom den som fann novas Species nästan dagligen: men nu har samme man, till de otrognas stora förvåning, börjat contrahere vela (såsom skrifvit står uti then "folianten" Wg. Fl. Sv.)²¹ så att icke allenast *Rosae* och *Menthae* måst krypa i skrinet, utan äfven att icke *Salix* och *Potamogeton* inom några år få samma ändalyckt. Vide nec hoc in tuum caput redundet! Tänk om

¹⁷ Två av Fries uppskattade tyska botanister. Jfr G. Eriksson, E. Fries och den romantiska biologien, 404—407. De omtalade böckerna säkerligen L. Reichenbach, *Flora germanica excursoria* (1830—32) och någon del av F. C. Mertens und W. D. Koch, *Deutschlands Flora* (1823—39).

¹⁸ Laestadius' tvivel var berättigat. Det rörde sig om någon varietet som nu inkluderas i *M. arvensis*.

¹⁹ *Novitiarum florum Sueciae Mantissa* 1, p. 9, (1832).

²⁰ Funnen av Laestadius enl. KVAH 1826. 172. C. J. Hartmans Handbok i Skandinavien flora uppl. 3, 17, om *A. algida*: "Anses af Prof. Fries, samt sedan af Pastor Sommerfeldt, såsom en genom klimatet förtryckt form af *Molinia aquatica*, hvilken dock icke på många mil närmar sig fjellen." Efter flera namnbyten är dess namn nu *Phippsia algida*.

²¹ Wahlenberg, *Flora suecica*.

nu inom några tiotal af år ett nytt Botaniskt slägte uppstår, som uti upptäckter och Botaniska finheter öfvergår allt förstånd, som (efter den syftning vetenskapen nu tyckes taga) säkert komma att finna ofantligt mycket nya saker til och med uti sjelfva Upsala och Lund, skola de icke säga att deras företrädare voro stora stakkare, som gått och trampat på så rara saker, utan att åtskilja dem? Skola de icke säga, att Prof. Fries åtskilde ändå något i ungdomen, men frampå åren blef han alltför njugg, och sammanförde en hopar arter, t. ex. af Rosae, som böra åtskiljas. Hvilket skall då anses för Författarens rätta mening? Antingen det, som han i ungdomshettan åtskilde eller det som han i en mognare ålder och efter mogen pröfning sammanförde."

Elias Fries hade 1834 utnämnts till professor i praktisk ekonomi vid Uppsala universitet och Laestadius gratulerar honom till "att hafva kommit några grader längre mot Norden". När han utvecklar fördelarna med förflyttningen, känner man igen tankegångar från Loca parallela plantarum: "Jag menar, att den nordiska naturen bäst kan visa oss, hvad som bör och icke bör åtskiljas: lika snar att åtskilja som capabel att tydligt visa föreningen. Hvarken climat eller vegetationen kan i de södra länder vara sådana oscillationer underkastade, som den höga Norden dagligen visar prof på. Då således vi nordmän äro fallne för indragningar, och söderns Botanister gerna vilja åtskilja, allt hvad skiljas kan, så tyckes vi båda följa de undervisningar, som naturen gifver vid handen. Det kan väl också icke betviflas, att vissa former blifva mer och mer oföränderlige, ju längre man kommer söderut, och detta i följe af de orsakers (Climatet och Jordmohnen) varaktighet eller oföränderlighet, som verkat eller åstadkommit desamma. Samma former kunna likväl sammanflyta, och åter andra mera flyktige nykomma, ju mer man nalkas Norden, hvarest både Climatet och äfven Jordmohnen äro så stora förändringar underkastade."²²

Följande år tackar Laestadius Fries för två brev och utdrag ur Link och Decandolle. Försättningen tycks visa, att samt-

²² Odaterat men troligen skrivet i början av år 1835.

liga brev från Laestadius till Fries inte finns bevarade. "Af mina remisser torde M. H. Bror finna att jag, ehuru af olika åsikter i vetenskapen, icke föraktar personen. Jag har med tydliga ord förklarat i mitt förra bref, att jag deltagar i den allmänna kärlek och Högaktning, som Bror njuter af sina Discipular men M. H. B. är för hederlig karl för att tro att denna aktning grundar sig på de vetenskapliga åsigheterna, som kunnat vara mångahanda äfven hos egna disciplar. Det gläder mig att förtroendet med W(ahlenber)g är godt och mitt misstag derutinnan torde Bror förlåta, då M. H.B:s yttrande rörande 'förtroendets undergräfvande' m. m. var så otydligt." Man måste här förutsätta ett försvunnet brev skrivet under senare delen av år 1835. Någon som helst hänsyftning på förhållandet mellan Wahlenberg och Fries gör inte Laestadius i det bevarade brevet från det året.²³ Säkert menar Laestadius uppriktigt vid denna tid, vad han skriver om kärlek och högaktning, och han hoppas i brevet på fortsatt växtbyte med Fries. Han har möjligheter att få växter från andra, men får dem då inte så säkert bestämda. Han förklarar vidare att han inte samlar växter i avsikt att ge ut en flora utan endast för att få ett komplett skandinaviskt herbarium. Fortfarande tycks han grubbla över artbegreppet. Han har hört att C. A. Agardh har en definition i sin lärobok och beklagar, att han inte äger denna. Han har skrivit till C. J. Hartman och frågat denne, vad en art är. Något svar på den frågan har han inte fått, vilket inte förvånar honom, men det förargar honom, att Hartman varken svarar på brev eller bekräftar erhållna växtremisser.²⁴

Ytterligare ett brev till Fries från 1836 finns bevarat. Av det framgår, att Laestadius som tidigare nämnts hörde till dem,

²³ Att förhållandet mellan Wahlenberg och Fries inte var det bästa framgår bl. a. av brev från Fries t. J. W. Zetterstedt, enligt vilka W. är "jealous om allt sitt" och svår att umgås med. 10/10, 13/12 1835. LUB.

²⁴ 17/3 1836.

som samlade växter för Herbarium normale.²⁵ Han sänder med en förbiresande amerikansk köpman ett paket innehållande sammanlagt 2.000 växter till ett pris av 105 rdr. Han berättar, att han under sommaren inte varit längre än till Muonioniska.²⁶ Där har han samlat Potamogeton natans v. sparganifolius. Han sänder dem samtidigt och undrar, hur Fries skall komma ifrån att erkänna växten som en varietet av P. natans. Han noterar besöken av de tidigare nämnda engelsmännen och därtill av "3ne resande fransoser", de Beaumont, Sibuet och en tredje vars namn han glömt.²⁷ De hade stannat i Karesuando både på framresan till och återresan från Nordkap. Beaumont hade ritat allt han såg, Sibuet hade på ett planlöst sätt samlat naturföremål. Så ger han till slut några glimtar från Karesuando prästgård och konstaterar, att de två tvillingbarnen²⁸, om vilka jag nämnde i somras", växer och frodas.²⁹ Något brev från sommaren 1836 finns inte bevarat. I ett brev till Johan Ångström säger sig Fries ha haft förbindelser med Laestadius fram till 1840.³⁰ Som förklaring till att brev från 1830-talets slut är borta kan man tänka sig att Laestadius i dem framlagt anklagelser mot Fries för "moralisk stöld", "smuglande i andras herbarier" och liknande ting. Adressaten har sedan inte ansett breven värda att bevara.

²⁵ Ett exsiccaturverk med text som gavs ut 1835—53. Påbörjat av den tidigare nämnde H. Ringius. Övertogs från fascikel 3 av Fries.

²⁶ 10 mil s. Karesuando.

²⁷ De tre var statsauditören Prosper Sibuet, baron Camille de Chateaubourg och greve Adalbert de Beaumont. 1848 gav Sibuet ut en rese-skildring med titeln Voyage dans le presqu'île Scandinave et au Cap Nord, Première partie. Han utlovar i företalet, i vilket han f. ö. säger sig ha lämnat en del förhandsupplysningar till Gaimard, ytterligare två delar. De kom aldrig. Den utgivna delen slutar med ankomsten till Torneå. De Beaumont lät reproducera 24 teckningar i "Sketches in Denmark, Sweden, Lapland and Norway" (London 1840).

²⁸ Levi och Elisabet.

²⁹ November 1830.

³⁰ 10/11 1853, D 125, UUB.

För flertalet samtida tedde sig säkert Elias Fries såsom han beskrivs av sin lundakamrat Peter Wieselgren: "Det förtjenar att man reser dit för att lära känna denne man. Ren och öppen som den himmel under vilken han tillbragt sina fleste sommar-dagar, oskuldsfull och enkel som de blommor, med hvilka han nästan beständigt umgår, måste han vinna allas kärlek, som äro för aflägsna från hans bana eller för små der, att afundas honom sin ryktbarhet."³¹ Fullt så okomplicerad var naturligtvis inte Fries, men alltför många har vittnat om hans oegen-nyttä, välvilja och personliga charm — även Laestadius — för att man skulle tvivla på dessa egenskaper. Kanske var han intolerant mot oliktankande botanister, kanske var han så ivrig att beskriva nya arter, att han inte alltid kom ihåg vem som först upptäckt dem. Han var skarp i sin polemik och hade en märklig förmåga att ge svåra hugg utan att nämna namnet på den han ville träffa. Med Carl Johan Hartman hade han långvariga tvister om artbestämningar och namngivning. I Botaniska notiser 1844 går han hårt tillrätta med Hartmans arter.³² Men varken denne eller hans flora nämns i sammanhanget. Hartman går i svaromål och inleder:³³ "Ehuru Prof. Fries i denna Reservation icke uttryckligen angifver den eller de förf. mot hvilkas åsichter han vindicerar sina egna är dock uppenbart att den är riktad nästan uteslutande mot 4:e uppl. af min flora."

Om Fries' Reservation skriver utgivaren av Botaniska notiser till författaren: "Men i denna uppsats igenkänner jag på flera ställen svåriligen den fordne milde Fries, ty deri uttalar sig dold förbittring, som jag aldrig förr märkt i någon af dina uppsatser, som varit riktade mot hviss person." Han förvånar

³¹ Wieselgren, P., Lunds akademi på 1820-talet (1929), 38.

³² Nr 1, 2. Reservation emot en del antagna åsichter öfver åtskilliga svenska vexter.

³³ Bot. Not. 1844 Nr 9, 10. Anm. vid Prof. Fries Reservation etc.

sig över Fries' ton och tror, att fler kommer att förvåna sig över att han, som utan motsägelse är Sveriges största botanist, på detta sätt velat uttala sin förtrytelse över "att icke dina åsigter af alla omfattas, utan någon uttalar deremot stridiga".³⁴

En annan, som vid denna tid kände sig drabbad på liknande sätt, var J. E. Wikström, vilken 1842 uttalar sig om Fries i ett brev till Wahlenberg: "Nu har han börjat att på ett högst fientligt sätt angripa mig, dock till större delen understucket och incidieust, men så, att hvar man ser att jag är föremålet." Han klagar vidare över en tvetydig recension i Frey³⁵ samt över smädliga uttryck och "hårda smädelser emot personen" i Botaniska Notiser. Detta och Fries' sätt att handla emot personer, "som ej blindt lyda, hans numera nog synbara tilltag-senhet" har gjort att Wikström "ej vidare vill med honom ega några relationer".³⁶

Vi har tidigare sett vad Fries ansåg om de botanister, som han kallade specieskonsumenter. Att han räknade Laestadius till denna farliga falang är tämligen säkert. Till dem som bara tyckte något och sedan i blindo reducerade arter. Vid något tillfälle namnger han honom direkt. Så i en uppsats i Botaniska Utflygter: "Bland de mångfaldiga varnande exempel på den godtycklighet hvartill det blotta oponerandet leder må här ett anföras, *Thalictrum kemense* föres af Laestadius till *Th. simplex*, af Wahlenberg till *Th. flavum* . . ."³⁷

³⁴ 1/12 1843, G 70 q, UUB.

³⁵ Recensionen i Frey 1841, Häfte 1, 77 är närmast entydig i sin kritik av Wikströms "Stockholms flora". Dess omfång — 450 s. — anses otympligt och W. beskylls för att ha haft "inventering i hvarit dike". Det som gör boken så njutbar för en nutida läsare — avsnitten om Stockholms historia, topografi och djurliv — bedöms, kanske med rätta, som onödigt gods.

³⁶ 20/12 1842, G 320 c, UUB.

³⁷ Den Linnéanska Botanikens förhållande till den nuvarande. Botaniska Utflygter, 3, 137. Ryssrutans ställning är fortfarande omtvistad. Av några ansedd som art, av andra som *Th. minus* v. *rotundifolium*.

Men han kan också ge en annan karakteristik av Laestadius. I "Några ord öfver slägt- och artbegreppet inom växtriket" skriver han på tal om att endast passiv naturbetraktelse kan få ha avgörandet vid bestämningen av kritiska arter: "Den empiriska artkännedomens förfall härleder sig hufvudsakligen från artbestämningen efter Herbarier. Om Europeiska växternas artskillnad borde denna aldrig ega vitsord (utom ifråga om synonymiens bestämmande), ty den kan endast döma efter yttre skillnader och theoretiska grunder. Efter dessa kan väl ingen betvifla, att icke *Potamogeton sparganifolius* Laest., *Aira uliginosa* Weih. m. fl. äro goda arter: men den förra öfvergår på det bestämdaste, efter Dr. Fr. Nylanders observationer, till *Pot. natans*: den senare efter våra till *Aira flexuosa*, otaliga likartade exempel att förtiga."³⁸ Här åstadkommer Fries effekten genom att ange auctorsnamn. Laestadius blir tillsammans med tysken A. Weiher en av dem, som på lösliga grunder fabricerar nya arter. När man vet, att Fries är den som beskrivit växten som art, och att Laestadius med all iver sökt bevisa, att det var fråga om en varietet av *P. natans*, tycker man det hela är märkligt. För övrigt håller Fries ännu 1846 fast vid att *P. sparganifolius* är arteen.³⁹

Skarpare uttalanden om Fries gör Laestadius i sina brev till Johan Ångström.⁴⁰ I det första skriver han: "Å andra sidan om jag skulle innehafva ett hvarje, som icke är af nyhetskrämare kändt, så vågar jag icke numera divulgera detsamma af

³⁸ *Aira*-arterna nu sammanslagna. *Deschampsia setacea*. Uppsatsen publ. första gången 1838, *Botaniska Utflygter*, 2, 194.

³⁹ *Summa vegetabilium Scandinaviae. Sectio prior*. 68, (1846).

⁴⁰ Johan Ångström 1813—79. Bror till den berömde fysikern Anders Jonas Å. Studerade medicin i Uppsala. Läkare i Lycksele, Luleå och Örn-sköldsvik. Botanist, framförallt bryolog. Kände väl den arktiska floran. Reste 1843 med botanisten F. Nylander genom östra Finland till Vita havet och ryska lappmarken. Tycks aldrig ha träffat Laestadius personligen.

fruktan, att det kan blifva nytt på kammaren, fastän det i naturen icke är nytt."⁴¹ Ett par år senare finner han att "sederna hos den nyare Botaniska Personalen icke svarar emot deras Botaniska praetantioner. Herr Magistern fritager jag väl i brefvet från de nyares skrifklåda, men erfarenheten visar, att man icke kan vara just så säker för en moralisk stöld å de skrifklådigas sida, om de endast få se en växt uti en annans herbarium. Jag har alltid uti mina bref till Hrr Fries och Hartman uttryckligen förbjudit dem att publicera mina fynd, innan min egen öfvertygelse om formens skiljbarhet, under fortsatta observationer blifvit stadgad, men de hafva tvärt emot mitt uttryckliga förbud publicerat både likt och olik, hvarföre de stå i moraliskt ansvar. Wahlenberg har alltid respekterat första upptäckares rättighet att beskrifva sina fynd men de förenämnda herrarna alldrig. För menniskor hvilkas enda religion är ambition och som utan att sjelfva veta det, stå på en ganska låg punkt i moraliskt afseende måste jag naturligtvis vara mörkrädd."⁴² Han varierar samma tema 1848 och säger sig inte våga sända växtformer, som kan göras till nya arter, så länge Fries lever.⁴³ Tre år senare låter han hätsk: "Att Fries som är beherrskad af den obegripliga svagheten, att vilja tillägna sig andras upptäckter, icke alltid träffat påtagliga exemplar, när han går och smuglar i andras Herbarier, och att följakteligen beskrifningarna icke stämma så noga öfverens med naturen, det har man ofta nog fått förnimma."⁴⁴ Längre fram på 1850-talet sjunker en del av vreden undan, men Fries blir i breven ihågkommen med någon gliring. 1856 till F. V. C. Areschough på tal om de många Cochleariaformer han funnit:

⁴¹ 2/7 1844.

⁴² 15/9 1846.

⁴³ 8/5 1848.

⁴⁴ 9/12 1851.

"... besynnerligt nog har Fries förgätit att göra arter af dem."⁴⁵

Fries har i flera fall beskrivit växter, som han fått i remisser från Laestadius. Att denne alltid uttryckligen förbjudit honom detta, är en överdrift av de bevarade breven att döma. Det är naturligt, att Laestadius ville göra det själv. Men uppfostrad av Wahlenberg var han ytterligt försiktig och en stor tvivlare. Åren gick under grubbel över och observationer av de former, som eventuellt kunde vara nya arter. Fries var impulsiv. Om en varietet i brådskan upphöjdes till art, så var ingen större skada skedd. I de allra flesta fall uppger Fries Laestadius som den ursprungliga upptäckaren, i några även som auctor och han omnämns i Fries' skrifter ofta med respekt och aktning. "Plurima in his debeo oculatissimo Laestadio", heter det på tal om lapska salixarter.⁴⁶ Sju år senare hänvisar han på tal om samma släkte åter till prästen uppe i norr.⁴⁷ I en uppsats "Bidrag till några svenska växters synonymik" refereras i påfallande artiga ordalag till Laestadius. T. ex. "Äfven prosten Laestadius har utdelat Equisetum riparium såsom var(ietet) af Equisetum pratense, en åsigt, som jag icke vågar bestrida, ehuru jag icke sett ett spår till öfvergång."⁴⁸ Det är svårt att säga vilka arter och former Laestadius syftar på, när han anklagar Fries för "moralisk stöld". Man vet inte, vad växtremisserna innehöll, och Laestadius' anklagelser är hållna i allmänna ordalag. Fries kan ha fått fjällväxter från andra leverantörer som Lindblom, Vahl, Wahlberg, Ångström, Nylander för att nämna några. Men man kan tänka sig vad Laestadius menar, när man ser, att Fries i Summa vegetabilium Scandinaviae beskriver och namnger som ny art *Ranunculus confervoides*.⁴⁹ Laestadius

⁴⁵ Brev t. F. V. C. Areschough 24/8 1856, LUB.

⁴⁶ Novitiarum florae sveciae Mantissa prima 22, (1832).

⁴⁷ Novitiarum florae sveciae Mantissa altera 61, (1839).

⁴⁸ Botaniska Notiser 1858, 35.

⁴⁹ A. a., 139, (1846). Nu *R. trichophyllus* v. *eradicatus* (Laest) Drew.

nämns ej alls i sammanhanget trots att han i *Loca parallela plantarum* beskrivit samma växt under namnet *R. aquatilis* v. *eradicatus*⁵⁰ och säkerligen sänt den till Fries. I flera andra fall har Fries beskrivit växter, som Laestadius funnit, men han har då uppgivit varifrån de kommit. När han t. ex. i *Mantissa tertia* under namnet *Carex atrata* v. *nigra* beskriver den starrart, som nu heter *C. nigra*, skriver han: "in Lapponia rarissime. Laestadius."⁵¹ Flera liknande exempel kan letas fram. Vad Laestadius då går miste om är ett (*Laest.*) efter artens namn i floror och växtförteckningar, "att bli upptagen i Botanisternas eviga hyddor." Den anklagelse som i sådana fall kan riktas mot Fries, har denne själv formulerat i sin uppsats "Den Linnéanska botanikens förhållande till den nuvarande": "Hvad jag för min del mest lider af att se, då jag läser mellan raderna, är den småaktiga fåfänga, som uppenbarar sig i begäret att af ringaste anledning tillsätta sin signatur till så många arter som möjligt och bruket att uppkalla alla vexter efter personer, så att man tror sig genom hvarje art förpassa trenne namn till odödligheten."⁵²

Fries' inofficiella åsikt om Laestadius efter den brytning, som tycks ha ägt rum på slutet av 1830-talet, kommer fram bl. a. i brev till J. Ångström. Han tackar Ångström — vid den tiden läkare i Lycksele — för en växtremiss han fått från denne. I främsta rummet sätter han "den herrliga samlingen af *Spargania*". Släktet *Sparganium* hade debatterats under lång tid. Laestadius var som upptäckare och namngivare inblandad. I brevet gör Fries troligt att den av Laestadius beskrivna och namngivna *S. hyperboreum* inte är artemen utan synonym med den av fransmannen Michaux tidigare i Canada upptäckta *S.*

⁵⁰ A. a., 242.

⁵¹ A. a., 138, (1842).

⁵² Botaniska Notiser 1857, 196.

angustifolium.⁵³ Han kommer därvid in på problemet Laestadius och skriver: "Hvad Laestadius skulle kunna uträttat, om icke hans egensinnighet och människofientlighet bortskämt allt.

Jag har allt sen 1840 icke varit i beröring med honom sedan jag fann, att man aldrig kunde vara hans ? (oläsligt ord) högmod till lags. Jag gläder mig därför så innerligt att i dig fått en så god kund i dessa nordliga orter.⁵⁴ Ett mer kategoriskt omdöme faller Fries i ett brev till J. W. Zetterstedt: "Det var artigt att haft bref från Laestadius. Vi hafva ej corresponderat sen 1840: jag anser honom tokig."⁵⁵

Den 13 mars 1861 konstaterar Fries i ett brev till N. J. Andersson; "Laestadii död står i dagens tidning. Det var en oförmodad och jag som alltid varit klen har nu öfverlevvat alla jemnåriga."⁵⁶

⁵³ Båda artegna enl. nutida floror.

⁵⁴ 10/11 1953, D 125, UUB.

⁵⁵ 4/7 1852.

⁵⁶ KVA. Dödsannons 12 mars, nekrolog 13 mars i Post- och Inrikes Tidningar.

Laestadius och Carl Johan Hartman

Carl Johan Hartman¹ omtalas av Laestadius under 1840-talet som artmakare och inräknades väl vid en del tillfällen bland den botaniska personal, som gjorde honom mörkrädd, men han omfattades dock inte av samma ovilja som Elias Fries. I ett brev 1849 till sonen Carl Hartman ber Laestadius denne hälsa fadern.² Han skrev också till Fries' äldste son Thore. I de breven finns inga hälsningar av sådant slag. Man kan förmoda, att animositeten mot Hartman till stor del berodde på att denne, enligt Laestadius, med åren blev alltför "liberal" och en av Fries' medlöpare. Två år efter Hartmans död skriver Laestadius till J. Ångström: "Jag vill förmoda, att Herr Doctorn icke är så slafviskt bunden vid Friesianska artbestämningarne, som afl. Hartman blef på slutet, och vi vänta af Herr Doctorn en Skandinavisk Flora, som närmare öfverensstämmer med naturen än Friesens oändeliga hårklyfverier."³ Laestadius var

¹ C. J. Hartman 1790—1849. Botanist, lärjunge till Olof Swartz. Död som provinsialläkare i Gävle. Redigerade själv under åren 1821—49 fem upplagor av sin "Handbok i Skandinavians flora". 1846 gav han ut "Svensk och norsk excursionsflora".

² G 101 fa, s. 87 (utan datum), UUB.

³ 9/11 1851. I företalet till 5:e uppl., författat av Carl Hartman, citerar denne ett brev i vilket hans far skriver: "... som det Friesiska systemet nu blivit en *conditio sine qua non* för de studerande, har jag accomoderat mig efter deras behof och lagt det till grund för arbetet." A. a., IV, (1849). Denna upplaga kom ut efter C. J. Hartmans död.

bekant med Hartman från åren i Uppsala. Genom rektor Backmans förmedling hade han redan sommaren 1819 fått i uppdrag att samla fjällväxter åt Hartman.⁴ När han sedan skriver till Backman från Uppsala säger han sig ha träffat med. cand. Hartman⁵ och Laestadius är återopad redan i första upplagan av dennes flora och mycket ofta i den andra (1832). Endast två av Laestadius' brev till Hartman finns bevarade, båda från 1839. Men deras brevväxling pågick under närmare 20 år. Ett årtal får vi genom att citera en passus ur Hartmans polemik mot Fries 1845: "Hvad *Epilobia alpina* angår torde det för nybegynnaren blifva svårt nog att i arten skilja vexter, som en Laestadius ej trott sig kunna bestämma (han säger sig i bref 1842 eller 43 icke hafva reda på Fries *alpinum*)."⁶ Det brevet var tydligen försvunnet redan 1845.

Av de två bevarade breven är det ena skrivet våren 1839.⁷ Laestadius tackar då för brev och flora. Det är fråga om tredje upplagan av Handbok i Skandinavians flora, som kom ut 1838. I brevet hade aviserats en växtsändning från Ringius. Den hade inte kommit fram. Laestadius misstänker kaptenen på ångbåten för att ha slarvat bort paketet. Han hade själv varit i Haparanda vid midsommartiden 1838 då båten kom från Stockholm. "Det är dock högst besynnerligt, att när jag requirerar några växter från Södra Sverige, så drar det först ut ett par år, innan det blir färdigt, och sedan, när det äntligen kommer till vägs, så far det till Pyttis. Tusan! Rättan ger jag hela det der bytesväsendet på en båt, och om Bror nu inte tar den der Skepps Captenen per aures, nästa gång han far till Haparanda, så att han skaffar igen Paquetet, så skall jag hudflänga honom så, att han skall minnas resan, ty han var full som ett svin i

⁴ Brev till Backman 25/4 1819.

⁵ 2/12 1820.

⁶ Botaniska Notiser 1845, 149.

⁷ 11/5 1839, G 101, UUB.

Haparanda." Därefter följer kritik av Hartmans artbestämningar i floran. Den gäller släktena *Calamagrostis* och *Salix*, och *Laestadius* polemiserar både mot Wahlenberg och Hartman.

Han har efter mycket letande funnit en *Salix*, som Wahlenberg erkänner, som sin *S. punctata*. "Den är som jag förmodat en hybrid form af *nigricans* och *myrsinites* således icke så lätt förvandlad till *S. nigricans* v. som Bror menat i Floran;⁸ efter som Bror annars skrifver, att man kommer lättast ifrån hybrida former, när man gör dem till arter. Det samma lär Friesen mena, och en stor hop af andra Botanister, men jag menar, att det som är art, bör vara art, och det som är hybrid, bör så som sådant utmärkas äfven i Floror." Ytterligare en intrikat *salix*-fråga tar *Laestadius* upp i detta brev. Han tycks på 1820-talet till Fries och Hartman sända en märklig dittills okänd form, som han i remisserna kallat *S. lapponica*. Fries beskrev den sedan 1832 under namnet *S. canescens*.⁹ Hartman funderade längre men i floran av år 1838 hedrar han *Laestadius* genom att kalla den *S. Laestadiana*.¹⁰ Denne skriver nu, att han av ifrågavarande buske sett endast enstaka individer. En liknade mest *S. caprea*, en annan *S. limosa* och den tredje *S. cinerea*.

⁸ 3:e uppl., 235. Som ofta vid *salix*-bestämningar har eftervärlden givit *Laestadius* rätt. Hartman tycks i detta fall delvis ha tagit hans kritik ad notam. I Svensk och norsk excursionsflora 142 finner man *S. punctata* som återuppstånden art. Sedan har den genomgått skiftande öden. Den *salix*-art, som *Laestadius* kallar *nigricans*, heter nu *S. myrsinifolia* och Wahlenbergs *S. punctata* finner man i nutida florer under *S. myrsinifolia* x *myrsinites*.

⁹ *Novitium florae sueciae* Mant. 1, 58 f. Han skriver där: "Equidem e Lapp. Tornensi a Laestadio habeo pro *S. (alix) inter ciner(ea) et limos(a) quasi hybrida*." I *Summa veget. Scand.* 1, 206 (1846) är *Laestadius'* namn inte längre med i sammanhanget.

¹⁰ A. a., 237. *S. Laestadiana* finns med så länge Hartman levde. I floras 5:e uppl. 210. I nutida florer är den försvunnen. *S. limosa* nu *S. lapponum*. Det bör alltså enligt *Laestadius* ha varit fråga om *S. cinerea* x *lapponum*.

Han drar slutsatsen, att det är fråga om en hybrid och fortsätter: "Då nu bror vill göra mitt namn odödligt genom *Salix Laestadiana* så är det ju klart, att det kan dö förr än jag sjelf, ty för den der hedern kan jag ju bli så ifrig att plocka quistar och blad af individen! *Laestadiana*, som ännu jag vill hoppas, finns quar i Karesuando, om jag annars är i stånd att finna rätt på den stackars Busken, att den förr eller sednare måste bli torr, och tag då sedan rätt på *Salix Laestadiana* om Du kan. Om Bror ändå hade fått det lyckliga infallet, att christna om '*Salix paludosa*'¹¹ till *Laestadiana*, så hade jag ändå haft något hopp om odödlighet, det är då en form, hvaraf man kan finna några hundra individer i trakten der den finns."

Men trots den skämtsamma tonen hade Laestadius haft en dyster vinter: "Min Hustru har varit sängliggande nästan hela vintern, och är ännu inte frisk. Mina Barn hafva varit plågade af messling, och den fula gästen bortryckte en den vackraste planta, som jag ägde, en liten gosse 2 år 8 månader, och denna förlust har gjort mig mer och mer led åt verlden och de naturliga plantorna: får jag icke bättre humör, så lär jag icke hafva tålamod att gå igenom dupletterna på länge, och Bror måste då äfven hafva tålamod att vänta på *Lychnis Dorotheae* eller *affinis Vahl*."¹²

¹¹ Den skulle inte heller gjort Laestadius odödlig. Själv kallade han den *S. aurita* v. *paludosa*. Fries kallade den *S. Finnmarkica* (Mant. 1, 68). Svår att spåra. Förmodligen en hybrid.

¹² Polarblåran, *Melandrium augustiflorum*. Denna växt har engagerat flera namngivare. Den finns inte alls i 3:e uppl. av Hartmans flora. I Fries' *Novitiarum florae Sueciae* Mant. II, 36 (1842) är den med och har två namn: *Lychnis affinis* J. Vahl och *Lychnis Dorotheae* Laestad. I 4:e uppl. av Hartmans flora finns den och kallas *L. affinis*. Vahl hade beskrivit den före Laestadius. Denne skriver visserligen i ett brev till Vahl daterat nov. 1841 att det skulle vara fråga om två arter, men så var inte fallet. Några medlemmar av Recherche-expeditionen och Laestadius bodde 1838 hos fru Dorothea Klerk i Bossekop — en stor, ståtlig och driftig kvinna med "lidt Skjaeg paa Overlaeben" enl. Elise Aubert, *Fra de gamle Prestegaarde* (1909). Det är tydligen hon, som hedrats vid

Nästa brev till Hartman skrev Laestadius i november samma år.¹³ Han säger sig nu ha gått igenom floran kors och tvärs och bifogar en desideratalista på för honom okända växter. "Det är dock icke så brottom med saken, jag väntar gerna en sommar, för att då få så mycket fullständigare. Ett par af hvarje, eller också mera, der tillgången medgifver skull jag önska af de begärda. Då nu både Fransmän och Engelsmän börjat requirera, blir det knapt om saligheten af Lappska Dupletter och det är endast goda växtremisser, som kunna räkna på att få igen."¹⁴ Efter att ha berättat om sommarens exkursion till Tjolso,¹⁵ återkommer han till den videbuske, som skulle göra hans namn odödligt:

Den stackars *Salix Laestadiana* från Karesuando håller på att i Herranom saligen afsomna, och det är endast till några rottelningar af den arma busken, som vi få sätta vårt hopp. Jag må säga som *Calix* pojken, när han första gången fick se ett fartyg med sin jolle: nej je Skutsinges! tänk när handena blir så stor, som mora. Uti släget *salix* måste jag följa samma princip, som herrarne anse för det bästa criterium på art, att nemligen det som fortplantar sig är art, *men det som icke fortplantar sig är icke art*. Jag antager den sednare af dessa sattser, och således då man af alla riktiga arter finner en mängd individer utbredda åtminstone på vissa trakter, så sluter jag, att de fortplanta sig: då man åter finner blott en eller ett par indi-

namngivningen. I 5:e uppl. av floran har Hartman fört polarblåran till ett nytt släkte — *Melandrium*. Detta hade av Fries på grund av frönas olikhet delats, så att *Laestadius'* blåra heter i *Summa veget. Scand.* 36 *Wahlbergella affinis*. Hartman fann delningen onödigt och ironiserar 1845 i *Botaniska Notiser*, 169: "Någon varaktigare minnesvård förtjenar otvifvelaktigt den utmärkte vetenskapsman, som härmed blifvit ihågkommen, måhända numera ännu större zoolog än botanist" (P. F. Wahlberg). Han fick rätt. Släktet *Wahlbergella* försvann. I nutida florer står de tyska botanisterna Walpers och Reprecht som namngivare.

¹³ 14/11 1838.

¹⁴ Fransmännens rekvisitioner avser Gaimards beställningar. Vilka engelsmän, som rekvirerade växter, har inte med säkerhet gått att utröna.

¹⁵ Fjäll vid Lyngfjorden.

vider och så intet mer så sluter jag: denna fortplantar sig icke, ergo är det ingen riktig art. *Salices* äro inga parasitväxter. *Salix caprea* till ex. växer mycket gles i fjelltrakter, så att när jag finner en buske kan jag få gå $\frac{1}{2}$ fjärdingsväg innan jag finner den andra osv. men på en mil kan dock räknas så många individer, som behöfs för att öfvertyga mig, att den fortplantar sig. Efter denna princip komma många arter af *Salix*, att krypa i skrinet, nemligen sådana arter, som göras efter exemplar i Herbarier, men om hvilkas fortplantning man icke känner dess mera.

Fortsättningen av brevet är lik det citerade, och Hartman får förslag till en mängd nya arter inom släktena *Viola* och *Myosotis*. Han bör i konsekvensens namn skynda sig att åtskilja dem. Men Laestadius vill här liksom i brev till Fries framhålla, att han inte blandar ihop sak och person och slutar sitt brev:

med samma vänskapliga Högaktning som förr teknar min Högtärade Broders tillgifne L. L. Laestadius.

Som tidigare nämnts fortsatte brevväxlingen ytterligare några år, vilket framgår även av ett brev till J. Vahl.¹⁶ "Under min vistelse i Hernösand hade jag äfven tillfälle observera några former af *Sparganium simplex*, så nära förenade med *Sparg.* natans att Hartman i bref påstår bestämt, att den hör till *Sparg.* natans: men jag påstår lika bestämt, att den hör till *Sparganium simplex*: denna form, hvilken jag kallar *Sparganium simplex* v. *glomeratum*, blir ett nytt tvisteämne mellan mig och Hartman: men att Friesen, om han får se den genast gör en nova species deraf derom är ingen tvifvel."¹⁷ Laestadius var i Hernösand hösten 1843, så detta brev från Hartman bör ha skrivits 1844.

¹⁶ 7/2 1845, Botanisk Haves bibliotek, Köpenhamn.

¹⁷ Det blev en ny art. I nutida floror *S. glomeratum* Laest.

Brev till Göran Wahlenberg 1828-1844

Sjukdom. Pastoralexamen

Till Göran Wahlenberg skrev Laestadius i genomsnitt två gånger per år under tiden 1826—1835. Sedan mer sparsamt. Även om han, som vi sett, någon gång bakom professorns rygg knotade över dennes botaniska despoti, tyder breven på tacksamhet och respekt gentemot läraren och välgöraren. 1828 konstaterar han, att även Wahlenberg gripits av "cupido habendi", något som annars var utmärkande för stockholmare.¹ När det nu så är anser Laestadius det som sin skyldighet att tillfredsställa denna, men erinrar samtidigt om att han inte har råd att företa längre exkursioner.² Resultatet av detta påpekande tycks ha blivit, att Wahlenberg som nämnts under de närmaste åren finansierade Laestadius' fjällfärder. Denne tackar den 26 april 1829 för det resebidrag han fått, och så gör han i flera brev

¹ Detta med cupido habendi tycks ha varit ett gott skämt för uppsala-botanisterna och man förstår det bättre, när man läser följande: "Då en student (det var Wikström) en gång besökte Wahlenberg, när han hade framme sina alpväxter från Luleå Lappmark, gaf han först studenten några växter; men då denne beundrade dessa, tillkännagaf sin lifliga önskan att ännu därtill bekomma en och annan art knäppte honom Wahlenberg på fingrarne skämtsamt yttrande 'cupido habendi' och tillslöt duplettbuntarne, hvilka aldrig mer öppnades för sollicitenten under hans studietid." N. J. Andersson, J. E. Wikström. Lefnadsteckn. öfver Kongl. Svenska Vetenskapsakademiens efter år 1850 aflidne ledamöter I (1869), 50.

² 9/6 1828.

under de följande åren. Som ersättning fick Wahlenberg tusentals lappska växter. Transporten av dessa var svår att ordna. Under 1820-talet och början av 1830-talet togs den ofta om hand av norrmän, som vid resor till Stockholm och Sydnorge tog vägen över Karesuando. Ersättningen för besväret kunde bli, att Wahlenberg själv vid deras ankomst till Uppsala på Laestadius' rekommendation åtog sig att vara ciceron i botaniska trädgården eller att "convojera dem i naturaliekabinettet".³ Men även andra vägar prövades. På hösten 1829 skickades 1.000 specimina av 100 species via Christiania.⁴ När Laestadius 1831 skickade 30 konvolut à 85 species att försäljas till "dem som hafva stark cupido habendi efter lappska växter", kom dessa till Uppsala över Åsele.⁵

I breven till Wahlenberg förekommer ingen arg kritik av Fries eller någon annan botanist och föga om denna världens ondska och vrånghet men åtskilligt om Laestadius, om hans växande familj och om lappmarkens klimat och skördar, om dess renar, mygg och resande främlingar. Om de sistnämnda berättar han väl i allmänhet även för Fries, men 1831 skrev Laestadius inget brev till denne och alltså inte heller om "herrarne Åberg et Comp.", som besökte Karesuando på våren detta år.⁶ Av ett brev till Marklin vet vi, att de till Laestadius hade med sig insektsnålar från den envise adjunkten, och att de inte återställde en Kvikkjokkskarta de fått låna. I det brevet kallas herrarna Löfvenmark och compani.⁷ Namnet på den tredje

³ 21/2 1829, 4/1 1830.

⁴ 23/11 1829.

⁵ Nov. 1831.

⁶ Juli 1831.

⁷ 30/7 1831 G 170 c UUB. Anders Olof Löfvenmark 1806—79. Intresserad av naturalhistoria under studieåren och företog då vidsträckta resor. Präst i Stockholm fram till 1857. Död som kyrkoherde i Brunflo. — Jonas Åberg 1807—62. I yngre år en ivrig jägare. Död som stadskommisiter i Umeå.

och sedermera mest kände mannen i sällskapet nämner aldrig Laestadius. I ett brev till Sven Nilsson berättar Löfvenmark om planläggningen av resan, om Åberg som reste för sitt nöjes skull och om sig själv och A. F. Regneli⁸ som "var lifvade af ett vetenskapligt intresse".⁹ Laestadius var den sommaren hindrad att resa till fjällen, berättar han i julibrevet till Wahlenberg. Han hade varit i Torneå och dessutom för andra gången renskrivit Loca parallela. De tre som drog till Norge hade tydligen trevliga dagar. 1876 donerade Regneli 4.000 kr till Christiania universitet "som minne af 45 :e årsdagen af en glad fest hos en köpman i Alten i hvilken gifvaren deltog som ung medicine kandidat".¹⁰

I februari 1833 berättar Laestadius om en resa till Arjeplog med anledning av faderns död, och att den tidigare nämnde Ragnar Laestadius varit nära döden, sjuk i något slags nervfeber.¹¹ I Ens Ropandes Röst säger sig Laestadius själv året innan varit svårt sjuk och legat för döden. "År 1831 insjuknade Förf. i nervfeber, det såg så ut, som skulle sjukdomen ta en elak utgång. Förf. hade redan på 5:e veckan uppgifvit allt hopp om räddning, sjukdomen höll sig mest i bröstet, men hufvudet var redigt. Här föresväfvade åtskilliga tankar både på det främarna och det tillkommande, men ingen fruktan för döden infann sig. Förf. tycktes för egen del vara beredd att fara hädan: endast bekymret om de efterlämnade plågade honom mest." Enligt fortsättningen fick sjukdomen betydelse för hans religiösa utveckling.¹² Laestadius nämner inte i något brev att han skulle ha varit svårt sjuk detta år. Den 12 mars 1832 skrev han

⁸ Anders Fredrik Regnell 1807—84. Från 1840 och livet ut läkare i Caldas, Brasilien. Skapade en förmögenhet och donerade stora summor till Uppsala universitet — Fysiologiska institutionen Regnellianum —, Serafimerlasarettet och Vetenskapsakademien.

⁹ Brev t. Sven Nilsson 23/3 1831, LUB.

¹⁰ Botaniska Notiser 1876, 126.

¹¹ Brev t. Wahlenberg 25/2 1833.

¹² A. a. 23 f.

ett åttasidigt brev till Elias Fries. Den 25 juni kom den tidigare nämnda entomologiska expeditionen till Karesuando och Laestadius följde med till Norge. I augusti skrev han till Marklin och P. F. Wahlberg och Wahlenberg, i december till Wahlenberg och Wahlberg, under hösten företog han resan till Arjeplog. Han nämner inte något om sin sjukdom och har tydligen angivit fel årtal. Enligt brev till Marklin var han sjuk 1833. Då hade en nervfeber bragt honom och hans husfolk nära gravens brädd¹³ och när Petrus Laestadius den 3 mars 1833 visiterade Karesuando förmåler protokollet att kyrkoherden av sjukdom var förhindrad att närvara i kyrkan.¹⁴ I de brev han 1833 skrev till Wahlberg, Sven Nilsson och Sundevall nämner dock Laestadius ingenting om sjukdom.

Om den ohälsa, som drabbade Laestadius 1841¹⁵ berättar han däremot mycket utförligt i sina brev. Den tycks ha börjat sommaren 1840 med symptom, som tydde på skörbjugg. "Väderleken har i sommar . . . varit ganska regnig i synnerhet i Juni och Juli med nästan beständig ostlig och nordostlig vind; hvaraf Symptomer af Skörbjugg yppade sig bland nybyggare härstädes och äfven jag var en tid af Sommaren deraf besvärad."^{15b} Ett tidigare citerat brev den 14 januari 1841 handlar om Loca parallela men också om den mörka och ruskiga väderleken och om att Karesuandos mark mitt i vintern ligger nästan utan tjäle. "Gamla spållappar säga, att sådant betyder dödlighet; men hittills har dödligheten ännu icke varit större än vanligt, man får se hvad som kan hända i mars månad." Enligt brev den 24 maj avlöpte dock våren väl, men det brev Laestadius skrev hösten 1841 är djupt pessimistiskt. Han uppger, att han länge känt döden i sitt bröst och att han redan i yngre år

¹³ 25/6 1833.

¹⁴ Petrus Laestadius' visitationer 1833/34, 1835 F III bfl, LAH.

¹⁵ I Ens ropandes röst anges årtalet 1842.

^{15b} Brev till Wahlenberg dat. oct. 1840.

haft "svåra känningar i Bröstat" och därför försökt skona sin hälsa. Under sommaren 1841 hade han överansträngt sig vid rodd och därefter blivit svårt förkyld. Förkylningen hade varit envis, och på hösten hade ena kinden blivit röd och svullen. Andra symptom var klämningar i bröst och kyla mellan skulderbladen och längs ryggraden. De enda läkemedel som använts var beckplåster på ryggen och spansk fluga på bröstet. Laestadius säger sig vara beredd att lämna detta jordiska. För egen del känner han sig "i stöd af Religionen" lugn och nöjd, men har bekymmer för de efterlevande. Han ber Wahlenberg hjälpa dessa genom att rekommendera hustrun till något understöd från Vetenskapsakademien.¹⁶ Alla dupletter av lapska växter skulle han låta sända till Wahlenberg snarast möjligt. Den botaniska litteraturen skulle få följa med, och Laestadius ansåg det hela vara värt 1.000 rdr. Brevet blev inte avsänt i oktober. Enligt ett tillägg daterat 2 december känner sig Laestadius bättre. Kroppsrörelse i form av svett drivande promenader plus sträng diet har gjort, att rodnaden minskat och tryckningarna över bröstet försvunnit. På sömn och aptit finns inget att anmärka men pessimismen fanns kvar och av någon anledning tror konvalescenten att sjukdomen skall bryta ut "med dubbel fart" mot våren.¹⁷ I ett brev, som han vid ungefär samma tid

¹⁶ Ett dylikt understöd erhöi t. ex. änkan efter pastor Grape i Enontekis.

¹⁷ I brev till P. F. Wahlberg 2 mars 1839 hade Laestadius bett denne köpa bl. a. Nordblad, Sundhetslärobok, dvs. Carl Nordblad, Sundhets-Lärobok för menige man (1823). I den ordinerades en timmes gående varje dag för dem som har stillasittande arbete (och spansk fluga vid bröst-åkomor). I flera laestadiusbiografier anses promenaderna haft andra orsaker. Så t. ex. Boreman-Dahlbäck, a. a. 117: "Han kom i tung väckelse, en svår själskris och botkamp. Syndånger, samvetsqual och dödsångest plågade honom dag och natt. Tungsint och grubblande vandrade han oroligt omkring på kyrkkullen långa stunder dagligen mest i skymningen och sommartid helst om nätterna, så att en gångstig årtal efteråt visade hans vandring under den hårda botkampen. Många trodde, att hans förstånd hade rubbats och kallade honom på spe för Vandrarlasse."

skrev till Jens Vahl heter det: "Jag har varit dålig i mitt bröst hela hösten, och öfverlever troligen icke denna vinter, hvarföre jag och slagit alla Botaniska funderingar ur hågen och vändt min håg till det, som ofvan efter är."

Även i brev till Sundevall redogör Laestadius för sin sjukdom. I december 1841 karakteriserar han sitt hälsotillstånd som tvivelaktigt och tror sig ha blivit angripen av lungsot.¹⁸ Diagnosen har han ställt själv "efter beskrifning i Läkareböcker". De föreskrifter som där gavs hade han följt. Diet, kroppsrörelse och spansk fluga på ryggen. Bekymmer för efterlevande har han även i detta brev. "Om Herr Professorn efter min död vill biträda den begäran, som jag bedt Prof. Wahlenberg göra om något årligt understöd af Vetenskapsacademien för mina Efterlefande barn, vore det väl."¹⁹

I början av följande år anser han sig fortfarande sväva mellan liv och död och ber Sundevall ordna, så att de efterlevande får ut arvodet för Fragmenter i lappska mythologien. Själv kan han inte hoppas få leva tills den blir tryckt. Men när han sedan beskriver sitt tillstånd verkar inte faran överhängande: "Jag har för närvarande ingen plåga, har god matlust, och styrka nog att predika och vandra ½ mil om dagen, hvilket jag måste göra för att befordra den svettning, som lindrat och fullkomligt häft tryckningen öfver bröstet samt borttagit den elaka rådnad, som i höst bildat sig på det högra kindbenet." Det som finns kvar av sjukdomen tycks vara "en tamp eller propp i halsgropen".²⁰

¹⁸ Petrus Laestadius dog av lungtuberkulos 6 aug. 1841. I oktoberbrevet till Wahlenberg säger sig Laestadius inte veta av vilken sjukdom brodern dött.

¹⁹ Alltså skrivet samma dag som brevet till Wahlenberg, 2/12 1841.

²⁰ 10/1 1842.

Till Wahlenberg skrev Laestadius i april 1842. Han hade då haft besök av doktor Wretholm²¹ från Haparanda. Denne hade efter undersökning konstaterat, att Laestadius' sjukdom var "en illa botad catharr, som ansatte bröstet". Nu tycktes Laestadius största bekymmer vara hur de frön han samlat 1841 skulle kunna sändas till Wahlenberg. Malm hade lovat ta med sig en fröpåse söderut, men lämnat den i Kengis och rest till mamsell Lindstedt i Jukkasjärvi. Nu hoppades Laestadius, att den i alla fall skulle komma i Wahlenbergs händer via doktor Wretholm och apotekare Östman.²² Han berättar också att han "i anseende till den vacklande hälsan" har planer på att ta upp ett nybygge under Kilpisjärvi "för att hafva något skjul för de efterlevande". Dessa planer resulterade 1846 i Kummavuopio, Sveriges nordligaste gård belägen strax söder om 69:e breddgraden vid Köngämäälven.²³ Enligt traditionen skulle Laestadius ha byggt en fiskestuga däruppe för att få en tillflyktsort om han blev avsatt.²⁴ Något sådant föresvävade inte Laestadius 1842, Kummavuopio var tänkt som fru Brita Kajsas änkesäte.

Man kunde med skäl tro, att breven till Wahlenberg i stor utsträckning skulle behandla botaniska spörsmål. Så är inte fallet. Laestadius tycks i dem närmast undvika diskussioner i systematiska frågor. Vi har sett, att de två inte alltid hade samma mening, men inför välgöraren och läraren tycks den annars så styvsinte Laestadius ha behållit avvikande åsikter för sig själv. Kanske har han i viss utsträckning hävdad dem vid etikettering av de växter han sände till Uppsala. Men han sände med

²¹ Carl Josua Wretholm 1802—66. Uppsalastudent. Disputerade för Wahlenberg 1834: "Om möjligheterna att enligt vegetabiliernas naturliga analogier a priori bestämma deras egenskaper och verkningar på mänskliga organismer." Provinsialläkare i Haparanda.

²² 27/4 1842. Claes Fredrik Östman 1801—55. I många år Laestadius' betrodde kommissionär. Apotekare i Haparanda (den förste) från 1829.

²³ Avvittringsutslag för Karesuando socken 1915, Kammarkollegiets arkiv.

²⁴ Lassinantti, R., a. a., 48 f.

fullt förtroende arter, som han trodde vara nya, till Wahlenberg och denne angav, i den mån han publicerade Laestadius' fynd, noggrant denne som auctor. Ett exempel må relateras. 1831 berättar Laestadius för Wahlenberg att han på sommarresan till Torneå kring Hietaniemi funnit ett stort och präktigt gräs, som han trodde vara nytt för Skandinavien.²⁵ Han skickade det sedan till Uppsala i november 1831. I brev till Fries berättar han om det stora gräset, bestämt varken till genus eller species, men låter det inte följa med i någon växtremiss.²⁶ Fries blev intresserad och har tydligen velat ha ett exemplar, ty två år senare skriver Laestadius att han sänt gräset till Wahlenberg, men då han själv inte haft någon stadgad uppfattning om dess arttillhörighet, hade han inte vågat sända det till någon annan "af fruktan för antecipation". Wahlenberg hade inte lämnat något bestämt besked, men Laestadius kallade sitt nya gräs *Glyceria pendulina*.²⁷ Vid den tidpunkten fanns emellertid gräset beskrivet under detta namn i den nya upplagan av Wahlenbergs flora.²⁸ I denna uppger författaren för övrigt Laestadius som upptäckare och auctor i ytterligare två fall: *Serratula alpina* v. *angustifolia* och *Juncus* v. *biceps* et *uniceps*.²⁹

Hartman tog upp Laestadius' gräs under namnet *Molinia pendulina* och anger sig själv som auctor men tillägger ett *Glyceria Laestad*.³⁰ Rimligtvis bör detta ha förargat upptäckaren. Fries följde inte Hartman. Hos honom heter gräset *G. pendulina Laestad*.³¹ I våra dagar anses det vara en varietet och hittas

²⁵ Juli 1831.

²⁶ 13/3 1832.

²⁷ 28/4 1834.

²⁸ Wahlenberg, G. *Flora suecica* ed. 2, Pars post. 1088 (1833).

²⁹ A. a. 520 resp. 1090. *Serratula alp.* nu *Saussurea a.* Laestadius' varietet inte upptagen. *Juncus nodulosus* v. nu underarter till *J. alpinus*.

³⁰ Handbok i Skandinavien flora 3:e uppl. 24.

³¹ Fries, E. *Summa veget. Scand.* 244.

under namnet *Arctophila fulva* Anderss. var. *pendulina* (Laest.).

I andra upplagan av sin flora hade Hartman till dåtida botanisters förvåning uppgivit Umeå som växtställe för *Norna borealis* (*Calypso bulbosa*). 1837 berättar Laestadius, att kyrkoherde Ullenius i Jokkmokk funnit växten och sedan delat ut den till "crethi och plethi". På något sätt hade sedan Hartman blivit vilseledd och trott sig kunna ange en ny fyndplats.³² Om villfarelsen har nog denne blivit varskodd av Laestadius. I tredje upplagan noteras bl. a. att Laestadius funnit nornan i närheten av Övertorneå kyrka men att växtstället vid Umeå "lärer vara ett misstag".³³ 1840 nagelfar Laestadius några av Hartmans gräs, vilka tydligen Wahlenberg tagit upp till diskussion, och han kan inte godtaga de av Hartman som arter beskrivna *Calamagrostis strigosa* och *C. Halleriana*. Ingen av dessa former är heller numera upptagen som art.³⁴ Från åren 1844—46 finns inga brev bevarade och osäkert är om några blev skrivna. 1847 kom ett brev från Wahlenberg i augusti med pengar och anhållan om frön och rötter för Uppsala botaniska trädgård. Laestadius tar i sina två brev detta år — mer i förbigående — upp några botaniska spørsmål. Fröskörden blev skral och insamlade rötter åt mössen upp.³⁵ Hans sista brev till Wahlenberg är daterat 8/12 1849. "Då jag härmed tar mig friheten öfverlemna några frön samlade i Pajala eller Kengistrakten sker det endast för att fortsätta mina fordna förbindelser. Mina trägna Embetsgöromål hafva hindrat mig från vidlyftigare Excursioner, men af det, som jag förleden sommar kunnat observera, har jag funnit att här finnas lappska växter till större artmängd än jag kunnat förmoda." Han berättar se-

³² Laestadius brev t. Wahlenberg 25/4 1837.

³³ A. a. 206.

³⁴ *C. strigosa* i nutida floror = *C. epigejos* x *neglecta*. *C. Halleriana* = någon hybrid eller varietet av *C. purpurea*.

³⁵ Sept. 1847, 8/12 1847.

dan om *Dryas octopetala* och *Alsine biflora* (*Minuartia biflora*) i Junosuando, om praktfulla näckrosor i sjöarna och *Potamogeton sparganifolius* (*P. gramineus* x *natans*) i älvarna. Om alltså floran ger löften blir han svärmodig när han ger en bild av människor i sitt nya pastorat, där han har att vänta en kamp "med krögare, fyllhundar, skojare, lättingar, horbockar osv." Wahlenberg fick brevet den 20 april och skrev enligt en anteckning på detta ett tröstande svar. Han intresserade sig sina sista år mer för homeopati än för botanik. Thore Fries berättar, att Wahlenberg under sina sista dagar klagade över att läkarna gjorde honom till en fyllbult, då de ordinerat honom några droppar vin varje dag.³⁶

Som framgår av ett tidigare refererat brev till Fries började Laestadius planera för pastoralexamen redan 1834.³⁷ Han skrev samma dag ett brev till Wahlenberg. I det talar han inte om sina examensplaner. Först ett år senare nämner han dem och uppger, att han ämnar fara till Härnösand sommaren 1836.³⁸

Mycket kom emellan. 1836 föddes tvillingarna. Under 1837 företog Laestadius omfattande visitationsresor på uppdrag av konsistorium.³⁹ 1838 var året för deltagandet i *Recherche-expeditionen*. 1839 dog sonen Levi. 1840 föddes en dotter under sommaren och 1841 och 1842 var ohälsa och rekonvalescens hinder.

På våren 1843 har han beslutat sig att avlägga examen "om hälsan står bi".⁴⁰ Han for till Härnösand i juli och stannade till jultiden.⁴¹ I september får Sundevall veta att Laestadius

³⁶ Brev t. N. J. Andersson 16/3 1851. KVA.

³⁷ 28/4 1834.

³⁸ 4/3 1835.

³⁹ Omtalade i brev t. Wahlenberg 25/4 1837.

⁴⁰ Brev t. C. J. Sundevall 20/4 1843.

⁴¹ I brev t. J. Ångström berättar Laestadius, att han for från Karesuando 16 juli. 2/7 1844 D 125, UUB.

finns i Härnösand i färd med "den fatala Pastoralexamen". I allmänhet avhandlar breven till Sundevall inte botanik, men denna gång noterar Laestadius, att han den 8 september i Bjertrå funnit *Glyceria norvegica*, ett gräs, som han sett i Ångermanland 1824, men som dåtidens botaniker i Uppsala och Stockholm föraktade.⁴² I följande brev har han fått sin avhandling färdig och konstaterar: "Nästa lördag skall jag fram i Cathedern och schavottera d. v. s. den 7 Oct."⁴³ Från Härnösand skrev han även till Wahlenberg. Han har inte haft så mycket tid för botanik under sista tiden, sysselsatt som han är "med att skriva ett och annat för Fransmännens räkning t. ex. Fragment i lapska mythologien hvaraf första delen nu vid detta laget lär vara öfversatt på franska och nu håller på att tryckas i Paris..." Dessutom har han författat en Biblisk historia på lapska.⁴⁴ "... Det var förnämligast, för att få den tryckt nogorlunda correct som jag kom att resa till Hernösand i sommar, jämte det andra ändamålet att med det samma taga Pastoral-Examen, vilken dock förefaller mig svårare än jag föreställde mig i anseende till det pedantiska skolvingleriet, som nu gjordt sig gällande vid detta läroverk." För fransmännen hade han även gjort i ordning ett annat arbete, "*Novitiae Florae Lapponicae*".⁴⁵ Det måste han dock ändra något, sedan han fått del av den nyutkomna botaniska litteraturen, vilken han för övrigt betecknar som något vidunderligt. Han avser att bli färdig med sin examen en vecka före jul, men reser då inte hem, eftersom konsistorium har ingått "med underdånig hem-

⁴² G. lithauica. Brevet dat. aug.—sept. 1843.

⁴³ 4/10 1843.

⁴⁴ Tåluts suptsasah, Jubmela pirra ja Almatji pirra. (Härnösand 1844.)

⁴⁵ Tycks endast bevarad i form av den kladd Laestadius skrivit i Förhörs och Communionsbok för Karesuando församling 1826—1837. Det är en i den form den befinner sig svåröverskådlig växtförteckning, som återfinns på olika ställen i förhörsboken. Man lägger märke till att L. här upptar som arter former, vars arträttighet han i andra sammanhang bestrider, så t. ex. sid. 139 *Salix Laestadiana*. GH 449, Luleå stadsbibliotek.

ställan att få mig förordnad till Generalvisitator i Lappmarken".⁴⁶

Drygt ett år efter avlagd examen berättar han även i brev till dansken Jens Vahl om sin tid i Härnösand: "Jag har under tiden icke haft mycken tid, att egna åt Botaniken, då jag varit nödsakad, att praestera den i vårt land brukliga Pastoral Examen hvarest förekomma alltför många ämnen, som icke allenast icke ega någon gemenskap med det Botaniska, utan äro äfven, som det synes mig, främmande för det Presterliga. För denna Examen måste jag vistas i Hernösand nära 6 månader under sommaren och hösten 1843, under hvilken tid jag likväl fick färdigtryckt en af mig författad Biblisk Historia på Lappska Språket: hade äfven tillfälle att göra närmare bekantskap med Provinsens Botanist Lector P. Engman . . ."⁴⁷

Botaniken måste under denna tid ha varit en bisak. Kyrko-besökarna i Härnösand fick höra lappmarksprästen predika i högmässan den 25 augusti och i aftonsången andra söndagen i advent.⁴⁸ Predikningar, studier i geometri, hebreiska och 15 andra ämnen bör jämte författandet av avhandlingen ha fyllt ut hans tid. Den sistnämnda var tydligen färdig i slutet av september, ty i början av oktober ber han Sundevall "på något passande sätt till de påskrifna adresserna öfverlemna de 14 exemplaren af medföljande Broschyr". Det var pastoralavhandlingen *Crapula mundi*. . ., som Sundevall ombads fördela bland Laestadius' vänner och bekanta.⁴⁹ En stridsskrift och en sorts programförklaring av den blivande väckelsepredikanten. På 19 trycksidor lägger han fram en livssyn, i vilken man kan

⁴⁶ 20/11 1843.

⁴⁷ Petrus Engman 1804—1863.

⁴⁸ Härnösands-Posten 1843 33, 49.

⁴⁹ 4/10 1843. Laestadius' avhandling finns i översättning gjord av Axel Friberg i Norrbottens-Kuriren (Luleå) 17 och 23 mars 1934: "Världens bakrus eller själens smittosamma sjukdom vars orsak är dold bakom en sorts frihet i moraliskt slaveri, vars symptom kommer till synes i folkens revolutioner, vars dystra slut i andlig död Lars Levi Laestadius påvisat."

finna flera av laestadianismens särtecken. En uppgörelse med samtidens filosofi och politik, med dess religiösa och andliga ledare, vilka endast sällan var goda föredömen. Domen faller tung över människornas lyxbegär, lagstiftarnas slapphet och skolornas underhålliga undervisning i religionens sanningar. Han går till rätta med Karl-Johans-tidens liberala politiker. Samtidigt betonar han inte helt konsekvent att den kristne inte skall syssla med politik. Denne har inget intresse av att ändra förhållandena i det samhälle, som inte är hans rätta fädernesland. Djävulen är dess härskare. Verklig frihet når endast den, som blir befriad från slaveriet under olika laster. Den sunt kristnes rike är inte av denna världen. Han ropar inte på politiska reformer. Det är honom likgiltigt, om han betalar skatt till Amerikas president eller till sultanen av Turkiet.

Stadskulturen fördöms i *Crapula mundi* — städerna är andliga pesthärdar — och man har talat om laestadianismens kulturfientlighet. Säkert med orätt. Det som hos Laestadius och hans efterföljare tyfts som aversion mot kulturen är väl snarare ett utslag av den pietistiska misstänksamheten mot det yttre livet och kanske något av Rousseaus tillbaka till naturen. Man kan tycka, att misstänksamheten går långt, när Laestadius räknar till syndigt överflöd den väggspegel han sett hos en fattig skomakare i staden Härnösand,⁵⁰ men man kan vara övertygad om att någon sådan inte fanns i Karesuando prästgård.

Längre fram i oktober sände Laestadius 50 exemplar av *Crapula mundi* till Sundevall. Han berättar, att 200 tryckts och hoppas, att de 50 skall kunna försälas genom någon bokhandel. Titeln skulle kunna locka köpare.⁵¹ Det är svårt att veta hur stor energi Sundevall ägnat åt att fullfölja kommissionen. I mars 1844 undrar Laestadius, om avhandlingen recenserats i någon tidning och hur försäljningen gått.⁵² Den tycks ha gått

⁵⁰ *Crapula mundi* 3.

⁵¹ 22/10 1843.

⁵² 12/3 1844.

dåligt. I juni ber han Sundevall att sända häftena till Kare-suando. Där skall de förvaras till bättre tider, då deras innehåll "blir realiseradt i Sverige".⁵³

1845 skickar Laestadius Jens Vahl ett exemplar av avhandlingen, vilken introduceras på följande sätt: "Medföljande afhandling *Crapula mundi* medföljer endast i den act och mening, att De kan förära eller praesentere den för någon af deres bekante bland dem, som intresserer sig för Politik."⁵⁴ Knappast kan man tro, att Laestadius betraktade sin avhandling som ett huvudsakligen politiskt aktstycke. Han berör dock, som det tycks, ogärna religiösa spörsmål i breven till den äldre bekantskapskretsen bland naturvetenskapsmännen. Ett undantag gör han i ett brev till kamraten från Wahlenbergs exkursioner, sedermera riksdagsmannen och brukspatronen Carl Gustaf Indebetou, som tydligen i en skrivelse uttryckt missnöje med vad som stod i *Crapula mundi*. Laestadius svarar honom utförligt och motiverar de åsikter, som kommit fram i avhandlingen. Hans inledning till motiveringen förklarar: "Att Du icke kan gilla innehållet af '*Crapula mundi*' till alla delar, förefaller mig alldeles icke underligt; på den punkt i verlden, der Du står kan Du icke hafva samma verldsåsikter, som en skogens son, hvilken uppvuxen under fjellen, finner den frihet, som verlden söker, uti en annan verld."⁵⁵ För öfrigt har samtidas åsikter om *Crapula mundi* inte gått att finna i brev eller tryck. En förmodan, att den bidrog till att öka författarens isolering är kanske inte för djärv. Hans äldre brevkontakter bryts under 1840- och början av 1850-talet.

Sin pastorexamen avlade Laestadius den 5 december.⁵⁶ Enligt konsistoriums protokoll av den 6 samma månad erhöi han

⁵³ 10/6 1844.

⁵⁴ 7/2 1845.

⁵⁵ Ett brev till en ungdomsvän från Lars Levi Laestadius 3 juni 1848, Rig, Band IV 72 (1921). Bland brev från Laestadius i Indebetouska släktarkivet finns inget från detta år eller senare.

⁵⁶ Norrlands Tidningar 1843, 49.

som allmänt betyg adprobatur, samma som i prästexamen 1825. Några cum laude adprobatur t. ex. i logik och latin väjde inte upp klena kunskaper — admittitur — i bl. a. fysik och geometri.⁵⁷

Den 16 december lämnade Laestadius Härnösand och reste som visitator genom Ångermanland, Medelpad, Jämtland och alla Sveriges lappmarker.⁵⁸ Enligt vad han själv berättar blev den korta vistelsen i Åsele en vändpunkt i hans liv. Här träffade han lappflickan Maria. "Hennes enfaldiga berättelse om sina vandringar och erfarenheter gjorde så djupt intryck på mitt hjerta, att det ljusnade äfven för mig; jag fick denna afton, som jag tillbragte i sällskap med Maria, känna en försmak af Himmelens glädje." — "Jag skall komma ihåg den fattiga Maria, så länge jag lefver, och hoppas att jag träffar henne i en ljusare verld på andra sidan om grafven."⁵⁹

⁵⁷ K. Nissen återger protokollet i Lars Levi Laestadius naturforsker eller prest? 54 (1944).

⁵⁸ 12/3 1844.

⁵⁹ Ens ropandes röst, 32. Maria har identifierats med lappflickan Milla Clemensdotter från Föllinge. Wikmark, G., "Laestadius' Maria" identifierad. Slutlänken i en beviskedja. Från bygd och vildmark 1956, 56 ff. A. Sandewall anser, att Laestadius' släktingar i Sorsele — med vilka han haft kontakt under visitationsresan — haft betydelse för hans omvändelse. Lars Levi Laestadius och Sorseleläseriet. KÅ. 1950, 147 ff. Det var fråga om kusiner på modernet och en hel väckelseriktning uppbars nästan helt av dem. Boreman skriver, att bröderna Laestadius "ej velat beröra släktskapen med de beryktade sorseleläsarna, som av många ansågs som sinnessjuka". Boreman-Dahlbäck a. a. 141. Petrus Laestadius nämner dem i varje fall i ett brev till sin gode vän Nils Sundelin den 24/4 1841. Då även den i ett senare avsnitt nämnde Anders Fjellner omtalas, är en passus värd att citera: "Så hafva och Sorsele Boerna fått en ny Pastor: Gud tröste oundviklig var utnämningen och kunde ej annorlunda ske. Men jag fruktar, att det är till mindre fromma än sjelfva Rothoffs till Lycksele. Jag är rädd, att mina cousiner, som äro ett benigt slägte, taga ner den stackars Fjellner, som väl i många stycken torde vara lik den fordne Sorselensaren Herr Sjul Granberg, men dock icke i förmåga att kunna slå ihjäl folk, när så nödigt pröfvades." Brev från P. Laestadius. Autografsaml. KB.

Det sista botaniska arbete Laestadius utförde, innan religionen under något decennium blev det dominerande i hans liv, var den tidigare nämnda avhandlingen "Skandinaviska Former af växtsläktet Cochlearia", som han i juli 1840 sände till Vetenskapsakademien. På omslaget har Berzelius antecknat, att den anlänt den 10 augusti 1840 och anmälts hos Vetenskapsakademien den 14 oktober. Dessemellan hade den genomlästs och i någon mån korrigerats av professorerna Wikström och Wahlberg.

I brev till Jens Vahl skriver Laestadius: "Det är nu den mörka tiden här oppe, så att jag icke kan urskilja Draberne,⁶⁰ men så vidt jag kan sluta af de nu meddelade exemplaren, så tycker jag, att Deres Cochlearia fenestrata Brown, är densamma som C. officinalis v. oceanica mihi. Jag har nemligen skickat in till Kongl. Vetenskapsacademien de Figurer af Cochlearia, som De såg hos mig, och med dem bifogat en afhandling, som enligt hvad Berzelius skrifver, kommer att införas i Aca-
demiens handlingar."⁶¹ Det blev aldrig så. Anledningen var att det skulle kosta 187 rdr att låta gravera figurerna. Wahlberg fick yttra sig om avhandlingen och skriver, att den torde "både till följe af ämnets intresse, och sedan vissa anmärkta förändringar blifvit gjorda, äfven med afseende på behandlingssättet förtjena i Akademiens handlingar införas", men att han likväl inte ansåg att figurerna var av den kvalitet att de kunde försvara den stora kostnaden.⁶² Om detta fick Laestadius meddelande i ett brev från Berzelius, som skriver: "I afseende på Herr Pastorns intressanta afhandling om Cochlearia, har Redactions-Utskottet hos Akademien gjort den anmälan, att de åtföljande

⁶⁰ Växtpaketet som Laestadius fått från Vahl hade även innehållit former av släktet Draba.

⁶¹ Jan. 1841.

⁶² KVA Bil. t. prot. 1841, 107.

figurerna skulle leda till en kostnad af omkring 270 Rdr Bco i gravering och afdrag, hvilket utskottet icke ansåg sig kunna tillstyrka, då ritningarna, om än för sitt ändamål correcta, dock saknade den fulländade teckning, som Akademien i sednare tider sökt gifva åt plancherne i sina handlingar. Då detta föredrogs i Akademien, beslöts at underställa Herr Pastorns val, antingen at Afhandlingen inbindes och ställes i Akademiens botaniska af delning af biblioteket, eller om Herr Pastorns önskar heldre att skicka den til någon utländsk redactör af botanisk Tidskrift, då Akademien ville draga försorg om utsändandet till anvisad ort.⁶³ Laestadius svarade omgående: "Rörande afhandlingen om Cochlearia får jag anföra, att jag förklarar mig nöjd med hvad Kongl. Akademien beslutat, då de medföljande Figg. emot förmodan skulle leda till så stor kostnad, att afhandlingen icke kunde blifva publicerad. Jag förmodar, att Kongl. Vet. Akademiens Botaniske Referent ger en annons i årsberättelsen, att en sådan handling inkommit till deras tjänst, som möjligen önskade se densamma." Så hoppas Laestadius, att Vetenskapsakademien medger publicering framdeles, om någon förläggare skulle förklara sig villig.⁶⁴ Avhandlingen omfattar 50 sidor, och Laestadius har ritat och namngivit 12 varieteter av skörbjuggsörten. Han visar hur formerna går över i varandra, och hur de är påverkade av miljön. Antalet arter inskränker han till två. De ettåriga formerna placerar han under *C. danica*, de två- eller fleråriga under *C. officinalis*. *C. anglica*, som Hartman i floran 1838 upptar som art med stöd av från

⁶³ Finska kyrkohistoriska samfundets arkiv, Helsingfors, Kollerska handskriftssamlingen. Ett av de få bevarade breven till Laestadius. Har kommit i samfundets ägo tillsammans med anteckningar hörande till "Dårhushjonet". Brevet är daterat 15 juni 1841.

⁶⁴ VA Bil. t. prot. 1841, 265. Någon "annons i årsberättelsen" tycks Wikström inte ha givit. J. E. Wikström, Årsberättelser om botaniska arbeten och upptäckter, 1839, 1840, 1841 och 1842 (1844).

Laestadius erhållna exemplar⁶⁵, är inte med. Nära $\frac{2}{3}$ av uppsatsen upptas av filosofiska spekulationer över artbegreppet och polemik mot samtidens "artmakeri", vilket visserligen ännu inte kommit så långt, att varje individ blivit beskriven som art men är på väg mot detta absurda mål. Mot dem ställs Linné:⁶⁶ "Han antog således för gifvet, att arterna voro skapade, d. v. s. realiserade artbegrepp, frambragte genom en öfvernaturlig kraft, således icke tillkomne genom tillfälliga kemiskt dynamiska verkningar eller potenser i Naturen. Ut i denna enkla mening ligger mera religiositet och sanning, än man finner i många nyare Naturfilosofers folianter, enligt hvilka arter icke allenast kunna metamorphosera eller öfvergå i hvarandra utan äfven tillkomma å nyo, liksom bonden tror, att korn kan förvandlas till hafre, och att loppor kunna älas⁶⁷ af urin och sågspån." Laestadius anser det uteslutet att nya arter skulle kunna uppstå eller att en art skulle kunna övergå dvs. förvandlas till en annan, men han anser det inte uteslutet, att arterna förändras. En sådan förändring kräver dock "hundra, ja flera tusende år". Det är dock i praktiken svårt

⁶⁵ Handbok i Skandinavien flora, 3:e uppl., 152. "De enda säkra Norska ex. förf. sett här af, äro sända af Kyrkoh. Laestadius tagna vid bäckar i Tromsödalen." Fries beskriver i *Novitium florum suecicarum* Mantissa III, 64 ytterligare en art *C. arctica*, tydligen samma som Laestadius ritat av och beskrivit som varieteten *groenlandica* av *C. officinalis*. I Svensk och norsk exkursionsflora 92 (1846) upptar Hartman de fyra nämnda arterna som säkra samt beskriver som icke allmänt antagen art *C. Jenestrata*, vilken av Laestadius beskrivits som varieteten *C. officinalis oceanica*. Nutida floror beskriver två skandinaviska arter: *C. officinalis* och *C. danica*.

⁶⁶ 17 f.

⁶⁷ "Älas" har strukits under i manuskriptet och Wahlberg eller Wikström har satt en bock i marginalen. Man kan få höra ordet användas än i dag av äldre personer i Arvidsjaur och Jokkmokk i samma betydelse, som det har i nynorsk, dvs. födas.

att bevisa, att en underart uppstått genom miljöns påverkan. Motverkan måste vara lika långvarig för att sanningen skall komma fram: "Låt t. ex. en *Myosotis sylvatica* genomgå en parhundra generationer på en torr och mager sandbacke. Då först kan man säga, att ett odlingsförsök är gjordt. Om den efter ett sådant försök icke visar någon förändring eller öfvergång till *M. arvensis*, *collina* eller *stricta*, då först kan man börja på att fundera, om den verkligen är så 'constant', att den icke kan förändra sig vidare."⁶⁸

I fortsättningen lägger författaren fram sina teorier om hybrider och deras fortplantning. De överensstämmer med dem han delgivit C. J. Hartman i ett tidigare citerat brev. Så följer praktiska anvisningar för hur underarter och varieteter skall betecknas i floror och växtförteckningar.⁶⁹ Laestadius ger också en förklaring till varför han så omständligt beskrivit de föreliggande cochleariaformerna. Så bör en botanist tänka och resonera innan han publicerar något om nya arter. Han får tänka så mycket han vill, men resultatet bör inte bli vidlyftigt. Bäst framställs det i "ett riktigt artmärke i Floran".⁷⁰

⁶⁸ 20. *M. sylvatica* var enl. Laestadius ingen art. Wahlenberg anger den i *Flora suecica* som en varietet av *M. arvensis*.

⁶⁹ 23 f.

⁷⁰ 29.

Botaniken under åren 1840-1860

Under 1840-talet och början av 1850-talet kom som nämnts botaniken att spela mindre roll i Laestadius liv. Orsakerna var flera: sjukdom, författarskap, pastorexamen, flyttning och framförallt hans egen tidskrävande roll som folkväckare, agitator och religiös ledare. Någon längre botanisk exkursion företog han inte efter 1838. Att botaniserandet något år alldeles lämnades finns ingen anledning att tro. Floran beaktades säkerligen under somrarnas ämbetsresor inom Karesuando och till församlingsbornas sommarvisten på norska sidan. I Norge mindes många prästen som "barföddet och forreven" vandrade omkring på fjällen och sökte örter.¹ Brevkontakterna med C. J. Hartman och Fries upphörde dock, Wahlenberg började åldras och de nya korrespondenter Laestadius kom i förbindelse med kunde knappast ersätta dessa tre.

1838 hade Laestadius i Hammerfest lärt känna den tidigare nämnde danske botanisten Jens Vahl.² Sex brev till honom från Laestadius finns i Botanisk Centralbibliotek i Köpenhamn. På inbjudan kom han i februari 1838 till Karesuando för att skärskåda Laestadius' herbarium, enligt ägaren "ett resultat af närmre 20 års excursioner uti nästan alla delar af nordligaste

¹ Sandberg, G. Fra Sydvaranger. Luthersk Ugeskrift Halvaar 6. (1879), 18.

² Jens Vahl 1796—1854. Botaniska resor till Östalperna och Illyrien. Flera år på Grönland, på Spetsbergen med Recherche-expeditionen 1838, 1839.

Sverige och Norrige och innehåller således flere växtformer än någon annans samlingar från dessa nordliga orter".³ Vahl var en god kännare av den arktiska floran och genom honom erhöll Laestadius arter och former samlade på Grönland, Island och Spetsbergen. Bl. a. kom till Karesuando åtskilliga varieteter av skörbjuggsörten tack vare vilka Laestadius kunde komplettera sin Cochlearia-uppsats. I brevväxlingen tas en del artproblem upp och de två tycks ha kommit väl överens. 1841 förargar sig Laestadius över att Fries i Mantissa 2 beskrivit en dunört från Karesuando under namnet *Epilobium nutans*, medan leverantören anser det vara en vanlig *E. palustre*.⁴ I ett brev daterat november 1841 är Laestadius mörk i sinnet och tror sig inte överleva vintern. Han orkar inte orda mycket om arter men sänder två ex. av *Loca* parallela till Vahl. Det ena vilket Laestadius korrigerat skall han behålla själv, det andra är avsett för Drejer⁵ som tycks ha bett Laestadius om *Carex*-former från Karesuando. Det rättade exemplaret av *Loca* parallela finns i Botanisk Centralbibliotek. Författaren har med blyerts ändrat en del namn efter 3:e upplagan av Hartmans flora, men har även tagit hänsyn till bestämningar gjorda av Koch och de Candolle, vilkas arbeten han knappast kände till 1831. I något enstaka fall — p. 229 — har han tagit hänsyn till Fries' arbeten. Auctorsnamnet är då skrivet med liten bokstav. I sina brev använder Laestadius stor begynnelsebokstav på ett obekänt sätt, men under slutet av 1830- och början av 1840-talet skriver han helst fr., fries eller friesen.

1845 rör det sig huvudsakligen om *Sparganium*-former och samma år förhållandet 1849, då Laestadius från Pajala konstaterar att åtskilliga lapska växter följt med älven dit. Det

³ Brev 12/1 1839.

⁴ Januari 1841. *Epilobium*-formen troligen någon hybrid. Hartman tog inte upp den som art.

⁵ Salomon Drejer 1813—1842 dansk caricolog.

släkte som nu i Pajalas decembermörker har fångat hans intresse är *Triticum*, och han ber Vahl sända danska arter av detta.⁶ Ett sjunde brev till Vahl kom aldrig fram. Laestadius ber 1855 Zetterstedt vidarebefordra det till Köpenhamn, men då var adressaten död.⁷

Initiativet till brevväxling och växtbyte med J. W. Zetterstedt togs av Laestadius i ett brev daterat 20/1 1845, där han ber professorn sätta honom i förbindelse med bytesvilliga botanister. Han klagar över dåliga förbindelser med Uppsala. "Professor Wahlenberg är vorden gammal och orkar icke mer ävlas med de många artmakare, som hacka på honom från alla kanter." Dessa artmakare anser han brista i "allmänna folk-rätten", då de ur andras herbarier stjäla material för vidlyftiga beskrivningar. Zetterstedt var mer zoolog än botanist, framförallt entomolog, och Laestadius försöker i detta första brev locka honom med löfte om "exemplar af de lemmelsorter som i sednare tider blifvit upptäckte nemligen *Lemmus rutilus* och *medius*". Brevväxling fortgick sedan till 1855, men några zoologiska spörsmål behandlas inte och det är knappast troligt att Zetterstedt fick några sorkar. Växtutbyte kom emellertid igång samma år och breven från Laestadius innehåller meddelanden om iakttagna växtformer, väderlek och hårda ord om Fries. 1847 skickar han en lång förteckning över önskade växter. "Icke utan tvekan vågar jag recommendera innelyckta desiderationslista, då den är hämtat af Fries *Systema Vegetabilium Scandinaviae* . . ." Han begär inte att Zetterstedt själv skall söka växterna utan hoppas på bistånd från den studerande ungdomen, men han tillfogar pessimistiskt: "Kanske äro äfven alla Skånska Botanister utdöda, som närmare kände hvilka former författaren menat."⁸ Laestadius fick en del av de önskade väx-

⁶ 8/12 1849.

⁷ Brev t. J. W. Zetterstedt 5/5 1855.

⁸ 18/5 1847.

terna. Han tackar för dem först 1852 och bifogar då en ny desideratalista. Själv lovar han att längre fram prestera "åtskilliga rara fjellväxter".⁹ Zetterstedt tycks nu ha tröttnat och vidarebefordrade den nya listan till Fritz Areschough,¹⁰ som gärna åtog sig att skaffa växter åt prosten i Pajala.¹¹ 1853 får Zetterstedt tre brev från Pajala. I april meddelar Laestadius förslag till artreduceringar inom släktena *Angelica* och *Carex*.¹² I maj sänder han en påse växter som innehöll paket med påskriften *Plantae explicatae in Lapponia Vestrobotnia et Finnmarkia lectae a L. L. Laestadio Annis 1838—1840*. Zetterstedt får längre fram direktiv om försäljning och utdelning av pake-ten.¹³ I samma brev bifogar Laestadius en uppsats om *Salix* som han gärna vill ha tryckt i någon tysk tidskrift. Tillhörande teckningar följde med och Zetterstedt tillfrågas om han tror att det kan löna mödan att låta gravera dem. Det tycks inte professorn ha trott, ty det bör vara samma teckningar, som 1859 bjöds N. J. Andersson och slutligen kom till Vetenskapsakademien med herbariet. Tre växtbuntar blev sålda. På hösten 1853 tackar Laestadius i ett svårläsligt brev för 15 rdr och uttrycker en förhoppning att de övriga snart skall finna köpare.¹⁴ Det tidigare omtalade brevet från år 1855, i vilket professorn krävdes på ytterligare redovisning, var det sista.

Tidigare har Laestadius' korrespondens med Johan Ångström nämnts. Denna inleddes av Ångström den 17 maj 1844, vilket framgår av Laestadius' svarsbrev som åtföljs av två desideratalistor omfattande huvudsakligen sydsvenska arter.¹⁵ 13 brev

⁹ 20/5 1842.

¹⁰ F. W. C. Areschough 1830—1908. Docent i botanik vid Lunds universitet 1854. Professor där 1879—1898.

¹¹ Brev från A. t. J. W. Z. 12/7 1852, LUB.

¹² 16/4 1853.

¹³ Brev dat. 27/5 1853. Enl. påteckning ank. t. Lund först i aug.

¹⁴ 24/11 1853.

¹⁵ 2/7 1844.

från åren 1844—1858 finns i Uppsala universitetsbibliotek. Ett livligt växtbyte tycks ha ägt rum. Laestadius skriver 1846, att han slutat att samla växter sedan Wahlenberg, som förut bekostat hans insamlingsfärder, upphört med sina rekvisitioner. Som en andra anledning uppger han sina påbörjade psykologiska-antropologiska studier. Andra vetenskaper har inget värde. De lämnar människan lika naken vid graven som vid födelsen. Botaniken kan lätt göra henne till slav under "nedriga Passioner, bland hvilka ambitionen icke är den minst nedriga".¹⁶ Laestadius' studier sätter, då han skriver till Ångström, även sina spår i hans uttalanden i botanisk systematik och om denna vetenskaps utöware: "Då arter creeras af former inskränkta till någon viss local, måste det blifva oändeligen svårt att bevisa, att dylika former finnas mera allmänt utbredda, så att äfven någon annan kan få del deraf. Åminstone är detta fallet med en del *Carex* former, som nu blifvit upphöjda till arter på grund af mina exemplar, att jag icke skulle kunna igenfinna stället der de först togos; om jag äfven skulle kunna finna stället så vore det ganska osäkert om jag skulle finna precis samma form, som fanns der för en par år sedan, då localiteterna måste här i Norden årligen förändras. En Elfs strand som var öfversvämmad långt in på sommaren det ena året är icke öfversvämmad ett annat år. En blötmyra hvarest man får vada i vattnet ända till knä det ena året befinns ett annat år vara förvandlad till en torr mossbeväxt tumulus turfusus och man skall då förgäfvles söka samma former som förut, ehuru uppkomna af samma rötter. Under en tid af 20 år som jag varit här, hafva många ställen undergått en sådan förvandling, och detta förhållande har gifvit mig än vidare anledning att sammanbinda orsak med verkan, hvilket alldeles icke kan ske, när arten göres i kammaren utan att känna orsaken till formen. Annars ser det ut som skulle de nyare artmakarna alldeles icke

¹⁶ 15/9 1846.

bry sig om att göra någon slutsats från orsak till verkan eller tvärtom. Dears omdöme har endast en objectiv men alldeles ingen subjectiv grund, ehuru Psychologien visar, att hvarje omdöme som stödjer sig endast på objectiva grunder är falskt."¹⁷ Laestadius satte stort värde på de växtremisser som han fick från Ångström men han skriver att han har svårt att riktigt värdera dem då han "både till läge och öfvriga förhållanden är på sätt och vis död för den botaniska världen".¹⁸ Så gott som i varje brev förekommer det han kallar "växttiggeri". I brevet år 1851 ber han om former av *Triticum* och *Betula*. 1852 undrar han: "Om det annars är möjligt att taga rätt på Friesens alla *Hieracier*, och hvad allt det nya fnas må heta, som han fabricerat."¹⁹ 11 februari 1858 var Laestadius för prostvisitation i Arjeplog. Därifrån skickar han växter och brev till Ångström, som då tackas för schweiziska alpväxter. Detta brev var troligen det sista och de två herrarna tycks aldrig ha träffats personligen. Som tidigare nämnts korresponderade Ångström även med Fries.²⁰ Han sänder denne åtskilliga *Potamogeton*- och *Sparganium*-former, däribland "*Laestadii* s. k. *S. hyperboreum*"²¹ men nämner inte något om brev från Laestadius.

Igelknopparna — släktet *Sparganium* — väckte starka känslor hos flera svenska botanister vid mitten av 1800-talet. Fries skriver till Ångström, att det stått strid om dessa sen Linnés tid. Själv har han länge sysslat med dem och bestämt några nya arter och sedan "hafva alla kastat sig deruppå med mer eller mindre lycka".²² Rådmannen P. J. Beurling tycks ha börjat. Han redovisar fem arter och antar att varje art har två former,

¹⁷ 8/5 1847.

¹⁸ 9/12 1851.

¹⁹ 20/5 1852.

²⁰ G 70 V, UUB.

²¹ Odat. Skrivet i början av 1850-talet. Pag. 266.

²² 10/11 1853 D 125, UUB.

erectum och natans. Två arter *S. glomeratum* och *S. hyperboreum* har Laestadius som auctor. Fries' artbeskrivningar förkastades av rådmannen.²³ Ångström har andra åsikter. Han anser det orimligt att samtliga igelknoppar skulle ha två former. Laestadius' *S. glomeratum* menar han vara samma växt som Fries beskrivit under namnet *S. natans* men han erkänner Laestadius som auctor till en igelknopp som kallas *S. boreale*.²⁴ Beurling svarar följande år och vidhåller sina åsikter. Han skriver att han inskränkt sig till ett försök att beskriva förhållandet sådant det är och att han med nöje överlåter åt Ångström att avgöra hur det måste vara.²⁵ Fries ger sig inte in i polemiken men uppmuntrar Ångström i brev där han om "den slingerbultige Beurling" skriver: "Den karlen är stollig och förvrider allt han rör vid. För min del ignorerar jag honom alldeles och kommer aldrig att nämna hans namn."²⁶ Laestadius hade under många år grubblat över igelknopparna och sommaren 1852 anhöll han hos Vetenskapsakademien att få resultatet publicerat. J. E. Wikström berättar i brev till J. G. Agardh, att Laestadius sänt en avhandling om lapska Sparganier till Vetenskapsakademien och att inledningen var skriven "i ohöfliga och stötande ordalag emot Botanister". Fries hade avstyrkt publicering och avhandlingen hade returnerats till Pajala för omarbetning.²⁷ Vetenskapsakademiens sekreterare P. F. Wahlberg hade remitterat avhandlingen till Fries för yttrande. Av dennes svar att döma var inledningen synnerligen stötande: "Ett måste jag undanbedja mig, det är all befattning med Laestadiana. På 12 à 14 år hafva vi ingen beröring haft med hvarandra och jag vill ingen notice taga om honom". Temat utvecklas och det framhålles, att Laestadius är en vetenskaplig

²³ Öfvers. af KVA:s förhandl. 1852, 191 ff, (1853).

²⁴ Botaniska Notiser 1853, 147 ff.

²⁵ Botaniska Notiser 1854, 28 ff.

²⁶ 21/4 1854.

²⁷ Brev t. J. G. Agardh 8/10 1852, 27/1 1853, LUB.

egoist, som endast känner sin närmaste omgivning och lätt blir otidig. Avstyrkandet är alltså kraftigt och slutomdömet lyder: "Bland lapparne må han regera, men icke i vetenskapen."²⁸ I ett senare brev till Wahlberg lämnar Fries i alla fall ett omdöme om uppsatsen. Det är svårt att yttra sig då Laestadius utgår från lapska former och brevskrivaren saknar exemplar för jämförelse, men avstyrkandet är entydigt: "Jag anser af handlingen obrukbar och tror knapt att den förvildade författaren mera kan skrifva något förnuftigt."²⁹

1854 blev emellertid avhandlingen publicerad, inte i Vetenskapsakademiens Handlingar men i Wikströms Årsberättelse.³⁰ Då författaren inte var "hugad" att göra någon omarbetning hade nämligen Wikström av Wahlberg anförtrotts den brydsamma uppgiften att omarbeta avhandlingen och stryka anstötliga formuleringar.³¹ Det som blev kvar är hovsamt i tonen och hänsyn har tagits även till litteratur tryckt 1853. Laestadius räknar med tre Sparganiumarter, två enligt Linné och därtill *S. hyperboreum* Laest. Övriga igelknoppar bedömer han som varieteter. Beurling, Fries, Ångström, ja t. o. m. Wahlenberg har missförstått släktet. Ytterligare inlägg kom från bl. a. Ångström³² och några år senare gjorde Thore Fries en sammanfattning: "Få växtsläakter hafva på sednaste tider inom Skandinavien ådragit sig en så allmän och välförtjent uppmärksamhet som Sparganium, och den strid, vartill detsamma gifvit anledning, tyckes nu vara utkämpad. Resultaterna, som vunnits äro ej obetydliga, ty våra Svenska arters antal har blifvit förökadt från 3 till 8 . . .",³³ Dessförinnan hade Laestadius' avhandling

²⁸ Brev t. P. F. Wahlberg. Odat. Ligger i början av den 208 brev innehållande bunten från E. Fries, K.VA.

²⁹ 24/10 1852.

³⁰ Årsberättelse om botaniska arbeten och upptäckter 1850. Bihang (1854).

³¹ Brev fr. J. E. Wikström t. C. Hartman G10 lc, UUB.

³² Nya Botaniska Notiser 1854, 125 ff.

³³ Botaniska Notiser 1954, 152 ff.

i svensk översättning tagits in i Botaniska Notiser.³⁴ Nutida botanister räknar med sju skandinaviska *Sparganium*-arter och därtill 12 hybrider. För två arter anges *Laestadius* som auctor, *S. hyperboreum* och *S. glomeratum*.

När *Laestadius* skrev avhandlingens ohövliga ingress kan man förmoda att Wikström meddelat honom resultatet av Vetenskapsakademiens val av ledamot efter Wahlenberg, som dog våren 1851. *Laestadius* hörde till dem som stod på förslag. Till J. G. Agardh skriver Wikström: "Sannolikt blifver adjuncten Areschough invald efter Prof. Wahlenberg, ehuru väl *Laestadius* torde få en eller annan röst. Det beror på Prof. Fries utlåtande."³⁵ Vid valet den 8 okt. fick *Laestadius* tre röster av de 21 som avgavs. J. E. Areschough blev invald med 15 röster.³⁶ Fries nämner i sina brev till Wahlberg ingenting om *Laestadius*. Han hade ingenting emot valet av Areschough, själv röstade han på norrmannen A. Blytt.

Strax före flyttningen till Pajala skrev *Laestadius* det tidigare nämnda brevet till Carl Hartman enligt vilket han skänkte denne två botaniska arbeten på engelska. Han tackar samtidigt för ett stort växtpaket, brev och botanisk avhandling och säger sig den närmaste tiden bli strängt upptagen av annat än botanik. Han skall till Pajala, där han väntar sig besvärigheter som kommer att ta alla hans krafter i anspråk och dessutom har hans tankar "blifvit vända från Botaniken till det Psychologiska studium".³⁷ Brevväxlingen med Carl Johan Hartmans son tycks ha börjat 1843. *Laestadius* tackar för ett brev, som han fått under vistelsen i Härnösand. Han har tyvärr inga fjällväxter att sända i gengäld då "han blivitt uttömd genom

³³ Botaniska Notiser 1857, 63 ff.

³⁴ A. a. 1856 118 f.

³⁵ 11/4 1851.

³⁶ KVA:s prot. 1851, 76.

³⁷ Utan datum. Pag. 87, G 101 b, UUB. Carl Hartman 1824—1884. Lektor. C. J. Hartmans äldste son.

de beständiga negociationerna".³⁸ Enligt ett brev till Ångström 1850 fick Carl och Robert Hartman då ett växtpaket från Pajala³⁹ och enligt ett senare hade den äldre av Hartmans söner som tolk åt en italiensk botanist besökt prästgården i Kengis sommaren 1851.⁴⁰ Botanisten var professor F. Pariatore från Florens. Han berättar om färden genom Sverige och Norge i en på sin tid uppskattad reseskildring, kanske i detaljerna något överdriven, när den berör de nordliga delarna.⁴¹ Professorn och Hartman bodde under uppehållet i Pajala hos patron C. J. Sohlberg på Kengis bruk, där de för sista gången på länge njöt av personlig bekvämlighet, lakan, gardiner och tavlor på väggarna. Ett besök gjordes hos Laestadius, "den ende botanisten ovanför polcirkeln". Man fann honom i ett oansenligt hus inte långt från Kengisforsen rökande en lång pipa och sysselsatt med sitt herbarium. Omkring huset fanns skog och åkerlappar med korn och potatis, så kyrkoherden kunde nästan utan att lämna sitt hem studera olika örter och noga observera deras varieteter. Många växter hade från honom gått till professor Fries, som sedan beskrivit dem i sina arbeten. Så nämner Pariatore Loca parallela och berättar att Laestadius numera är nästan fanatiskt hängiven sin religion och delar sin tid mellan ämbetsplikter och vetenskapligt arbete.⁴² I fortsättningen läggs större vikt vid de strapatser resenärerna fick genomlida än de växter de fann. Pariatore låg länge sjuk i Norge efter vad han genomgått men väl hemkommen till Toscana hylades han som en ny Columbus.⁴³ För Hartmans del satte färden spår i 6:e upplagan av Handbok i Skandinaviens flora,

³⁸ Nov. 1849.

³⁹ 12/8 1850.

⁴⁰ 9/12 1851.

⁴¹ Parlatore, F. Viaggio per le parti settentrionale di Europa fatto nell'anno 1851 (1854).

⁴² A. a., 211 f.

⁴³ Brev fr. C. Hartman t. C. J. Sundevall 11/9 1851, KVA.

som kom ut 1854. 1853 skriver Laestadius till Hartman och är något missnöjd över att denne inte låtit höra av sig efter besöket i Kengis. Han vill byta och sälja växter, han vill ha reda på Friesens Hieracier och vem som redigerar Botaniska Notiser.⁴⁴ Hartman svarar omgående och i oktober tackar Laestadius för erbjuden botanisk litteratur, men framhåller sina många göromål och den riktning hans studier tagit.⁴⁵ "... likväl måste jag stundom taga motion och då händer, att jag tager från marken, hvad som kan förekomma." Tydligt inte bara från marken, eftersom han sedan har funderingar över *Betula* och *Salix*. Han går efter florans femte upplaga och förnekar liksom han gjort i andra sammanhang arträttighet för *Salix Laestadiana*, *finnmarchica*, *ovata* och *phylicifolia*. Han förnam säkerligen tillfredsställelse när han längre fram nagelför florans sjunde upplaga och fann att i varje fall Fries' *S. finnmarchica* var utplånad.⁴⁶ 1854 skickar Laestadius både växter från tidigare vandringar och "åtskilligt från Pajala och Kengis".⁴⁷ Därtill en samling numrerade fibblor för att få upplysningar om "Friesens Hieracier, hvilka ännu äro arabiska för mig". Han anser sig också ha upptäckt en ny form av *Rumex aquatilis* vuxen på marknadsplatsen i Kengis och välgödd av hästspilling, vilket har gjort att den fått många likheter med *R. domesticus*.⁴⁸ Det passar Laestadius' teorier om miljöns betydelse och han undrar om *R. domesticus* och *aquatilis* egentligen är artschilda.⁴⁹ I ett senare brev samma år tackar han för Botaniska Notiser och tar åter upp *Salix*-diskussionen.⁵⁰ Därefter finns inget brev bevarat förrän från år 1859, då Laestadius har önsk-

⁴⁴ 21/8 1853.

⁴⁵ 18/10 1853.

⁴⁶ Nutida floror upptar av dessa endast *S. phylicifolia*.

⁴⁷ 2/8 1854.

⁴⁸ Nu *R. longifolius*.

⁴⁹ Hybrider och underarter är talrika inom släktet.

⁵⁰ 22/10 1854.

ningar för sitt herbarium och redogör för några märkliga former av släktet *Equisetum*.⁵¹ Carl Hartman delade i vissa avseenden Laestadius' åsikter om "artmakarna". Det framgår av de sex upplagor av Handbok i Skandinavien flora som han redigerade⁵² och av flera brev. Till N. J. Andersson, som var hans meningsfrände i det fallet, skriver han, tydligen syftande på Fries och hans lärjungar, om artfabrikörerna⁵³ och i ett brev till den norske botanisten Axel Blytt profeterar han dystert med tanke på mängden av nydöpta fibblor: "Nu snart kunna vi här i Norden drunkna i ett Hieraciehaf eller ock måste vi använda hela vår lifstid på att kafva oss igenom det."⁵⁴

I Nya Botaniska Notiser 1856 finns fem kortare uppsatser författade av Laestadius. Utgivare av tidskriften 1852—1856 var K. F. Thedenius⁵⁵ och förmedlare mellan författaren och utgivaren var förmodligen N. J. Andersson. Laestadius bygger framförallt på iakttagelser i naturen under åren 1850—56 men även på herbariestudier. I några fall har Fr. Björnströms och R. F. Fristedts iakttagelser i Torne lappmark inspirerat honom. Den första uppsatsen behandlar det dåvarande släktet *Triticum*.⁵⁶ Författarens ärende är inte att reducera arter. Tvärtom vill han ställa upp kännemärken som gör det möjligt att artskilja olika former, och han opponerar sig mot bl. a. Wahlenberg, som velat slå samman *T. caninum* med *T. repens*.⁵⁷ Andra har velat förena *T. violaceum*⁵⁸ med *T. repens*, vilket han finner lika omöjligt. Lappvetet anser han f. ö. vara värt att odla, då det blommar tidigt och har stor kärna. Nästa släkte som

⁵¹ 29/7 1859.

⁵² 6—11 uppl. 1854, 1858, 1861, 1864, 1870, 1879.

⁵³ Brev t. N. J. Andersson 27/5 1861 KVA.

⁵⁴ 9/12 1874. Brevsaml. 66, Oslo UB.

⁵⁵ 1814—1894. Apotekare, lektor, botanist och entomolog.

⁵⁶ A. a. 74—78. Tidvis har till släktet räknats närmare 20 arter, nu endast två, vete och spelt.

⁵⁷ *Roegneria canina* och *Elytrigia repens*.

⁵⁸ *Roegneria mutabilis*, lappvete.

Laestadius granskar är *Agrostis*.⁵⁹ Han beskriver här övergångsformer mellan *A. vulgaris*⁶⁰ och *A. stolonifera* som gör, att dessa arter sammanfaller till en. Dessutom anser han sig kunna notera en ny art, *A. hyperborea*, som han funnit "in *Paroecia Enonteketis supra Gunnarin Korva*". Hartman observerar iakttagelserna i 7:e upplagan av floran, men är skeptisk. Laestadius' nya art anser han vara en form av *A. rupestris*.⁶¹ I den följande uppsatsen om *Scirpus lacustris* opponerar sig författaren åter mot Wahlenberg. I en sjö i Karesuando hade Laestadius under flera år iakttagit några trekantiga gräslika blad men aldrig sett växten blomma. Han hade sänt bladen till Wahlenberg, som ansett att de hörde till *Butomus umbellatus*. Laestadius, som inte sett blomvassen på närmare håll än i Kemi, trodde honom inte men teg. Nu har han sett samma blad i Pajala och lägger fram teorin att det är fråga om sävblad och att växten inte blommor i Torne älvs kalla vatten. Att den teorin var felaktig har troligen författaren upptäckt någon varm sommar. Han skriver aldrig mer om de trekantiga bladen.⁶² Till slut berättar Laestadius om iakttagelser från 1855, då sommaren varit torr till slutet av augusti. Då först hade *Gnaphalium silvaticum* blommat med nästan stjäklösa former, som kunde förväxlas med fjällens *G. supinum*. I orätta händer kunde denna besynnerlighet lätt givit upphov till en ny art, men de sju former som beskrivs visar vart den hörde. Även dessa iakttagelser noterar Hartman i sin flora.

I ett följande nummer publicerar Laestadius en längre avhandling på latin om släktet *Betula*.⁶³ Han beskriver 41 former och har tecknat 23 figurer. "Jag har ett par somrar roat

⁵⁹ A. a. 78—83.

⁶⁰ *Agrostis tenuis*. Hybriden *A. t. x stolonifera* känd.

⁶¹ *A. hyperborea* nu *A. canina ssp. montana*.

⁶² O. R. Fries fann senare *B. umbellatus* i Sangis älv och påpekade att Laestadius' blad troligen härrörde från den växten. (Bot. Not. 1858, 165).

⁶³ A. a., 103—111.

mig med att undersöka former af *Betula*, hvaraf här finnes en evig mängd, men intet annat Resultat kan jag få, än att Linnés gamla arter måste få stå kvar", skrev han till Ångström 1852.⁶⁴ Han fortsatte ytterligare några somrar och herbariet togs till hjälp men resultatet blev 4 former av *B. alba* och 37 av *B. pubescens*. Ett väldigt arbete ligger bakom observationer, teckningar och latinska beskrivningar, men flertalet av samtidens botaniker betraktade nog närmast uppsatsen som ett utslag av långtgående originalitet. Hartman tog den inte på allvar och nämner den inte i floran. Göteborgslektorn C. J. Lindeberg, som själv ingående ägnat sig åt björkarna, ger i ett brev till N. J. Andersson sin syn på *Laestadius* och dennes *Betula*-studier. Lindeberg har haft former av släktet till låns från Vetenskapsakademien och bland dem sådana som kommit från *Laestadius*: "Jag hade tänkt corrigerat alla fel i bestämningarna, som jag upptäckte, men dels ansåg jag det något näsvist, dels var det teml. vanskligt i afs. på alla *Laestadii* former. Skada att man ej kan lita på den mannen! Jag är nästan säker att han tagit flere af de under olika namn lemnade formerna på samma rot. Men så är hans sätt: att mera förvilla än upplysa. Jag har hört af resande, att han skrutit öfver att han kunnat narra kammarbotanisten Fries, att beskrifva ett par af *Laest.* omsorgsfull uppletade extremer af samma art ss skilda arter. Och detta lär han försökt flera gånger! Hvem kan nu tro på en sådan — och läsare till på köpet."⁶⁵ En som omsorgsfullt noterat *Laestadius'* *Betula*-former var botanisten E. Regel, som efter studier bl. a. i Vetenskapsakademiens herbarium författade "Bemerkungen über die Gattungen *Betula* und *Alnus*",⁶⁶ där "Nordschweden" ofta uppges som fyndort. När detta arbete kom i Lindebergs händer skrev han till Andersson: "Däremot

⁶⁴ 20/5 1852.

⁶⁵ Brev t. N. J. Andersson dat. Annandag jul 1857. NMA.

⁶⁶ Moskau 1866. Lindeberg skriver monografi men i Regels *Monographia Betulacearum* 1861 nämns inte KVA:s herbarium.

njöt jag föga uppbyggelse af Regels monografi. Kammar- och Herbariebotanisten lyste alltför mycket igenom! Och derjemte här och der brist på kritik. Hvarföre har han så djupt komprometterat Laestadius genom de talrika citaterna af hans björkqvistar i Vet. ak. Herb. En främmande måste tro att Laestadius varit galen, som särskildt nämnt alla dessa qvistar af hvilka han kanske tagit flera 'arter' på samma träd. Mannen var en skämtare, som säkerligen gjort det för att drifva med kammarherrarna, så som förr i afs. på *Salix*."⁶⁷ Nutida floror beskriver 17 former av *B. verrucosa*, 2 av *B. pubescens*, 14 av hybriden *B. pubescens* x *verrucosa* och därtill hybrider mellan de två först nämnda arterna och *B. nana*, så Laestadius "björkqvistar" tyder ingalunda på någon galenskap. I vilken utsträckning hans former motsvarade de av en senare tid namngivna kan endast specialisten avgöra. 7:e upplagan av Hartmans flora hade sex *Betula*-arter, och Lindeberg hade andra åsikter än Laestadius i artfrågan. Han lägger fram dem i ett brev till Andersson och menar där, att artbegreppet är konkret givet i naturen, även om det ibland är maskerat. Det tillkommer den samvetsgranne och fördomsfrie forskaren att avslöja begreppet, inte att försöka dölja det. "Det är ingen konst att framlägga en af nästan omärkliga öfvergångar bestående form-svit af *Betula* ... och en *reductor* skulle deraf kunna förledas att sammanslå dem till en enda s. k. art."⁶⁸ Laestadius undersökte inte Tornedalens björkar i avsikt att missleda. Han var misstrogen inför nya arter av *Betula*, som beskrivits i bl. a. Fries' *Summa vegetabilium Scandinaviae*⁶⁹, och undersökningsmaterial gavs på nära håll; som fyndort uppges bl. a. Kengis kyrkogård. Lindebergs ord om vad resande berättat om Laestadius' skryt för närmast tanken till illvilligt skvaller.

⁶⁷ Brev t. N. J. Andersson 25/5 1868, KVA.

⁶⁸ 6/12 1861, KVA.

⁶⁹ A. a., *Sectio prior* 58 (1846).

Åren 1857 och 1858 gavs Botaniska Notiser ut av Thore Fries, som från 1857 och kanske tidigare brevväxlade och bytte växter med Laestadius.⁷⁰ Denne tycks ha läst tidskriften regelbundet under några år. I brev till Andersson i juli 1858 säger han sig då ha fått tio nummer från 1857.⁷¹ I den årgången fanns inga bidrag från Pajala, men Laestadius citeras i olika sammanhang. N. J. Andersson är tveksam inför hans reduktion av arter inom *Eriophorum* men talar om hans "på idéer och observationer så rika afhandling *Loca parallela*".⁷² Utgivaren citerar ur ett brev Laestadius' syn på släktet *Sagittaria*⁷³ och talar i "Iakttagelser rörande Öst-Finnmarkens starrarter" om dennes utmärkta exemplar och klargörande beskrivning av *Carex chordorrhiza* v. *sphagnicola* Laest.⁷⁴ I samma uppsats erkänner förf. sin oförmåga att komma underfund med de arter och former som hans far ställer upp under namnet *Carex aquatilis*.⁷⁵ Elias Fries har författat en stor del av årgångens text, 50 sidor av 212. Som tidigare nämnts skrev han bl. a. om släktet *Thalictrum*. Detta var omtvistat. Fries hade beskrivit tre nya arter, *T. Kemense*, *Kochii* och *rariflorum*. I Nya Botaniska Notiser 1853 hade J. P. Beurling ställt sig tvivlande.⁷⁶ 1857 påpekar nu Fries att *Th. Kemense* är en av "de utmärktaste bland de under detta sekel urskiljda arter".⁷⁷ Hösten följande år skriver Laestadius till Thore Fries: "Då jag vågar hoppas att nuvarande utgivare af Botaniska Notiserna låter äfven andra än de nu gällande åsikterna få rum i den Botaniska Tid-

⁷⁰ Det första brevet dat. 2/12 1857, G 70 ca 12, UUB.

⁷¹ 6/7 1858 KVA. 12 nummer gavs ut.

⁷² Botaniska Notiser 1857, 59.

⁷³ A. a. 192.

⁷⁴ A. a. 208. Hylander anser i likhet med Laestadius att nämnda form är en ståndortsmodifikation. (Hyl. II, 65.)

⁷⁵ A. a. 201 f.

⁷⁶ A. a. 55.

⁷⁷ A. a. 110.

skriften, har jag förlitande mig på denna tolerans, vågat inlemna medföljande anmärkningar om *Thalictrum*, *Nuphar* och *Juncus*, ifall de anses vara af den beskaffenhet, att de kunna införas i Bot. notiserna."⁷⁸ Anmärkningarna om *Thalictrum* togs in i augustinumret, de om *Nuphar* i septembernumret. Laestadius' åsikter om *Juncus* kom aldrig i tryck. Möjligen kan orsaken ha varit att manuskriptet, som finns i Vetenskapsakademins arkiv, är svårläsligt. Laestadius' syn var sommaren 1858 mycket dålig.

I inledningen till "Om formerna af *Thalictrum flavum* och *simplex*"⁷⁹ påpekar författaren att Hartman i sin flora uppger, att *T. Kemense* Fr. skulle växa omkring Kengis.⁸⁰ Ångström har samlat denna form vid Vita Havet och sänt den till Laestadius, men kring Kengis finns den inte, trots att trakten är ovanlig rik på variationer av arterna inom släktet. Dessa har Laestadius observerat under flera år och sett hur stjälkar, blomställningar, rötter och stipler är för utseende och byggnad beroende av väderlek och underlag. Slutsatsen blir att *T. Kemense* och *rariflorum* ingalunda är artegna utan varieteter av *T. simplex*. Skulle de göras till arter skulle samma upphöjelse tillkomma en mängd former av de sammanlagt 16, som Laestadius beskriver i fortsättningen. De flesta hemmahörande på åkrar och ängar i Pajala, några hämtade från herbariet med karaktärer noggrannt beskrivna på latin. Den 21 september hade Elias Fries läst uppsatsen och är i brev till P. F. Wahlberg upprörd över Laestadius' orimliga åsikter. Hartman, som följt Fries' åsikter, gör så även i fortsättningen men noterar i florans 10:e upplaga att Laestadius tvivlat på *T. Kemense* och *rariflorum*.⁸¹ Nutida florer ger Laestadius delvis rätt. Ingen av de två

⁷⁸ 24/8 1858.

⁷⁹ A. a. 121—126.

⁸⁰ 6:e uppl. 103.

⁸¹ A. a. 92 (1870).

anses artem. Den förra återfinns under *T. minus* v. *rotundifolium* den senare under *T. simplex* v. *boreale*.

Även i fråga om släktet *Nuphar* gäller det artreducering. Vi har tidigare sett att *Laestadius* i *Loca parallela* ansåg, att det endast fanns en art inom släktet. Han utgår nu från *Wahlenberg* som i *Flora suecica* endast upptar en egentlig art och konstaterar att *Hartman* räknar tre. Själv anser han att det endast finns en men att *N. luteum* har många varianter, som är beroende av vattendjup och underlag. Den beskrivning han sedan ger av nio former grundar sig på ett stort material och många års grubblande över gula näckrosor. I ett brev till *N. J. Andersson* talas om den mängd av *Nuphar*-former han samlat i *Karesuando* och *Pajala* och *Laestadius* berättar, att han ofta varit tvungen att simma för att komma dem inpå livet.⁸²

Båda dessa bidrag av *Laestadius* fann den tyske botanisten *A. E. Fürnrohr* så märkliga att han översatte dem, och följande år trycktes de i tidskriften *Flora*.⁸³ *Nuphar*-uppsatsen fann en intresserad läsare i den tyske förutvarande teologen, sedermera botanikprofessorn *Robert Caspary*. För att klargöra vilka former *Laestadius* avsett reste han den varma sommaren 1868 till *Karesuando*. Han gick igenom *Laestadius* herbarium i *Stockholm* och besökte samtliga fyndorter han angivit för *Nuphar* och fann att varieteterna var hybrider i olika grader. Man undrar kanske var professorn varit, när han funnit *N. intermedium* "im Pimejärvi bei Yarhois", men man får klart för sig, att han samvetsgrant trampat i *Laestadius*' fotspår från *Kvikkjokk* till *Idivuoma*.⁸⁴

⁸² Brev t. *N. J. Andersson* 2/12 1857, NMA. Den *N. intermedium*, som *Laestadius* ville utplåna hade i Sverige för första gången påträffats i *Arvidsjaur* av *Andersson*. (*Andersson*, *N. J. Conspectus vegetationis Lapponiae* 12 (1846). I nutida floror *N. luteum* och *N. pumilum* med hybriden *N. intermedium*.

⁸³ A. a., Årg. 1859, 593—603.

⁸⁴ *Caspary*, *R.*, *Die Nuphar Lapplands* (1870).

Ytterligare ett bidrag från Laestadius finns i septembernumret av Botaniska Notiser.⁸⁵ Där konstateras att de många olika formerna av *Luzula campestris* inte tycks vara beroende av jordmån och klimat utan växer om varandra på samma lokal. Som förklaring tänker sig författaren, att varieterna en gång präglats på skilda växtställen och att de sedan fått behålla de karaktärer, som de en gång förvärvat. En motsvarighet till förhållanden inom djurriket, där raserna under flera generationer behöll de egenskaper de erhållit under påverkan av klimat, näring och vanor. Ingen zoolog har ju velat göra arter av hund- och människoraser. När han sedan genom att beskriva övergångsformer vill visa, att *L. campestris* och *L. arenata* inte är artskilda, gör han det utan polemisk udd, väl beroende på att varken Fries eller Hartman namngivit någon av släktets arter. Nutida systematiker har inte givit honom rätt.

Det första bevarade brevet från Laestadius till Nils Johan Andersson är daterat 29/8 1856,⁸⁶ men troligen hade brevväxlingen börjat tidigare. Redan i ett brev till Sundevall 4 oktober 1843⁸⁷ ber Laestadius denne hälsa till herr Andersson, som varit i Lule lappmark och bor hos grosshandlare Bergman. Andersson umgicks flitigt under många år i den med Laestadius befryndade familjen Bergman-Olsson på Valdemarsudde.⁸⁸ I

⁸⁵ 143—145.

⁸⁶ NMA. Nils Johan Andersson 1821—1880. Docent i Uppsala 1846. Lärare i Stockholm 1847. Botanist på fregatten *Eugenie* under världsomseglingen 1851—53. Bot. demonstrator i Lund 1855. Intendent vid Riksmuseums bot. avd. och J. E. Wikströms efterträdare 1856. *Salicolog*.

⁸⁷ KVA.

⁸⁸ "Äfven Andersson, som en stund med sin rörliga tunga hos de unga damerna sökt göra sin lycka, kommer slutligen här. Man säger, att han icke är någon eröfrare. På sistone lär han bestormat mamsell Fries' (i Upsala) hjerta men blivit tillbakaslagen." Så berättar Robert Bergman, när han för sin bror August i Överkalix beskriver en sällskaplig samvaro på Valdemarsudde. Brevet dat. 31/1 1854 (i fru Lindvi Bergmans ägo).

en skildring av en botanisk resa till Lappland nalkas Andersson nästan med vördnad Jäkkvik, "Laestadiernas stamort", och han berättar hur han i Arjeplog en hel dag tassade omkring i "den otrefliga marken" kring Galgtjärn för att enligt Lars Levis anvisningar spåra upp *Salix finnmarchica*.⁸⁹ Andersson var lärjunge till Fries och under studieåren och tiden närmast efter i väsentliga frågor en anhängare av dennes syn på botaniska problem. Gunnar Eriksson har visat hur han senare utvecklades och gick egna vägar. Påverkad av bl. a. egna observationer under världsomseglingen med Eugenie blev han längre fram en av Darwins introduktörer i Sverige. Han presenterar denne i en uppsats i *Botaniska Notiser* och konstaterar, att de nya idéerna måste leda till artreduktioner.⁹⁰ En annan av Laestadius' brevkontakter, Fritz Areschough i Lund, hörde också till dem som var mottagliga för Darwins tankar.⁹¹ Det gemensamma för den siste av Wahlenbergs skola och de unga botanisterna tycks ha varit intresse för artreduktioner och opposition mot den dominerande ställning Elias Fries hade inom svensk botanik. Laestadius' ståndpunkt till artproblemet byggde på den vikt han fäste vid ekologi och växtgeografi, naturligtvis inte på någon kännedom om Darwins och hans närmaste föregångares idéer.

Ett avsnitt i ett brev från Areschough till Andersson kan i detta sammanhang vara värt att citeras. Brevet är från en senare tid, men synpunkterna är nog äldre. "Det gläder mig mycket, att vi dela samma åsikter rörande det i vårt kära fä-

⁸⁹ Andersson, N. J., Anteckn. under en resa i Umeå, Piteå och Luleå Lappmarker sommaren 1845. *Botaniska Notiser* 1846.

⁹⁰ Eriksson, G., Elias Fries och den romantiska biologien 428—446. Andersson, N. J. Beträktelser öfver de allmänna företeelserna af växternas föränderlighet. *Botaniska Notiser* 1863.

⁹¹ Danielsson, U., Darwinismens inträngande i Sverige. *Lychnos* 1965—1966 (1967), 276 ff.

dernesland rådande 'species-makeri', hvilket har sin uppkomst från El. Fries."⁹²

Med brevet från 1856 sände Laestadius de senare i Botaniska Notiser tryckta iakttagelserna om *Triticum* och tackar för "Herr Magisterns skrifvelse af den 15 augusti". Han säger sig ha juli och augusti lediga för botaniken, resten av året är har strängt upptagen. I breven till Andersson är Laestadius mer hovsam i sina reflektioner över Fries, men han finner det besynnerligt, att denne försummat att göra nya arter av *Gochlearia*, när det finns så många former inom släktet. Själv har han under några år studerat släktet *Rumex* i prästgårdens omgivning och berättar att han funnit en *R. aquaticus* på den torrbacke, där Kengis marknad brukade hållas. Förklaringen är menar Laestadius att "när stället blef en marknadsplats föllades der mycken gödsel och *R. domesticus* blef då frodig och förvandlades genom gödningen till *aquaticus*. Dertill fordrades likväl flera tiotals år och om gödningen skulle upphöra finge man väl se *R. domesticus* igen . . ." Skräpporna fanns i många skepnader och både Fries och Hartman hade beskrivit nya arter. Laestadius ville som så många gånger tidigare hänvisa till miljöns betydelse för formernas mångfald. Vad han själv beskrev var förmodligen en av de många hybrider som finns inom *Rumex*.⁹³ Från 1857 finns två brev till Andersson bevarade, och möjligt är, att inte fler har skrivits, då Andersson en del av året var utomlands. I det första tackar Laestadius för två brev i november och berättar att han mödar sig med en förteckning över Karesuandos växter.⁹⁴ Det följande avhandlar inte botanik. Andersson tycks i ett brev den 7 dec. lagt fram synpunkter på religion och moral. Laestadius konstaterar nu att de bådas "Psychologiska åsigter" inte stämmer överens och ger ett kärnfullt sammandrag av sin tro och sina begrepp i

⁹² Brev t. N. J. Andersson 13/1 1868 KVA.

⁹³ Brev t. N. J. Andersson 29/8 1856 NMA.

⁹⁴ 2/12 1857 NMA.

kärva vändningar, till en del hämtade från "Dårhushjonet". Vetenskapliga och politiska meriter är inför Gud av inget värde, inte heller dygden. Försoningsverket är det huvudsakliga. Naturvetenskapsmännen, som i allmänhet är rationalister, tror att allt är väl, när de uppfyller sina plikter mot medmänniskorna och rätt begagnar "den Gudomliga stråle, som är nedlagd i Förnuftet". Så är det inte, det väsentliga är att vara försonad med Gud, med livets upphov.⁹⁵ Andersson har antagligen inte kritiserat dessa teser, och liknande ämnen dryftas inte mer. I de två brev Laestadius skrev i maj följande år ger han Andersson olika kommissioner. Att lämna in handlingar till hovrätten, hämta växtpaket från Haparanda och se till att dessa kom i händerna på rätt adressat. De som skulle få växter var utom Andersson C. P. Laestadius, R. Fristedt, E. P. Fries och C. O. Schlyter.⁹⁶ I ett julibrev berättar Laestadius att han till professor Wahlberg skickat förteckningen över växter i Karesuando, men inte hört något från denne. Han har också bekymmer för den Cochlearia-avhandling han för "många Herrans år sedan" lämnat till akademien. Han vill nu ha den tillbaka för komplettering. I Pajala har han samlat Taraxacumarter och vill nu ha Anderssons utlåtande om en del former som han funnit vara konstanta och sakna övergångar.⁹⁷

I nästa brev som är svårläst och skrivet med stor stil tackar Laestadius "för angenäma samvistelsen i Stockholm under sedanare hälften af September". Där hade han då varit väl huvudsakligen för att konsultera en ögonläkare men säkerligen också för att söka komma i kontakt med en förläggare till "Dårhushjonet". Om Stockholms-resan meddelar Laestadius själv i brev till Wieselgren: "Förleden höst i September månad, var jag några veckor i hufvudstaden för mina svaga ögons skull. Under min vistelse i Hufvudstaden hade jag äfven en påhållsning af

⁹⁵ 22/12 1857 KVA. Tesen hämtad från "Dårhushjonet" § 1450.

⁹⁶ 2/5, 26/5 1858 KVA.

⁹⁷ 6/7 1858.

choleran, men min tid var ännu icke kommen. Den bästa ögonläkaren i Stockholm kunde icke se något fel i mina ögon, ehuru min syn hade blifvit så försvagad, att jag icke kunde med goda glasögon läsa i Handboken. Men besynnerligt nog klarnade mina ögon, när jag kom ett stycke ofvanför Öfver-Torneå. Der möttes jag af en kall nordanvind och denna gjorde ondt i mina ögon. Men nordanvinden hade den verkan, att ögonen klarnade."⁹⁸ Även i ett annat brev berättar Laestadius om den märkliga inverkan klimatförändringen hade på hans ögon och meddelar där att läkaren hette Minthon.⁹⁹ Av de brev Laestadius skriver senare hälften av 1850-talet kan man märka att hans syn gradvis blir sämre. Bokstäverna blir större och raderna ojämna. Under stor del av år 1859 är handstilen jämnare och breven lättlästa. 1860 inträder en försämring. I Stockholm sammanträffade Laestadius med Andersson och möjligen också med Wahlberg. Elias Fries, som merendels var väl underrättad, skriver till Carl Hartman: "Laestadius vistas nu i Stockholm för att få förläggare till ett stort opus i Vedhuggning af Boströmska Filosofien."¹⁰⁰ Det tyder kanske på att han sökt kontakt med bokförläggare P. A. Huldberg.¹⁰¹ Laestadius' närvaro i Stockholm väckte uppmärksamhet bland botanisterna. Hartman fick rapport även från Andersson: "Gubben Laestadius var här nere på en vecka för att bota sina ögon. Han råkade få en sleng af kolera derunder. I går afreste han hemåt."¹⁰² Thore Fries finner det sensationellt att två "så sant märkvärdiga personer" som Laestadius och Nylander på

⁹⁸ 18/6 1859. KÅ 1946. 247 f.

⁹⁹ Brev t. E. Rietz 5/11 1858, LUB. Thomas Minthon 1804—1866, känd som framstående kirurg och oftalmolog.

¹⁰⁰ 21/9 1858 G 101 a, UUB.

¹⁰¹ Laestadius hade av Peter Fjellstedt fått anvisning på Huldberg enl. vad han skriver t. Wieselgren. KÅ 1946, 282.

¹⁰² 29/9 1858.

en gång är anträffbara i Stockholm.¹⁰³ I det tidigare nämnda tackbrevet konstaterar Laestadius att han med glasögon kan läsa t. o. m. fintryckt stil. Han erkänner något skuldmedveten att han blivit vad han beskyllt andra för att vara, nämligen kammarbotanist. Han tror sig i sitt herbarium ha upptäckt en ny nejlika som han kallar *Viscaria intermedia* Laest.¹⁰⁴ Där har han också undersökt former av *Bromus erectus* och *B. asper* och trott sig finna två nya arter.¹⁰⁵ Längre fram i brevet säger han sig annars vara "en stor fiende till kammarbotanisterna" och i dess avslutning har han dem i åtanke. "Bister är kölden häroppe och kälen går djupt ner i jorden, har för övrigt icke smält i kärren på flera Herrans år. Om hettan blir stark på underliggande käle, få starrarterna ett främmande utseende och många nya arter (ut)vecklas af de gamla arternas rötter". Andersson rapporterar brevet ankomst till Elias Fries och karakteriserar det som "mycket kuriöst".¹⁰⁶

Från Pajalas oktobermörker skriver samma år en gammal och trött Laestadius till professorn i Stockholm: "För dödlighetens skull lemnar jag ifrån mig medföljande afhandling om formerna af *Cochlearia* med anmodan att låta sjelfva beskrifningen någon gång införas i Bot. Noticer. Hvad figurerna angå, så kunna de åtminstone förvaras i vetenskaps Academiens bibliotek jemte de redan förut teknade, som böra finnas der ty Professor Wahlberg har tagit emot dem. Men de böra nu numreras i den ordning de förekomma i afhandlingen om någon resande botanist skulle hafva lust att se på dem. De äro naturligt grofva och oformliga, men som jag vågar hoppas uttrycka

¹⁰³ Brev t. N. J. Andersson 12/9 1858 KVA. Finländaren Fredrik Nylander 1820—1880. En av Elias Fries' lärjungar i början av 1840-talet. 1843 med Ångström i ryska lappmarken. Stadsläkare i Uleåborg. "Oböjlig och passionerad fick han äfven många ovänner."

¹⁰⁴ Kanske hybriden mellan *L. viscaria* och *L. alpina*.

¹⁰⁵ Av lostorna finns i nutida florer flera former. *B. asper* nu *B. Benekeni*.

¹⁰⁶ 8/2 1859.

de dock formerna och habitus naturligt. Ingalunda kan Cochlearia vara så artfattigt som Botanisterna nu antaga, de svenska och danska Botanisterna hafva utan tvifvel svamlat alldeles förfärligt i synonymerna . . ."¹⁰⁷ Sommaren har varit kall, ymniga regn har legat över fjällen och älvarnas högvatten har hindrat igelknoppar och nate att blomma, men i Äväräslompolo 8 mil från Pajala har han funnit vattenpilört.¹⁰⁸ Det sista brev Laestadius skrev i botaniska ärenden var ställt till Andersson. Han har gjort i ordning "ett temmligen stort paket till Herr professorn" och bifogar en desideratalista på ett tjuittotal växter. Han tycks vilja fullständiga sitt herbarium — livförsäkringsbrevet — och önskar sig bl. a. ask, mistel, hästhov och tidlösa. Våren är sen i Tornedalen, älven har just gått upp och endast tuvullen blommar. Han ser tillbaka på somrar som gått och hoppas att den nya blir varm så att Sparganium må bära frukt. Sagittaria har under de senaste tio åren blommat endast en gång. Flera år har gått utan att Pajalas björkar orkat frambringa frön och starrarter är på väg att gå ut, då många års tjäle ligger kring deras rötter.¹⁰⁹

Det första bevarade brevet från Laestadius till Thore Fries¹¹⁰ är daterat 2/12 1857.¹¹¹ Något bör ha skrivits tidigare, ty i detta lämnar inte Laestadius de synpunkter på släktet Sagittaria, som Fries återopade i Botaniska Notiser 1857, men han sänder exemplar och lämnar den klargörande beskrivning av Carex chordorrhiza, som nämns i ett senare nummer av tidskriften. Det kan förmodas att brevväxlingen börjat genom att Fries, efter hemkomsten från sin resa i Ost-Finnmarken, vänt sig till Laestadius för att få hans synpunkter på kontroversiella

¹⁰⁷ 16/10 1859 KVA.

¹⁰⁸ Ny art för Torneälvens område.

¹⁰⁹ 30/5 1860 KVA.

¹¹⁰ Theodor (Thore) Magnus Fries 1832—1913. Elias' äldste son. Docent i botanik 1857, professor 1877. Resa till Finnmarken 1857.

¹¹¹ G 70 ca 12, UUB.

Carex- och Salixformer. Utom starrarter diskuterar Laestadius i brevet maskrosvarieteter som han sökt särskilja bl. a. genom att undersöka deras frön. I det tidigare nämnda följbrevet till artiklarna i 1858 års Bot. Notiser¹¹² klagar Laestadius över att sommarens ihållande torka ödelagt hans botaniska rarieteter, över sin skumma syn och över att han inte mer "är så lätt på foten som förr". Efter hemkomsten från läkarbesöket i Stockholm tackar han Fries för växter, som han fått och undrar, om den Förteckning över växterna i Karesuando, som han tidigare sänt till Vetenskapsakademien, kan få plats i Botaniska Notiser. Av professor Wahlberg hade han fått beskedet, att den inte fick rum i Vetenskapsakademiens Handlingar. Denna förteckning, om vilken mer skall nämnas längre fram, hade Laestadius i maj samma år sänt till Wahlberg. I medföljande brev¹¹³ undrar han, om inte "den nordligaste orten i Sverige, hvarest korn ännu odlas, förtjenar att blifva känd i botaniskt hänseende". Han anser, att Wahlberg kan bedöma om avhandlingen är värd att tryckas, eftersom han besökt Karesuando och kunnat studera orsakerna till de speciella växtformer, som dess klimat och jordmån tvingade fram. Därtill tycker han sig ha märkt, att denne inte var någon vän av "det nyare artmakeriet". De många arken sändes emellertid vidare och den 22/2 1859 skriver Thore Fries till N. J. Andersson:¹¹⁴ "Jag fick i dag en diger lunta från Wahlberg af Laestadius om vegetationen i Karesuando för Notiserna men nödgas återsända den, då den skulle upptaga minst 7 å 8 Nr."

Ytterligare tre brev till Thore Fries finnes bevarade. Ett är odaterat men med all sannolikhet skrivet sommaren 1858. Laestadius har fått Hieracier, som han så ivrigt önskat från olika korrespondenter, och säger sig nu, när han sett dem, vara långt

¹¹² 24/8 1858.

¹¹³ Brevet odat. men 5/5 1858 är av Wahlberg antecknad som ankomstdag.

¹¹⁴ KVA.

ifrån övertygad om dessas arträttighet. Han har själv gjort noggranna observationer av hieracieformer både i Karesuando och Pajala och de odlingsförsök, som åberopas för arternas stabilitet, anser han sig inte kunna lita på. Zoologerna har inte försökt att göra arter av de olika människoraserna, men om de så skulle vilja och då använda odlingsförsök som grund, kunde de säkerligen påvisa, att en lappfamilj, som under flera generationer fortplantades i Skåne, behöll de för rasen karakteristiska egenskaperna. Men därmed var endast bevisat att en ras inte övergår i en annan, ingalunda att det rörde sig om en ny art. Ett brev skrivet på våren 1859¹¹⁵ åtföljs av en lång desideratlista och teckningar av Nasturtiumformer,¹¹⁶ som Laestadius förmodar vara nya arter. Han berättar att han ibland "liksom stjälandes tillfälle" går igenom sitt herbarium och det är vid en sådan exkursion, han funnit de växter han i brevet kallar N. arvense Laest. och N. dubium Laest. Att Lars Levi Laestadius är vorden en kammarbotanist, medger han i detta brev och har gjort det tidigare. Om "artmakare" nämns ingenting i breven till Thore Fries.

Även till det tredje brevet bifogas teckningar.¹¹⁷ Pajalas vårsol tycks ha gjort ögonen gott. Brevet är lättläst och blyerts-teckningarna välgjorda. Laestadius har excurrerat vidare i herbariet och bl. a. funnit, att en Bromus som han fått av Elias Fries 1822, var felbestämd. Teckningarna visar olika former av Convallaria multiflora,¹¹⁸ som han namnger, och om vilka han vill höra utlåtanden.

Två brev från Laestadius till den tidigare nämnde Fritz Areschough i Lund finns bevarade. Han tycks ha hört till dem, som efter Laestadius' vädjan till Zetterstedt sände väx-

¹¹⁵ 10/3 1859.

¹¹⁶ Det tycks röra sig om hybrider inom släktet Rorippa.

¹¹⁷ 14/5 1859.

¹¹⁸ Polygonatum multiflorum.

ter till Pajala.¹¹⁹ 1856 inleder Laestadius ett något slarvigt brev med en lång önskelista på skånska växter och kritik av Hartmans flora 6:e upplagan. "Besynnerligt nog hafva åtskilliga gamla arter blifvit uteslutna, och många nyskapade hafva blifvit upptagne, om detta är just så i sin ordning må framtiden utvisa." Han nämner i detta sammanhang släktena *Bromus*, *Festuca* och *Gagea*. Det sistnämnda har inga representanter i Pajala och Karesuando, så om dem skriver kammarbotanisten. Men en skarpögd sådan. Han har funnit att både *G. minima* och *G. stenopetala* i vissa fall har två rotblad. Hartman menar i sin flora, att de endast har ett.¹²⁰ De tidigare omtalade växtpaket, som Laestadius sänt till Zetterstedt, var ännu inte avyttrade och Areschough ombeds, att "taga dessa buntar i sin värjo och laga så att de blifva försålda till hugade speculanter bland de studerande". Laestadius' isolering från botanisternas värld visar hans fråga om Lindbloms vistelseort. Alexis Lindblom hade då varit död i tre år. I det andra brevet skrivet 1859 skickar Laestadius "för gammal bekantskaps skull" en desideratalista och säger sig i utbyte kunna erbjuda "åtskilliga sällsyntheter från Torneå elfs område".

Till rektor Backman¹²¹ i Luleå skrev Laestadius som tidigare nämnts 1858.¹²² Han sänder denne ett växtpaket för att "inleda correspondens" och i utbyte önskar han sig *Salix*-former av alla de slag. Det får han, och till sin stora överraskning även *Salix herbacea* funnen i Luleå stad. I denne dvärg bland pilar hade Laestadius i skilda sammanhang velat se ett vartecken för

¹¹⁹ Brev t. F. W. C. Areschough 24/8 1856, 29/7 .1859, LUB.

¹²⁰ *G. stenopetala* nu en form av *G. pratensis*. Hartm., 6:e uppl. Enligt Hylander II, 137 f. har Laestadius rätt beträffande rotbladen.

¹²¹ Carl Johan Backman 1822—1898. Rektor i Luleå 1853—1883, son till den tidigare nämnde Gunnar B. Gav ut Backman-Holm, Början till en elementarflora öfver Westerbottens och Lapplands fanerogamer (1875).

¹²² 26/5 NMA.

karg ödemark, och han rapporterar till N. J. Andersson fyndet som något "särdeles eget".¹²³

För Areschough berättar Laestadius, att han sommaren 1859 haft besök av sin brorson Carl Petter Laestadius, som under den regniga och kalla sommaren botaniserat i Torne lappmark. Följden av dennes undersökningar, som kom att omfatta huvudsakligen Karesuando, blev 1860 en doktorsavhandling "Bidrag till kännedomen om växtligheten i Torneå Lappmark". Författaren åberopar i förordet bl. a. en av prosten Laestadius författad "beskrifning af Wahlenbergs regio subsylvatica i Karesuando socken, som ännu icke är utgifven af trycket". Han syftar på det tidigare nämnda manuskriptet "Anmärkningar om vegetationen i Karesuando och Enontekis", som Laestadius utan framgång sökt få publicerat. Wahlberg tycks omgående ha sänt det till Thore Fries, vilken fann det för långt. Det förvaras i KVA och omfattar 112 sidor i oktavformat. I Vetenskapsakademiens protokoll eller öfversigt af KVA:s förhandlingar nämns det inte. Den 12/10 1859 lämnade Wahlberg in en uppsats av Laestadius "Om de i Lappmarken förekommande formerna af släktet *Agrostis*", men detta manuskript tycks inte finnas kvar. Vid den tiden såg förmodligen flera av Vetenskapsakademiens ledamöter med skepsis på Laestadius och allt vad han gjorde. I samband med väckelsen i norr blev han uppmärksam i de flesta svenska tidningar. Ofördelaktiga och färgade rapporter om följderna av hans verksamhet gavs stort utrymme och många ville på honom och hans religiösa nit lägga ansvaret för morden i Kautokeino 1852.¹²⁴ I en rikstidning undrar man, om liknande händelser kommer att inträffa i den svenska lappmarken, "der man länge bespottat och hårdragit Prester (den store agitatorn undantagen)" och

¹²³ 12/10 1858. S. herbacea antagligen nersvämmad från fjällen och tillfällig. Dvärgvidet tycks botanisterna inte funnit i Luleå efter 1898. Svenonius, H. Luleåtraktens flora. Sv. bot. tidskr. 1925, 462.

¹²⁴ Carl Petter Laestadius 1835—1920, son till Petrus. Adjunkt i Umeå.

råder kronofogden att beväpna sig, när han skall till Kengis marknad.¹²⁵ Säkerligen cirkulerade därtill rykten om Laestadius' botaniska verksamhet lika dem som C. J. Lindeberg återgav i det tidigare citerade brevet till N. J. Andersson.¹²⁶ Vad skulle ledamöterna tro om denne präst längst upp i norr, tidigare uppskattad och på många sätt gynnad av Akademien? Säkert trodde många som Elias Fries, "mannen är galen", och man tog inte ens i övervägande att trycka vad som kom från Pajala.

I företalet till Dårhushjonet skriver Laestadius: "Första ändamålet med denna afhandling har varit, att visa de psykologiska åsikter, som legat till grund för förf.: predikningar, hvilka å ena sidan blifvit ansedda som jesuitiska, svärmiska o högst oanständiga; men å andra sidan haft en förunderlig werkan på åhörarnas hjertan."¹²⁷ Han vill övertyga en och annan "bland de bildade" att han följer en djupare idé och ett konsekvent system. Hans åsikter inom växtsystematiken ansågs väl av många kätterska och i det närmaste oanständiga, och han ville i de nämnda Anmärkningarna genom att beskriva de ekologiska betingelserna i de trakter, där han under 22 år bevakat kritiska slakten och grubblat över deras former, visa att han även på det området följt en djupare idé. Han berättar först om berggrund och terrängformationer och förmodar att klimatet i en "aflägsen forntid" varit mildare, eftersom det finns lämningar av tallskog på Tuoipala¹²⁸ vid Kilpisjärvi. Han beskriver sandåsar, och hur dessa eroderas av vinden: sanden förs bort och samlas som snödrivor på vindskyddade marker. När vårflo den kommer, för den med sig sand, som avsätts i selen och områden, som tidigare regelbundet översvämmats, byggs på och kommer att ligga ovanför vattennivån.

¹²⁵ Post- och Inrikes Tidningar 6/12, 17/12 1852.

¹²⁶ Ovan s. 90.

¹²⁷ Åberg, B., a. a. 50 f Dårhushjonet I.

¹²⁸ Tuipal, högplatå mellan Kilpisjärvi och Pältsä.

Vissa sträckor ändrar älvarna sitt lopp, då det strömmande vattnet urholkar de av sand uppbyggda strandbrinkarna. Älvbankarna faller ned och vattnet och älven arbetar sig vidare. $\frac{2}{3}$ av arealen i Karesuando—Enontekis är vattensjuka områden, sjöar och jokkar. Laestadius försöker systematisera: beskriver olika typer av blötmarker och ger dem namn på latin. Han har grubblat över Karesuandos palsar, som han sett kan byggas upp och försvinna. Han menar, att de bildas, där snödrivor av någon anledning blir liggande till fram på sommaren. Under dessa dröjer sig tjälen kvar och "åstadkommer en upphöjning på den jämna planen". Veterligt är Laestadius den första skrivkunnige svensk, som sökt anledningen till att flera meter höga torvkullar växer upp ur myrarna i Sveriges nordöstra hörn. Den näste är en sonson till Elias Fries och hans förklaring är något annorlunda.¹²⁹

Dessa och andra drag ur Karesuandos naturgeografi använder Laestadius som grund för en nästan försynt kritik av Fries' arter och Hartmans flora 6:e upplagan. Till sina delar är den inte ny. T. ex. i fråga om släktena *Sparganium*, *Salix* och *Nuphar* är hans argument i stort sett de tidigare, kanske i detta sammanhang klarare framställda. Vilka förutsättningar de speciella förhållandena i Karesuando har att frambringa märkliga former av *Carex*, kan han i vissa fall klart och tydligt visa. På strandbankar som uppstått genom Muonioälvens sandavlagringar växer en starrform, som Fries beskrivit som art och kallat *C. limula*. Laestadius anser det röra sig om *C. aquatilis* som får ett annat utseende när den växer på mark, som inte årligen översvämmas av älvens vårflöde. På palsarna ändrar vissa starrarter sin habitus, när deras djupare rötter ligger infrusna. *C. limosa* får breda och korta fjäll, och man finner den i floran under *C. rariflora*. *C. chordorrhiza* förekommer med flera små ax på jämna myrfält. När tjälen skjuter dessa uppåt,

¹²⁹ Fries, Th. C. E., *Botanische Untersuchungen im nördlichsten Schweden*. (1913) 189 ff.

växer den där fortfarande men får nu ett enda ax och liknar *C. gynocrates* "så illusoriskt nära, att man verkligen kan tvifla om deras artskillnad". Fries har uppgivit att *C. gynocrates* finns i Lappland och att han fått den av Laestadius. Vad han erhållit vet givaren bäst. Det är *C. chordorrhiza* v. *sphagnicola* Laest. När av älven underminerade partier faller ned i vattnet och blir liggande, får *C. rigida* ett främmande utseende, och Fries har döpt den till *C. elytroides*. Sammanlagt tio starrarter behandlas på liknande sätt och dömes ut. Nutiden har ingalunda i samtliga fall givit Laestadius rätt men åtminstone för den oinitierade, som i floror följer *Carex*-systematikens skiftande öden under de senaste 150 åren, förefaller ytterligare förändringar inte omöjliga. *C. limula* är i varje fall "utplånad ur lufsens bok" och döljer sig bland *C. aquatilis*' hybrider.¹³⁰ *C.*

rariflora finns kvar som art, men *C. gynocrates* är försvunnen och om Laestadius *C. ch. v. sphagnicola* skriver Hylander, som sett typexemplaren, att det är en ren ståndortsmodifikation.¹⁸¹

Av åkerbruk och möjligheten av uppodlingar är Laestadius i sina Anmärkningar alltjämt intresserad. Det korn som sås i Karesuando hinner sällan mogna. Det odlas för halmen som males, blandas med ryskt rågmjöl och blir bröd. En orts flora ger anvisningar åt odlaren, och när som i Karesuando *Salix herbacea* växer på kyrkbacken, kan jordbruk aldrig bli lönsamt. En jämförelse görs längre fram mellan Karesuando, Jukkasjärvi, Kvikkjokk och Arjeplog, mellan dessa lappmarkers vegetation och mellan deras odlingsmöjligheter. När det gäller åkerbruket, tas även Pajala med. Furuskogen i Karesuando och Arjeplog har ungefär samma utseende, och åkerbruket kring Hornavan ger föga mer än Karesuandos. Kring Jukkasjärvi kyrka är tallskogen reslig, och jordbruket ger mer. Där finns också fler sydliga växter än i Karesuando. Dessa kunde dock ha vandrat in från Norge, då en låg tallskog går över fjäll-

¹³⁰ Hylander II 108.

¹³¹ Ibid. 65 f.

ryggen vid Kattuvuoma.¹³² Pajala är en god spannmålsort med storvuxen tall- och granskog. Åkerjorden är bättre än på många håll i Norrbotten, och inslaget av sydliga växter är ansevärt. Förteckningen över de växter Laestadius funnit i Karesuando och Enontekiö kräver i Anmärkningarna 11 sidor. Han namnger flera nya arter och beskriver varieteter. Carl Petter Laestadius har flitigt använt denna källa för sin doktorsavhandling. Resultatet av Laestadius' mödor blir, att han i området funnit 277 olika fanerogamer. Därtill kommer 50 "af Fries och Hartman under namn af arter framställde". De 50 finns uppräknade och de flesta är välkända från breven. *Salix Laestadiana* underkänns. Han gör också en attack mot sex av Fries' fibblor, vilket kan synas utsiktslöst, då släktet *Hieracium* lär omfatta 3.000 småarter. I förteckningen finns också en grupp växter, som kunde komma under rubriken: Av Lars Levi Laestadius som arter framställda. Där lever *Sparganium hyperboreum* och *Carex parallela* kvar, någon har alldeles försvunnit som *Hieracium fuliginosum*, någon har degraderats till underart som *Pedicularis ochroleuca*. *Orchis lapponica* har av eftervärlden tidvis bedömts som en skild ras och t. o. m. som art, men nu tycks den ha införlivats med *Dactylorhiza Trautvetteri*. Av *Equisetum* tar Laestadius i detta sammanhang endast upp sju arter, vilka samtliga kunde godkännas utan diskussion. Det är märkligt, då han länge haft ögonen öppna för egendomligheter inom fräkenläktet. H. V. Rosendahl berättar att 80 ark i Riksmuseums pteridofyterbarium är signerade L. L. Laestadius och att denne allt ifrån ungdomen till sin levnads slut ägnade sig åt studiet av *Equisetum*-arterna. Det finns många av honom med namn betecknade, "men tyvärr ej i tryck offentliggjorda varieteter, hvilka först i senare

¹³² Det framgår inte om Laestadius själv sett denna skog, som då skulle ha gått till Leinavatu i passet mot Norge. Nu går den endast någon mil upp efter Rakkisättno.

tid af andra forskare blifvit iakttagna namngifna och beskrifna". Av t. ex. E. arvense räknar Rosendahl 9 varieteter. Av dessa har Laestadius namngivit och beskrivit 8. Alla har nu andra namn än Laestadius gav dem. I fyra fall var de beskrivna tidigare, i fyra har de blifvit det senare. Sammanlagt har Laestadius urskilt 38 varieteter, och 29 var vid tiden för hans determination inte kända från litteraturen.¹³³

Papaver Laestadianum beskrevs av den norske botanisten Rolf Nordhagen i början av 1930-talet. Enligt herbarieexemplar har Laestadius funnit den på Signatal i Lyngendistriktet 1831 och såg i den en *P. nudicaule*.¹³⁴ Ove Dahl har efter Riksmuseums herbarium redogjort för Laestadius' växtfynd i Nordnorge.¹³⁵ Han nämner där ingenting om *Arenaria humifusa*, som ingen botanist mellan Wahlenberg och Nordhagen (1807, 1934) med säkerhet skall ha sett i naturen.¹³⁶ Grusnarven fanns i en växtsändning, som Vetenskapsakademien 1840 fick från Laestadius. Den betalades med 33 rdr 16 sk. och innehöll utom sviter av *Salix* och *Carex* bl. a. *Glyceria pendulina*, *Gentiana detonsa* och *Arenaria humifusa*. De var samlade under vandringar i Karesuando och under resan i Norge 1838.¹³⁷ *Arenarian* torde ha vuxit i Lyngenfjällen, där den på senare tid blifvit igenfunnen.¹³⁸

I brevet till N. J. Andersson den 16/1 1859 beklagar Laestadius, att han inte äger sjunde upplagan av Hartmans flora. Den kom i hans hand någon gång längre fram under 1859, och han läste den grundligt trots sin klena syn och bokens mignonstil.

¹³³ Botaniska Notiser 1916, 273 f.

¹³⁴ Bergens museums årsbok 1931, 33 (1932). När Nordhagen om L. L. Laestadius skriver "später (1859) fand er diese Rasse auf dem Gebirge Peldsa in Karesuando", har han förväxlat Lars Levi med Carl Petter.

¹³⁵ Dahl, O. A. a, 42 ff.

¹³⁶ Rune, O., *Arenaria humifusa*. En sällsynt fjällväxts märkliga upptäckthistoria. Natur i Lappland II 193 ff (1963).

¹³⁷ KVA. Bil. t. protok. 1840, 67.

¹³⁸ Lid, J., A. a., 273.

Han fann i floran påståenden han ansåg vara ogrundade och skrev med stora bokstäver de två omgångar Tillägg till Hartmans Flora 7:de Uplagan af L. L. Laestadius, vilka som nämnts följde med herbariet 1865.¹³⁹ De båda koncepten har i stort sett samma innehåll, och det är troligt att författarens avsikt var, att få dem publicerade. De kan tänkas ha blivit avslutade några månader före hans död; han lämnar uppgifter, om Hieracier, som han funnit i Pajala sommaren 1860.¹⁴⁰ Mycket av det som här skrivits ner, har Laestadius fört fram i andra sammanhang bl. a. i breven till Andersson och Thore Fries. Styvnackad och i det fallet oeffterrättlig håller han fast vid, att det i Sverige endast finns tre arter av släktet Sparganium.¹⁴¹ Släktet Angelica, som långa sträckor dominerar älvstränderna, vid Kengis, har Laestadius observerat under många år och namnger nu ett antal varieteter. Han anmärker, som det kan tyckas lite småaktigt, på att Hartman skriver, att bladskaften är kölade hos *A. silvestris*, det riktiga vore att skriva fårade. För att visa att det finns påtagligt underlag för de många former kan beskriver, säger han om en som han kallar *A. archangelica* v. *paludosa*: Hanc formam Fenni Jänkä putki appellat.¹⁴² Han går till rätta med Hartman för att denne skulle ha påstått att roten är flerårig hos *A. silvestris* och tvåårig hos *A. archangelica*. Nu skriver Hartman i sjunde upplagan ingenting om rötterna hos strätta och kvanne men Laestadius rön är värda att lägga märke till! Varje individ dör när den satt frukt. På soliga och torra ställen kan *A. silvestris* "skjuta stjelk på andra året", men på myrmark först efter tredje. När det gällde ett storvuxet exemplar av *A. archangelica*, hade prosten väntat i sex somrar, innan stjälken med blommorna kom. Vid *Taraxacum*

¹³⁹ a. 64 sid. b. 72 sid oct. Ms. Laestadius, KVA.

¹⁴⁰ Laestadius ms. a., 11.

¹⁴¹ Ibid., 36. Hartman räknar i sjunde upplagan av sin flora åtta igelknoppar.

¹⁴² Ibid., 20.

har han varjehanda tillägg att göra och beskriver de mest i ögonen fallande formerna men vill inte med bestämdhet påstå, att de är arter.¹⁴³ Vid *Lychnis* tvekar han inte utan auktoriserar *L. dubia* (mihi) och *L. intermedia* (mihi).¹⁴⁴ Då är han uteslutande kammarbotanist, liksom då han sänder sin förmodligen sista hälsning till Fries. Han har i sitt herbarium funnit en gökärt från forna dagar och konstaterar: "Hvad professor Fries meddelat mig som *Orob. tuberosus* f. *tenuifolius* hör näppe-ligen till *Orob.*"¹⁴⁵

Under de sista åren av sitt liv ägnade Laestadius botaniken en stor del av sin sparsamt tillmätta fritid. Även den sista sommaren då ohälsan tagit allvarliga former och han gick böjd och krokig av plågor, stal han sig tid och strövade från prästgårdspörtet över ängsslänterna, där *Hierac.* och *Angelicor.* lyste, ner till älvstranden, där om Gud, vattenstånd och sommaren 1860 så tillstodde, både *Potamogeton* och *Sparganium* bar blommor och frukt.

Från pojkkåren i Kvikkjokk till de sista åren i Pajala var botaniken något väsentligt i Lars Levi Laestadius' liv. Växtgeografi och växtlokalens betydelse för utveckling av varieteter i former och färger tycks alldeles särskilt ha fångat hans intresse, och han var inte någon ensidig systematiker, som i sin isolering letade nya former och nya arter för att själv framstå som en märklig man.

Sten Selander har om honom sagt, att han var "kanske den av alla svenskar, som fått mest i arv Linnés geniala ögon ..." Av det som här ovan letats fram ur hans skriftliga kvarlåtenskap har väl framgått, att Laestadius inom växtgeografi, ekologi och systematik gjort bestående insatser, ofta förbisedda både av samtida och efterkommande. Att fullständigt klargöra

¹⁴³ Ibid, 12 f.

¹⁴⁴ Ibid, 25 f.

¹⁴⁵ Ibid, 32. Nu *Lathyrus montanus*.

vad han betytt som botanist skulle kräva ett omfattande arbete av specialister. Det torde knappast löna mödan, hans namn finns nog ändå upptaget i "Botanisternas eviga hyddor".

Lars Levi Laestadius

och zoologin

I 1820-talets Uppsala hade zoologin betydligt färre gynnare än botaniken. Carl Petter Thunberg hade från sin nioåriga resa i Österlandet haft med sig till hemlandet även en märklig samling av exotiska djur, av vilka han beskrev många i dissertationer, och vissa år föreläste han över zoologiska ämnen. En av hans lärjungar på detta område var den redan nämnde Gabriel Marklin, som i varje fall för entomologer blev ett känt namn både i Skandinavien och på kontinenten. I Lund utnämndes en professor i zoologi 1812, Uppsala fick en sådan först 1854. Som nämnts var Laestadius' teoretiska underbyggnad på detta område klen. Umgänget med Wahlenberg kunde nog inte nämnvärt stärka den. Botanices demonstrators kunskaper i zoologi var ytliga att döma av det tidigare nämnda föreläsningsmanuskriptet.¹ Det innehåller obetydligt av egna iakttagelser och är ett referat av tyska läroböcker.² I Laestadius' bok om lappmarkernas odlingsmöjligheter får zoologin inget större utrymme. Enligt vad han uppger har Laestadius inför författandet rustat sig genom att skaffa sig "Prof. Nilssons Ornithologica svecica"³ och studera "autentiska exemplar uti Museum i Upsala". Han använder de vetenskapliga namnen i en för-

¹ Q 234, UUB.

² Blumenbach, J. F., *Handbuch der Naturgeschichte*, (1803). Oken, L., *Lehrbuch der Naturgeschichte*, (1816).

³ Nilsson, S., *Ornithologica suecica* I, II, (1817—21).

teckning över de vanligaste flyttfåglarna och deras ankomst-tid.⁴ På fiskarterna har han endast svenska namn.⁵ Mycken tid blev inte över för zoologin under Laestadius' verksamma liv, men tack vare en medfödd klarsyn för skeenden och företeelser i naturen kunde han även inom den grenen av naturalhistorien bidra till svaren på vanskliga spörsmål.

Entomologi. Brev till Gabriel Marklin.

Innan Laestadius lämnade Uppsala tycks han ha lovat sin landsman Gabriel Marklin⁶ att från lappmarken sända skalbaggar, fjärilar och flugor. Man behöver inte tvivla på Laestadius' goda föresatser, men hans entomologiska kunnande var skralt och Marklin, som faderligt tog hand om två generationer Laestadius, kan ha känt sig illa lönad.

1826 nyligen kommen till Karesuando ger Laestadius Marklin beskedet, att handlanden Hammargren i Piteå tagit hand om en blecklåda med insekter, som han lovat föra till Stockholm.⁷ Ny sändning ställs i utsikt, men den dröjde. Fyra år senare får Marklin efter påstötning nästa brev.⁸ " Jag kommer i dag mina synder ihåg, att jag icke låtit höra af mig, att jag icke skickat skorfvar etc. som lofvadt var. Emellertid hoppas jag ännu, att finna nåd för Din(a) ögon, emedan professor Wahlenberg gifvit endast dunkla aningar om Brors lefvande, utan att veta huru och hvarest Bror uppehölle sig. Han skrifver bland annat att Bror plägade gå för sig sjelf, som de stora gås-

⁴ Om möjligheten och fördelen af allmänna upodlingar, 43.

⁵ Ibid., 21.

⁶ 1777—1857. Från Ersmark i Västerbotten. Student vid 26 år. Avlade ingen ytterligare examen men promoverades vid 80 år. 1829 adjunkt vid Vetenskaps societeten. Samlade naturalier och akademiskt tryck, Laestadius' synnerlige vän. För honom berättar Petrus i brev om sitt frieri till Carolina Hagberg (Y 9 a, UUB) och Henrik Laestadius — Carl Ericsson — tackar honom för ekonomisk hjälp. 24/10 1834 (G 170 c, UUB).

⁷ April 1826, G 170 c, UUB.

⁸ 30/3 1830.

ungarna etc. För det 2dra har jag som nybyggare i hushålls-föreningen haft många andra loppor i öronen, så att de naturliga blifvit förgätne." Ytterligare ett motiv skymtar längre fram i brevet. "Annars brukar Schönherrs samlare⁹ som bor här och årligen njuter understöd af honom lägga alla sorters skalbaggar i en brennvinsflaska . . ." Men Laestadius lovar, att ta sin brorson till hjälp och "bjuda till att samla fjerillar så mycket som kan fås". 1831¹⁰ tackar Laestadius för brev och insektsnålar som han fått genom Åberg et Comp. och tillägger: "Den lilla insectsändningen i fjohl var så obetydlig att det icke lönte mödan att skrifva." Han klagar över att det är svårt att samla sådant man inte känner till. "Bror bör nödvändigt ge oss namn på de skorfvor etc. som enligt numreringen afsändas." Den delen av brevet slutar med ännu en förklaring till den klena skörden av skorvar: "Ibland andra laga skäl hvarföre Botanik och Entomologi blifvit så mycket eftersatte i år af mig får jag nämna att min familj nyligen förökats med den tredje arfvingen. Jag har nu redan 2 döttrar och en son *quod observandum non imitandum est.*" Av ett PS synes att brevet inte kom iväg förrän i december, och då sänds samtidigt en insektslåda.

Att finska naturalhistoriker som även samlade insekter sommaren 1830 letat sig till Karesuando prästgård berättar inte Laestadius för Marklin, men han nämner i ett brev till Elias Fries¹¹ att en son till professor Sahlberg¹² och en Virzén¹³ varit på besök, och att han i den senares sällskap gjort en tur

⁹ Carl Johan Schönherr 1772—1848. Förmögen privatlärar entomolog. Berömd författare till omfattande entomologiska arbeten. LVA.

¹⁰ Jfr s. 142.

¹¹ 10/10 1830.

¹² Prof. C. R. Sahlberg 1779—1860 berättar i brev 30/10 1830 t. J. W. Zetterstedt att "min Ferdinand et confratres" tillbringat en kort och regnig sommar i Muonioniska och Karesuando, samt att en av sällskapet gjort en vandring till de norska fjällen i Laestadius' sällskap, LUB.

¹³ J. E. Wirzén 1812—1857. Finskt medicinalråd.

till de norska fjällen. I ett brev till Marklin 1832¹⁴ lämnas däremot upplysningar om sommargäster: "Brevet tillika med den deri Specialissime recommenderade Brodern Frigelius¹⁵ kommo till Karesuando den 25te Juni eller dagen efter midsommardagen. Sedan den tiden har man här entomologiserat, ornithologiserat och Botanicerat ända till Norrige, och sedan i trakterna häromkring och samlat allt hvad samlas kunnat, ehuru väderleken, och hela sommaren i allmänhet varit högst missgynnande för alla slags undersökningar, så att Herrar committenter icke lära mycket rosa marknaden. Emellertid kan jag intyga, att alla livar på sitt vis varit flitiga att göra excursioner, vid hvilka jag oftast varit med. Frigelius den fromme mannen har måst utstå många äfventyr på fjellresan, hvaraf vi andre Spefoglar gjort oss lustige; och sanningen att säga ha vi sällan haft så roligt på någon resa som på denna hvartill Frigelius mest bidragit." Inga skorvar har Laestadius att skicka, och han avböjer Marklins förslag att rita larver och inser väl att det inte "kan bli fråga om något Stipendium Entomologicum alls, utan heldre duktiga Skrupenser". Så hälsas till slut den av dessa bakslag något nedstämda Marklin med att "hvad som nu föröfrigt är till vetandes och sägandes om Lappmarkens m. m. si det står allt skrifvet i Juda konungars Bok". Den fromme mannen Frigelius ger en fullständigare version av sommarens fjällfärd i brev till Marklin.¹⁶ Efter en besvärlig resa genom Norrland, tre veckor i Haparanda och 18 dagar på

¹⁴ 16/8.

¹⁵ Per Magnus Frigelius 1795—1857. Var några år lärare i naturalhistoria vid Kalmar gymnasium och blev sedan präst. Dog som komminister i Högsrum på Öland. Intresserad entomolog även under prästären. Sände två för Sverige nya dipterer till J. W. Zetterstedt. Professorn hedrade upptäckaren vid namngivningen av den ena flugan. Den blygsamme Frigelius säger sig vara tyngd av äran "då jag sjelf inom Vetenskapens tempel ej kan finna nog låg plats för mig". Brev t. J. W. Zetterstedt 6/6 1850, LUB.

¹⁶ Haparanda 25/8 1832. C 170 b, UUB.

älvarna hade man nått Karesuando. "Den aktningsvärde Laestadius mottog oss som bröder och har under den tid vi vistades i hans hus bemött oss med förekommande godhet. Han lefver nöjd och glad i sitt aflägsna Karesuando med hustru och trenne barn sysselsatt med sitt favoritstudium botaniken." Expeditionsmedlemmarna företog i värdens och länsmans Grapes sällskapen en tur över fjällen ned till havet och Tromsö. Mot hagel och krut hade man fått lappar till bärare från Kilpisjärvi. Den 10 juli hade man kommit till Lyngen, den 14 till Tromsö, där resenärerna haft goda dagar, skjutit alkor och varit överhopade av inbjudningar till glada samkväm. Vädret hade varit dåligt, återfärden till Karesuando fylld av strapatser och den entomologiska skörden hade blivit skral.

I ett längre fram citerat brev till Sven Nilsson talar Laestadius om "Herrar Vrigt et Stenius". Dessa två var jämte den nämnde Frigeliuss deltagarna i en insamlingsexpedition som i lappmarken och vid Ishavet skulle skjuta fåglar och samla insekter. Initiativtagare till denna var professor Bengt Fries, som i ett brev till J. W. Zetterstedt uppger, att han ämnar bilda bolag för insamling av lapska insekter, däggdjur och fåglar. "Tyskland och Frankrike äro öfversvämmade af lapska växter men insekter äro couranta." En expedition borde bege sig till Karesuando "der nu mer den bekante Laestadius är kyrkoherde". Prästgården skulle vara basläger för exkursioner i olika riktningar.¹⁷ Hans planer genomfördes. Ett antal aktietecknare och några mecenater möjliggjorde att tre expeditioner sändes ut sommaren 1832.¹⁸ Fries försökte förgäves övertala sin gode

¹⁷ Brev t. J. W. Zetterstedt 25/11 1831, LUB.

¹⁸ Fries, B., Årsberättelse om nyare zoologiska arbeten och upptäckter af-given 30 mars 1833. 121 f., (1834). J. W. Zetterstedt och A. G. Dahlbom reste i samma ändamål genom Umeå lappmark. Z. berättar om "Vetenskapsbolagen" i sin tidigare nämnda skildring av resan. VII—IX. C. J. Schönherr — en av mecenaterna — var enl. brev till B. Fries missnöjd med vad Zetterstedt och Dahlbom åstadkommit. 17/10 1832, KVA.

vän C. J. Sundevall att bli ledare för Karesuandoexpeditionen.¹⁹ Deltagare blev Wilhelm von Wright, Carl Fredrik Stenius och Per Magnus Frigelius.²⁰ Den förstnämnde har i Jägarförbundets tidskrift²¹ beskrivit resans äventyr och upptäckter. Han befattade sig inte med skalbaggar och liknande utan höll sig till fåglar och däggdjur. Han lämnar en förteckning över representanter för dessa kategorier i Karesuando, där han fann närmare 60 fågelarter. Han finner det anmärkningsvärt att nästan alla kor är vita och socknen endast kan visa upp två katter. Länsman Grape eller Laestadius måste ha skämtat med honom eftersom han rapporterar att lapphundarnas enda föda består "af det mjölkblandade vatten hvaruti Lapparne rengjort sina mjölkkärl".²²

1833 ber Laestadius Marklin om hjälp att söka ett paket som varit på väg från Lund till Karesuando i två år.²³ Våren har varit kall så inga skorvar har visat sig. Därefter tycks Marklin under fyra år förgäves ha väntat på insekter från Karesuando, men 1837²⁴ skickar Laestadius en ask med "2 snupok etc" (renstyg). Ämbetsgöromål, familj och botanik lägger hinder i vägen för insektssamlandet. Han säger sig året innan visserligen ha skaffat "Engelsmannen Valker" två exemplar av *Bombyx lapponica*²⁵ men annars inte ha några förbindelser med entomologer. "... min värde Bror behöfver icke blifva afvundsjuk eller

¹⁹ Brev från B. Fries t. C. J. Sundevall 5/2 1832, KVA.

²⁰ von Wright 1810—1887. Zoolog, djurteknare med realistisk skärpa. Gav tillsammans med brodern Magnus ut Svenska foglar efter naturen och på sten ritade, (1828—1838). Illustrerade Skandnaviens fiskar utg. av B. Fries, C. U. Ekström och C. J. Sundevall 1836—1838. Stenius 1803—1854 smedson från Södermanland. 1832 elev vid Skogsinstitutet. Dog som jägmästare i Böda på Öland.

²¹ Årg. 1 285—299, 347—352.

²² A. a., 294.

²³ 28/6.

²⁴ 1/7.

²⁵ En spinnare.

tro att jag samlar insecter åt andra." Sommaren är ruskig och kall. "I sådant väder äro äfven skorfarne glade att få krypa i sina håll." De år, som rann undan medan Marklin satt i Uppsala och väntade på yrfän från Karesuando, tycks enligt ett brev till Wahlenberg ha gnagt på Laestadius samvete.²⁶ "För Entomologien (utom myggorne) har Sommaren varit ännu mindre gynnande. Endast ett par af *Bombyx lapponica* har jag fått för Herr Marklins räkning. Den lapp som förra Sommaren fångade några Renstyggn, säger sig i Sommar icke fått några, hvilket torde härröra af kölden under juni och augusti månader. Jag vet val att jag står i skuld hos Tit. Marklin, men jag vet icke hvarföre det der skorf-väsendet är mig så motbjudande. Jag ser ingen annan råd, än rent af köpa inseeter af häromvarande Insekthatndlare eller samlare, efter jag sjelf är alltför ofatt i den vägen." Om engelsmannen, som fick fjärlarna har Marklin en del att säga i ett brev till G. J. Tornberg:²⁷ "...förledet år kom en George Watson fra Kaafjord i Norrige som tolk med en entomolog från London, hvilkens namn var Francis Walker, boende 49 Bedford Square". I fortsättningen ber Marklin Tornberg, som inom kort skall resa till London, att söka upp Walker och förmå denne att sända några böcker som ersättning för de värdefulla verk (bl. a. Clercks *Icones insectorum rariorum*) som Marklin mot löfte om motprestation lämnat honom vid hans besök i Uppsala. "Jag har länge väntat något, men mannen föreföll mig kanske enfaldig, han torde således behöfva de påminnelser du är god och gifver honom."²⁸

²⁶ 4/5 1835. Enligt Wahlenbergs påteckning skulle brevet ha ankommit 31/1 1835, men Laestadius tackar för brev av 25/7 1834.

²⁷ Brev t. C. J. Tornberg 15/8 1837, LUB. Carl Johan Tornberg 1807—1877. Docent i arabiska i Uppsala, senare professor i österländska språk i Lund.

²⁸ Walker tycks ha varit anställd vid British Museum. Av bibliografier framgår att han skrivit flera uppsatser i entomologi. B. M. General catalogue of printed books, 251, 1005.

Efter 1837 blev det tyst från Karesuando. Inga skorvar, inga glada brev och inte heller några hälsningar till Tit. Marklin i breven till Wahlenberg.

Furia infemalis

En passus i ett brev till Sven Nilsson — daterat 6 december 1840²⁹ — kan också fast med viss tvekan anses ha med entomologin att göra. Laestadius har då just blivit färdig med första delen av "Fragmenter i lappska mythologien" och ställer några frågor rörande "mythologiska föremål om hvilkas naturliga grund jag gerna önskade inhämta en erfaren zoologs omdöme". Hans första fråga gäller s. k. ormstenar. Han har i sin barndom själv sett sådana i Lule lappmark. Enligt folktron skulle det vara fråga om stenbildningar hos vissa ormar och Laestadius undrar, om det kan ligga några fakta som grund för den tron. Så följer ett entomologiskt spörsmål: "Ett annat mythologiskt föremål är den så kallade Ganfluge (omtalad af norska författare) af hvilken troligen de gamles Ganviken³⁰ fått sitt namn. Nu är det en allmän tro uti norra delarne af Finnland, att det finnes uti vissa kärr ett mycket giftigt insect, som förorsakar pest bland Boskapen, och till och med menniskan är i fara för lifvet, om hon blir biten af denna insect. Men den skall vara mycket liten och svår att få uti. Bönderna i Råvaniemi försäkra, att de sett, hur den skjuter, som de säga, eller far som en pil mot kreaturet, och straxt derefter börjar kreaturet att skälfva och grufligen plågas samt dör inom ett dygn. Frågas alltså, om icke de uppgifter, Linné fått i trakten af Kemi om den så kallade *Furia infernalis*, må äga någon grund? Finns ett sådant giftigt insect, hvilket jag i anseende till många sammanstående uppgifter är benägen att tro, så blir det äfven troligt, att de gamle Spålapparne känt konsten att fånga detta

²⁹ LUB.

³⁰ Vita havet.

insect uti sina Ganaskar, och att de dermed verkligen skadat folk."

Vid besök i Tornedalen och Kemi i augusti 1732 hade Linné fått höra om denna varelse. Senare fick han sig tillsänt från prosten Ervart i Kemi "något", som fallit ned på en tallrik när prästfamiljen åt i det fria.³¹ Detta något var omöjligt att närmare bestämma men intogs i *Fauna suecica* under namnet *Furia infernalis* och fördes till intestinaldjuren.³² I de föreläsningar Linné höll över djurriket höstterminen 1752 berättade han för sina lärjungar, att han själv sett djuret.³³ Enligt en av hans självbiografier blev han själv under sin tid i Lund drabbad av ett dylikt "trollskott" och svårt sjuk.³⁴ I 10:e upplagan av *Systema naturae* finns *Furian* intagen. Linné tycks dock längre fram ha börjat tvivla på dess existens. Den är nämligen struken i 12:e — den sista av honom själv redigerade — upplagan.³⁵ Men den dyker upp igen i den upplaga som redigerades av Gmelin.³⁶ Linnés talrika biografer återgav och dramatiserade hans möte med *Furian*. T. o. m. naturalhistorikern Anders Jahan Retzius — Anders Retzius' far — tycks ha varit övertygad om dess existens.³⁷ Att den levde vidare i Kemitrakten och att Vetenskapsakademien sökte utplåna den framgår av en rapport till Collegium Medicum från provinsialläkaren Joh Juhlin i Österbotten. Den skrevs 1800 och anledningen var en grasserande boskapssjukdom. "Att någon Mask eller den så kallade *Furia infernalis* är orsaken till Pestsjukan, tror jag så mycket mindre, som med alt mitt bemödan-

³¹ *Amoenitates academicae* 3, 322. (*Miracula insectorum*.)

³² Nr 2070.

³³ Lönnberg, E., Linnés föreläsningar över djurriket (1913), 290.

³⁴ Malmeström, E.—Uggla, A., *Vita Caroli Linnaei* (1957), 55.

³⁵ Utkom 1768.

³⁶ 1786.

³⁷ Tal hållet pl Kongl. Carolinska akademiens naturalkammare 1811, 8.

de, äfven genom premiers utlofvande, jag hittills inte varit istånd att få rätt på någon skottpil, ehuru flera af ortens inne-vånare velat försäkra mig, att de sedt och hanteradt densamma." Han hade emellertid fått "ett exemplar". Detta hade skickats till Vetenskapsakademien, där det undersökts med "Academiens stora mikroskop" och befunnits vara ett "stjerttagel af *Sirex gigas*". "Torde altså *Furia infernalis* med tiden få utmönstras ifrån våra Insectrullor", slutar doktorn.³⁸ Forskningsresanden E. Clarke hade hört till dem som tvivlade på *Furian*, men när han 1798 strax norr om Sundsvall drabbades av samma öde som Linné — perhaps attacked by the same creature — skriver han: "... it became so severe that the whole of the left arm was affected." Det som räddade honom från svårare följder var ost och blyättika.³⁹ Ännu 1873 berättar en linnébiograf med djupt allvar om *Furia infernalis* och lägger fram olika hypoteser om den gåtfulla varelsen.⁴⁰ Man må inte förvånas över att *Laestadius* undrade vad han skulle tro. I Pajala och Karesuando finns fortfarande något som heter ori-vaaksiainen, dvs. hingstgeting. Vad det egentligen är, om det är *Furia infernalis* eller *Sirex gigas* — gula hornstekeln — vet väl ingen.⁴¹

P. F. Wahlberg i Karesuando

Den i skilda sammanhang nämnde professor P. F. Wahlberg tycks ha delat sina intressen tämligen jämnt mellan botanik och entomologi. Han kände förmodligen *Laestadius* från Uppsala, och i sin egenskap av redaktör för Svensk Botanik hade han,

³⁸ Läkaren och naturforskaren XIII, 271 f, (1800).

³⁹ Clarke, C. D. a. a. IX 259.

⁴⁰ Giestel, J. Fr. X. Carolus Linnaeus. Ein Lebensbild. (1873), 56 f.

⁴¹ Om *furian* jfr vidare Lindroth, S. KVA:s historia 1739—1818 1.713 f. (1873), 56 f. och där anförd litteratur.

som tidigare nämnts, satt sig i förbindelse med denne 1832. Breven från Laestadius handlar till största delen om växter och teckningar, men Wahlberg har tydligen försökt att aktivera honom som entomolog eftersom Laestadius vid ett tillfälle skriver, att han bett pastor Emanuel Kolström "skicka åtminstone något af rara Insecter" till Wahlberg.⁴² Professorn tycks snart ha insett att Laestadius var "trög och ofatt" i entomologin och i fortsättningen nämner breven ingenting om skalbaggar och fjärilar, men när Wahlberg 1847 gjorde sig omaket att besöka Karesuando tycks han under resan mer ha bekymrat sig om insekter än om växter. Han for från Stockholm den 6 juni och kom till Karesuando 5 juli efter fem dagars uppehåll i Matarengi. Under färden uppför älvarna förde Wahlberg en entomologisk journal men antecknade växtfynd mer i förbigående. Under resans sista etapp hade han fått sällskap med professor Selander,⁴³ som denna sommar var på en gradmätningsexpedition i Torne lappmark. I Karesuando hystes de så gott sig göra lät in bland de 10 barnen och fann, att Laestadius hade en stor kryddgård, ett väldigt herbarium och att "kyrkan på elfstranden ej var ful". Wahlberg antecknade ordentligt vad Laestadius berättade om vattenståndets och den kraftigt växlande lufttemperaturens inflytande på den lapska vegetationen. I prästgården blev professorerna gästfritt fågnade och i sin bok noterar Wahlberg, att man bjöds på islandsmossa kokad i mjölk och spenat av *Rumex acetosa* och *Chenopodium viride*. Islandsmossan uppskattades, rätten smakade som äggmjölk. Efter tre dagar i Karesuando tog sig Wahlberg under strapatser till Kautokeino där han vände. Vädret var kyligt och insekts-

⁴² Em. Kolström 1804—1852, kateket senare pastor, insektshandlare. Son till kyrkoherden i Muonioniska Mathias Kolström. Jfr Lindroth, a. a. II 431 ff.

⁴³ Nils Haqvín Selander 1804—1870. KVA:s astronom 1837. Sten Selanders farfar.

fångsten blev obetydlig.⁴⁴ Väl hemkommen till Stockholm höll Wahlberg för Vetenskapsakademiens ledamöter ett föredrag om "Stickmyggan och dess fiender". Om mygghanarna lät han dem veta: "Enligt mig af prosten Laestadius i Karesuando meddelade uppgifter träffas dessa hanar ofta på vattnet, nedslagna af regn och blåsväder stundom i sådana massor, att de uppdrifna på stränderna, bilda tjocka lager."⁴⁵

Brev till Anders Retzius. Kraniologi.

I ett brev till Wahlenberg 1827⁴⁶ tackar Laestadius för pengar, som professor Retzius⁴⁷ och baron Wirsén⁴⁸ haft med sig till Karesuando. I sitt sällskap hade de haft en italiensk greve som reste för nöjes skull och "en herr Branting,⁴⁹ som lärar resa för naturalhistorien". Greven hade man funnit i Tur-tola, dit han letat sig utan tolk och nämnvärt bagage. Elias Fries får på hösten rapport om vad som hänt under sommaren i Karesuando. Baronerna och professorn hade framförallt varit intresserade av fåglar, men även insektssamlare hade gästat prästgården. Länsman Grape, magister Kolström och doktor

⁴⁴ Ms Wahlberg Kapsel 2, KVA. En anteckningsbok med etiketten Rese-
anteckningar under sommaren 1843 i Luleå lappmark innehåller även
anteckningar från resan 1847. En röd bok med etiketten Entomologisk
journal 1846 ger även uppgifter om insekter från färderna 1847. Brev t.
J. W. Zetterstedt från Wahlberg 14/9 1847, LUB berättar om samman-
träffandet med Selander.

⁴⁵ Öfvers. af KVA:s förhandl. 1847, 257.

⁴⁶ 25/7.

⁴⁷ Anders Adolph Retzius 1796—1860. Professor i anatomi vid Karolinska
institutet.

⁴⁸ Axel Emil af Wirsén 1809—1878. Militär och ämbetsman.

⁴⁹ Lars Gabriel Branting 1799—1881. Hjalmar Brantings far. Chef för
Gymnastiska centralinstitutet 1839. Tonsättare.

Deutsch, vilka samlade för respektive Schönherr, professor Sahlbergs och egen räkning.⁵⁰

Anders Retzius reste 1827 genom Torneå över Karesuando och Kilpisjärvi till Nordkap och sedan hem genom Norge. Med Laestadius tycks han ha uppehållit sporadisk kontakt ännu på mitten av 1840-talet. Från Laestadius till Retzius finns två brev bevarade. Det första är skrivet ungefär ett och ett halvt år efter Retzius' besök i Karesuando.⁵¹

Det var mig en stor hugnad att genom fogden Hofsett⁵² få icke allenast färsk hälsningar utan äfven bref från Hr professorn, som under sommarens korta besök härstädes hade den förmohn att göra bekantskap med. Vi voro länge i den bedröfliga aningen att Herrarna måhända omkommit på den långa och farliga resan efter det redan var så sent på året till vi ändteligen igenom rykten blefvo underrättade att Herrarna väl icke haft någon angenäm resa men likväl lyckeligen framkommit till Stockholm. Jag tackar ödmjukeligen för de hitsända knifvarna och Boken som jag riktigt fick med Hoffsett, men tyvärr har jag ännu icke kunnat skaffa mig någon bössa. De enda fåglar jag således fångar äro sådane, som jag eller min hund tar fast under ruggningen. Men skulle Herrarne tillsammans med Nilsson kunna laga så att jag finge en Hagelbössa med hagel gröfre och finare, skulle jag visst kunna skaffa åtskilliga fåglar och äfven ben eller skeletonter. Jag hade då den förmohn att äta köttet sjelf.

I fortsättningen säger sig Laestadius förgäves ha väntat på brev från Ehrenheim⁵³ och erbjuder sig att bli meteorologisk observatör i Karesuando, om från Stockholm sänds nödvändiga hjälpmedel. Han skulle gärna ha skaffat egna instrument för ändamålet, men till det räcker inte inkomsterna som inte är

⁵⁰ Brev 25/11 1827. Erik Ulrik Grape 1798—1847. Länsman i Enontekis, senare i Nedertorneå. Bodde i Mauno en dryg mil norr om Karesuando. Henrik Deutsch 1772—1838. Provinsialläkare i Torneå. Gift med en kusin till Laestadius. Entomolog. Bev. brev till bl. a. P. F. Wahlberg och J. W. Zetterstedt.

⁵¹ Brev t. A. A. Retzius 26/4 1829, KVA.

⁵² Johan Andreas Hofseth 1790—1855. Fogde i Senja och Tromsø.

⁵³ Fredrik Vilhelm Ehrenheim 1753—1828. Kanslipresident under Gustav IV Adolf. LVA 1802. Framstående amatörforskare (fysik, meteorologi).

större än att de "knapt vill räcka till att köpa en och annan bok, som för mig vore högst nödig". Retzius vänder sig efter att ha fått breven till Vetenskapsakademiens sekreterare Berzelius och skriver:⁵⁴ "Under en resa i Torneå Lappmark vistades jag någon tid hos kyrkoherde Laestadius i Karesuando den bekante Grapes efterträdare. Jag var då vittne till Herr Laestadii nit att på sin ort och i sina små vilkor arbeta för Lapplands naturalhistoria och meteorologiska observationer. Efter hemkomsten gjorde jag en framställning till herr Presidenten Baron Ehrenheim huruvida han ej ville befrämja något understöd från Kgl. Akademien för att anskaffa nödiga meteorologiska instrument, men hans död lär ha gjort att detta ej för Kgl. Akademien blifvit framställt." Retzius berättar att Laestadius, om han blev ägare till ett gevär, hade erbjudit sig att för Riksmuseum samla "af de i trakten befintliga fåglar och Däggande djur . . .". Observator blev Laestadius så småningom, gevär fick han inte av Vetenskapsakademien, men han kom att sända både däggdjur och fåglar till Riksmuseum. I Sven Nilssons brevsamling i Lund finns ett brev från Laestadius utan adressat men det är utan tvivel till Anders Retzius

Jag hade bordt besvara brefvet med samma Bud, som förde hit det, men de båda pastorerna hade så brottom vid återresan, att jag icke fick tillfälle. Jag vill nu hoppas, att De lyckligen kommit till Stockholm, och att de bättre mundteligen kunnat förtälja Resans förlopp än jag kan göra det skrifteligen. — Till Professor Nilsson ber jag om min vördsamma hälsning. Jag skref genast i vån och besvarade hans bref. Jag vill hoppas, att det riktigt framkommit. För Hans och kära Brors sak har jag utan skjutgevär föga eller intet kunnat uträtta i denna sommare. Annars håller jag på att sätta opp några uppgifter om foglar och djur, det lilla, som jag kan hafva mig bekant, hvilken upsats jag framdeles vill sända. Det är först åt vintren, som här kan bli fråga om att få uti någon jerf. Prof. Nilssons Fauna

⁵⁴ Brev t. J. J. Berzelius. Påtecknat Ank. 8 juli 1829. KVA. Laestadius' närmaste företrädare hette Zacharias Grape, med den "bekante Grape" menade Retzius säkerligen dennes farbror Erik Grape, utgivaren av Beskrifning öfver Enontekis sokn (1803—04).

första delen⁵⁵ har jag haft, men kan icke erinra mig, åt hvilken jag länt den. Jag kan således icke utlåta mig om jerfvens lefnads sätt etc, medan jag saknar sjelfva Boken, der man kunde jemföra om allt, som der är anfördt om åtskilliga i Lappmarken förekommande djur, stämmer öfverens med den erfarenhet, som lappske jägare hafva. Jag för min del är icke så hemmastadd i jägar väsendet, men jag känner personligen åtskilliga storskyttar och Björnkarlar, af hvilka jag kan få säkra anledningar och upplysningar om allehanda djurs och fåglars lefnadssätt.

Intet nytt från Lappland. Jag har nu jemt en son och en dotter. Någorlunda god års växt har blivit här. Min Hustru ber om sin compliment, och jag ber äfven hälsa, om det är någon i Stockholm, som har mig i åtanka. Med uppriktig vänskap och högaktning framlever en aflägsen vän

L. L. Laestadius

Karesuando den 28de September 1829.

P. S. Som Bror vet, äro Lapparne på sitt vis goda anatomer i anseende till Renens kropp, hvarest ingen Benkota finnes, som icke har sitt bestämda namn på lapska. Jag har länge önskat att för jämförelse få kännedom om de vetenskapliga namnen på Benen i Renens kropp, och jag vet ingen, som jag i detta afseende kan häldre vända mig till än Bror. Dertill fordras förmodligen, att härifrån afsändes ett Renskelette. Lappar såväl qvinnor som män utskära foster led för led icke allenast ur Renar utan äfven af människor, när omständigheterna så fordra, hvilket icke är ofinteligt, då man eftersinnar de otjenliga instrument, som de dervid måste bruka.⁵⁶

Hustrun ber om sin compliment även i första brevet och hon hade 1829 av mannens brevkontakter endast träffat Retzius. Att det hamnat i Nilssons brevsamling beror väl på att dess innehåll angick honom i hans egenskap av intendent vid Riksmuseum och hans befattning med Jägarförbundet. De båda pastorerna, som omtalas, hade inga naturvetenskapliga avsikter med sitt besök. De var turister och Laestadius nämner inte deras namn. Lagmannen Lars Herman Gyllenhaal, som gärna

⁵⁵ Nilsson, S. Skandinavisk fauna. I, Däggande djuren (1820).

⁵⁶ 28/9 1829. Detta brev jämte Laestadius' brev till S. Nilsson är av Bror Olsson publicerat i Årsbok för Västerbottens läns hembygdsförbund, 1934.

reste och gärna skrev dagbok, stiftade den 11 juni 1829 i Gävle bekantskap med två främlingar som var på väg mot midnatts-solen i Enontekis och Utsjoki. En hette Stephens och var engelsk metodistpastor, den andre var präst vid franska reformerta kyrkan i Stockholm och hette Bauxy.⁵⁷ De bör ha varit Retzius' brevbud. Övergången från herr professor till vördade bror kan bero på att Retzius proponerat brorskapet per post.

Det är osäkert om Laestadius skrev något mer brev till Retzius men en viss kontakt upprätthölls dem emellan. I brev till Sven Nilsson ber Laestadius "... att Herr Professorn tackes framföra min vördsamma hällsning till Prof. Retzius. Jag har för hans räkning ett jerf skelett. . .".⁵⁸ På 1830-talet kom Retzius att intressera sig för antropologi och kan t. o. m. anses som grundare av denna vetenskap, då han 1842 införde indextalet, skallens längdbreddindex och uppställde begreppen långskalle och kortskalle.⁵⁹ Uppslaget hade han fått från Sven Nilssons arbete Skandinaviska Nordens Ur-invånare, som började komma ut 1838. Med detta som bakgrund förstår man de speciella önsknings, som Retzius 1846 tydligen har framställt till Laestadius, vilken i brev ber Sundevall "hälsa professor eller doktor Retzius,⁶⁰ hvilken af bröderna som först träffas, att det icke är någon lätt sak att få ett Chranium af ett nyfödt lappbarn. Men Wretholm⁶¹ reser hit ibland vintertiden, och grafven står öppen hela vintern. Monne icke han såsom chirurg kunde skära af halsen på ett sådant barnlik?"⁶² Om doktorn denna gång gjorde som kyrkoherden föreslog är ovisst. Det var

⁵⁷ L. H. Gyllenhaals dagbok. 194, NMA.

⁵⁸ 30/6 1830.

⁵⁹ Föredrag på skandinaviska naturforskarmötet i Stockholm 1842.

⁶⁰ Magnus Retzius 1795—1871, vid denna tid regementsläkare.

⁶¹ Provinsialläkare i Haparanda från 1848 till sin död i kolera 1866. Kare-suando hörde till hans distrikt.

⁶² Brev t. C. J. Sundevall sept. 1846.

i så fall antagligen inte första gången som provinsialläkaren skar halsen av ett lappbarn. På naturforskarmötet i Stockholm 1842 tackar Anders Retzius i början av ett föredrag bl. a. doktor Wretholm för värdefull hjälp och nämner längre fram att han har i sin ägo kraniet av en tvåårig lappflicka.⁶³ Vi har tidigare sett att Laestadius i brev till J. G. Agardh berättar, att "physiologerna" ville ha dödsskallar.⁶⁴ För att tillmötesgå sådana önskningsar fanns dock andra utvägar än att dekapitera liken i vintergraven. På återresa från Norge hösten 1837 kom Sven Lovén⁶⁵ den 20 okt. till Mauno och tog härbärge hos länsman E. U. Grape. Där fanns redan den ovan nämnde kateketen E. Kolström och senare anlände Laestadius och hans kollega i Muonioniska pastor Liljeblad. Länsman, tre präster och Loven begav sig den 22 utrustade med järnstänger och spadar på gravplundring till Markkina. Där stod Enontekis kyrka under åren 1661—1828. När den flyttades blev den gamla kyrkogården en fyndgruva för kraniologer. Bytet blev denna gång "tre goda Lappcranier, det första fanns med mössa och håret på och hos liket en kosa", har Lovén noterat i sin dagbok.⁶⁶

Om en liknande expedition något år senare berättar Laestadius själv i en tidningsartikel. Den gången var han vägvisare för några deltagare i Recherche-expeditionen:

Den 8 sept. klarnade åter luften, och Presidenten, som under de regnfulla dagarna mest hållit sig i sängen, blef åter så pass restituerad, att han kunde företaga en excursion till Enontekis, för att söka Lappskallar. Man bör anmärka, att det forna Enontekis är en öde plats. Kyrkan är flyttad till Palojoensuu 5 mil nedanför på Ryska

⁶³ Förhandl. vid de skand. naturforskarnas 3:e möte i Stockholm 1842. 187, 193 (1843).

⁶⁴ Sid. 81.

⁶⁵ 1809—1895. Docent i Lund 1829. Intendent vid Riksmuseum 1841—1892.

⁶⁶ Sven Lovén, Berättelse öfver en resa till Finnmarken och Spetsbergen 1836 och 1837. Del II, 81. Ms Lovén, KVA.

sidan. Endast Grafstället står kvar på Enontekis. Här fann Presidenten Gaimard, Hrr Robert och Sundewall en stor skatt, kanske det bästa fynd de gjorde under hela resan, nämligen 2 tunnsäckar fulla med Lappsckallar och menniskoben. Presidenten sjelf blef på slutet mycket ifrig att samla hvar enda bensckarfva, som kom opp ur grafven. Doctor Sundewall fruktade endast, att vårt dödgräfv-arbete kunde komma ut bland Lappallmogen, hälst vi hade tagit med oss en Dödgräfvare från Karesuando, som gräfvde upp grafvarne. Verkligen har också en nybyggare sedermera frågat mig, om det vore rätt att på sådant sätt plundra de dödas helgade grifter, men jag har tröstat dermed, att de ben, som nu togos ur Enontekis kyrkogård, komma att ställas opp i samma ordning, som de varit växta i menniskokroppen, och det så, att hela benranglet blir ståndande uti granna rum, hvilket vill säga så mycket som en half uppståndelse men värre var det att komma ifrån saken helskinnad, då jag en gång lotsade några andra naturforskare till samma Enontekis kyrkogård⁶⁷ och dessa togo endast skallar, då sedermera en kärring, som fått nys om förhållandet, kom fram med den sadduceiska frågan, huru det nu skulle tillgå i de dödas uppståndelse, när hufvudet blef skildt flere hundra mil ifrån kroppen.⁶⁸

Eftersom Laestadius själv berättar om sitt gravrov tycks den respektlösa inställningen till de dödas ben vid denna tid inte väckt någon större undran. På 1830-talet exploaterade ekonomidirektören Fröberg de väldiga massgravar som fanns runt Kalmar och blev en rik och aktad man. Han gjorde benmjöl av de tusentals danskar och svenskar som dräpts vid stormningar och utfall.⁶⁹

Breven till Sven Nilsson. Svenska Jägarförbundet.

Det framgår inte av bevarade brev om även Sven Nilsson fick ben från Markkina. Att han var ute i sådana ärenden är naturligt med tanke på hans forskningar. I ett brev till prosten O. Hammar i Sölvesborg 1843 säger han sig önska "ett eller

⁶⁷ Kanske Retzius. Sundewall berättar, att denne hade 22 lappkranier. Årsber, om zoologiens framsteg 1840—42. 53 (1843).

⁶⁸ Norrlands Posten 1838 nr 72.

⁶⁹ Wickbom, J., Magnus Gudmundsson Fröberg. Lefnadsteckning (1892).

annat ifrån någon äldre graf". Men kanske hade allmänhetens inställning då ändrats eller måhända hade blekingarna större möjligheter att försvara förfädernas kvarlevor än lapparna eftersom han tillägger: "Dock måhända vore det i anseende till gängse fördomar mindre välbetänt." ⁷⁰

Med denne även internationellt välkände zoolog och arkeolog ⁷¹ kom Laestadius i förbindelse mot slutet av 1820-talet. Förbindelsen förmedlades av Retzius, som i ett brev till Nilsson berättade om vad han sett och hört i Karesuando. ⁷² Om feta sikar av många sorter, om örnar och ugglor och om prästgården, som var "klädd med svalbon". Han föreslår i brevet Nilsson att "correspondera" med Laestadius och professorn tycks samma år ha skrivit till Karesuando och ställt frågor om sikar, renar och fåglar.

Sitt första "i vån" ⁷³ skrivna brev daterar Laestadius 26 april 1829 ⁷⁴ och tackar i det för ett häfte av Skandinavisk Fauna, ⁷⁵ som han fått från Nilsson. Han säger sig inte vara långt kommen inom zoologien, men att det skulle bli för honom ett synnerligt nöje att "i någon mohn kunna bidra till den älskeliga vetenskapen". Inom ornitologien är inte så mycket att göra utan hagelbössa. Fiskar anser han sig veta mer om än om fåglar och berättar, att det i södra Lappmarken finns tre sorters "fisk". ⁷⁶ Två av dessa kan han identifiera med hjälp av Linnés

⁷⁰ Brev från Sven Nilsson. Autografsamlingen, KB.

⁷¹ Sven Nilsson 1787—1883. Kom till Lund för att bli präst. Ägnade sig på inrådan av Anders Jahan Retzius åt naturalhistorien. Docent i Lund 1813. Titulärprofessor 1821. Intendent vid KVA 1828. Efter många intriger — i vilka den i sådana sammanhang förfarne J. W. Zetterstedt hade en huvudroll — professor i zoologi i Lund 1834. Framstående vetenskapsman både som zoolog och arkeolog.

⁷² 14/3 1828, LUB.

⁷³ På måfå.

⁷⁴ LUB.

⁷⁵ 1 uppl. av del II. Foglarne trycktes 1824—1828.

⁷⁶ Fisk=sik.

Fauna suecica. Beträffande den tredje, som kallas asp, undrar han om det är den fisk, som i södra Sverige kallas asp, dvs. *Cyprinus aspius*. Han berättar vidare, att det är gott om "villrenar" i pastoratet och inbjuder professorn till Karesuando i det han lockar med renjakt och utflykter till ishavskusten.

I husförhörlängden 1816—1825 för Karesuando finns ett brevkoncept med ingressen "Högädle och Höglärde samt vitberömd Herr Professor och Commendeur".⁷⁷ Det innehåller förfrågan om professorn vill köpa huden av en stor och vacker vildren "af de som kallas sarv eller Brun Rhen". Konceptet är inte undertecknat och det har uppgivits, att det skulle röra sig om ett brev från Laestadius till Sven Nilsson.⁷⁸ Originalen finns i Uppsala universitetsbibliotek, och adressaten är C. P. Thunberg. Det är länsman E. U. Grape, som vill sälja renhuden för 10 rdr.⁷⁹ För övrigt berättar ett senare brev att Thunberg köpte den och att han av länsmannen beställt "en vit stor uggle med några svarta fläckar".⁸⁰

Det dröjde drygt ett år innan Laestadius skickade nästa brev till Nilsson.⁸¹ Han ursäktar sig med att han under vintern är överhopad av husförhör och andra ämbetsgöromål. "Då jag nu förmodligen på Herr Professorns recommendation blifvit hedrad med kallelse af Jägare Förbundet att vara Corresponderande ledam(ot) af dess samfund (hvilket förtroende jag häldst hade önskat att få undanbedja mig såsom icke varande jägare i ordets bemärkelse), så har jag måst lemna en uppsats, som härmed följer, hvaraf Herr Professorn torde meddela innehållet till respective Förbundet, så vidt det finns något, som förtjenar att vetas eller som icke är förut bekant." Så framhåller han på

⁷⁷ GH 449. 95 f.

⁷⁸ Norrbotten 1938, 78.

⁷⁹ G 300 I. 25/12 1826.

⁸⁰ Ibid. fr. E. Grape 13/3 1827.

⁸¹ 30/6 1830.

nytt bristen på jaktvapen och undrar, om professorn kunde "lösa in" en hagelbössa på någon auktion.

Initiativtagare till Svenska Jägarförbundet, som bildades i Stockholm 1830, var bl. a. Sven Nilsson. Avsikten var att söka hindra förödelsen av "det nyttiga vilda" och i Nilssons fall att ge jakten en vetenskaplig syftning och för sitt faunaarbete dra nytta av jägarnas erfarenheter.⁸² Laestadius hade blivit utsedd till korresponderande ledamot vid sammanträde den 12 april.⁸³ De korresponderande ledamöterna hade i samband med kallelsen besvärats med en av Nilsson utarbetad omfångsrik förteckning över spörsmål, som de skriftligen borde besvara. Den avskräckte nog många och enligt protokollet vid sammanträdet 15/12 1830 hade 207 av 469 kallelser lämnats obesvarade. Så inte av Lars Laestadius. Den i brevet nämnda uppsatsen är hans i vissa fall utförliga svar på professorns krävande frågor.⁸⁴

I sammanslutningens stadgar förutses att en tidskrift skall ges ut för att befordra utvecklingen av förbundets idéer. Det första numret av Tidskrift för jägare och naturforskare kom i januari 1832 och decembernumret 1834 blev det sista. Meningen var att Nilsson skulle ha blivit redaktör, men han flyttade till Lund och tidskriften gavs ut av en kommitté, där de ledande krafterna var kyrkoherde C. U. Ekström, mer zoolog än präst, och Sven Nilssons efterträdare som intendent professor Bengt Fries. Tidskriften blev ur ekonomisk synpunkt ingen framgång, men den bidrog till att höja zoologins anseende och ge den rangen av självständig vetenskap i det växtsamlade Sverige. Sven Nilsson skriver 1829 i förordet till den första upplagan

⁸² Tidskrift för jägare och naturforskare. 1 årg., 4 ff, (1832).

⁸³ Protokoll uti Jägare-Förbundet från dess stiftelse 3/4 1830 till och med 4/3 1831. Bil. till sammantr. 12/4. ST. Jägarförb. Protokoll 1830—1885 A I a I, RA. Även Petrus Laestadius och Anders Fjellner blev korresponderande ledamöter.

⁸⁴ Sv. Jägarförb. Ink. skrivelser 1830—31 E II: 1 No 3. 29—44, RA.

av "Illuminerade figurer till Skandinavians fauna": "Man skulle kunna förmoda, att åtminstone de större Däggande djuren i Sveriges skogar voro riktigt kända och bestämda, men ej en gång så är fallet. Eller skulle verkligen någon, som vet vad han har lofvat, vilja åtaga sig att bestämt uppgifva, huru många arter vi hafva af släktena *Felix*, *Mustela*, *Canis*, *Ursus*. Men om de större arterna äro outredda, äro de mindre det naturligtvis än mera; t. ex. *Lemmus*, *Mus*, *Vespertilio* o. s. v.; och i kunskaper om våra Amphibier och fiskar herrskar en ännu större oreda... Att redigt kunna åtskilja arterna af Naturalstren utgör visserligen icke, som många synes mena, Naturforskningens högsta mål, men denna kunskap är all naturforsknings enda säkra grund, och utan denna är all vidare kännedom osäker och vacklande." Själv åskådliggör Nilsson det skrivna bl. a. genom att i boken namnge tre arter av släktet *Felix*: varglo, kattlo och räflo.

Laestadius bidrog under årens lopp i viss mån till att bringa ordning i oredan. Till synes var han en flitig medarbetare i jägartidskriften, men det är delar av hans relation av år 1830 som man återger på 15 ställen i de tre årgångarna. Den zoologiska avdelningen i tidskriftens första nummer inleds av Laestadius, som berättar om "Björnjagten i Lappmarken".⁸⁵ I den redaktionella ingressen meddelas att man med nöje tar emot underrättelser "från den del af Scandinavien, som för sjelfva moderlandet länge var en terra incognita och är det ännu för de flesta sydliga länder af vår verldsdel". Redaktionen presenterar författaren och ser i hans artikel ett bevis för att det numera dväljes vetenskapsmän "ibland det folk, hvilket man för icke många decennier sedan föreställde sig, icke blott i seder, utan äfven i själsförmögenheter, lika med Esquimausen och Koräken ..." Laestadius var ingen björnjägare och återger här endast vad han hört av sådana. I ett otryckt avsnitt av sin

⁸⁵ 24 ff.

relation namnger han tre väldiga björnjägare inom bekant-
skapskretsen: kyrkoherde Lindahl i Åsele, kateketen Lars Pers-
son i Arjeplog och Olof Ersson i Kvikkjokk.⁸⁶

Flera rön bygger på självsyn och egna erfarenheter. Laestadius berättar initierat om ekorrar,⁸⁷ rävar,⁸⁸ ruggfågelsjakt,⁸⁹ ripfångst⁹⁰ och lämmelvandringar⁹¹ och om hur han sommaren 1827 fem mil norr om Karesuando såg fyra järvungar fiska harr från en sten mitt i forsen.⁹² Av vildrenen ger han en noggrann beskrivning med en skolad zoologs blick för väsentliga detaljer i utseende och uppträdande.⁹³ Hans ornitologiska artkännedom var vid denna tid klen. Redan första våren i Karesuando hade han antecknat flyttfåglarnas ankomstdatum och likaså 1830 och 1831. Av vadare tycks han endast ha känt ljungpipare (*Charadrius apricarius*) vid namn och har bland flyttfåglarna utom änder en mystisk grupp, som han kallar ankor.⁹⁴ Man kan förmoda, att hans kunskaper på detta område blev mer precisa, när han 1831 fått i sin hand den hagelbössan med vilken Jägarförbundet enligt protokoll 15/12 1830 på professor Nilssons förslag vill belöna "Probsten, herr L. L. Laestadius i Karesuando i Torneå lappmark".⁹⁵

Det tredje bevarade brevet från prosten till professorn är daterat tre år senare: 20/6 1833:

⁸⁶ Sv. Jägarförb. EII: 1.34. Kateketen är känd från Petrus Laestadius' Journal och med den sistnämnde avser förf. med all sannolikhet sin svärfar.

⁸⁷ Årg. 3, 968 f.

⁸⁸ Ibid., 913.

⁸⁹ Årg. 1, 60 f.

⁹⁰ Årg. 2, 644 f.

⁹¹ Årg. 1, 163.

⁹² Ibid., 283.

⁹³ Ibid., 64.

⁹⁴ Protok. AI aI, RA.

⁹⁵ RA. Bössan blev honom en trogen följeslagare, i bouppteckningen värderad till 8 Rd rmt.

För några dagar sedan hade jag nöjet emottaga Herr Professorens ärade skrifvelse af den 12te maji, hvarföre jag härmedelst får aflägga min förbindligaste tacksägelse. — Den Jaktbössa, hvilken jag på Herr Professorns recommendation haft äran emottaga af Jägare Förbundet, har visserligen varit mig både till nytta och nöje under den tid, jag redan begagnat den, och får jag därför ännu en gång förnya min ödmjukaste tacksägelse för denna present. Men det värsta är, att de knallhattar, som medföljde bössan, nu börja bli slut, och då jag icke har någon säker Commisionair i Stockholm, vill det bli svårt att få sådane å nyo, ty på närmare håll finnas knallhattar icke. Äfven finare hagel tryta, hvarförutan smärre foglar icke kunna fås. Jag anmodade väl Herrar Vrigt et Stenius, hvilke förleden sommare uppehöllo sig här någon tid, att skaffa mig knallhattar och Sparfhagel, och skref jag äfven särskildt derom till Prof. B. Fries i Stockholm emot löfte att lefverera en och annan fogel, men antingen har det fallit i förgätenhet eller hafva desse Herrar icke fått tillfälle att skicka sådant. Jag är således utan båda delarne. En hagelform för större fogel har jag ändteligen kommit öfver, men för smärre fogel har jag intet passande hagel.

I sådana omständigheter kan jag icke mycket lofva af de requisita, som herr Professorn önskar. Ägg vore det enda, om sådane skulle öfverkommas. Huruvida Sidensvansen, Domherren och Lappskatan någonsin kläcka här, har jag mig icke bekant. De 2ne förstnämnde lära knapt vara sedda här å orten. Af Lappskatan synes ett och annat par om hösten, men svårt lærer det blifva, att finna dess ägg. Ägg af Sjöfoglar pläga oftare finnas. Af allt, som kan finnas, skall jag visserligen bjuda till att skaffa för Herr Professorns räkning, ehuru min tid icke alltid medgifver att vända uppmärksamhet åt de föremål, som kunna förekomma och äfven finnas af en som reser i och för vetenskapen. I synnerhet måste jag bekänna min oslöghet att rätt få och uppstoppa foglar, hvadan de skinn, som möjligen kunna öfverkommas, vist icke lära blifva riktige efter konstens regler. Med anhållan, att inneslutne billet benäget vid tillfälle lemnas till Fries, innesluter jag mig i Herr Professorens fortfarande åtanka, samt framhärdar Herr Professorens . . .

Att Laestadius förnyar sin tacksägelse tyder väl på att han har skrivit och tackat tidigare och det bör då ha varit i november 1831. Bland breven till Nilsson i Lunds universitetsbibliotek finns även en avskrift med rubriken: "Utdrag af kyrko-

herden L. L. Laestadii relation till Jägare-förbundet afgifven Karesuando i Torneå Lappmark den 24 november 1831. ankom till förbundet den 23 febr. 1832." Originalen tycks inte finnas

i Jägarförbundets arkiv och inte heller det brev, som troligen följt det. Då ingen tidigare så utförligt berättat om nordligaste Sveriges fiskar återges Laestadius' rapport i sin helhet.

Då jag för närvarande icke kan gifva någon fullständig förteckning öfver de foglar, som finnas i dessa trakter, så tar jag mig anledning att i dess ställe anföra något om Fiskarne hvilka jag tror mig bättre känna. De inom Lappmarken mig veterligen befintliga arter äro här anförde i den ordning de finnas upptagna i Linnés Fauna Suecica).

1. Lake finnes i alla större och smärre sjöar ända till fjällbrynet. Leker Påsktiden — fångas med ryssjor och krok helst av Eneträd. Laken är störst och fetast i sådane vatten, hvilka kallas trask. (Laestadius om uppodling i Lappm.)

2. Stensimpa finnes kring stenar i Elfvarne t. ex. i Quickjock huru långt den går mot fjällen är obekant — finnes äfven här.

3. Aborre finnes i alla sjöar och går i Torneå Lappmark ända till Kilpisjärvi — leker om våren på grundt vatten bland hwass och Starr — fångas mäst med ryssjor hvilka sättas i smärre Elfvar eller Canaler mellan sjöarne, der abborren går upp med första vårvatten — i Insjöarne under långvarig sommarvärme stiger abborren upp i vissa vikar och kan då fångas med not.

4. Lax går upp i alla Elfvar i Skellefteå Elf till Stor Afvan, i Luleå mindre elf till Njåmmel Saskam⁹⁶ i stora Luleå elf till Ligga; Kalix elf till ett stort fall, beläget 5 mil ofvanför Öfverkalix kyrka hvarest Laxen vid sitt bemödande, att hoppa opp för fallet, faller i en öppen lår, som är anbragt mellan klippan och fallet; i Torneå elf slipper Laxen så långt han behagar. Dock stannar han vanligtvis vid Jukkasjärfvi Trask i Torneå elf samt vid Kelattijärfvi i Muonio Elfen.

5. Grålox finnes åtminstone vid Njåwe i Luleå lappmark. Är nästan lika stor med Hafslaxen men hannarne hafva aldrig den krok i käarne, som Hafslaxen. Den är för öfrigt af mörkare färg än Borstingen.

⁹⁶ Möjligen kallades tidigare Akkatsfallen så.

6. Borsting (*Salmo trutta*) finnes i alla större sjöar ända till Björk-regionens öfre gräns. Leker om hösten i strömmar.

7. Stenbit (*Salmo fario*) uppehåller sig mest i smärre Elfvar och fjällsjöar, ofvan för Björkregionen — leker om hösten.

8. Rödning (*Salmo alpinus*) finnes i alla fjällsjöar till och med der isen aldrig smälter, men finnes äfven i större sjöar innorn Gräns-regionen, der vattnet är klart, men förekommer aldrig i Träsk. Rödningen leker om Hösten på grund vid stränderna, då han fångas med nät; tar begärligt krok, går äfven i Ryssja. Kan drifvas på nät om sommaren, då han under stark och långvarig solhetta går ner i djupare hålor. Man har fångat Rödningar af 15 markers vikt.⁹⁷

9. Sik (*Salmo lavaretus*) går i Torneå Lappmark ända till Kilpisjärvi — fångas med Not Ene och Nät. Leker på grund i slutet af november och början af December.

10. *Salmo allbula* eller Siklöja finnes i större sjöar till Tallens öfre gräns. Leker om hösten i elfvar.

11. Harr (*Salmo thymallus*) är ganska allmän i alla floder och sjöar, går i Torneå Lappmark ända till Kilpisjärvi. Leker om våren i strömmar på grundt vatten.

12. Gädda finnes äfven i de högre fjällsjöarne ofvan om Björk-gränsen. Leker om våren vid stränderna, går vid starkt solsken opp i gräset på grundt vatten och körs då på nät.

13. Asp finnes i alla större sjöar ända till Kilpisjärvi i Torneå Lappm. Leker om Hösten i strömmar uti October. Jag är osäker om detta är samma Asp, som finnes i Södra Sverige. Är alldeles lik siiken men skiljes på Gälen, hvilkens taggar hos Aspen äro långa och fina.

14. Kafvelsiik finnes i vissa grunda sjöar med lerbotten hvarest den leker mellan Jul och 13de dagen. Är alltid mindre än asp och Siik.

15. Id (*Cyprinus idus*) finnes på några ställen i Lappmarken t. ex. Sorselet äfven i Karesuando, dock sparsamt.

16. Stäm (*Cyprinus grislagine*) förekommer i södra Lappland t. ex. i Åsele, Lycksele äfven vid Kengis, Torneå Elf.

17. Mört *Cyprinus rutilus* finnes i alla träsk, men sällan i klart vatten. Håller sig vanligen vid den så kallade sjögränsen t. ex. Sorselet af Umeå Lappmark, Arfvidsjaur af Piteå, Kaskats af Luleå och Muonio af Torneå Lappmark, finnes oförmodat i en liten fjällsjö på fjället — i Piteå Lappmark.

18. *Cyprinus aphya* har jag sett vid Quickjock men har icke hört något svenskt namn på den.

⁹⁷ Omkr. 11 kg.

Antalet fiskarter i Lappland är enligt nutida handböcker 27, varav fem sikarter. Det är kanske svårt att säkert veta vilka arter Laestadius avser med grålox och kافvelsiik, eftersom sikarnas och överhuvud taget laxfiskarnas systematik tycks vara av det slaget, att den öppet trotsar fiskeribiologerna. Troligen är det insjööring (*Salmo trutta lacustris*) och blåsik (*Coregonus lavaretus*). Laestadius tycks ha varit den förste som beskrivit aspsiken (*Coregonus peled*) och påpekat gälräfständernas betydelse vid särskiljandet av sikarterna. Senare tiders specialister har konstaterat att dessas utseende är ärftligt stabilt.⁹⁸ De arter, som saknas i Laestadius' förteckning, är delvis sällsynta och svåra att bestämma med Linnés *Fauna suecica* som enda hjälpmedel. Den *Cyprinus*, vars svenska namn han inte känner till, heter nu *Phoxinus phoxinus* och på svenska elritsa.

Sven Nilsson hade sett förteckningen, när han 1832 gav ut sin *Prodromus Ichthyologiae Scandinavicae*. Han citerar Laestadius' uppgift, att det skulle finnas röding i fjällsjöar, där isen aldrig smälter. "In lacubus alpium Lapponicarum frequentissimus piscis, etiam in summis qui nunquam regelantur, habitat (?) Laestad. in litt."⁹⁹ Frågetecknet tyder på misstroende och i fortsättningen åberopas inte Laestadius. Följden blir bl. a. att mört och id uppges finnas endast i södra och mellersta Sverige.¹⁰⁰ Senare lades tydligen Laestadius rapport till handlingarna. Inte heller av Sven Nilssons utförligare arbete om fiskarna erfar man, att t. ex. stensimpan är relativt vanlig i fjällregionen.¹⁰¹

⁹⁸ Svärdson, G., Sikar och siklöjor, inte två men sju olika fiskar. Svensk Fiskeritidskrift 1957 1—4. Petrus Laestadius tycks vara den förste, som i tryck berättar om Arjeplogs fiskar. "Huvudsakligaste fisksorter äro sik och asp, vilka äro så lika till utseendet, att de ej kunna åtskiljas; endast på gan (gälen) ser man skillnaden." Journal 2.97.

⁹⁹ A. a. 9.

¹⁰⁰ A. a. 27 f.

¹⁰¹ Skandinavisk fauna IV. Fiskarna. 64 (1853).

När Laestadius skrev 1833 tog han väl för givet, att Jägarförbundet fått något bevis på hans tacksamhet eftersom han året innan sänt fågelskinn. I ett brev till Wahlenberg 1841¹⁰² skriver han som vid flera andra tillfällen om de dåliga kommunikationerna och berättar att "några torkade foglar adresserade till Jägarförbundet legat 2 år i Haparanda". Sju år senare skänkte han förbundet "5 stycken torkade skinn af en Lemmelart, som enl. Prof. Nilsson är *Mus rutilus*" och förklarar att dessa är tack för hagelbössa.¹⁰³ Med denna bössa sköt han 1833 en av de fem vitnackade svärtor, som hittills anträffats i Sverige¹⁰⁴ och någon gång 1837 den veterligt ende rosenstare, som förrirat sig till Karesuando.¹⁰⁵ Bengt Fries ville "göra Laestadius en liten harang" och presenterade den vitnackade svärtan för Vetenskapsakademien vid februarisammanträdet 1834. Den kom enbent till Stockholm och ritades omgående av Vilhelm von Wright. Med sig i sändningen hade den varfågel, fjällpipare, småspov, svart- och mosnäppa.¹⁰⁶

Sven Nilsson, nu i Lund, blev ihågkommen med zoologiska nyheter från Karesuando först 1839.¹⁰⁷ "För att visa, att jag icke alldeles glömt de tjänster, Herr Professoren visat mig, tager jag mig friheten härmed öfversända några torkade skinn af möss och lemlar, jemte en afflådd hackspett, som jag sköt här på sena hösten. Jag har i allmänhet mycket svårt för att få smärre foglar, så att de kunde blifva igenkänliga, hvilket nog äfven kan synas af de här följande Råttskinnen. En ibland dem, på Finska kallad *Ruskia hiiri*, har jag icke kunnat få rätt

¹⁰² 22/1 1841.

¹⁰³ Brev t. P. F. Wahlberg 22/1 1841.

¹⁰⁴ Fauna och flora 1925.

¹⁰⁵ KVA prot. 14/3 1836. Vid sammanträde anmälades att Laestadius skänkt en Pastor roseus. I Fauna och Flora 1935 210 f meddelar E. Lönnberg, att det på Riksmuseum finns en rosenstare skjuten i Karesuando juni 1837.

¹⁰⁶ Brev från B. Fries t. Sven Nilsson 11/2 1834, LUB.

¹⁰⁷ 18/11.

på i Faunan, och ehuru jag väl en gång förut skickat ett exemplar deraf till B. Fries i Stockholm, har jag dock icke fått dess namn. Detta hoppas jag Herr Professorn låter mig veta, ifall det är något rart. Ruskia hiiri är ett skadedjur, som klifver opp efter väggarna på hyllor och vindar och biter sönder kläder, skor, linne m. m. äter bröd samt andra matvaror. Fältlemmeln,¹⁰⁸ ehuru mycket allmän här i trakten, gör icke så mycket skada på kläder, men drar och samlar gryn, caffè och annat smått, som han orkar med. Den större eller Lemmus amphibius¹⁰⁹ finns här äfven och gör skada på potäterna i kryddgården. Sorex araneus¹¹⁰ Fen. Karinenä, på Lappska Svitek, finns äfven temmeligen allmänt här i trakten, men sorex fodiens, hvaraf en unge här medföljer är sällsyntare."

Den ruskia hiiri, som Laestadius skickat, var vid denna tid en för Sverige ny art. Nilsson beskriver den i andra upplagan av Skandinavisk fauna under namnet Lemmus rutilus, rödbrun markmus.¹¹¹ Han uppger att Laestadius skickat den och citerar vad denne skrivit i sitt brev. I nutida faunor har den namnet Clethrionomys rutilus, rödsork. Att Sorex fodiens — nu Neomys fodiens — vattennäbbmusen — fanns så långt i norr var också en nyhet och Nilsson noterar i faunan vem upptäckaren är.¹¹² Om i denna sändning eller någon annan skinnnet av en mellansork skickats till Lund får vara osagt. Nilsson skriver om Lemmus medius: "Denna jordråtta är i den högre Norden icke sällsynt. Från det inre af Lappland, Karesuando, har pros-ten L. L. Laestadius först sändt exemplar deraf, med den underrättelsen, att den der är allmän."¹¹³

¹⁰⁸ Microtus agrestis. Åkersork.

¹⁰⁹ Vattensork, Arvicola terrestris.

¹¹⁰ Vanlig näbbmus.

¹¹¹ A. a. I. 366, (1847).

¹¹² A. a. 90.

¹¹³ A. a. 361. Nu Microtus oeconomus.

Det sista brevet till professorn i Lund skrev Laestadius den 13 maj 1843. I förbigående får Nilsson veta, att man i Kare-
 suando spanat efter de tre arter hermeliner,¹¹⁴ som skall finnas
 där, och att *Mus rutilus* "blifvit rar efter den stora fjällmöss-
 vandringen". Huvudärendet är ett annat. "Då jag icke kan
 vara säker, att någon af mina Correspondenter i Lund —
 Ringius eller Lindblom — råka vara hemma nödgas jag be om
 ursäkt, att jag vågar besvära med en sak som endast i förbi-
 gående hör till Zoologien. Malm till hvilken innelyckta bref
 är adresserad, har under sin vistelse i Jukkasjärvi burit sig
 skamligt och otacksamt åt, i det han lägrat Mamsell Lindstedt,
 som efter Malmens afresa fått barn, till stor sorg för fadern.
 Denne eller Pastor Lindstedt¹¹⁵ andas bara hämd mot Malm,
 men jag har föreställt den arma bedragna flickan, att hämden
 icke kan hjälpa hennes fallna anseende, utan att hon borde
 försöka skriva till Malm för att väcka honom till besinning.
 Detta har mamsell Lindstedt gjort och jag anhåller blott, att
 brevet blir på något vis Malm tillstäldt, utan att han behöf-
 ver veta, genom vilken den kommit." Laestadius var 1843 inne
 i eller på väg in i den religiösa omvälvningen, vilket i någon
 mån märks av ordvalet.

Även Sundevall får reda på Malms bravader och ombeds
 i sin egenskap av ämbetsman tala denne till rätta "för att icke
 sätta Vetenskapsacademiens utskickade i misscredit hos Nor-
 dens Gästfria Presterskap".¹¹⁶ Att döma av ett brev till Sven
 Nilsson torde Sundevall om Malm haft samma åsikt som Laesta-
 dius: "Från Malm har jag ej haft ett enda ord. Den slyngeln
 har gjort mig så mycken förargelse, hvaraf dock en stor del
 först efter hans afresa påkommit, att jag fast beslutat skilja
 mig af med honom."¹¹⁷

¹¹⁴ Jfr brev t. Sundevall.

¹¹⁵ Ingemar Lindstedt 1792—1855. Kyrkoherde i Jukkasjärvi 1831—1855.

¹¹⁶ 27/12 1842.

¹¹⁷ Brev t. S. Nilsson 20/7 1841.

August Vilhelm Malm¹¹⁸ hade under halvtannat år studerat i Lund för Sven Nilsson och utbildade sig under 1840 vid Riksmuseum. Från januari 1841 till september 1842 var han med stöd av Vetenskapsakademien och i sällskap med holsteinaren Schrader på en insamlingsresa i svenska och finska Lappland. De två samlarna bodde hos Laestadius 10 mars—9 april 1841 och Malm vistades i Karesuando även några dagar i mars 1842. Under våren och sommaren 1842 bodde han i Jukkasjärvi prästgård.¹¹⁹ Laestadius nämner honom i flera brev och har inget fördelaktigt att säga om "fogelfångaren".¹²⁰ Sina faunistiska iakttagelser under resan i Lappland publicerade Malm i Köpenhamn,¹²¹ vid vars zoologiska museum han fortsatte sin utbildning. Nilsson tycks ha skrupensat honom. I brev till J. W. Zetterstedt skriver Malm med bitterhet om den otacksamme Nilsson¹²² och sådant tal föll i god jord — brevskrivaren tycks ha fått låna de 20 rdr han just då behövde. I den brevväxling som pågick och under många år kom Zetterstedt att få heta "Dyrbare Farbror" och Malm utropade honom 1861 till "Europas flugkung".¹²³

¹¹⁸ 1821—1882. Konservator och intendent vid Naturhistoriska museet i Göteborg 1848. Känd för att ha lyckats påvisa hur ögat vandrar hos flundrefiskarna och för den "Malmska valen", en av museets största attraktioner, omhändertagen och monterad av Malm. Han nydöpte i hastigheten den strandade blåvalen till Balanoptera Carolina efter sin hustru. Professors namn, heder och värdighet 1881. — Johanna Agatha Lindstedt gifte sig 1850 med kronobybyggaren Johan Andersson Lahti, Vittangi. Bygdén, L. Hernösands stifts herdaminne II, 50, (1923).

¹¹⁹ Malm, A. W. En vinter och tvenne somrar bland fjellen 4—11 (1851). Laestadius brev t. Wahlenberg 27/4 1842.

¹²⁰ Malm blev senare initiativtagare till "Småfoglarnes vänner" och kallade C. J. Sundevall till hedersledamot. Biographica. Ms. Sundevall, KVA.

¹²¹ Ornithologiska bidrag till skandinavisk fauna (1845).

¹²² 16/9 1843, LUB.

¹²³ Brev t. J. W. Zetterstedt 10/6 1861. 1866 trycktes femtonde och sista bandet av Zetterstedts *Diptera Scandinaviae disposita et descripta*.

Även i breven till Sundevall¹²⁴ avhandlas zoologiska spörsmål. Det framgår att Laestadius för intendentens räkning skulle notera flyttfåglarnas ankomst till Karesuando. Uppgifterna fördes de flesta åren på de meteorologiska rapporter han 1840—1848 skickade till Vetenskapsakademien. För 1847 finns de i ett brev.¹²⁵ Förteckningen omfattade omkring 25 lätt igenkännliga arter. När han kom till Kengis observerar han, att där finns skator och järpar. Ingendera arten var bofast i Karesuando. Han påstår också av någon anledning att hussvalan saknades i Pajala och att Kengis var ett dåligt ställe för flyttfågelobservationer.¹²⁶ Hussvalan bör rimligtvis ha funnits i Pajala även 1848 och ett flyttfågelsstråk går längs älven mot nordväst.

Carl J. Sundevall var skåning och född 1801. Under flera år i Lund var han vän och studiekamrat med Bengt Fries och blev, efter att en period 1833—1834 ha varit Fries' medhjälpare vid ordnandet av Riksmuseums zoologiska samlingar, dennes efterträdare som intendent. Han dog 1875. Mångsidig zoolog, främst ichtyolog och ornitolog. Han gav ut en engelsk grammatik och konstruerade ett livsdugligt fonetiskt alfabet. (Engelsk grammatica för begynnare (1835). J. A. Lundell utarbetade på 1870-talet sitt landsmålsalfabet på grundval av Sundevalls 1856 publicerade förslag till "fonetiska bokstäfer".) I en dagbok från sin ungdom berättar Sundevall om "det försagda och dumblyga väsende, som alltid förföljt mig. Det har alltid aflägsnat mig från det andra könet, men alltid har jag ångrat min återhållsamhet, hvilken i sanning mera har skadat än gagnat mig." (Ms C. J. Sundevall. Dagböcker. Carl J. Sundevalls Lefverne af Honom själf börjad i Lund 22 Oct. 1820 fortsatt och slutad Gud vet när?, KVA.) Henrik Krøyer logerade ombord på *La Recherche* i samma trånga kajuta som den svenske kollegan och skriver om honom: "Det var en Mand på omtrent 30 Aar, høi, tynd og mager, med langt Ansigt, rødt stridt Haar, en stor krum Naese, og staerk fregnet, altsae icke just smuk, men solid och brav. Hans Vaesen var stille og tilbageholdende, men han var en god Kammerat. Meget tarvelig var han i Levemaade, og nød hverken Spirituosa eller Kaffe." *Erindringer af Henrik Krøyers Liv*, 246 (1870).

¹²⁵ 27/11 1847.

¹²⁶ 29/8 1849.

Sundevall var intresserad av gnagarnas systematik och beskrev före Nilsson den i Sverige tidigare okända sorkart, som påträffats i Karesuando. I Vetenskapsakademiens handlingar för 1840 finns införd en "Beskrifning efter 4 väl konserverade skinn med cranium insända till Svenska Jägarförbundet af L. L. Laestadius."¹²⁷ Det gäller rödsorken, som här får heta *Arvicola rutilus*. Slutorden lyder: "Inom Skandinavien lärer denna art hittills blott vara funnen af Laestadius i Torneå Lappmark, hvarest den af Finnarna kallas ruskia hiiri."

Under 1840-talet sände Laestadius i flera omgångar sorkar och lämlar till Sundevall. Behovet av sådana tycks ha varit stort, ty i ett brev meddelas, att Petter Kolström¹²⁸ i Muonio-niska engagerats som djurfångare. Han har blivit lovad 12 skilling för varje rödsork.¹²⁹ Resultatet blev trots betalningen dåligt. Den 20 april meddelar Laestadius, att endast en sork blivit gripen. Det blev bättre, när fru Brita Katarina grep in. Från Härnösand rapporterar Laestadius i november 1843: "Enligt Bref från min Hustru hafva åtskilliga mus *rutilus* blifvit fångade af henne", och hemkommen till Karesuando skickade han "20 mus *rutilus* i en af Fransmännens köttaskar" till Stockholm".¹³⁰ 1845 skickades sorkar i två omgångar, men katten, som han "ändtligen lyckats förskaffa" 1843¹³¹, hade ätit upp en sork av märkligt utseende.¹³² Hela familjen blev engagerad i sorkfångsten och 1847 gick en stor sändning på vinterföret. Det heter i följbrevet: "Ingen af oss är någon mästare i kons-ten att stoppa opp skinnen, en del äro derföre dålige, kan dock hända, att något dugligt finns bland den öfriga Smörjan."¹³³

¹²⁷ A. a. 20 ff.

¹²⁸ En yngre son t. Mathias Kolström.

¹²⁹ Dat. 27/12 1843 men avstämplat 10/1 1843.

¹³⁰ Brev 10/6 1844, men sorkarna hade skickats tidigare på vinterföret.

¹³¹ 7/3 1843.

¹³² 15/1 1845.

¹³³ 24/11 1847.

Som nämnts hade zoologerna inte vunnit full klarhet beträffande släktet *Mustela*, och Sundevall hade bett Laestadius om vesslor från Lappland. Denne skickade kroppar och skinn i december 1844 och skriver senare: "... af mustela eller Hermelin släktet skall utan tvivel finnas en medelsort emellan de 2 arter, som bror redan bekommit härifrån, men att få uti dem är icke så lätt. Min hustru erinrar sig ännu som barn hafva flått många Exemplar hörande till medelsorten emedan hennes far boende i Quickjock fångade alla sorter, medan skinnen ännu voro i något pris."¹³⁴ Tre år tidigare hade han skrivit till Sven Nilsson: "Jag har väl försökt att spana efter de 3 arter Hermeliner, som finnas här oppe för att kunna skicka till jämförelse . . ."¹³⁵ Troligen har Sundevall från Karesuando fått hermeliner och den numera av några som art och av andra som ras eller varietet betraktade dvärgvesslan, *Mustela rixosa*. Vad fru Brita Kajsa kom ihåg från Kvikkjock var småvesslan, som mycket väl under en följd av år kan ha varit ytterst sällsynt i Karesuando.¹³⁶

Sundevall betalade ordentligt för vad han fick. För de 20 sorkar, som skickades 1844, fick Laestadius 20 rdr. Han tackar och skriver, att han tänkt sig att "mössen" skulle utgöra ersättning för Sundevalls besvär med *Crapula mundi* och annat.¹³⁷

Breven från Pajalatiden innehåller föga om zoologi. De rör sig mest om tidsödande kommissioner, som den av arbete strängt upptagne professorn ombads att uträtta. Han skulle försöka få ut pengar på en växel,¹³⁸ leta efter paket hos Stockholms ångbåtskommissionärer,¹³⁹ vidarebefordra brev till Carl

¹³⁴ 9/5 1846.

¹³⁵ 13/5 1843.

¹³⁶ Jfr Montén, E. Dvärgvesslan, världens minsta rovdjur, nu konstaterad i Sverige. *Fauna och Flora* 1945, 97 ff.

¹³⁷ 9/10 1844.

¹³⁸ 15/3 1849.

¹³⁹ 24/10 1849.

Hartman och försöka få pengar på ogiltigförklarade sedlar,¹⁴⁰ bevaka mål i hovrätten,¹⁴¹ lämna handlingar till kommerskollegiet, sälja barometer,¹⁴² uppvakta utrikesstatsministern, vidarebefordra brev till fru Bergman-Olsson,¹⁴³ skicka paket till J.W. Zetterstedt och andra.

Sundevall tycks ha tröttnat. Det sista brevet från Laestadius är daterat 21 aug. 1853. Han tackar då för protokoll i hovrätten, ber Sundevall vidarebefordra brev och ställer lämlar i utsikt.

Men Laestadius måste ombesörja en ny kommissionär. Att döma av ett brev till Zetterstedt tycks han då ha försonat sig med J. E. Wikström.¹⁴⁴ Om denne vän från ungdomen nämns annars inget i några brev sedan Laestadius beskyllt honom för att ha "tullat" växtpaketen till Gaimard.¹⁴⁵

Ornitologen John Wolley,¹⁴⁶ som i en uppsats om tranornas häckning åberopar råd och anvisningar av Laestadius,¹⁴⁷ finns inte nämnd i något av dennes brev. Wolley, som från Muoniovaara skrev till A. Retzius, påstår inte i sina brev att han träffat Laestadius men meddelar Retzius, att Laestadius flyttat till Pajala och numera endast intresserar sig för religionen. Profesorn har ännu inte skaffat sig tillräckligt många lappkranier och Wolley och hans medhjälpare hemsöker av den anledningen

¹⁴⁰ 2/5 1850.

¹⁴¹ 26/6 1850.

¹⁴² 2/12 1851.

¹⁴³ 1/2 1852.

¹⁴⁴ 5/5 1855. "Adressen på Stockholm Joh. Em. Wikström."

¹⁴⁵ I brev t. G. Backman 2/12 1820 berättar Laestadius, att han under julfrierna "skall gästa hos Med. Doc. Wikström".

¹⁴⁶ 1823—1859. Rik engelsman. En äggsamlare, som varken skydde mödor eller kostnader. Bodde med avbrott för resor till England och Syd-sverige 1853—1857 hos handlanden Forsström i Muoniovaara. Lärde sig någon finska och svenska. Jfr Newton, A., *Memoir of the late John Wolley*, *The Ibis* II. 177 ff. (London 1860.)

¹⁴⁷ On the Breeding of the Crans in Lapland. *The Ibis* I. 191—198 (1959).

gamla gravplatser.¹⁴⁸ På färden till Karesuando 1832 sköt von Wright vid Kätkesuando en sidensvanshona med ärtstora ägg i äggledaren.¹⁴⁹ Sidensvansens häckningsförhållanden var för ornitologerna ett mysterium. Wolley ville reda ut dem, slog sig ned i närheten av Kätkesuando, anställde flera välbetalda äggsamlare och stannade tills problemet var löst. Sundevall meddelar 1857 Nilsson att Wolley "hittat bo den 29 juni 1857 af sidensvansen och vill publicera fyndet i England . . . Han har varit några år å rad i Lappland och satt en mängd lappar i verksamhet för att lura ut fåglar."¹⁵⁰ I Pajala stannade Wolley så länge att han engagerade sig i de lokala tvisterna. Vaccinatören Knoblock — en Laestadius' anhängare och chef för Wolleys ägglare — anklagades av Laestadius' motståndare för lättja. Engelsmannen utnyttjade sina förbindelser med Retzius och grälet nådde ända till Sundhetskollégium.¹⁵¹

"Jag har väl icke gjort den zoologiska vetenskapen mycket gagn men min belägenhet har icke medgifvit mera . . ."¹⁵² skrev Laestadius till Sundevall 1841, när han trodde sig vara döden nära och bad om hjälp till änka och barn. Djuren kom för naturalhistorikern Lars Levi Laestadius långt efter blommorna. Han såg färre ting värda att begrunda hos "skorvar" och "råttor" än hos igelknoppar och videbuskar. Möjligen kunde man fått veta ytterligare något om zoologen Laestadius ifall Wilhelm Bäckman¹⁵³ tecknat ned vad denne hade att förtälja om lappmarkerna, när de två i december 1859 möttes i Kengis.

¹⁴⁸ Brev t. A. A. Retzius 13/6 1853, KVA.

¹⁴⁹ Tidskr. för jägare och naturforskare 1 årg., 289.

¹⁵⁰ 30/3 1858.

¹⁵¹ Brev från L. L. Laestadius och C. J. Sohlberg, Autogr. saml. KB. Brev från Wolley t. A. Retzius 29/10 1857, KVA.

¹⁵² 2/12 1841.

¹⁵³ Wilhelm Bäckman 1824—1911. Telegrafkommissarie och litteratör. Stationerad i Haparanda 1858—1860. Mest känd som utgivare av "Sjöjungfruns sagor".

På besök i Pajala vill Bäckman inte försumma dess största sevärdhet och sökte upp prosten Laestadius: "Sugande ur ett långt pipskaft trädde han mig till mötes, hvarpå en enkel presentation skedde. Är min herre botaniker lydde hans första spörsmål. Som Linnés landsman måste jag till min skam erkänna, att så icke var fallet. Därpå tillsporde han mig med mästarens ord. Hvad ginge i ut i öknen till att se? Marknadslifvet i Pajala svarade jag helt profant. Prostens anlete ljusnade, troligen emedan han förnam, att jag höll mig till sanningen. Han anställde derefter ett kristendomsförhör med mig, tvifvelsutän till alla de närvarandes stora uppbyggelse ... Sedan öfvergick prostens till en kort exposé öfver polartraktens djurverld. Han var då verkligt underhållande... När vi skildes bad han mig vara välkommen igen någon sommar, då han lofvade fortsätta sitt sednare ämne."¹⁵⁴

¹⁵⁴ Folkkalendern Svea 1863, 63 ff.

La Recherche-expeditionerna

Expeditionen 1838

Den mest spridda bilden av Laestadius har till upphovsman fransmannen Eugène Giraud.¹ Där blänker Hederslegionens riddartecken på den välskräddade rocken. Det lyser också på den karikatyr, som 1858 ritades av Fritz von Dardel. J. G. Acke — son till professor N. J. Andersson — kopierade Giraud, när han på beställning illustrerade den fromme Karl August Anderssons bok till drottning Sophias silverbröllopsdag.² Att Laestadius på den bilden saknar den femstråliga stjärnan är korrekt, eftersom utnämningens brevet är daterat 26 februari 1841³ och Giraud gjorde porträttet 1839. Svenska myndigheter övervägde nog aldrig att benåda Lars Levi Laestadius med en orden. När han nått åren för en sådan var han obstinat och svårhanterlig. Louis Philippe, fransmännens konung, belönade honom för de tjänster han gjort "la comission scientifique du Nord". Så benämndes officiellt det företag, som i Sverige brukar kallas Rechercheexpeditionen eller i Vetenskapsakademiens protokoll Spetsbergsexpeditionen.

Denna finansierades av franska staten och understöddes välvilligt av konungen, som 1795 — då landsflyktig hertig av

¹ I Atlas historique et pittoresque signerat "E. Lasalle d'apres Giraud". Jfr Wikström, L., Hur såg Laestadius ut? Från bygd och vildmark 1961.

² Andersson, K. A., Ropande röster i det svenska Sion (1882).

³ Nissen, K., Lars Levi Laestadius portrett, en ordensdekorasjon og ett karikaturbillede. Morgenbladet (Oslo) 26/2 1941.

Orleans — rest i norra Skandinavien och Finland.⁴ Resan låg i ett romantiskt skimmer och han talade på äldre dagar gärna om sina upplevelser i Norden. Vid Berzelius' besök i Paris 1835 berättade kungen för honom och ambassadör Löwenhielm om sina ungdomsäventyr och för varje glad hågkomst gav han ömsom Löwenhielm och ömsom Berzelius "en nådig och lindrig puff på magen och var innerligt förnöjd".⁵ Enligt Berzelius fördes samtalet en stund på norska och svenska.

Tre färder företogs under åren 1838—1840 till arktiska farvatten med den franska korvetten *La Recherche*. Ledare — president de la commission — var Joseph Paul Gaimard.⁷

I ett brev till Berzelius och Vetenskapsakademien redogör denne Gaimard för de riktmärken man i Frankrike ställt upp för expeditionerna 1838/39.⁸ Under färden från Nordkap till Spetsbergen skulle havsströmmar och vattentemperaturen på större djup undersökas. På Spetsbergen hade meteorologerna att studera temperaturförhållandena i atmosfären, vilka skulle mätas med hjälp av vätgasballonger. Dessa, med en diameter på drygt tre och en halv meter, räknade man med att kunna sända upp till 1.000 meters höjd. För att kunna registrera temperaturen i det inre av isberg och glaciärer medfördes isborr med vilka det gick att tränga 80 meter in i isen. Gradmätningar, mätning av jordmagnetismen och observationer av tidvattensfenomenet var förutsedda. I Nordnorge skulle fem expeditionsdeltagare övervintra. Utom mätningar av samma slag som nämnts, hade de fem, som skulle stanna, på sitt program stu-

⁴ Recouly, R., Kung Pärön. Ludvig Filip, fransmännens konung. Vägen till tronen (1931).

⁵ Söderbaum, H. G., Jac. Berzelius 3, 241 (1931).

⁶ Berzelius, J., Självbiografiska anteckningar, 101.

⁷ 1795—1858. Deltog som marinläkare i två världsomseglingar och var 1835 och 1836 vetenskaplig ledare för expeditioner till Island och Grönland.

⁸ Paris 29/3 1838. Bil. t. KVA:s prot. 1838, 135 ff.

dier av norrskenet. Frågor som ställdes var, om detta alstrade någon mätbar värme, om det invercade på lufttrycket och hur det förhåll sig med dess elektriska laddning. Det sistnämnda tänkte man utforska "par le cerf-volant électrique", dvs. med en strömledande drake. Vidare förde man med sig specialkonstruerade speglar med vilkas hjälp man hoppades kunna göra rön om ljusbrytningen i arktiska trakter. Till de för expeditionen byggda instrumenten hörde en sorts teodolit för observationer av stjärnfall och linssystem för mätning av solvärmen. Geologer hade i uppdrag att undersöka fossil och berggrund, kemister utrustade med fältlaboratorier skulle på platsen kunna analysera mineral och vattnet i källor och sjöar. Biologerna skulle inte bara ägna sig åt systematik och växtgeografi utan även intressera sig för ekologi och fysiologi. De skulle mäta temperaturen på djur i vinterdvala och i det inre av trädstammar, försöka få en uppfattning om kylans inverkan på ämnesomsättningen och på blodets kemiska sammansättning. De ljusa nätternas betydelse för växternas andning och för luftens halt av kolsyra ville man gärna veta mer om. Hur den sistnämnda undersökningen skulle utföras rent metodiskt, visste man inte, och Gaimard säger sig i detta fall liksom i andra vara tacksam för råd och uppslag.

Erkända konstnärer skulle deltaga för att med verklighetstrogna teckningar och planscher illustrera den redogörelse för expeditionens resultat, som man hade för avsikt att publicera. Även de humanistiska vetenskaperna skulle man ha i åtanke. Som expert på humaniora och som historiograf hade man kallat den även i Sverige kände Xavier Marmier.⁹ Något som i det närmaste är en kopia av skrivelsen till Vetenskapsakademien lät expeditonsledningen trycka och sända till 40 uppräknade vetenskapsmän med Berzelius i spetsen. Den ende av de

⁹ 1809—1892. Besökte Sverige 1837. Förstod svenska och talade språket hjälpligt. Jfr Villers, U., Xavier Marmier och Sverige (1949), Norberg, E., Xavier Marmier i Danmark och Sverige, *Lychnos* 1950/51 (1951).

blivande expeditiönsdeltagarna, som nämns bland adressaterna är "Laestadius en Laponie". Han finns där bland andens stormän sådana som Alexander von Humboldt, Gauss, Örsted och von Baer.

Expeditionens resultat redovisas i ett samlingsverk med titeln *Voyages en Scandinavie, en Laponie, au Spitzberg et aux Feröe*, pendant les années 1838, 1839, 1840, Publiées par ordre du Roi sous direction de M. Paul Gaimard. Enligt utgivarens förhandsreklam publicerad i svenska tidningar 1842 skulle det fullbordade verket komma att omfatta 20 volymer — däribland *Histoire et mythologie des Lapons* par M. L. L. Laestadius — och 516 planscher. Hur många som verkligen gavs ut är något oklart. *Catalogue général de librairie française* uppger 16 volymer plus fem atlasband. *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale* räknar 17 volymer plus fem atlasband. Charles Martins — en av expeditiönsdeltagarna — talar om 15 volymer.¹⁰ Meningarna är också delade om utgivningsåren, men där tycks 1843—1855 vara de riktiga. Inbindingsprinciperna har varierat. Så är t. ex. Kungl. Bibliotekets exemplar av *Météorologie I—III* bundet i sju band. Kristian Nissen har i sin utförliga uppsats om expeditionerna med "La Recherche"¹¹ gått igenom det exemplar av detta magnum opus, som ägs av Oslo Universitetsbibliotek.¹² Hans redogörelse är mer ingående. "Största och ståtligaste verk, som någonsin utgivits över Norden", skriver kännaren bokhandlare Karl Börjesson.¹³

I början av 1830-talet hade Laestadius vaga planer på en färd till Spetsbergen. Elias Fries tycks ha föreslagit honom att göra en resa till Ostfinnmarken. Laestadius svarade, att en

¹⁰ Martins, Ch., *Un tour de naturalistes dans l'extrême Nord*, *Revue des deux mondes* 1863, 829.

¹¹ Nissen, K., *Recherche-expeditionen, Et hundreårsminne*, *Norsk geogr. tidsskr.*, Bind VIII, 162—218 (1941).

¹² A. a. 195 ff.

¹³ Björck & Börjesson, *Katalog* 360.30.

sådan knappt skulle vara mödan värd. Doktor Deutsch och kyrkoherde Fellman hade varit där utan nämnvärt utbyte. Själv ville han hellre fara till Spetsbergen och undrar, om Vetenskapsakademien kunde tänkas lämna ekonomiskt stöd till en sådan färd.¹⁴ I ett senare brev till Fries har han ångrat sig. "De Spitzbergsfarare, som jag talt med, säga sig der hafva sett otroligt granna blomsterfält. Det var denna berättelse, som eggade min hog. Men jag har redan för lång rumpa efter mig, som ordspråket lyder, för att anställa så långa och farliga resor."¹⁵

Fransmännen hade 1838 inbjudit vetenskapsmän från Danmark, Norge och Sverige att deltaga i expeditionen. De svenska deltagarna utsågs av universiteten och Vetenskapsakademien. Det blev fysikerna C. B. Lilliehöök¹⁶ och P. A. Siljeström,¹⁷ zoologen Sundevall och lapplandskännaren och botanisten Laestadius. Som Karl XIV Johans personliga representanter ackrediterades två officerare, svensken greve U. V. Gyldenstolpe¹⁸ och norrmannen kaptenen E. G. Meyer.¹⁹

Professor Wahlberg tycks ha förmedlat anbudet till Laestadius, ty denne skriver den 11 april 1838: "Om meningen med den vetenskapliga expeditionen är, att jag skulle följa med till Spitzbergen, så måste jag renunciara, emedan jag först och främst är sjösjuk och för det andra har jag såsom far för en temmeligen talrik familj betänklighet för en sådan färd, som

¹⁴ Brev t. E. Fries 26/4 1830.

¹⁵ 10/10 1830.

¹⁶ 1809—90. Marinofficer, fysiklärare vid artilleriläroverket i Marieberg, lotsdirektör. LVA.

¹⁷ 1815—1892. Studerade fysik i Uppsala. Docent i experimentalfysik där 1844—47. Mest känd som pedagogisk teoretiker. Lärare och från 1856 rektor vid Nya elementarskolan i Stockholm.

¹⁸ 1808—1863. Kapten i armén. Anförvant till Karl XIV Johans speciella rådgivare greve Magnus Brahe.

¹⁹ 1800—1878. Kungens norske ordonnansofficer, senare adjutant.

ofta är farlig, om man icke får hafva rätt pålitliga skeppare."²⁰ Han hade då i oktober 1837 haft besök av Sven Lovén och säkerligen fått del av de svåra strapatser denne enligt dagboken varit med om på sin resa till Spetsbergen. Laestadius lugnades med, att hans deltagande endast avsåg fast mark och antog erbjudandet. De direktiv han fick måste ha varit oklara. Det framgår av ett brev till Berzelius. Laestadius hade fått 400 rdr i resekostnadsersättning. Utläggen hade belöpt sig till 331: 45, en onödig färd till Piteå inräknad. Han hade fått befallning av konsistorium två gånger och av landshövdingeämbetet en gång att vara expeditionens ledare i svenska Lappmarken, men ingendera av myndigheterna hade meddelat, var han skulle finna fransmännen. Han hade då begivit sig till Piteå. Där hade han genom tidningarna erfarit, att expeditionen för norrut längs norska kusten. För Laestadius återstod då endast att vända och bege sig till Nordnorge. Nu undrar han, om det finns någon möjlighet att få behålla de 68 rdr, som blivit över efter redovisningen. Han hoppas på Berzelius stöd i denna fråga och motiverar framställningen med att han sett sig tvungen att köpa en del kläder, som han annars inte skulle ha haft behov av: "... jag har icke råd att hålla sådana kläder, som fordras på en sådan resa, der man stundom måste umgås med bildat folk." Han fick behålla pengarna. I ett senare brev tackar han Berzelius för att räkningen "på grund af Herr Friherrens och Commendeurens gunstbenägna förord i statscontoiret blef accepterad".²¹

Laestadius var tjänstledig under tiden 1 maj—1 okt. 1838 och missionären Anders Fjellner bestridde pastoratsgöromålen. Enligt de ursprungliga planerna skulle La Recherche ha lämnat utrustningshamnen Brest den 1 maj och beräknades ett par

²⁰ Brev t. P. F. Wahlberg.

²¹ Brev t. Berzelius 12/10 1839, 27/7 1840.

veckor senare vara i nordiska farvatten. Någon gång i början av maj for Laestadius söderut. I det tidigare nämnda manuskriptet "Anmärkningar om vegetationen i Karesuando och Enontekis" berättar han i förbigående att stränderna längs Torne älv grönskade den 28 maj 1838, men att Piteås björkar stod kala den 2 juni. Landshövdingeämbetet i Piteå tycks inte ha kunnat lämna honom närmare besked, och han använde väntedagarna till flitig botanisering, vilket framgår av ett brev han skrev till Vetenskapsakademien den 19 juni.²² Han hade i sin ovetenhet om fransmännens planer ansett sig böra resa till Piteå, där högre myndigheter fanns. Så småningom hade han genom "tidningsblad" erfarit att expeditionen tagit vägen längs Skandinavians västkust. I Piteå och under en utflykt till Kemi hade han undersökt "några sällsyntare former af det svårbestämde pilslägtet" och påpekar i sammanhanget att Elias Fries *Salix canescens* inte är någon art utan en hybrid mellan *S. limosa* och *S. caprea*. Hans närmaste planer är att åter ge sig norrut och möta expeditionen "på någon ort i Finnmarken, derest icke under vägen någon säkrare underrättelse erhålles än hvad Tidningarne innehålla". Vetenskapsakademien tycks inte heller haft så noga reda på Laestadius' uppdrag. I dess protokoll för 1838 nämns Spetsbergsexpeditionen endast i samband med att skrivelser från Gaimard lästes upp, och den 9 maj meddelar sekreteraren att den "med Kongl. Maj:ts nådiga tillåtelse skall åtföljas af svenske och norske vetenskapsmän". Berzelius som vidarebefordrade Laestadius' brev till höga vederbörande beklagar att "Laestadii deltagande i expeditionen til polarregionen nu blifvit förfelat" och "hemställer ödmjukeligen at Laestadius må anbefallas att inställa sig i början af September i Hammerfest. ..".

Av tidigare citerat brev till C. J. Hartman²³ vet vi att Lae-

²² KVA t. Kungl. Maj:t 29/6 1838. Skrivelse från Berzelius. Laestadius' brev är bifogat. RA.

²³ 11/5 1839.

stadius vid midsommar fanns i Haparanda. Den 17 juli hade han nått Muonioniska, där han träffade och gjorde djupt intryck på etnografen och språkforskaren M. A. Castrén²⁴, som om Laestadius skriver: "Hans tillärnade lappska mythologie och böjelse för speculativa saker inledde oss i resonementer, som vanligen drogo ut inpå morgonen. Vi skildes åt, som bröder och vänner — men hos mig lemnade han ett minne, som aldrig utplånas. Hvad genier dock äro lyckliga. De värderas af alla och afundas af ingen, så är min tanke."²⁵ Den 12 aug. 1838 förrättade Laestadius skriftermål på finska i Kåfjords nya kyrka.²⁶

"La Recherche" lämnade Le Havre först den 13 juni²⁷ och ankrade uppe i Trondheim den 27 juni. Här gick flertalet av de skandinaviska forskarna ombord. Den 3 juli lättade korvetten ankar och seglade mot Spetsbergen. Marmier, som vistats i Skandinavien mer än ett år och mött upp i Trondheim, följde inte med utan for med norska statens passagerarefartyg "Prinds Gustaf" till Tromsö.²⁸ Den 25 juli²⁹ ankrade den franska korvetten vid Bellsund på Västspetsbergen och låg där till den 5 augusti.³⁰ Utbytet av den korta vistelsen blev klen. Den danske zoologen Henrik Krøyer ansåg att det kunnat bli bättre, om chefen varit lämplig för sitt uppdrag och ger i sammanhanget en långt ifrån smickrande bild av expeditionens ledare.³¹

²⁴ 1813—1852. Översatte Kalevala till svenska. Anses som finsk-ugriska språkvetenskapens grundläggare.

²⁵ Joukahainen XIV 28 (1913).

²⁶ Moberg, A., a. a. 61.

²⁷ Marmier, X., Relation du voyage I.4.

²⁸ A. a. 113 ff.

²⁹ A. a. 269.

³⁰ A. a. 279.

³¹ H. N. Krøyer 1799—1870. Frivillig i grekernas krig mot turkarna. Studerade först medicin, sedan klassiska språk. Började med zoologin vid 30 år. Ichthyolog. Posthumt utgavs Erindringer af Henrik Krøyers Liv 1870. Om Gaimard s. 240.

"Paul Gaimard paa omtrent 43 Aar, av Middelstörrelse, med sort krollet Haar og taemmelig haestligt Ansigt, men av indsmigrende og behageligt Vaesen. Uagtet han i Subscriptionsinbydelsen til den islaendske Reise figurerer som bearbejder af den zoologiske, medicinske og statistiske Afdelning samt tillige som Forfatter af selve Reisebeskrivelsen, saa er han dog en Mand, jeg vil ikke blot sige uden Laerdom, men uden Kundskaber: idetmindste har jeg efter en tilstraekelig lang Omgang med ham og ikke faa Prøvelser i denne Henseende, intet dertil kunnet bemaerke... Jeg har aldrig sedt ham laese i en Bog. Skjönt han hade deeltaget i to Verldensomseilinger var han altid sösyg." Laestadius tycks inte heller, som vi skall se, ha varit imponerad av expeditionen och dess chef, men positiva omdömen finns. "Herr Gaimard förenar med det mod och den verksamhet, som tillhöra en utmärkt resande, en sällsynt hjertats godhet och behag i umgänget, som måste tillvinna honom allas vänskap med hvilka han har att göra."³² Så skriver Siljeström, som vid denna tid enligt Krøyer var "en saerdeles ung Mand, blond och smuk, med et rundt glat jomfrueligt Ansigt."³³

Laestadius var inte spetsbergsfararna till mötes, när de återkom till Norge den 12 aug., men flertalet av dessa tog under tiden 13—19 aug. en tur till Nordkap,³⁴ och innan expeditionsdeltagarna återvänt fanns "le prêtre Lapon"³⁵ i Hammerfest. Antagligen höll han sig i bakgrunden. Marmier tycks inte ha upptäckt honom förrän i Kåfjord den 22 aug. då de båda herrarna satt vid samma bord och betraktade den "homeriska" oxstek, som kopparverkets direktörer bjöd dem.³⁶ En vecka

³² Siljeström, P. A., Anteckningar och observationer rörande Norrige i synnerhet de nordligaste delarne af detta land 1842, 176.

³³ Krøyer a. a. 246.

³⁴ Marmier a. a. I 279.

³⁵ Både Gaimard och Marmier tycks ha trott att Laestadius var lapp.

³⁶ Marmier a. a. I 284.

senare drog en hästkaravan bort från Kåfjord för att över gränsfjällen och genom Finland söka nå Karesuando. Flera av deltagarna har skildrat färden och Laestadius gjorde det under hösten samma år i Norrlands Posten.³⁷

"Det torde", skriver Laestadius "utan tvifwel interessera mången af denna Tidnings läsare att få några närmare underättelser om den namnkunniga Franska så kallade wetenskapliga Expeditionen, hwilken utan twifvel ådrager sig hela lärda werldens wäntande uppmärksamhet." M. A. Castrén för samma höst genom Tornedalen och ett citat ur hans reseskildring kan möjligen styrka, att även människor utanför de lärdes krets var orienterade om Gaimards forskningsfärder: "En tillfällig orsak till den utomordentliga renlighet, som rådde öfverallt på stationerna, var utan tvifvel den, att allmogen blifvit underättad om den Franska polarexpeditionens snara ankomst och anbefalld att hålla allt i beredskap till dess emottagande och fortskaffande. Man afbidade med spänd nyfikenhet de sällsynta främlingarna, men det märktes dock tydligt, att de ej voro särdeles välkomna gäster. Fransmän hade äfven förut färdats i denna nejd och ej gjort sig kända ifrån någon särdeles fördelaktig sida."³⁸ Det ansågs nog både längs resrouten och i Stockholm att Karl XIV Johan gjorde för stor affär av dessa resande fransmän.

Vi får i fortsättningen av Laestadius' artikel inte reda på om författaren deltagit i den avskedsbal, som Gaimard givit i Hammerfest, men att han var med ombord på resan till Kåfjord, under vilken expeditionsdeltagarna kröp ner i "sängrummen" och salongen för att vila ut efter balen. Längre fram på dagen bör stämningen ha lättat eftersom presidenten "bestod middag" med mycket champagne.

³⁷ Franska wetenskapliga expeditionen till Spetsbergen. Norrlands-Posten 68, 71, 72, 73, 1838.

³⁸ Castrén, M. A., Nordiska resor och forskningar I (1852), 8.

Den 29 augusti bröt man upp från Kåfjord. Tolv klövjuhästar var lastade med bl. a. 30 kannor vin och konjak. På de åtta ridhästarna satt utom Gaimard, Marmier och Laestadius Eugène Robert,³⁹ greve Gyldenstolpe, C. J. Sundevall, E. G. Meyer och betjanten Francois, vars familjenamn inte nått eftervärlden, trots att han deltog i minst två arktiska expeditioner. Till fots gick lotsen lappmannen Mikkel Johansen. Resan blev strapatsrik, och man måste en natt stanna på kalvfjället, där enris och dvärgbjörk var enda värmekällan. "Därmed kokades likväl alla Franska rätter af den i kokkonsten kunnige Francois", konstaterar den förbluffade Laestadius, som inte är fri från en viss skadeglädje, när fransmännen gnyr över kyla och regn. Han anser, att man borde klövjat hästarna med varma kläder i stället för konjak. Efter sexton mil och fyra dagar rastade karavanen tjugofyra timmar i Kautokeino, där man låg på golvet i den tomma prästgården. Laestadius förargar sig över att föga uträttats för vetenskapen. "Såg man en rar fjellväxt, så var det icke tid att taga den, såg man en fogel, så var det ingen tid att jaga efter den, ty marschen fortsattes oupphörligt så länge dagen räckte." Detta sällskap för lappmarkens utforskande saknade termometer. En barometer hade tagits med, men den gick sönder första dagen. Laestadius gjorde växtgeografiska iakttagelser, kapten Meyer magnetiska observationer i Kautokeino, Sundevall sköt två ripor. Det tycks ha varit vad som åstadkoms för vetenskaperna på turen över Nordkalotten. Den 5 sept. nådde man Karesuando med en illa sjuk president, som dock i prästgården hämtade sig, kunde deltaga i det stora gravrovets den 10 sept. och sedan forslas vidare. Sista avsnittet av sin artikelserie⁴⁰ ägnar Laestadius huvudsakligen åt "den

³⁹ Louis Eugène Robert 1806—1879. Läkare och geolog. Enligt Krøyer en lång herre med långt svart hår och långt hakskägg. Högtidlig och pedantisk. A. a. 244.

⁴⁰ Nr 72.

fatala franska Grefven", en mystisk man om vilken de franska reseskildrarna intet har att förtälja. Denne hade skuggat expeditionen från Kåfjord och uppgivit att han var ute på björnjakt. Laestadius menar att det var "synbarligen svårt att weta om han sökte björnar, eller om björnarna sökte honom" och berättar, att presidenten "war i synnerhet förbittrad på honom, anseende honom för Spion och Carlist m. m.". Länsman Grape och Laestadius lotsade fransmännen ned till Muonioniska. Dit kom greven strax efter och lyckades muta den kände forskarlen Nils Rikinä⁴¹ att följande dag först styra den grevliga båten utför forsarna före Gaimards. "Då lät han genast sätta sin båt i land, och med en fart, som jag ännu icke sett Presidenten hafwa under hela touren, for han jemte Marmier öfwer en hage för att möta oss, som ännu icke kommit långt från stranden. Wi (jag och Grape) gingo då Presidenten till mötes, och Presidenten frågade Grape häftigt, huru det kom till, att forsmannen följde i Grefwens och icke i Presidentens båt. Grapen förklarade då, att forsstyrmannen skulle efter gifwet löfte styra så väl Presidentens som de öfriga båtarne utför forsen, men att wi warande på Rysk grund icke hade någon magt öfwer styrmannen, eller att befalla honom i hwilken båt han skulle sitta eller hwilken båt han först skulle styra. Rysk grund! svarade Presidenten och skakade på hufwudet med hotande åtbörder åt den Franske Grefwen, som på sätt och wis war orsaken till denna motsträfwighet hos forsstyrmannen. Härmed skiljdes wi åt, och det är mig obekant huru gubbarne sedermera burit sig åt i Äijenpaika, eller wärsta fallet, der de troligen stego i land."

⁴¹ Denne möter man ofta i samtida reseskildringar, oftast under namnet Carl Regina. Man kan förmoda, att Laestadius kände hans riktiga namn. E. O. Schmidt, som 1850 letade infusionsdjur i Muonioälven, berättar att forskarlen Regina — då laestadian — sjöng psalmer under båtfärden, men att han tidigare inte vågat sig ut i de större forsarna, om han inte dessförinnan fått en sup. Bilder aus dem hohen Norden, (1851), 206 f.

Gaimard och Marmier steg inte i land enligt den senare. De åkte t. o. m. utför "L'Eyanpaikka" två gånger. Vi får inte veta något om den fatale greven, men Marmier beskriver styrmanen: En yngling med uttrycksfulla ögon i ett djärvt och manligt ansikte med blont hår, som svallade över axlarna, klädd i grön jacka och läderbyxor. Hans namn var lika romantiskt som hans yrke, Carl Regina.⁴² Dessförinnan har Marmier berättat om hela färden från Hammerfest och länge uppehållit sig vid en afton på fjället, då Laestadius med pipan tänd vid lägerelden berättade gamla lapska sägner om stalofolket för andäktigt lyssnande åhörare.⁴³ På de sista sidorna i reseberättelsens första del skildras hur expeditionsdeltagarna under slutetappen halkar omkring i regnblöt björkskog och i nattmörkret törnar emot trädstammar och grenar, och hur de hasar och ramlar utför branta bergshang. Så kommer det lyckliga slutet: "Mot midnatt fick vi se en väldig eld lysa i mörkret. Laestadius hade skyndat före och tänt ett bål, som likt ett fyrstorn skulle leda vår väg. Vi tog oss över Muonioälven med småbåtar och en stund senare kom värmen från en spis, anblicken av en säng och det vänliga mottagandet oss att glömma våra strapatser. Vi var i Karesuandos prästgård."⁴⁴

Om gästfriheten där och familjen Laestadius' hem får vi veta mer: "Det var inte lätt att hårbärgera oss alla i den kalla och trånga bostaden. Men tack vare hans välvilja och hans hustrus energiska stökande lyckades det. Genom att sprida ut madrasser och halm överallt i huset gick det att ordna en sorts förläggning, som vi fann högst behaglig efter vår strapatsrika resa. . . . och inget porslin från Sévres, inga bestick av silver, har hos oss väckt sådana känslor som de grova lerkärlen och järngafflarna i Karesuando prästgård."⁴⁵

⁴² Relation du voyage II 21 ff.

⁴³ Ibid., I 352—359.

⁴⁴ Ibid., 370.

⁴⁵ Ibid., II 7 f.

Marmier har inget att förtälja om utflykten till Markkina men väl om Laestadius' vikarie, lappmissionären Anders Fjellner. Denne enligt Marmier sjuklige, halvblinde, skallige och klene man fann man ensam vid en bok och en mugg mjölk.⁴⁶ Sven Loven, som träffade Fjellner i januari 1837, beskriver honom som temperamentsfull och alert och som en väldig björndödare.⁴⁷

Den 10 sept. på morgonen installerade sig fransmännen i de långsmala forsbåtar, som enligt Marmier blev deras fortskaffningsmedel de 30 milen till Matarengi. Där började landsväg och skjutskärnor.

Även expeditionens geolog Eugéné Robert har berättat om upplevelserna under fjällturen. Om hästar, som rullar utför branter, och om trötta fransmän, som i regn och kyla lägrade på renhudar och "med egna händer stekte stycken av renkött", medan Laestadius berättade om stalo, "ett forntidens jättesläkte, som plögade uppäta lapparna och deras barn". Gravplundringen skymtar diskret. "Vi foro förbi Enontekis, Lapplands forna huvudort, men som, sedan det blivit ryskt, helt och hållet är övergivet och besökes nu endast för sin kyrkogård, varest de resande företaga frenologiska studier." Robert beskriver också den tidigare nämnda avskedsbalen i Hammerfest. Damer i världens nordligaste stad hade varit elegant utstyrda efter franska moder. Biskopen i Tromsö och hans biskopinna hade

⁴⁶ Ibid., 5 f.

⁴⁷ Berättelse öfver en resa etc, I 90 f. Anders Fjellner 1795—1876. Laestadius' biträde i ämbetet under 14 år, kyrkoherde i Sorsele 1842. Skald. Jfr Wiklund, K. B., Lapparnas sång och poesi (1906). Laestadius tycks inte ha fällt några hårda ord över sin medhjälpare trots dennes temporära ovanor. Enligt en yngre kollega skall Fjellner under sin tjänstgöring längst i norr så kraftigt ha medicinerat med malörtsbrännvin, att han fick delirium tremens. Edwall, K. J., Handl. rör. prestmötet i Hernösand 1877. Bil. 36 f. (1878).

deltagit. Valsandet hade pågått från åtta på kvällen till fem på morgonen.⁴⁸

Bland C. J. Sundevalls manuskript på Vetenskapsakademien finns en anteckningsbok etiketterad *Iter ad hyperboreos* 1838. I dagboksform ger han där notiser om sina erfarenheter under expeditionen. Även han var dåligt underrättad om, var och när han skulle möta fransmännen. Han bröt upp från Lund den 12 maj, och hans resetraktamente var förbrukat, när *La Recherche* den 27 juni kom till Trondhjem. Då i resedagboken sid. 12—20 fattas, lämnas i den inga upplysningar om färden till Spetsbergen. I ett brev skrivet från Hammerfest till kanslersekreteraren af Tannström — väl närmast ett ekonomiskt nödropp — berättar han: "Lefnaden ombord är något svår genom den myckenhet folk, som äro sammanträngde, ty fartyget kan endast rymma med någorlunda bekvämlighet 7—8 personer utom officerare och besättning och dessa böra då ej hafva mycket saker med sig, men vi hafva hittills varit 13 och blifva hädanefter 17 (fyra af fransoserna gingo med ångfartyget hit från Trondhjem)." Fransmännen är artiga, vad man kan anmärka på är "en alltför stark kött- och vindiet".⁴⁹

Sundevall hörde till dem, som ansåg resan till Spetsbergen illa planerad. Naturalhistorikerna kunde inte mycket göra, det var svårt att komma utanför korvetten under de dagar den låg för ankar vid Bellsund. "Hrr officerare disponerade alltid folket att taga rarieteter åt sina gynnare hemma." Officerarnas och konstnären Bevalets samlande påtalas även av Kröyer. Till hans stora förgrymmelse t. o. m. stal de smådjur, och zoologerna fick noga vakta sina borstmaskar och tagghudingar. Dagen före avresan lyckades Sundevall efter gräl med kaptenen komma iväg på en exkursion. Den 5 aug. skriver han: "Vi måste resa med sorgsna hjertan att så snöpeligen få lemna ett land

⁴⁸ Robert, E., *Briefe aus dem hohen Norden* 14.21 (1840).

⁴⁹ Saml. Nilsson, S. BI: 18, LUB.

om hvars undersökning vi haft så stort förhoppningar." ⁵⁰ Hans skildring av färden till Karesuando överensstämmer i stort med Laestadius'. Han har lagt på minnet att man "tillbragte aftonen — 30 aug. — med att äta och höra på Laestadii Lappska Stallohistorier". Han noterar de fåglar, som visade sig och att de flesta vadarna redan flyttat. Han gör inte så stort väsen av svår terräng och dåligt väder, men den 5 sept. var han glad, att "Laestadius trafvat före", tänt en eld och skickat båtar över älven.⁵¹

Dagarna i Karesuando ägnade Sundevall åt ornitologi och tycks särskilt ha studerat de svalor som ännu fanns kvar och frågat ut Laestadius om svalornas flyttningsvanor.⁵² Ännu var inte alla zoologer övertygade om att Linné hade fel, när han lokaliserade deras vinterhem till sjöbotten. När expeditionen drog vidare blev Sundevall i Kuttainen bjuden på det bröd, som i Karesuando 1838 var det dagliga. Den övre omogna delen av kornstrån torkades i rior och maldes. Enligt Sundevall påminde detta "mjöl" om torkad hästgödsel. Det bakades ut till stora tunna kakor, som hade en frän smak.⁵³ Den "fatale greven" uppmärksammades även av Sundevall, som konstaterar att greven behandlades ohövligt av Gaimard och att han lyckats få Regina till lots och övriga båtar måste följa efter.⁵⁴ I Muonioniska lärde han känna Emanuel Kolström, med vilken han tycks ha avtalat om insamlingar för Riksmuseums räkning.⁵⁵ På Kengis bruk blev resenärerna gästfritt mottagna av en ung dam, som tycks ha gjort djupt intryck på både Marmier och Sundevall.⁵⁶ I den sistnämndes Iter ligger ett vikt ark

⁵⁰ Iter ad hyperboreos 30 f.

⁵¹ Ibid 48—51.

⁵² 52.

⁵³ 53.

⁵⁴ 54 f.

⁵⁵ Brev fr. E. Kolström t. C. J. Sundevall 4/12 1842, KVA.

⁵⁶ Marmier, Relation du voyage II 30. Iter ad hyperboreos 56.

på vilket den vackra med ovan hand och kantiga bokstäver skrivit sitt namn, Svétillda Sophi Fredrika Bergmark. Enligt Sundevall lämnade man forsbåtarna först i Kukkola, inte i Matarengi som Marmier uppger.

I ett brev till Sven Nilsson 11 okt. 1838⁵⁷ klagar Sundevall att det vetenskapliga utbytet av den långa resan blivit magert. Allting hade gått för fort.

Expeditionen 1839

När Gaimard med sällskap i augusti 1838 begav sig söderut stannade fem av expeditionens medlemmar kvar i Nordnorge, där de inrättade sitt högkvarter hos den tidigare nämnda madam Dorothea Klerck. De fem var tecknaren Bevalet⁵⁸ och fysikerna Lottin,⁵⁹ Bravais,⁶⁰ Lilliehöök och Siljeström. Dessa gjorde kontinuerliga och värdefulla observationer av bl. a. väderlek, jordmagnetism, vattenstånd och norrsken. För dessa redogörs i olika delar av kommissionens publikationer.⁶¹ Jens Vahl stannade kvar på egen bekostnad och besökte som vi sett på hemresan Laestadius. Siljeström for söderut med ångbåten i maj.⁶² Bravais, som var djupt engagerad av Ishavskustens

⁵⁷ LUB.

⁵⁸ Antoine Bevalet 1779—1850. Som konstnär föga känd. Krøyer karakteriserar honom som en lat och otrevlig skojar. A. a. 245.

⁵⁹ Victor Lottin 1795—1858. Fregattkapten, astronom och fysiker. Lång, mager, gråskäggig herre. Stillsam och vänlig. Krøyer a. a. 243.

⁶⁰ Auguste Bravais 1811—1863. Även han marinofficer, astronom och fysiker, senare professor i astronomi i Lyon. Trots sin ungdom ett namn inom sina vetenskaper. Enligt Krøyer blond och glad, en av de mest talangfulla vetenskapsmännen ombord. Senare sinnessjuk. A. a. 244:

⁶¹ K. Nissen har i den tidigare anförda uppsatsen ett referat av undersökningarna i Nordnorge, Recherche-expedisjonen, 178—185.

⁶² Siljeström a. a. 5.

gamla strandlinjer, stannade kvar i Nordnorge till hösten. De tre övriga for den 18 april söderut med renskjuts över fjällkedjan. Den 25 och 26 april bodde de hos Laestadius och passade på att göra meteorologiska observationer.⁶³ Det var i samma månad som den treåriga Levi dog i mässlingen. För Wahlenberg berättar Laestadius⁶⁴ att fransmännen rest förbi och lämnat en barometer och en sprittermometer.⁶⁵

År 1839 företogs en ny expedition till arktiska farvatten med samma fartyg och under samma ledning men utan svenska deltagare. Någon zoolog fanns inte ombord. Jens Vahl och Char-

⁶³ Voyage scientifique etc. *Météorologie* I: 2.430.

⁶⁴ 11/5 1839.

⁶⁵ De tre fysikernas fortsatta resa kan till äventyrs ha lokalhistoriskt intresse och huvuddragen av den framgår av de meteorologiska tabellerna i *Météorologie* I:2. (431 ff). De stannade närmast i Muonioniska till den 3 maj och kom den 7 efter ett uppehåll i Kihlangi till Kieksiäisvaara där de av någon anledning uppehöll sig till den 27 maj. Denna by nämns ofta i tidens reseskildringar. Orsaken är antingen att resenären där sett vackra flickor eller blivit illa härbärgerad på gästgiveriet. Några arroganta unga finländare, som i *Mnemosyne* 1821 berättar om en resa i Tornedalen, säger om Kardis, att det var ett uselt näste där man fick förfärligt bröd och sur fisk (spalt 160). När de senare kom till Kieksiäisvaara uppger de att byn hade samma dåliga rykte som Kardis (spalt 179). Lottin och hans följeslagare hade i senare hälften av juni hunnit till Haparanda. Därifrån rapporterar en resenär i *Norrlands Tidningar* nr 37 1839: "Ledamöter af sistlidna års franska nordpolsexpedition" hade till rektor Bergmans fru skänkt "några prof af födoämnen förvarade enligt den s. k. Appertska methoden uti lufttätat kärl af förtent järnbläck". De öppnades vid midsommarfirandet och befanns innehålla "en högst sällsynt och intressant gastronomisk produkt". Oxstek och buljong av "den mest fullkomliga färska och friska smak". Resan gick sedan långsamt söderut. En tabell uppger, att Bravais och Lottin under tiden 18/10—26/10 studerade lufttrycksvariationerna i Uppsala. Lokal för observationerna uppges vara resenärernas hotellrum.

les Martins⁶⁶ representerade botaniken. Gaimard, Marmier och ytterligare 9 expeditionsdeltagare reste på hösten landvägen hem, och följderna blev, att Karesuando prästgård fick härbärgera dem. De kom inte i samlad tropp utan fördelade på två sällskap. I det som kom först, fanns en dam. I Relation du voyage räknar Marmier upp dem, som tog vägen över Sverige och nämner då "M. Biard avec sa courageuse jeune femme".⁶⁷ Annars har han inget att berätta om denna dam. Hon var då 19 år och fästmö till den 42-årige Francois Biard,⁶⁸ en av de tre konstnärer som detta år deltog i expeditionen. De två hann sedan både gifta sig och skiljas och efter skilsmässan gav hon under sitt flicknamn ut en reseskildring, som bör ha funnit många läsare, eftersom den kom ut i nio upplagor.⁶⁹ Hon blev berömd som den första fransyskan på Spetsbergen. Själv anser hon sig ha varit både den första och sista kvinnan som företog en sådan resa, vilket är något överdrivet. Under resan lärde hon känna Marmier och det är okänt hur vänskapen utvecklade sig. Denne resande fransman var känd som en mycket energisk kavaljer. På en maskeradbal 1843 träffade madame Biard Victor Hugo. Följden blev efterhand en stor skandal och skilsmässa från Biard. När Hugo efter statskuppen 1851 lämnade Frankrike och madame blev ensam, började hon berätta minnen, först i Revue de Paris och sedan i bokform.⁷⁰

⁶⁶ 1806—1889. Läkare, professor i botanik i Montpellier 1847. Vad med expeditionen även 1838 men följde då korvetten på återresan. Liten talför man, alltid på gott humör. Talade tyska lika bra som franska och hade översatt Goethes naturvetenskapliga arbeten till franska. Kröyer, a. a. 249.

⁶⁷ A. a. II 353.

⁶⁸ Auguste Francois Biard 1798—1882. Följde med expeditionen som tecknare, senare mera känd som författare.

⁶⁹ D'Aunet Leonie 1820—1879, Voyage d'une femme au Spitzberg (1854—1885). Sidhänvisn. t. troisième édition (1867).

⁷⁰ Dictionnaire de biographie française 5. 389 (1954). Yrjö Hirn har i sin essä "Ett sällskap fransmän på resa i Norden för hundra år sedan" berättat om madame Biard och hennes besök hos Laestadius. Lärt folk och landstrykare (1939).

M. Biard och hans fästmö tog sig via Hälsingborg och Christiania till Trondhjem och fortsatte med Prinds Gustaf till Hammerfest.⁷¹ Den 17 juli seglade La Recherche till Spetsbergen. Fartyget låg för ankar ett par veckor vid Magdalenebay på nordvästkusten och undersökningarna var detta år grundligare än föregående. Den 22 aug. var man tillbaka i Hammerfest. Marmier var denna gång med och har berättat om äventyren.⁷² Återresan genom Norge och Sverige hade för honom denna gång intet av nyhetens behag och det tar honom en knapp sida att komma till Köpenhamn.

Léonie d'Aunet och hennes fästman tillbragte fyra angenäma dagar hos engelsmännen i Kåfjord, varifrån de bröt upp den 30 aug. åtföljda av betjanten Francois, som nu hade lärt sig norska. Karavanen bestod av sex hästar — varav två var hårt lastade med mat och dryck — norska hästägare, finsk tolk och den lapske vägvisaren Abraham.⁷³ Man följde samma väg som 1838 års karavan och madame — liksom under båtresan i manskläder — har mycket att förtälja om färdens strapatser och äventyr. De första dagarna iakttar hon omgivningen med nyfiken upptäckarglädje. 1839 var ett lämmelår och hon vill ha med sig några av gnagarna till Jardin des Plantes hemma i Paris, men upptäcker som många andra efter henne, att dessa storätare dör efter ett par timmars fångenskap.⁷⁴ Men det kom regn, älvar att vada, myrar och moras. Resan blev besvärligare än hon tänkt. I kvällens mörker den 11 sept. kom hon till Kare-suando prästgård genomblöt, illa myggbiten och med en eländig mage. Sällskapet fick mat och tak över huvudet, men madame uppskattar varken det ena eller det andra och värden blir föremål för hennes synnerliga ogillande: "Denne kyrkoherde Laestadius visar prov på en ledsam blandning av lärdomshögfärd och bondsk plumphet. Trots våra rekommendationsbrev och

⁷¹ Voyage d'une femme etc. 48—111.

⁷² Relation du voyage II 331—352.

⁷³ Voyage d'une femme etc. 221—227.

⁷⁴ Ibid., 235.

trots att hans medlidande borde ha väckts av vår situation och de strapatser vi hade utstått, tog han emot oss högdraget likt en betydande man som blir störd. Med mössan på och pipan i mun visade han oss motvilligt till ett rum och tog sedan ingen notis om oss. Karlen inbillar sig vara något, därför att han kan rådråka latin och känner till Lapplands mycket fattiga flora. Han uppträder nonchalant och talar i en spotsk ton; på ett sätt som illa stämmer överens med det ämbete han innehar är han högfärdig över sina kvalifikationer. Lika mycket som jag aktar och beundrar de vördnadsväckande präster, som jag tidigare talat om, lika fränstötande verkar på mig den falska värdigheten hos denne tölp ... Den trumpne värden försåg oss med halmbäddar, kornmjölskakor, en fisk från älven och rovor, och för att ytterligare stärka det dåliga intryck han gjort lät han oss dyrt betala vad vi fått.⁷⁵ Ett djupt intryck hade i varje fall Laestadius gjort på parisiskan. Herrskapet för söderut följande dag men madame fick tid att nyfiket undersöka karesuandobornas hem, bese kyrkan, som hon liknar vid en rödmålad lada, och finna att allt var kalt och trist.⁷⁶ Man undrar vad hon väntat sig av Karesuando, dess präst och prästgård. Hon fick i Haparanda en säng med lakan och i den stannade hon 48 timmar.⁷⁷ Ingen annan tycks ha klagat över dåligt mottagande i Karesuando prästgård. När den tidigare nämnde Lavirer-Anders kom dit fick han som nämnts sova bland Laestadius böcker och växter — förmodligen även han på halm. Han fick mat, och när vädret blev dåligt, bjöd Laestadius honom stanna kvar. Någon betalning var det inte fråga om och då han ensam med sin kompass trampade vidare mot Tromsö, rustade prostinnan honom med matsäck och prosten skrev honom ett lejdebrev på lapska,⁷⁸

⁷⁵ Ibid., 277 f.

⁷⁶ Ibid., 280.

⁷⁷ Ibid., 319.

⁷⁸ Tromsö Tidende 1847 nr 87.

Den 6 sept. startade Gaimard, Marmier, Bravais, Durocher,⁷⁹ Anglés⁸⁰ och konstnärerna Lauvergne⁸¹ och Giraud⁸² från Kåfjord, den 16 sept. kom de till Karesuando. Marmier var nu trött på Lappland — "dans la froide et sombre Laponie rien ne change, rien ne se meut" — och offrar endast några rader på höstresan 1839.⁸³ Martins, som för första gången reste landsvägen, har givit en utförlig relation av färden.⁸⁴ Detta år var tempot lugnare och Martins och Bravais iakttog lämlar och växter, gjorde höjd- och positionsbestämningar. I Kautokeino rastade expeditionen i fyra dagar och prästgårdens exakta läge fastställdes. Vid ankomsten till Karesuando jämförde man sina barometrar och termometrar med dem "som franska regeringen ställt till Laestadius' disposition för att underlätta meteorologiska undersökningar". Sällskapet inkvarterades i prästgården och ingen klagan hörs. Om värden skriver Martins: "Pastor Laestadius, som åt botaniken offrar all från ämbetsgöromål ledig tid, har till Naturhistoriska museet i Paris sänt två växtkollektioner sammanbragta i Karesuando, Piteå, Torneå, Tromsö, Lyngen och Kåfjord. Det är talrika prov på dessa traktors flora samlade och bestämda med stor omsorg."⁸⁵ Själv tycks den blivande botanikprofessorn inte haft så mycket tid för sin egen vetenskap. I ett brev till Sven Nilsson berättar Laestadius om besöket: "Våra Fransmän togo denna höst sam-

⁷⁹ Joseph-Marien Elisabeth Durocher 1817—1858, geolog.

⁸⁰ Vicomte Raoul Anglés. Enligt Kröyer en ung man med långt kolsvart hår och skägg, kraftigt byggd och vacker sångröst, son till en inflytelserik man. A. a. 248. Har inte stått att finna i tillgänglig litteratur. Troligen en yngre son till en tidigare polisprefekt i Paris, Jules Anglés.

⁸¹ Barthélemy Lauvergne 1805—1871. Litograf och marinmålare.

⁸² Charles Giraud 1819—1892, en av tidens mera kända genremålare.

⁸³ Relation du voyage II. 353 f.

⁸⁴ Géographie physique etc. II, 98—140. Voyage en Laponie etc. par A. Bravais et Ch. Martins. I det närmaste samma text i Martins, Ch., Du Spitzberg au Sahara 167—194. (u. å. företal daterat 25/9 1865.)

⁸⁵ Ibid., 184.

ma väg som förra året nemligen ifrån Alten till Karesuando, och befattade sig nu mest med att måla Lappar, hvartill de medhade ett par skickliga artister, så att jag förmodar, att denna del af deras undersökningar skall lyckas väl, i synnerhet om de nu, som beslutat var i Karesuando, resa genom alla Lappmarker på vinterföret, hvarigenom de kunna samla en så stor mängd af fysionomier, som de nånsin kunna måla. Men om man undantager deras fysiska och astronomiska observationer, som öfvervintrade i Alten, så tycker jag, att de öfriga reste mest bara för oskull. Ingen tycktes befatta sig med Djur, foglar, fiskar eller insecter. Botanisten Herr Martins måste beständigt sitta och hålla i uret, medan Herr Bravais observerade på sina fysiska och astronomiska instrumenter. Hade denna expedition varit bättre inrättad, så att hvar och en fått fördela sig efter beskaffenheten af sin vetenskap, så tror jag vist, att med de stora omkostningar, som Expeditionen redan gjort något nyttigt kunnat uträttas, och kostnaden skulle i alla fall hafva blifvit mindre. Blotta resan från Alten til Karesuando kostar öfver 1000deRdr."⁸⁶

Medan expeditionsmedlemmarna vilade några dagar i prästgården torde Giraud ha gjort det tidigare nämnda porträttet av Laestadius. Hederslegionen placerades på rocken, när Emile Lasalle⁸⁷ flera år senare litograferade bilden.⁸⁸

Laestadius skrev att expeditionen borde "fördela sig efter beskaffenheten av sin vetenskap". Så gjorde den i någon mån den 19 sept., då Bravais och Martins satte sig i forsbåtarna, medan de övriga stannade ännu ett par dagar.⁸⁹ Martins skildrar med entusiasm ett bördigt Tornedalen under vackra höstdagar, Övernattningsstationerna längs Muonioälven lämnade

⁸⁶ 18/11 1839.

⁸⁷ 1813—1871.

⁸⁸ Atlas historique et pittoresque II. 165. Utkom häftesvis. Bandet tryckt 1852.

⁸⁹ Du Spitzberg au Sahara, 186.

en del att önska, men civilisationen tilltog: i Pello fick man ett lakan, i Matarengi två, och i Kukkola på Frankilagården en säng, som tillfredställde alla anspråk.⁹⁰ I Matarengi hade de velat träffa klockaren Portin,⁹¹ men erfor, att denne var död. Han betraktades av fransmännen som en kollega på grund av en serie meteorologiska observationer han publicerat i Vetenskapsakademiens handlingar. De fick nu se de instrument han använt, och beträffande barometern konstaterar Martins, att den var behäftad med sådana felaktigheter, att observationer gjorda med den var missvisande.⁹² Den 26 sept. kom de till Haparanda, vilade en vecka och for därefter landsvägen till Stockholm.

Gaimard tycks ha haft för avsikt att komma en tredje gång till Karesuando. I brev till Wahlenberg 1840 skriver Laestadius: "Intet annat nytt från den Höga Norden. Fransmännen, som ärnade komma hit äfven i sommar, hafva icke hörts af."⁹³ En expedition företogs även detta år men inte till Spetsbergen utan till Reykjavik och Arkangelsk. Hammerfest besöktes, men ingen expeditiionsdeltagare tog vägen över Sverige söderut.⁹⁴

De fortsatta förbindelserna med fransmännen

Laestadius' kritiska inställning till de franska expeditionerna kommer fram i hans artiklar i Norrlands Posten och i de cite-

⁹⁰ Ibid., 1952.

⁹¹ Johan Portin 1760—23/2 1839 Jfr Portin, J., Samlingar til beskrifning öfver Öfver Torneå Sokn uti Västerbottens höfdingedöme, Tornedalica 5, (1967). Portin var inte som uppges — a. a. 292 — korresponderande ledamot av Franska vetenskapsakademien. Jfr Academie des sciences. Index biographique des membres et correspondents . . . , (1939).

⁹² Du Spitzberg au Sahara, 193 f.

⁹³ October 1840.

⁹⁴ Voyage en Scandinavie etc. Atlas de physique. Carte des mers du Nord visar resrouten 1840.

rade brevet till Sven Nilsson. I ett brev till C.A. Gottlund är hans omdömen ännu beskare. Han menar, att "fransmännens forskningar tycks bestå i ätande, drickande och pratande" och han karakteriserar hela företaget genom att citera Horatius: *Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus*.⁹⁵ I Laestadius' kritik instämde väl zoologer och botanister, men inom andra vetenskaper var expeditionens insatser av stort värde. Martins sammanfattar i *Du Spitzberg au Sahara* resultaten av mätningar och observationer, som gjorts av fysiker, astronomer, geografer och meteorologer.⁹⁶ Bravais, som envist stannade vid Ishavet i 13 månader, lade fram slående bevis för att nivåförändringarna inte kunde förklaras genom en sänkning av havsnivån utan måste tillskrivas en höjning av landet.⁹⁷ Fransmännens trägna observationer av norrsken och deras försök att förklara fenomenet har rönt erkännande.⁹⁸ Eftervärlden har anammat forskningsresultaten, men männen bakom tycks i stor utsträckning vara glömda, eftersom det beträffande några av dem är svårt att få fram data även i fransk biografisk litteratur.

Laestadius' vidare förbindelser med fransmännen förmedlades av Sundevall och i någon mån av P. A. Siljeström. Från Laestadius till Sundevall finns 40 brev bevarade, det första daterat 20/9 1833, det sista 21/8 1853.

Att brevväxlingen med Laestadius upphörde i början av 1850-talet kan bero på vad tidningarna i samband med mordet i Kautokeino skrev om denne,⁹⁹ men också på att Laestadius väl

⁹⁵ 5/3 1839.

⁹⁶ A. a., 127—146. Martins hade redan tidigare redogjort för undersökningarna. Jfr *Un hivernage scientifique en Laponie. Extrait de la Revue indépendante*. Livraison du 25 Décembre 1845.

⁹⁷ Jfr Högbohm, A. G., *Nivåförändringarna i Norden* (1920), 105.

⁹⁸ Tromholt, S. *Under Nordlysets Straaler* (1885), 41 f.

⁹⁹ Post- och Inrikes Tidningar berättar den 22 januari 1852 om vilda uppträden i Kåffjord och Kautokeino och insinuerar att Laestadius i varje fall har moraliskt ansvar för vad som hänt.

flitigt utnyttjade Sundevalls tjänstvillighet. De kommissioner denne hade att åtaga sig var som nämnts många och ofta förenade med besvär.

Det första brevet fick Sundevall 1833. I det ombeds han förmedla växtpaket till Myrin och Elias Fries samt om möjligt söka förmå Bengt Fries att skicka sparvhagel till Karesuando. Nästa bevarade brev är de två från dec. 1841 och jan. 1842, vilka tidigare citerats i samband med Laestadius' sjukdom. Där emellan hade ju de båda herrarna lärt känna varandra närmare, men titlarna har de behållit. I dessa brev skriver Laestadius om manuskript avsedda för det franska bokverket. Han undrar 1841, om ett manuskript med titeln *De climate Lapponiae* blivit tryckt. Det hade Gaimard tagit med, när han lämnade Karesuando 1839. 1842 sänder han samtidigt med brevet "den af Gaimard begärda boken *Fragmenter i Lapska mythologien*". Sundevall hade under hösten 1841 varit i Paris,¹⁰⁰ där han umgåtts med Gaimard och torde ha kunnat lämna Laestadius upplysningar om att tryckningen av hans manuskript inte påbörjats. I det tidigare nämnda prospektet, som förläggaren gav ut 1842, får man veta, att en "*Histoire et mythologie des Lapons par M. L. L. Laestadius*" var under tryckning. Det var en överdrift: Laestadius' mytologi blev tryckt först 1959, och för manuskriptens märkliga öden har Harald Grundström redogjort i samband med utgivandet. Den del, som sändes 1842, finns i stadsarkivet i Pontarlier, dit Marmier en gång donerade sitt bibliotek. Han skulle översätta Laestadius' svenska text till franska. Om det blev gjort är okänt, men han behöll manuskriptet. De senare till Gaimard sända delarna har hamnat i Yale-universitetets bibliotek.¹⁰¹

¹⁰⁰ Ms C. J. Sundevall. Iter 1841, 43 f., KVA.

¹⁰¹ *Fragmenter i lappska mythologien* av Lars Levi Laestadius med inledning och kommentar utgivna av Harald Grundström. Svenska landsmål och svenskt folkliv. B 61 (1959). Inledning 1—17.

I det tidigare citerade brevet till Gottlund den 5/8 1839 låter Laestadius påskina, att det var tillfälligheternas spel, som gjorde att han skrev en lapsk mytologi: Han råkade berätta några historier och lapska sagor för fransmännen och fick sedan ingen ro, förrän han lovat dem att mera ingående behandla lapparnas gudalära. Dock tycks han långt tidigare haft tanke på ett liknande arbete. I förordet till första delen uppger han sig redan som student ha "gjort utdrag af Leem".¹⁰² I brev till Marklin talar han om sin Historia lapponum och ber den boksynte adressaten om en förteckning över alla författare, som skrivit något om Lappland.¹⁰³ När han träffade M. A. Castrén sommaren 1838 berättade han för denne om sin "tillärnade lappska mythologie".¹⁰⁴ Lovens dagbok kan också citeras i detta sammanhang: "Laestadius är en utmärkt man och så äkta lappepräst som någon kan vara, lefver här i ringa villkor till stor förundran och 'Achselzücken' för norrmännen, hvilkas präster äro bättre lönta. Emellertid är han duglig på sin plats, förstår både lappska och finska och skyr ej att, såsom han t. ex. nu ämnade, gifva sig ut på förhørsresor i lappbyarna, då han i flera veckors tid lefver i pulk eller kåta . . . Hans kännedom om lapparnes seder, bruk och sagor är ovanlig, och stor skada vore det, om de skulle gå förlorade utan att bli allmängjorda. Han berättade mycket därom, flera sagor, samt underrättade mig, att lapparne fordom bott i jordhålor, af hvilka ännu märken finnas i södra lappmarkerna . . ."¹⁰⁵ Laestadius var

¹⁰² "Jag har aldrig gjort mythologien till hufvud studium. Som Barn har jag hört åtskilligt hörande till den Lappska, och som student har jag gjort utdrag af Leem. Jag skulle troligen icke hafva så snart kommit mig före, att skriva dessa "Fragmenter", derest icke några Ledamöter af den så kallade Franska vetenskapliga Expeditionen hade uppmanat mig dertil." a. a. 36. Knud Leem 1697—1774, norsk präst, lappmissionär, språkman.

¹⁰³ 30/3 1830.

¹⁰⁴ Joukohainen XIV. 28.

¹⁰⁵ Berättelse över en resa etc, I. 90.

alltså inte oförberedd, när han började att skriva, men sjukdom och pastorexamen gjorde att arbetet blev färdigt först 1845. Det blev författaren en svår besvikelse att inte få se det tryckt. Gaimard betalade 100 rdr bco för den del Laestadius sänt 1842.¹⁰⁶ När han kom hem från pastorexamen och visitationer i mars 1844 fick han genom den från besök i Paris hemkomne P. A. Siljeström meddelande att Gaimard i förskott betalat 213 francs för en fortsättning.¹⁰⁷ Då hade Gaimard ungefär ett år tidigare per brev bett Sundevall snarast möjligt skicka del 2 av Laestadius' mytologi.¹⁰⁸ Det gick ett par år och ingen fortsättning kom till Paris, varför Gaimard ser sig föranlåten be Sundevall skynda på författaren.¹⁰⁹ Vid den tiden har Laestadius med baron Wrede till Stockholm sänt delarna 2, 3, 4 av sitt arbete,¹¹⁰ och Sundevall kunde skicka det vidare till Paris.

Åren går och Laestadius börjar undra över mytologins öde. 1848 frågar han Sundevall, om Gaimard "blifvit massacrerad i Februari Bataljen" och "om revolutionen blir till hinder för verket".¹¹¹ Tre år senare skriver han: "Bror lär icke veta om min Lappska mytologi blifvit på något sätt anammad. Det skulle vara skada om detta arbete blefve laggd ad acta åt glömskan."¹¹² 1853 påminner han på nytt Sundevall om sin mytologi och hoppas att den inte skall bli förgäten, "då derpå är så mycket arbete nedlagdt".¹¹³ Sundevall kunde 1853 inte

¹⁰⁶ Laestadius t. Sundevall aug.—sept. 1843.

¹⁰⁷ Laestadius t. Sundevall 12/3 1844.

¹⁰⁸ T. Sundevall fr. P. Gaimard 9/4 1843, KVA.

¹⁰⁹ T. Sundevall fr. P. Gaimard 9/8 1845.

¹¹⁰ Brev fr. Laestadius t. Sundevall 16/7 1845. Fabian Wrede 1802—1893 deltog 1845 i den rysk-svenska gradmätningen, vilket var anledningen till att han i juli det året befann sig i Muonioniska.

¹¹¹ 28/6.

¹¹² 2/12 1851.

¹¹³ Odat. skrivelse bifogad växtpaketen t. Zetterstedt.

lämna några bestämda besked, men 1855 berättar han efter ett besök i Paris för Christian Boek att franska regeringen 1854 beslutat, att ingen naturalhistoria skulle tas med i Gaimard-expeditionernas publikationer och att verket skulle avslutas med de avdelningar som då var påbörjade. Lottin hade övertagit ansvaret för utgivningen. "Sådant har nu slutet blifvit på det stora företaget, som kostat ofantliga summor."¹¹⁴ Napoleon III hade inget intresse av att fullborda något, som hans företrädare tänkt sig som ett äreminne. Gaimard hade inte blivit massakrerad men förmodligen ersatt av politiska skäl, och i hans lådor fanns Laestadius' Fragmenter. Sundevall hade i ett tidigare brev till Boek berättat, att de samlingar zoologerna gjort 1838 befann sig i ett bedrövligt skick, och att den stora valrossen var försvunnen utan spår.¹¹⁵

På pärmarna till tio volymer av *Voyages en Scandinavie* finns Laestadius' namn bland de uppräknade författarna men bidrag av honom endast i en. Under rubriken "Plantes des environs de Karesuando" väntar man sig "par M. L. L. Laestadius" men finner, att det är en förteckning uppgjord av Martins med ledning av de växter Laestadius sålt till Gaimard.¹¹⁶

I ett av de band, som lägger fram de meteorologiska forskningsresultaten, hittar man Laestadius' bidrag.¹¹⁷ Det manuskript Gaimard fick i sin hand 1839 har översatts till franska: *Observations météorologiques á Karesuando*. Det är väderleksobservationer gjorda i Karesuando under åren 1830—1838. Där finns högsta och lägsta temperatur för 2.922 dygn jämte uppgifter om vindriktning, molnighet och nederbörd. Det anges

¹¹⁴ Brev t. C. Boek 2/8 1855. Brevsaml. 232/B, Oslo UB.

¹¹⁵ *Ibid.*, 20/2 1842. H. Kröyer uppger i a. a., 263, att Gaimard köpte en valross av en norsk skeppare.

¹¹⁶ *Géographie physique. Géographie botanique etc. II. 1re part.*, 121—123. Man återfinner listan i *Du Spitzberg au Sahara*, 184 f.

¹¹⁷ *Météorologie II*, 63—132 (1850). Utgivningsår anges endast på en del av verkets volymer.

att mätningarna gjorts med en kvicksilvertermometer, som måste tas in, när temperaturen sjönk under -40° . I brev till Wahlenberg berättar Laestadius, att han vakat under sommar- nätterna för att säkert bestämma minimitemperaturen, och att potatisblasten varit hans termometer, när höstmörkret kom. Han har "inöfvat" hustrun att sköta observationerna, när han själv var borta.¹¹⁸ Då han i Pajala fick se sina och fru Brita Kajsas avläsningar i tryck, hade han väntat länge. 1840 i oktober skrev han till Wahlenberg: "Det sammandrag af 9 års Thermomäteroobservationer, som jag nämnt någon gång förut, tog Herr Gaimard med sig sistliden sommar (1839) och mente att arbetet skulle tryckas i Paris med det första."

Avsikten var att Laestadius' medarbetarskap i *Voyages en Scandinavie* skulle ha haft större omfång än det fick. Till Gaimard hade han 1839 även lämnat en kortare uppsats om Karesuandos djurliv.¹¹⁹ Den försvann i presidentens skrivbords- lådor. Själv föreslår Laestadius lämpliga bidrag i brev till Sundevall: 1842 med någon tvekan *Cochlearia*-uppsatsen,¹²⁰ 1843 *Novitiae florae lapponicae*.¹²¹ När Gaimard 1846 genom Siljeström bett om ytterligare bidrag från Laestadius, sänder denne till Sundevall meteorologiska observationer för ytterli- gare fyra år. Han talar i sammanhanget om sina *Salix*-teck- ningar och säger sig även ha andra botaniska arbeten färdiga, men inte vara villig att sända något, om det inte snarast möj- ligt blir publicerat.¹²² Inget botaniskt manuskript av Laestadius skickades till Paris men växter sändes i två omgångar. På hös- ten 1838 gick ett paket fjällväxter till Gaimard, "4000 exem- plar af allt jag insamlat både i sommar och förut", skriver Laestadius till Wahlberg. I maj ber han Wahlberg fråga den

¹¹⁸ 24/5 1841.

¹¹⁹ Brev t. P. F. Wahlberg 22/1 1841.

¹²⁰ 22/5.

¹²¹ Aug.—sept. 1843.

¹²² Brev t. Sundevall sept. 1846, 1/12 1846.

franske konsuln, om växterna kommit fram. Hur det egentligen förhöll sig med denna sändning har inte gått att reda ut, men ännu 1842, när han sjuk och eländig tror sig sväva mellan liv och död, forskar Laestadius efter den och skriver till Sundevall: "Det förefaller mig nemligen högst betänkligt om Wikström skulle hafva knipit dessa Paqueter, som innehöllo öfver 4000 Exemplar af de utvaldaste växter jag egde och herr Professorn minns väl, att jag fick pengar af Gaimard för dessa växter. Jag har väl nu ett stort Paquet om närmare 2000 Exemplar, som jag samlat och ordnat för samme Gaimard. Det är värdt 100 Rdr Banco. Men om så fatalt skulle vara, att Gaimard icke erhållit de förra måste jag naturligtvis lemna detta utan betalning. Genom spionering kan troligen utrönas huru stora de paqueter varit, som Wikström fått och hvarföre han låtit tillställa mig 50 Rdr Rgs. Jag skickade visserligen ett par smärre Paqueter äfven till honom men format(et) var af ½ ark Concept. Deremot var format(et) för de till Gaimard ämnade af samma storlek som hela Aftonbladet uti hvilket växterna voro inlaggde."¹²³ Sommaren samma år skickade han en ny sändning, som enligt brev innehöll något över 2.400 exemplar, och konstaterar, att paketet från 1838 är och förblir försvunnet. Beskyllningen mot Wikström att ha "knipit" paketet var orimlig. De 50 rdr Laestadius fick var ersättning för växter, som han sänt till Vetenskapsakademien år 1840, bl. a. den tidigare omtalade *Arenaria humifusa*.¹²⁴ Båda samlingarna kom till Paris¹²⁵ och säkert fick Laestadius betalt för allt han sänt. I hans brev är det i fortsättningen tyst om paketen, men i brevet aug.—sept. 1843 tackar han Sundevall för 100 Rdr, som denne skickat "å Gaimards vägnar". Pengarna tycks Sundevall ha förskotterat, kanske för att förmå Laestadius att snarast

¹²³ 18/1 1842,

¹²⁴ Bil. till prot., 1840, 67.

¹²⁵ Du Spitzberg au Sahara, 184.

möjligt ägna sig åt fortsättningen av mytologin. Tidigare hade Laestadius skrivit: "Om bror tilltror sig kunna gå i förskott för Hr Gaimard med 100 Banco så tar jag emot pengarne — bättre något än intet. Ut i mig sitter ännu Thomas, huruvida han kan uppfylla sina löften, men icke vill jag att bror skall bli lidande för Gaimards skull."¹²⁶ Vad gäller de ekonomiska mellanhavanden Laestadius hade med fransmännen, står inget att finna, som gör skäl för misstron.

De svenska deltagarna i 1839 års undersökningar dekorerades med Hederslegionen och fick därtill löfte om fem exemplar av expeditionens tryckta arbeten. Gaimard berättar 1842 för Sundevall, att marinministern Duperré ställt bokgåvan i utsikt.¹²⁷ Sundevall vidarebefordrade nyheten till Laestadius, som efter vanligheten är skeptisk och undrar om dessa löften kan vara något att lita på.¹²⁸ Av brev till Boek från P. A. Siljeström framgår, att den franske marinministern lovat deltagarna fem exemplar "af den utkomna voyagen" och att fem häften planscher var färdiga våren 1843.¹²⁹ 1843 på hösten, när Laestadius var i Härnösand, fick han med ångaren Örnsköld den första sändningen "franska arbeten och målningar".¹³⁰ Under några år tycks litografier och textband ha kommit allteftersom de blev färdigtryckta. Den 17 april 1845 skriver Laestadius till kyrkoherde Fellman i Utsjoki: "Af Fransmännen hittills utgifna arbeten har jag fått en hel hop med Planscher, föreställande vuer och landskaps målningar från Norrige och Spetsbergen, men något särdeles i vetenskapligt hänseende har ännu icke hunnit hit."¹³¹ Sundevall hjälpte Laestadius att omsätta

¹²⁶ 7/3 1843.

¹²⁷ Brev t. C. J. Sundevall 22/2 1842.

¹²⁸ 22/5 1842.

¹²⁹ 25/4 1843. Brevsaml. 232/B, Oslo UB.

¹³⁰ Brev t. Sundevall 4/10 1843.

¹³¹ Fellman, J., Anteckningar under min vistelse i Lappmarken (1906), II 6f.

dessa verk i kontanter och i breven hänsyftas ofta på dessa transaktioner. Något större intresse hade inte Laestadius för verket, vilket han karakteriserade som ett "grannlåtsarbete" redan innan han sett något av det.¹³² 1846 tackar han Sundevall för besvär med försäljning av "Franska opera omnia"¹³³ och 1847 sänder han Sundevall en fullmakt "för utbekommande af franska verket".¹³⁴ Någon tanke på att pryda prästgården med vyer från Spetsbergen hade säkerligen inte Laestadius, och inte heller textbanden torde han ha kunnat studera med någon större behållning. August Cajanus, som i sin egenskap av telegrafkommissarie och medarbetare i ett par luleåtidningar vann kunskap om allt skvaller på Nordkalotten, vet berätta att Laestadius plötsligt och utan övergång blev en "fanatisk svafvelpredikant" och att han i det sammanhanget styckvis och för en spottstyver sålde de dyrbara planschverk franska regeringen förärat honom.¹³⁵ Sophus Tromholt fränkänner Laestadius allt sinne för ekonomiska realiteter och menar, att denne 1845 i sin religiösa iver brände upp det franska verket.¹³⁶ 1848 skriver Laestadius till Sundevall: "... det parti planscher bror skickade hit förra året har jag ännu osålda."¹³⁷ Det hade varit mycket krångel med den fullmakt Sundevall måste ha för att hos franske ministern i Stockholm få ut litografier för Laestadius' räkning. I väntan på fullmakt hade då professorn sänt av sina egna exemplar. Det blev efter februarirevolutionen svårt eller omöjligt att få dessa ersatta, när en godtagbar fullmakt äntligen kom, och 1852 är prostén bekymrad: "Om bror inte får ut sina egna exemplar af planscherna, så lär jag komma att stå mig ganska slätt, som redan måst försälja de planscher,

¹³² Brev t. Sundevall 20/5 1842.

¹³³ 9/5,

¹³⁴ 20/7.

¹³⁵ Cajanus, A., *Våra nomader* (1870), 727.

¹³⁶ Tromholt, S., a. a., 333.

¹³⁷ 28/6.

som bror behagat skicka mig."¹³⁸ Han hade sålt dem för att han behövde pengar, inte på grund av förakt för vetenskapen, som Cajanus menar. I Paris betalades litografierna med 60 francs — 30 rdr banco — per styck,¹³⁹ så mycket lär inte Laestadius ha fått men säkert något mer än en spottstyver. Exakt hur många bilder Laestadius fick har inte gått att reda ut. De kom häftesvis, allteftersom de blev färdiga. "Atlas historique et pittoresque lithographié d'après les dessins de MM Mayer, Lauvergne et Giraud" brukar vara bunden i två band och innehåller 310 litograferade planscher. Detta atlasband tycks ha varit färdigtryckt 1852.¹⁴⁰ Till det kom senare 3 mindre atlasband huvudsakligen innehållande kartor och en del planscher avsedda för en aldrig fullbordad zoologisk publikation. Tillgängliga brev och handlingar lämnar inte heller besked om hur mycket som såldes eller vem som köpte. Laestadius skrev bl. a. till medicinalrådet Wirzén och erbjöd honom att bli köpare.¹⁴¹ I ett tidigare nämnt brev till P. F. Wahlberg skriver Lorentz Wilhelm Laestadius efter faderns död: "Härmed har jag äran öfversända några till Gaimards verk hörande häften, hvilka jag hittade härom dagen i härvarande kyrka. Mera har det ej lyckats mig att finna, ehuru jag mycket frågat och efterspanat."¹⁴² Något eller några tusental riksdaler bör det franska verket ha inbringat, även om det såldes billigt. 1852 började Laestadius ge ut tidskriften *Ens ropandes röst*. Han fick ekonomisk hjälp av trosförvanter, men åtskilligt torde han ha offrat själv för att få ett språkrör för sina religiösa och kulturpolitiska idéer. Med endast en prästlön som bakgrund var det knappast möjligt att finansiera tryckningen.

¹³⁸ 1/2 1852.

¹³⁹ Enl. Sundevall i tidigare cit. brev t. Boek 20/2 1842.

¹⁴⁰ Innehållsförteckn. av E. Robert är dat. 31 jan. resp. 3 mars 1852.

¹⁴¹ Brev t. Sundevall 20/7 1847.

¹⁴² 10/12 1861 KVA.

Laestadius' förbindelser med La Recherche-expeditionen och fransmännen skänkte honom ett tillfälle att få berätta vad han visste om lapparnas mytologi, förskaffade honom en värderad ordensdekoration, titeln riddare och förbättrade avsevärt hans ekonomiska villkor. Hans namn blev känt av vetenskapsmän på kontinenten och han fick en plats i flera av de stora europeiska encyklopedierna i vilka han omtalas framförallt i sin egenskap av författare till en lapsk mytologi och en avhandling om Lapplands klimat.

Meteorologi

I maj 1839 ordnar Laestadius — sorgsen och svårmodig efter sonen Levis död — de meteorologiska observationer, som, fransmännen skall få. I brev till Wahlenberg berättar han om en mässlingsepidemi som härjat svårt bland barn och vuxna i Karesuando. I prästgården hade den "hemska gästen" tagit sin beskärda del, "en liten gosse om 2 år och 8 månader, ett mycket vackert och välartadt barn hvars bortgång länge gör ett sorgligt intryck på mitt sinne". Han hänsyftar på ett lapskt talesätt och menar, att den milda vintern ställer till med elände och död. "Ingen vinter under hela Decenniet har varit så mild som denna. Jag håller just på att beräkna medel Temperaturen för denna ort efter 9 års observationer, och tycker mig deraf äfven som af vegetationens aftagande i allmänhet finna ett aftagande eller en försämring i vårt klimat här i Norden. Jag får Vintermånadernas medel Temperatur mildare, men Sommarmånadernas m. T. kallare än de Grapeska observationerna för Enontekis utvisa, och medel Temperaturen för hela perioden blir efter mina observationer —3,36."¹ Erik Grape hade under åren 1802—1805 gjort liknande observationer i Enontekis. Medeltemperaturen för de åren var —2,76.² På bl. a. denna

¹ 11/5 1839.

² Denna observationsserie har publicerats av Wahlenberg i *Flora lapponica* och av Ehrenheim, F. W., *Om Climaternas rörlighet, Tal hållet vid praesidii nedläggande . . .* (1824). Jfr Grape, E., *Beskrifning öfver Enontekis Sokn i Torneå Lappmark*, KVAH 1803 (1804).

skillnad bygger Laestadius sin tro att det nordiska klimatet var på väg att försämrast. Wahlenberg — en av de första botanister, som börjat att metodiskt undersöka vegetationens samband med klimatet — blev intresserad och tycks ha bett Laestadius sända detaljerade uppgifter. Han fick vänta i två år. I det medföljande brevet sammanfattar Laestadius sina resultat, drar slutsatser och lägger fram teorier:

Jag hade visserligen längesedan bordt besvara ärade skrifvelsen af den 9de martii, men som bekant är har jag icke mycken tid eller lust att skrifva, så länge som Lapparne äro i närheten. Sedan vi nu åter blifvit dem qvitta för en par 3 månader tar jag mig friheten att så godt jag kan redogöra för de framställda frågorne rörande observationen i Karesuando.

Af de här bakefter uppställda observationerne öfver inträffande frost under sommarmånaderna, torde inhämtas, att ingen månad varit riktigt fri för nattfrost under sistförflutne Decennium; antingen nu detta må härleda sig af polhöjden jämte ställets upphöjda läge eller af polarisarnas närmande till Skandinavien eller af vindarnas cykliska gång. Min enfalldiga mening är att man här på stället borde vara temmeligen fri för nattfrost åtminstone i Julii månad, om det under den tiden vore beständigt lugnt. Män så snart vinden kommer från NW, N eller NO, så kan man icke vara säker, att antingen Potatesblasten eller hjortronen skola bära märken af den kyla, som vinden för med sig från fjellen. I Norrige till ex. i Lyngen fruktar man icke för nattfrost, när vinden är från Hafvet, men kommer en landvind, så är icke nattfrosten långt borta. Detta bevisar väl ingenting annat, än hvad som redan är tillräckligt bekant, att nemligen vinden förer kylan från fjellen långt in i landet. Om således Svenskarne och Norrskarne gåfve sig att buckla på Seveåsen, som afl. Past. Kohlström naivt nog yttrade sig så vore det ingen omöjlighet, att de härjande nattfrosterne skulle upphöra. Det var skada att dessa observationer blifvit afbrutna under åren 1828, 1829, då nämligen Thermomättern hade gått sönder, och måste skickas till lagning i Stockholm. Annars tror jag, att observationsserien från 1830 till närvarande tid bör vara någorlunda säker; jag har inöfvat min Hustru att hålla observationer under min egen bortvaro, men som hon är upptagen af allehanda hushållsbestyr, så töra nattfroster-na 1838 icke blifvit så noga observerade, då jag sjelf låg och väntade på Fransmännen i Alten. Föröfrigt då jag sjelf varit hemma har

jag merändels vakat om sommarnätterne så länge som den ljusa årstiden varat, så att minimum blifvit säkrare observeradt än maximum. Sedan höstmörkret infallit hafva potatesbladen tjänt mig till Thermomäter för minimas observation, om man annars får antaga att Therm. bör stå vid 0, då frosten biter på Potates bladen.

1840 års Sommare var ett särdeles undantag i afseende på natt-frost. Också var vinden beständigt från öster. Monne icke detta kommer af den torka, som förmodligen varit anledningen till oåret i Ryssland? Jag föreställer mig, att en stark hetta öster om oss, bör förorsaka ostanvind för oss, och att denna vind enligt finska ord-språket icke kan vara utan regn, är en gammal erfarenhet. En elak käring slutar ej att träta förrän hon fått gråta ut, lyder finska ord-språket, i dålig öfversättning . . . Idag den 24de Maji är Islossning i Elfven och en svala är synlig. *Salix limosa* blommar.³

Den tabell, som följer med, visar att Laestadius började observationerna 1826, hans första år i Karesuando. Vetenskaps-akademiens observator längst i norr var vid den tiden klockaren Portin i Övertorneå, ägare av en felaktig termometer. Någon ekonomisk ersättning för vakandet om sommarnätterna fick inte Laestadius. Det kan förmodas, att han inspirerats av Ehrenheims tal om Climates rörlighet, där friherren med hänsyftning på studiet av klimat och väderlek säger: "Trivialt i de dagliga erfarenheterne, bråksamt i deras första uppställningar blir det i hvar led af sammansättningen mer lockande, och ändtligen hänförande i den mon man nalkas de yttersta resultaterne."⁴ Han säger på ett annat ställe, att man i Sverige inte gjort några säkra observationer om minimitemperaturen.⁵ Slutsatsen av det långa talet blir, att man inte kan konstatera någon allmän klimatförändring i Sverige. När det gäller de nordliga delarna av landet är dock inte observationerna så omfattande, att man kan dra säkra slutsatser.⁶

³ 24/5 1841.

⁴ A. a. 10.

⁵ A. a. 29.

⁶ A. a. 207.

Utom den sjunkande medeltemperaturen — den förklaring av fenomenet Laestadius försöker ge härstammar till en del från Ehrenheims tal — tycker sig Laestadius ha funnit andra tecken, som klart visar på en klimatförsämring.

I det tidigare citerade tidningsreferatet om den franska vetenskapliga expeditionen skriver han: "Man hade väl förut vetat, att vegetationen i de nordligaste delarne af Lappmarken är i ett beständigt aftagande, att större sträckor finnas under fjellkanten, fordom bewäxta med Tallskog, hwarest nu endast murknade rötter deraf och en ganska klen Björkskog finnes Men ingenstädes lærer detta vegetationens tillbakaskridande vara så tydligt, som i trakten Koutokeino, hwarest och måhända sednast för hundra år tillbaka, varit en frodig tallskog på en sträcka af 12 mil längs efter Alten Elfs flodområde; men nu finnes på hela denna sträcka ingenting annat än ganska usel fjällbjörk som hotas med hwarje år att utdödas. Blott på ett enda ställe vid 2 V2 mil öfwer Koutokeino anmärkte wi några få förfrusna tallplantor, om hwilka man med skäl kan göra samma anmärkning som Ovidius: *rara, nec haec felix arbor in campis exstat etc.* Vår erfarne lots försäkrade, att han sett rötter af Tall ända till nu warande Björkregionens öfra gräns. När man sammanställer detta fenomen med den erfarenhet man har om Tallskogens successiva aftagande i Torneå Lappmark, så blir det ett gifwet faktum att vegetationen är i aftagande i den högare Norden, och frågan blir då hur detta fenomen skall kunna förklaras. Monne det endast kan tillskrifwas locala orsaker, eller monne man icke hafwer större skäl, att söka anledningar till detta vegetationens tillbakaskridande uti polarisarnas tilltagande, hwartill åter ordsaken måste sökas uti någon allmännare kosmisk förändring med Jordklotet. Om detta vegetationens aftagande fortfar, så blir den högre Norden efter några sekler obeboelig och det nordliga Norrige löper fara att frysa in på samma sätt som historien förmäler om Grönland. Redan hafwa flere av Koutokeinos Lapp-Nybyggare nödgats

flytta bort till andra trakter för wedbrist, och likwäl mindes vår lots, att man ännu i hans barndom kunde i trakten af Koutokeino finna ämne till brädtak på Lapparnes bodar, af de få Tallar, som då funnos qwar."⁷

Rester av tallskog på platser, där den senare försvunnit, hade uppmärksamrats långt tidigare. Ekonomie direktören Anders Hellant⁸ i Torneå rapporterar 1748 till Vetenskapsakademien om liknande fynd. Han hade hört, att fiskare vid notdragning i sjöar högt ovanför barrskogsgränsen i sina redskap utom fisk fått tallrötter, som var "orutnade samt ännu ganska feta". Enligt den allmänna meningen hade rötterna svämmat till dessa fjällsjöar under syndafloden och sedan blivit kvar. Den samtida vetenskapen ville inte befatta sig med syndaflodsteorin utan ansåg att fenomenet kan förklaras av vattenminskningen. Tallarna har en gång vuxit på dessa fjäll. När vattnet sjönk hårdnade jorden och blev "obekväm" vilket resulterade i att tallarna dog.⁹ Bland Hellants anteckningar finns ett utkast i vilket han lägger fram teorier om klimatförändringar. Han har fått veta, att det vid Nordkap blivit kallare än det var 200 år tidigare, och själv har han observerat, hur skogen vid Koutokeino avtar. Slutsatsen blir, att medeltemperaturen sjunker i polartrakterna medan den stiger vid ekvatorn, vilket resulterar i att "Centralvärmen ändå är lika".¹⁰

Annars är veterligt Laestadius den förste botanist, som sätter fynd av detta slag i samband med klimatförändring. Wahlenberg hade iakttagit något liknande, men förklarar det annorlunda: "Om någon gång halfmultnade rötter af buskaktiga

⁷ Norrlands Posten 1838, 72.

⁸ 1717—1789. Jfr Lindroth, S., Astronomen och jungfrun i Fru Lusta och fru Dygd (1957).

⁹ KVAH 1748.76.

¹⁰ Ms Hellant A., Dragbandspärm, KVA.

¹¹ Wahlenberg, G., Berättelser om mätningar och observationer öfver lappiska fjellens höjd och temperatur (1809), 45.

vexter genfinnes på sådana ställen (dvs. kala fjällsidor) så visar det blott, att stundom en så gynnande följd af år inträffat, att de då kunnat vexas."¹¹ I brev till Wahlenberg nämner inte Laestadius tallrötterna.

Vi har tidigare sett hur Laestadius fick god användning för sina gjorda observationer vid sitt samarbete med fransmännen. När klockaren Portin dog 1839 diskuterades i Vetenskapsakademien behovet av en ersättare. Ärendet remitterades till inspektör för observatorium och de matematiska verkstäderna C. E. Gyldenstolpe och till M. M. af Pontin. De ansåg, att insamling av data från höga latituder var av stor vikt för kommande forskning.

Rektor Bergman i Haparanda var villig att ersätta Portin, men man behövde också en serie av observationer från det inre av landet och till att utföra dem föreslogs Laestadius.¹² T. o. m. 1847 sände så denne till Vetenskapsakademien rapporter om temperatur, väder och vindar i Karesuando. Årligen — ofta först efter mycket trassel — fick han 50 rdr från astronomen Haqvin Selander. Under första åren i Pajala tycks han alltjämt metodiskt intresserat sig för väderleken, men 1851 ville han, som vi sett, sälja barometern.

Laestadius' ungdomstro på en ljus framtid för Lapplands jordbruk försvann efter kort tid för att ända i mörksyn. Carl Gustaf Indebetou tycks i sina brev ha undrat, om Laestadius i praktiken omsatte de idéer han propagerat för i Om möjligheten och fördelen af allmänna uppodlingar i Lappmarken. 1831 skriver Laestadius, att hans åkerbruksförsök inte har haft någon framgång "emedan trakten här är för fjellartad",¹³ och 1834 heter det mera kategoriskt, att "mina åkerbruksplaner har torkat in".¹⁴ Nästa år är han åter inne på frågan och menar att jordbruket dock är grunden för välmågan i varje fall ända

¹² Bilagor till prot. 1840, 59 f., KVA.

¹³ 23/12.

¹⁴ 28/4.

upp "till Muonioniska på Torneå Elf 40 mil från bottniska hafsbugten med en circa 1000 fots upphöjning öfver hafvet", "... men tala om detta för Stockholmare, nämn det för Inrikes ministern: han skall möta Dig med Hån så sannt som jag heter Lasse." Av brevet framgår att hans ljusare syn på odlingsmöjligheterna hade en konkret orsak. Det hade varit en varm sommar utan frostnätter och till folkets stora förundran hade man fått "skära matadt korn äfven i Karesuando, hvilket nu icke händt på flere Herrans år".¹⁵ Nästa sommar var mera ordinär, kall och regnig. I de senare breven till Indebetou berörs inte odlingsproblemen, men andra åtgärder för upphjälpande av Lapplands näringar. Det går rykten om att engelsmännen i Kåfjord ämnar bryta malm i Shangeli och Svappavaara. Engelska pengar skulle "sätta fart på trakten" men, tillägger Laestadius, "jag är en tvifvlare uti detta som i mycket annat huruvida någon Bruksrörelse med någon fördel kan låta handtera sig här, så länge hufvudsakliga malmtransporten jemte annan transport måste ske genom rehnar". Själv lägger han fram en kanske något djärv plan på båt fart från Bottniska viken till Ishavet via Torne och Lainio älvar över Råstojaure och vidare på Rosta elv till norska kusten. "Detta vore äfven något att fundera på för hvåra Speculative Riksdagsmän, som hafva tid att hålla långa debatter om Prestkragar och dylikt."¹⁶ Under 1830-talet råkade Laestadius i tidningspolemik med sin vedersakare Eric Holmström i Lycksele. Tidningsartiklar i anknytning till detta gräl ger en bild av Laestadius' pessimistiska syn på Lapplands jordbruk, förvärvad efter flera oår och många termometeravläsningar i Karesuando. Den nitiske byråkraten Holmström har föreslagit att lapparna skulle upphöra med sitt kringströvande levnadssätt, slå sig ner som nybyggare, bli goda kristna och lätt anträffbara skattebetalare.¹⁷ I början

¹⁵ 7/1 1835.

¹⁶ 28/3 1836.

¹⁷ Norrlands Posten 1838, 64.

av 1839 argumenterar Laestadius mot Holmströms förslag.¹⁸ Man måste först bevisa att odlingar i övre delen av lappmarken är möjliga, att nybyggarna kan existera där, om lapparna skulle försvinna. Dessutom måste man ta hänsyn till att "vegetationen synbarligen aftager i den Högre norden". Missväxtåren har kommit tätt, människorna utvandrar till Norge. Detta anser han "bör öfvertyga oss, att klimatet i den högre norden håller på att undergå en försämring; att de redan för handen warande uppodlingar, som hittills gått för sig i Lappmarken till följe af försämringen i klimatet icke gifwa några förmånliga resultater; hwaraf också följer, att wi som förut recommenderat uppodlingar i nämnde landskap nu måste recommendera Lapparne med sina Rhenar, såsom warande de enda två- och fyrfota kräk, som kunna uthärda i det längsta, till och med där sommaren icke räcker mer än en månad." I fortsättningen lovar han att "på sitt ställe" bevisa, att klimatet försämras och överlåter åt läsarna att avgöra, om det är förnuftigt att överge nomadlivet. "Lapparne äro likwäl det enda folk, som kunnat och ännu framdeles kunna bebo den högre Norden, äfwen om klimatet på en par secler skulle försämras."¹⁹ Holmström trodde inte alls på någon klimatiförsämring och svarar med en gruvlig salva: "Ändtligen lofwar oss Herr Lewi att på sitt ställe bevisa det klimatet på ett sednare tiotal år wisat tydliga tecken till försämring, hwilket löfte försatt oss Nordbor i en wördsam häpenhet för vår framtid. Wi hafwa emotsett en på djupsinnigt lärda grunder tillwägabragt bewisning i ämnet, ja några hafwa trott, att den man, som bor Stjernorne så nära, skulle medelst en förut okänd astronomisk lärokurs wisa oss t. ex. huru någon komet rubbat allmänna werldsordningen eller att han, wäpnad med Herr Baron Berzelii kunskaper, genom någon

¹⁸ Norrlands Posten 1839, 2, 3.

¹⁹ 2.

kemisk analys skulle kunna fullgöra det magtpåliggande löftet, men sedan wi nu fått emottaga Norrlands Posten N:o 8 detta år, finna wi att Herr Lewi inskränkt sin bevisning till en blanksmörjemixtur af äkta Lapponisk beskaffenhet, neml. om Lappskattejemkning, Lappnämndemän etc. etc. i samma smak, hwilket allt, såsom innefattande ingenting ingalunda förtjenar att komma under någon sorts deliberation, och därför punkt."²⁰

Ytterligare inlägg i diskussionen finns inte i Norrlands Posten. I ett brev till Nils Sundelin menar Petrus Laestadius att det klokaste sättet att bemöta Holmström var att inte svara honom alls.²¹ Kanske han givit sin bror samma råd.

I sitt manuskript "Om vegetationen i Karesuando och Enontekis" berättar Laestadius, att de låga bergen till en tredjedel är klädda med tallskog, som tidigare tycks ha haft betydligt större utbredning, eftersom man finner tallrötter högt upp mot krönen. Han är i detta sammanhang inte alldeles övertygad om att en klimatförsämring är den enda tänkbara förklaringen till fenomenet. Tallarna kan ha brunnit eller avverkats, och det utsatta läget har sedan under en lång period hindrat späda plantor att växa sig större.

I november 1859 vände sig dåvarande landshövdingen P. H. Widmark till Laestadius och bad att få utdrag ur de meteorologiska observationer denne gjort under åren i Karesuando. Svaret blir att observationerna är insända till Vetenskapsakademien och eventuellt publicerade i akademiens handlingar. Den astronomie observatorn i Uppsala har dessutom troligen använt dem i något statistiskt arbete, eftersom han några år tidigare begärt upplysningar om de instrument som använts. I fortsättningen berättar Laestadius om tjärrötterna på fjällen vid Kilpisjärvi, och om hur stora områden försumpats och

²⁰ Norrlands Posten 1839, 32.

²¹ Brev fr. P. Laestadius t. N. Sundelin nov. 1837, Autografsamlingen, KB.

erövrats av Sphagnum-arter. Till detta kommer, att många sydliga växter, som Linné fann på sin lapska resa, numera inte kan återfinnas. "Antingen nu denna klimates försämring härrör af Landets höjning eller af Polar Isarnes närmande till oss, eller af en tilltagande fuktighet, som befrämjar Rödmossans inskränkningar. Alltnog: den kända Erfarenheten visar, att man icke bör hysa alltför stora förhoppningar om Lappmarkernas odlingsbarhet, hvilket så väl Baron Hermelin, som Major Staël von Holstein, hafva fått erfara. Ty de föreställde sig, att fruktbarheten skulle vara mycket större än den verkligen var . . . Väl kunna penningar till en början sätta stora krafter igång, men när man har Naturen emot sig, så föreslå inga penningar. De vidsträckta myrflogar, som finnas i Lappmarkerna, hafva ifrån missväxtåret 1856 blifvit till större delen ofruktbara, så att Boskaps skötseln äfven i Pajala blifvit förminskad med en tredjedel emot hvad den förut var."²²

1856 hade missväxt drabbat hela Norrbotten. 1859 talar Laestadius i brev om full vinter i maj²³ och om en kall och regnig sommar.²⁴ Hans dystra syn på Lapplands jordbruk är inte svår att förstå. Orsakerna till trädgränsförskjutningen nedåt har engagerat många vetenskapsmän, både botanister och geologer, och tycks senare ha granskats ur alla tänkbara synpunkter.²⁵ Någon enighet har inte nåtts om orsakerna. Ingen av dem Laestadius föreslår verkar otrolig. Ny är för hans del teorin om att landhöjningen skulle vara orsak till klimatförsämring och tallarnas återtåg. Problemen kring "den skandi-

²² Brevet dat. 29/11 1859. Widmarkska släktföreningens arkiv, Hälsingborg.

²³ Brev t. Th. Fries 14/5 1859.

²⁴ Brev t. N. J. Andersson 16/10 1859.

²⁵ Fries, Th. C. E., a. a. Gavelin, A., Trädgränsförskjutningar inom Kama-jokks vattenområde, SGU, C.227 (1910), Lundqvist, G., C 14-daterade tallstubbar från fjällen, SGU, C.565 (1959), Smith, FL, Vegetationen och dess utvecklingshistoria i det centralsvenska högfjällsområdet (1920).

naviska vallens höjning" kan man förutsätta att Laestadius studerat. Han hade ju i sin ungdom varit med om att registrera fenomenet i Härnösand. Frågorna kring det hade aktualiserats efter den engelske geologen Charles Lyells besök i Sverige 1834.²⁶ Sven Nilsson arbetade vidare med dennes idéer som grund och höll våren 1847 en serie mycket uppmärksammade föredrag i Stockholm. Föredragen refererades utförligt i Aftonbladet.²⁷ Referaten visar att Sven Nilsson tänkte sig, att Skandinaviska halvön rörde sig som ett gungbräde. Axeln gick mellan Karlskrona och Halmstad. Landet söder därom sjönk, resten höjde sig. Av bl. a. flera paragrafer i Dårhushjonet erfar man, att Laestadius grundligt läste Aftonbladet.

Anders Ångström, till 1858 astronom och senare professor i fysik i Uppsala, var den i brevet omtalade observatorn.²⁸ Han skrev med Laestadius' observationer som grundval "Om lufttemperaturen i Enontekis".²⁹ Han uppger att observationerna omfattade åren 1839 och 1841—47. 1839 var Laestadius inte akademiens observator, men Berzelius tycks ha haft något personligt intresse för det årets siffror. Laestadius skickade honom i varje fall 1841 en avskrift.³⁰ Ångström berättar om Laestadius' vaknätter och att termometern var placerad "i förstugan på yttersidan af fensterluften, 1½ famn från eldrummen, hvilka högst sällan eldades, samt 2 alnar ifrån marken". Medeltemperaturen i Karesuando var under åren 1841—47 —3,04 med sannolikt fel $\pm 0,13$. journalerna upptar också några periodiskt återkommande företeelser som såning och lövsprickning. Ångström har även bearbetat detta material statistiskt. Björkarna i Karesuando slog ut vid en medeltemperatur av

²⁶ Proofs of a gradual rising of the land in certain parts of Sweden (1835).

²⁷ Aftonbladet 1847. 104, 105, 108, 109, 112, 114, 118.

²⁸ 1814—1874. Bror till läkaren Johan Ångström.

²⁹ Öfversigt af KVA:s förhandl. 1860, 141—154, (1861).

³⁰ Bifogad brev t. P. F. Wahlberg 22/1 1841.

+ 9°, svalorna kom den 31 maj och dagen därpå hörde man göken. Med stöd av de uppgifter Laestadius lämnat om himlens klarhet har Ångström kommit in på sitt specialområde och beräknat den för kornets mognad nödvändiga värmemängden enligt den Reaumurska metoden. Han finner inte oväntat att Enontekis har den lägsta temperatursumman 958°. Lyngen i norr har 1070°. Laestadius' avläsningar och spanande kom vetenskapen till nytta. Originalanteckningarna hade han enligt brevet kvar 1859, men han hade inte gjort några beräkningar. De avskrifter Laestadius gjort och Ångström använt finns arkiverade hos Sveriges Meteorologiska och Hydrologiska institut.

Studiet av naturalhistoriens olika grenar i den linneanska traditionens tecken hade under början av 1800-talet redan ett par generationer florerat i de svenska prästgårdarna. På det botaniska området torde av dessa prästerliga amatörer ingen ha uträttat så mycket som Laestadius. Det blev ju dock inte i nämnvärd grad denna del av hans verksamma liv, som förde hans namn till eftervärlden. Hans religiösa förkunnelse har i väsentliga avseenden under 125 år satt sin prägel på levnads-sätt och trosföreställningar i Tornedalen och lappmarkerna. Efter radiointervjuer med äldre och yngre laestadianer kunde reporter och lyssnare konstatera, att denna prägel fanns kvar ännu sommaren 1972.

LARS LEVI LAESTADIUS dog efter flera månaders plågsam sjukdom klockan sju på morgonen den 21 februari 1861. Som en rätt linnean gick han bort, när naturen låg i vinterdvala, när kölden låg tung över dalarna längs Torne och Muonio älvar. Den 18 mars 1861 skrev Carl Bergman till sin bror Wilhelm: "Du har af tidningarna sett, att Prosten Laestadius afträdtt från skådebanan jag läste det bref hvori Lorentz genom sin hemmavarande syster underrättades om sin Pappas

död; hon sade att han dött med glädje och haft mycket att säga, men kunnat föga tala. Uti ett några veckor förut erhållet egenhändigt bref hade Prosten sagt det var sista gången han skref till Lorentz och bjudit honom sitt farväl."³¹

³¹ Bergman-Olsson-Almska samlingarna AI:1, SSA. Carl Bergman 1828—1909 son t. J. Bergman-Olsson och Henrica Deutsch, född Sandberg, Laestadius' kusinbarn. Pastorsadjunkt i Övertorneå 1856—1857 och besökte då Laestadius i Pajala. Lorentz Laestadius 1839—1866, vid denna tid anställd hos Bergman-Olssons måg, grosshandlare C. Alm. Hemmarvarande systemn antagligen Sofia Niva 1831—1898.

Källor och litteratur

1. *Handskrifter*

STOCKHOLM

Riksarkivet (RA):

Bergskollegiums arkiv
Direktionens för Lappmarkens ecklesiastikverk arkiv
Kanslersämbetets vid Uppsala universitet arkiv
Kanslistyrelsens arkiv
Kanslistyrelsens skrivelser till Kungl. Maj:t
Svenska Jägarförbundets arkiv
Skrivelser från Vetenskapsakademien till Kungl. Maj:t
Ericssbergsarkivet

Vetenskapsakademiens arkiv (KVA):

Brev till N. J. Andersson.
Brev till J. E. Areschough.
Brev till J. J. Berzelius.
Brev till B. Fries.
Brev till A. A. Retzius.
Brev till O. Swartz.
Brev till P. F. Wahlberg.

Ms Laestadius:

Skandinaviska former af växtsläktet Cochlearia, teknade och beskrefne af L. L.

Anmärkningar om de nyare arterna af Juncus hvilka af Linné sammanfattades under Juncus articulatus.

Anmärkningar om vegetationen i Karesuando och Enontekis.

Revisio critica salicum borealium cum figuris illustrantibus.

Tillägg till Hartmans flora 7:e upplagan. 2 häften: a 62 s., b 72 s.

Vattenståndet vid Hernösand 1824.

Ms Lovén:

Berättelse öfver en resa till Finnmarken och Spetsbergen 1836 och 1837. 1, 2.

Ms C. J. Sundevall:
Biographica.
Dagböcker.
Iter ad hyperboreos.
Iter 1841.

Ms Wahlberg:
Entomologisk journal.
Resanteckningar under sommaren 1843.

Nordiska museets arkiv (NMA):
L. H. Gyllenhaals dagbok 1828—29.
Brev till N. J. Andersson.
Brev från Lars Levi Laestadius.
Brev från Petrus Laestadius.

Stockholms stadsarkiv (SSA):
Mantalslängd 1760. Stadens inre och östra delar.
Bergman-Olsson-Almska samlingarna.
Pontinska släktpapperen.

Kammarkollegiets arkiv:
Avvittringsutslag för Karesuando kommun 1915.

Lantbruksakademiens arkiv:
Protokoll 1829.

Svenska akademiens arkiv:
Franzénsamlingen.

Kungliga biblioteket (KB):
Autografsamlingen.
Kempes autografsamling.
L II C. (J. Lagercranz' dagböcker.)
M. 205. (O. Swartz' dagbok 1780.)
O. 44. (Hernösand. Gymnasiet.)
X. 653. (Teckningar till Svensk Botanik.)

UPPSALA

Uppsala universitetsbibliotek (UUB):
D 125. (Brev till J. Ångström.)
F 647 :n. (Brev till D. von Schulzenheim.)
G 70. (Brev till E. Fries.)

G 70 ca 12. (Brev till Th. Fries.)
G 101. (Brev till Carl Johan Hartman.)
G 101 b. (Brev till Carl Hartman.)
G 170. (Brev till G. Marklin.)
G 300. (Brev till C. P. Thunberg.)
G 320. (Brev till G. Wahlenberg.)
Q 15:19—20. (C. G. Indebetous föreläsningssanteckningar.)
Q 234. (G. Wahlenbergs föreläsningssmanuskript.)
R 649. (J. A. Nenséns uppteckningar.)
S 169. (G. Wahlenbergs resor i Sverige.)
U 1613. (Album nationis Bothniensis.)
U 1614. (Bothniska nation. Protocollsbok.)
U 1616 a. (Bothniska nation. Förteckning öfver bibliothek.)
X 304. (Biogr. utkast af professor Wahlenberg.)
Y 9 a. (Brev till G. Marklin.)

Uppsala universitets arkiv:

TD II:2. (Seminarii matrikel. Wärterminen 1821 och Wärterminen 1822.)

Landsarkivet i Uppsala:

Uppsala domkyrkoförsamlings arkiv.

LUND

Lunds universitetsbibliotek (LUB):

Brev till C. A. Agardh.

Brev till J. G. Agardh.

Brev till A. Ahlvist.

Brev till F. Areschough.

Brev till C. A. Hagberg.

Brev till A. Lindblom.

Brev till S. Nilsson.

Brev till E. Rietz.

Brev till C. J. Tornberg.

Brev till G. Wahlenberg.

Brev till J. W. Zetterstedt.

Brev från J. E. Sundevall till N. M. af Tannström. (Saml. Nilsson, S.B I: 18.)

GÖTEBORG

Landsarkivet i Göteborg:

Husförhörslängder för Falköping.

HÄRNÖSAND

Landsarkivet i Härnösand (LAH):

Härnösands domkapitels arkiv.

Domsagoarkiven.

LULEÅ

Bergmästarämbetets i norra distriktet arkiv:

Norrbottens län, malmfälten. Nasafjäll.

Stadsbiblioteket:

GH 449. (Förhørs- och Communionlängd för Karesuando församling 1816—37. Mikrofilm.)

G 2747. (Förhørsbok för Karesuando församling 1838—52.)

ÖSTERSUND

Landsarkivet i Östersund (LAÖ):

Heimbygdas deposition. Vol. 27. (Brev till G. Backman.)

ÖVRIGA BIBLIOTEK OCH ARKIV

Helsingfors universitetsbibliotek:

Brev till C. A. Gottlund.

Botanisk Haves bibliotek, Köpenhamn:

Brev till J. Vahl.

Oslo universitetsbibliotek:

Brevsamling 66. (Brev till A. Blytt.)

Brevsamling 232/B. (Brev till C. Boek.)

Fru Lindvi Bergman, Stockholm:

Brev från Robert Bergman till August Bergman d. 31/1 1854.

Indebetouska arkivet, Mörkhulta:

Brev från L. L. Laestadius.

Egenhändiga anteckningar av C. G. Indebetou.

Överläkare Torsten Laestadius, Kode:

Brev från Alida Häggström till Angelica Forsberg.

Widmarkska släktföreningens arkiv, Hälsingborg:

Brev från L. L. Laestadius till P. H. Widmark.

2. Tryckta skrifter

- Académie des sciences*. Index biographique des membres et des correspondents de l'Académie des sciences, (1939).
- Andersson, N. J.*, *Conspectus vegetationis Lapponiae*, (1846).
- Andersson, N. J.*, "Anteckningar under en resa i Umeå, Piteå och Luleå lappmarker sommaren 1845." *Botaniska Notiser* 1846.
- Andersson, N. J.*, J. E. Wikström, i *Lefnadsteckningar öfver Kongl. Svenska Vetenskapsakademiens efter år 1850 aflidne ledamöter*, I, (1869).
- Andersson, N. J.*, *Salices Lapponiae*, (1845).
- Andersson, N. J.*, "Betraktelser öfver de allmänna företeelserna af växternas föränderlighet." *Botaniska Notiser* 1863.
- Annerstedt, C.*, *Upsala universitets historia II. Bihang V*, (1913).
- Annerstedt, C.*, *Upsala universitets historia III*, (1914).
- Anrep, G.*, *Svenska adelns ättartaflor II*, (1861).
- Aubert, E.*, *Fra de gamle prestegaarde*, (1909).
- D'Aunet, Leonie*, *Voyage d'une femme au Spitzberg*. Troisième édition, (1867). Norsk övers. av G. Jul-Larsen: "En parisirinnes reise gjennom Norge til Spitsbergen anno 1838" (1968).
- Beeken, J.*, *Dagbog paa en Reise i Sverrig*, (1820).
- Bergman, G.*, *Med kursläde Kalix—Valdemarsudde*, (1959).
- Berzelius, J. J.*, *Själfbiografiska anteckningar*, (1901).
- Biberg, J. F.*, *Hernösands stifts historia och herdaminne*, (1876).
- Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenske män*, 8, (1842), 19, (1852).
- Birger, S.*, "Tillägg till Pajala sockens flora." *Botaniska Notiser* 1907.
- Blytt, M.*, *Norsk Flora*, (1847).
- Bohlin, E.*, *Gamla böcker som tala. Norrbotten* 1938.
- Boreman, P.*, *Herdaminne över släkten Laestadius. Från bygd och vildmark* 1943.
- Boreman, P.* och *Dahlbäck, G.*, *Lars Levi Laestadius och hans gärning*, (1965).
- Bromé, J.*, *Nasafjäll*, (1923).
- Brännström, O.*, *Den laestadianska själavårdstraditionen i Sverige under 1800-talet*, (1962).
- Bucht, G.*, *Härnösands gymnasiematrikel 1800—1849*, (1928).
- Bygdén, L.*, *Hernösands stifts herdaminne II*, (1923).
- Bylund, E.*, *Koloniseringen av Pite lappmark t. o. m. 1867*, (1954).
- Bäckman, W.*, "Från Haparanda till Pajala marknad." *Folkkalendern Svea* 1863.

- Bäcksbäck, E.*, Lars Levi Laestadius' brev till Peter Wieselgren. K Å 1946, (1947).
- Cajanus, A.*, Våra nomader, (1870).
- Caspary, R.*, Die Nuphar Lapplands, (1870).
- Castrén, M. A.*, Nordiska resor och forskningar, I, (1852).
- Castrén, M. A.*, "Några Dagar i Lappland." Joukahainen XIV, (1913).
- Clarke, E. A.*, Travels in various countries, Vol. 11, (1824).
- Curtelius, E.*, Carl Eric Laestadius och hans broder Petrus, (1909).
- Dahl, O.*, Floraen i Finnmark fylke, (1934).
- Dahlbäck, G.*, Den gamla och den nya människan i Lars Levi Laestadius teologi, (1950).
- Dahlgren, L.*, Norrländska släktprofiler, (1911).
- Danielsson, U.*, Darwinismens inträngande i Sverige. *Lychnos* 1965—1966, (1967).
- Dictionnaire de biographie française*, 5, (1954).
- Dillon, A.*, A winter in Iceland and Lapland, (1840).
- Edinburgh*, Second annual report and proceedings of The botanical society of Edinburgh, (1838).
- Edquist, M.*, Lars Levi Laestadius, (1922).
- Eriksson, G.*, Kronobagare Aspegren, Elias Fries och växtrikets familjetråd. *Lychnos* 1960—61, (1961).
- Eriksson, G.*, Elias Fries och den romantiska biologien. *Lychnos-bibliotek* 20, (1962).
- Fellman, J.*, Anteckningar under min vistelse i Lappmarken, (1906).
- Fries, B.*, Årsberättelse om nyare zoologiska arbeten och upptäckter år 1832, (1834).
- Fries, E.*, Botaniska utflygter, (1843—1864).
- Fries, E.*, Novitiarum florae suecicae. Mantissa 1, 3. Lund 1832, Uppsala 1842—1845.
- Fries, E.*, "Rön öfver vissa vextformers sjelfständighet som arter." Botaniska Notiser 1841.
- Fries, E.*, "Studier till Synopsis caricum distigmaticarum, spicis sexu distinctis." Botaniska Notiser 1845.
- Fries, E.*, Summa vegetabilium Scandinaviae ... I, (1846).
- Fries, Th. C. E.*, Botanische Untersuchungen im nördlichsten Schweden, (1913).
- Fries, Th. C. E.*, Experimentella undersökningar över det arktiska ljusklimatets inflytande på växterna, (1918).
- Förhandlingar vid de skandinaviska naturforskarnas 3:e möte i Stockholm 1842*, (1843).

- Gaimard, P.*, Voyage de la commission scientifique du nord, en Scandinavie, en Laponie, au Spitzberg et au Feröe pendant les années 1838—1840, sur la corvette La Recherche, 1—15, (1843—55).
- Gavelin, A.*, Trädgränsförsjutningar inom Kamajokks vattenområde. SGU, C. 227, (1910).
- Gistel, J. Fr. X.*, Carolus Linnaeus. Ein Lebensbild, (1873).
- Grape, E.*, Beskrifning öfver Enontekis Sokn i Torneå Lappmark. KVAH, 1803, (1804). Omtryckt i Tornedalica nr 7 (1969).
- Handlingar rörande prestmötet i Hernösand 1877*, (1878).
- Hartman, C. J.*, Handbok i Skandnaviens flora, 1—5 uppl. 1820—1841; uppl. 6 och 7 (1853, 1860) utg. av Carl Hartman.
- Hartman, C. J.*, Svensk och norsk excursions-flora, (1846).
- Hasselberg, C. J. E.*, Under polstjärnan, (1935).
- Heurgren, P.*, Lars Levi Laestadius. En religiös fanatiker i Torne lappmark, (1916).
- Hirn, Y.*, Lärt folk och landstrykare, (1939).
- Hjärne, R.*, Från det förflutna och det närvarande, (1879).
- Hoffberg, H.*, Svenskt biografiskt handlexikon, (1876).
- Hultblad, F.*, Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken, (1968).
- Hylander, N.*, Förteckning över Nordens växter utgiven av Lunds botaniska förening, (1955).
- Hylander, N.*, Nordisk kärlväxtflora I, (1953), II, (1966).
- Hällström, C. P.*, Anmärkningar och uppgifter rörande vattenminskningen vid Sveriges kuster. KVAH 1823.
- Högbom, A. G.*, Nivåförändringarna i Norden, (1920).
- H(ögman), P. J. H.*, Om Lule lappmark och dess befolkning. Län-der och folk 1876.
- Illiger, J. C. W.*, Försök till en fullständig terminologi för djur- och växtriket, (1818).
- Kjellman, F. R.*, Aus dem Leben der Polarpflanzen, (1885).
- Krause-Wimmer*, Herbarium Salicum, (1857).
- Krook, H.*, Göran Wahlenberg och Carl Johan Hartman. Svensk botanisk tidskrift 1960.
- (Kröyer, H.)*, Erindringer af Henrik Kröyers Liv, (1870).
- Laestadius, C. P.*, Bidrag till kännedomen om växtligheten i Torneå lappmark, (1860).
- Laestadius, L. L.*, Crapula mundi seu morbus animi contagiosus . . . (1843).

- Laestadius, L. L.*, Världens rus eller själens smittosjuka. Översättning av *Crapula mundi* av A. Friberg. Norrbottens-Kuriren 17/3, 23/3 1934.
- Laestadius, L. L.*, Dårhushjonet. En blick i nådens ordning. Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. L: 1—2, utg. E. Bäcksbäck, (1949). L: 3, utg. B. Åberg, (1964).
- Laestadius, L. L.*, Ens ropandes röst i öknen, 1852—1854. Genomsedd och ordnad af J. F. Hellman, (1909).
- Laestadius, L. L.*, Fragmenter i lappska mythologien av Lars Levi Laestadius med inledning och kommentar utgivna av Harald Grundström. Svenska landsmål och svenskt folkliv, B 61, (1959).
- Laestadius, L. L.*, *Loca parallela plantarum seu animadversiones physiologicobotanicae de variis plantarum variationibus praecipue in Suecia boreali observatis . . .* Ups. societatis scient. nova acta 11, (1839).
- Laestadius, L. L.*, Om möjligheten och fördelen af allmänna uppodlingar i Lappmarken (1824).
- Laestadius, L. L.*, "Botaniska anmärkningar, gjorda i Lappmarken och tillgränsande Landsorter." KVAH 327—342. 1822. (Särtryck 1823.)
- Laestadius, L. L.*, "Beskrifning öfver några sällsyntare Växter från norra delarne af Sverige jemte anmärkningar i Västgeographien." KVAH 160—189, 1824. 160—174, 1826.
- Laestadius, L. L.*, "Anmärkningar om de former af *Triticum*, som förekomma i Norden." Botaniska Notiser, 74—78, 1856.
- Laestadius, L. L.*, "Anmärkningar om de nordiska arterna af släktet *Agrostis*." Botaniska Notiser, 78—83, 1856.
- Laestadius, L. L.*, "Några anmärkningar om *Scirpus lacustris*." Botaniska Notiser, 83—84, 1856.
- Laestadius, L. L.*, "Anmärkningar om *Gnaphalium silvaticum*." Botaniska Notiser, 84—87, 1856.
- Laestadius, L. L.*, "Species, subspecies, varietates et formae, nec non proles hybridae, in Lapponia hucusque observatae, generis *Betulae*." Botaniska Notiser, 103—11, 1856.
- Laestadius, L. L.*, "Om formerna af *Thalictrum flavum* och simplex." Botaniska Notiser, 121—126, 1858.
- Laestadius, L. L.*, "Anmärkningar om formerna af *Nuphar luteum*." Botaniska Notiser, 137—148, 1858.
- Laestadius, L. L.*, "Om formerna af *Luzula campestris* och *arcuata*." Botaniska Notiser, 143—145, 1858.

- Laestadius, P.*, Fortsättning af Journalen öfver missionsresor i Lappmarken, innefattande åren 1828—1832, (1833).
- Laestadius, P.*, Journal av Petrus Laestadius för första året av hans tjänstgöring som missionär i Lappmarken, (1928).
- Lassinantti, R.*, Synpunkter och skildringar, (1965).
- Lid, L.*, Norsk og svensk flora, (1963).
- Lindholm, V.*, Som örnar över vidderna, (1937).
- Lindroth, S.*, Fru Lusta och fru Dygd, (1957).
- Lindroth, S.*, Kungl. svenska vetenskapsakademiens historia 1739—1818, I, II (1967).
- Linné, C. von*, Amoenitates academicae, III, (1756).
- Linné, C. von*, Fauna suecica, (1761).
- Lundqvist, G.*, C 14-daterade tallstubbar från fjällen. SGU, C.565, (1959).
- Lyell, Ch.*, Proofs of a gradual rising of the land in certain parts of Sweden, (1835).
- Lönnberg, E.*, Linnés föreläsningar över djurriket, (1913).
- Malm, A. W.*, En vinter och tvenne somrar bland fjellen, (1851).
- Malm, A. W.*, Ornithologiska bidrag till skandinavisk fauna, (1845).
- Malmeström, E.*,—*Uggla, A.*, Vita Caroli Linnaei, (1957).
- Martins, Ch.*, Du Spitzberg au Sahara, (1865).
- Martins, Ch.*, Un hivernage scientifique en Laponie, (1845).
- Martins, Ch.*, Un tour de naturalistes dans l'extrême Nord, (1863).
- Moberg, A.*, Kopparverket i Kåfjord, (1968).
- Molbech, C. M.*, Breve fra Sverrige i Aaret 1812, (1814).
- Myrin, C. A.*, "Om Linnés naturhistoriska samlingar och deras bortförande till England." Skandia 1833.
- Mäkitalo, E.*, Strödda anteckningar från prosten Laestadius' tid. Tornedalen 6 (1939), 10 (1941).
- Nilsson, S.*, Ornithologica suecica, (1817—1821).
- Nilsson, S.*, Skandinavisk fauna I, (1820). IV, (1853).
- Nissen, K.*, Laestadiana. Norsk teologisk tidskrift 1945.
- Nissen, K.*, Lars Levi Laestadius. Naturforsker eller Prest? (1944).
- Nissen, K.*, "Lars Levi Laestadius portrett, en ordensdekorasjon og ett karikaturbillede." Morgenbladet, 26/2 1941. (Oslo.)
- Nissen, K.*, "Recherche-expedisjonen. Et hundreårsminne." Norsk geografisk tidskrift, VIII, (1941).
- Norberg, E.*, Xavier Marmier i Danmark och Sverige. Lychnos 1950—1951, (1951).
- Norberg, O.*, Hernösands kungl. gymnasium, (1896).

- Nordberg, A.*, Petrus Laestadius om sin Journal. Svensk litteraturtidskrift nr 3, 1971.
- Nordberg, E.*, Arjeplogs lappskola, (1954).
- Nordblad, C.*, Sundhets-Lärobok för menige man, (1823).
- Nordhagen, R.*, "Skandinavische Papaver-Arten." Bergens museums årsbok 1931, (1932).
- Olsson, B.*, "Brev från Lars Levi Laestadius i Sven Nilssons brevsamling." Årsbok för Västernorrlands läns hembygdsförbund 1934.
- Paulaharju, S.*, Ödebygdsfolk, (1966).
- Pariatore, F.*, Viaggio per le parti settentrionale di Europa fatto nell'anno 1851, (1854).
- Quensel, O.*, Strödda drag af svenskt kyrkolif under gångna tider, (1912).
- Recouly, R.*, Kung Pärön. Ludvig Filip, fransmännens konung. Vägen till tronen, (1931).
- Regel, E.*, Bemerkungen über die Gattungen Betula und Alnus, (1866).
- Retzius, J.*, Tal hållet på Kongl. Carolinska akademiens naturalkammar 1811.
- Reuter dahl, H.*, Memoarer, utg. av G. Aulén, (1920).
- Robert, E.*, Briefe aus dem hohen Norden, (1840).
- Rosén, J. M.*, Några minnesblad, (1877).
- Rosendahl, H.*, "L. L. Laestadius, en föregångsman inom Equisetumformernas systematik." Botaniska Notiser 1916.
- Rune, O.*, "Arenaria humifusa. En sällsynt fjällväxts märkliga upptäckthistoria." Natur i Lappland II, (1963).
- Sainio, M. A.*, Anteckningar och källor till L. L. Laestadii biografi. Norrbotten 1958.
- Sandberg, G.*, Fra Sydvaranger. Luthersk Ugeskrift, Halvaar 6, (1879).
- Sandewall, A.*, Lars Levi Laestadius och Sorseleläseriet. KÅ 1950, (1951).
- Schmidth, E. O.*, Bilder aus dem hohen Norden, (1851).
- Schubeler, F. C.*, Die Pflanzenwelt Norwegens, (1873).
- Sehlstedt, E.*, "Från skola och gymnasium i Hernösand." Ny Illustrerad Tidning 1869.
- Selander, S.*, Lappland, (1948).
- Sibuet, P.*, Voyage dans le presqu'île Scandinave et au Cap Nord, (1848).
- Sidner, A.*, Matrikel öfver Hernösands stift, (1866).
- Siljeström, P. A.*, Anteckningar och observationer rörande Norrige, i synnerhet de nordligaste delarne af detta land, (1842).

- Smith, H., Vegetationen och dess utvecklingshistoria i det central-svenska högfjällsområdet, (1920).
- Staël von Holstein, G. B., Anmärkningar om Pite lappmark och förslag till uppodling, (1809).
- Stenborg, P. L., En röst från Zion, (1895).
- Sundén, H., "Sigmund Freud och Lars Levi Laestadius." Årsbok för kristen humanism 1956.
- Sundevall, C. J., "Beskrifning efter 4 väl konserverade skinn med cranium insända till Svenska Jägarförbundet af L. L. Laestadius." KVAH 1840.
- Svanberg, G., Minnen från ett långt lif. Upps. univ. årskr. 1949.
- Svenonius, H., "Luleåtraktens flora." Svensk Botanisk Tidskrift 1925.
- Svensk Botanik IX—XI, (1823—1843).
- Svärdson, G., "Sikar och siklöjor, inte två men sju olika fiskar." Svensk Fiskeritidskrift 1957.
- Söderbaum, H. G., Jac. Berzelius 3, (1931).
- Thomson, T., Travels in Sweden during the autumn 1812, (1813).
- Thulin, H., Lars Levi Laestadius och hans förkunelse, (1949).
- Tidskrift för jägare och naturforskare. Årg. 1—3, (1832—1834).
- Tromholt, S., Under Nordlysets Straaler, (1885).
- Törneros, A., Brev och dagboksanteckningar. Utgivna av N. Afzelius, (1953).
- Wahlberg, P. F., "Växtfärgernas förändring i Lappmarken." öfversigt af KVA:s förhandl. 1846.
- Wahlenberg, G., Berättelse om mätningar och observationer för att bestämma lappska fjällens höjd och temperatur, (1808).
- Wahlenberg, G., Flora lapponica, (1812).
- Wallquist, E., "De kränka och de uslingar", (1968).
- Weimark, H., Skånes flora, (1963).
- Westerbottens läns Hushålls-Sällskaps handlingar. Andra häftet, (1829).
- Wickbom, J., Magnus Gudmundsson Fröberg. Lefnadsteckning, (1892).
- Wieselgren, P., Lunds akademi på 1820-talet, med inl. och anm. av E. Newman, (1929).
- Wieselgren, P., Sveriges sköna litteratur, 4, (1847).
- Wijkmark, H., Samuel Ödmann, (1903).
- Wikmark, G., "Laestadius' Maria" identifierad. Slutlänken i en beviskedja. Från bygd och vildmark 1956.
- Wikström, J. E., Lefnadsteckning öfver Doctor Georg Wahlenberg, KVAH, (1851).

Wikström, J. E., Årsberättelse om botaniska arbeten och upptäckter för åren 1839, 1840, 1841, 1842, (1844). För år 1850, (1854).
Wikström, J. E., Årsberättelse om vetenskapernas framsteg . . . Botanik, 1823, 1825, 1827.
Willers, U., Xavier Marmier i Sverige, (1949).
Wimmer, F., Salices Europae, (1860).
Wistrand, G., Studier i Pite lappmarks kärlväxtflora, (1962).
Wrangel, E., Gamla studentminnen från Lund, (1918).
Zetterstedt, J. W., Resa genom Sveriges och Norriges lappmarker, (1822).
Zetterstedt, J. W., Resa genom Umeå lappmarker i Westerbottens län förrättad 1832, (1833).
Ångström, A., "Om lufttemperaturen i Enontekis." Öfversigt af KVA:s förhandlingar 1860, (1861).
Öfversigt af KVA:s förhandlingar, 1847, 1852, 1854, 1857.
Örnberg, V., Svenska ättartal 12, (1898).

3. Tidningar och tidskrifter

Aftonbladet 1847.
 Christianstads Weckoblad 1822.
 Frey 1841.
 Hernösands Posten 1843, 1861.
 Hernösands Stifts Tidningar 1817, 1819, 1824, 1825, 1826.
 The Ibis I, II, (1859—1860).
 Landtbrukstidskrift för Öfre Norrland 1903.
 Linnaea 1842.
 Mnemosyne 1821.
 Norrbottens-Posten 1858.
 Norrlands-Posten 1838, 1839, 1847.
 Norrlands Tidningar 1839, 1843.
 Nya Dagligt Allehanda 1845.
 Post- och Inrikes Tidningar 1852, 1861.
 Stockholms-Posten 1824.
 Tromsö Tidende 1847.
 Wester- och Norrbottens läns tidning 1841.

Förkortningar

KVAH Kungliga Vetenskapsakademiens Handlingar
 KÅ Kyrkohistorisk Årsskrift
 SGU Sveriges Geologiska Undersökning

SUMMARY

Lars Levi Laestadius was born in 1800 in the parish of Arjeplog in Lapland, where his father for many years had been mine captain at Nasa silver mine. At eight, after a childhood of poverty and hardship, Lars Levi, together with his two years younger brother Petrus, was taken into the household of his half brother Carl Eric Laestadius, a Kvikkjokk clergyman. From Carl Eric the two brothers received an elementary education. In 1816 they entered secondary school in Härnösand, where Lars Levi remained for three years. Botany was not taught, but he devoted his summer holidays to the subject, Carl Eric, who was an ardent amateur botanist having introduced him to the rich flora of Kvikkjokk.

In June 1819, immediately after his final term at the *gymnasium*, Lars Levi undertook a botanical excursion that brought him via Medelpad and Jamtland to Norway. Twenty-two years later he wrote an account of the journey for the newspaper Wester- and Norrbottens Lans Tidning. At the beginning of September he reached Arjeplog, where his parents had returned in 1816. The following winter he went on a so called viatication tour — preaching in the churches and collecting money for his studies from the parishoners — through the diocese of Härnösand, from Överkalix in the north to Åsele in the south.

Botanical excursions during the summer of 1820 resulted in Laestadius finding three species new to Lapland and also *Gnaphalium carpaticum*, not previously encountered in Scandinavia. When in the autumn of the same year Laestadius came to Uppsala these discoveries had made his name known among botanists. In Uppsala he studied theology at the Uni-

versity beginning in spring 1821 and ending his studies in December 1822. His intention was to enter the Church. In summer 1821 a grant from the Academy of Science enabled him to botanize in the north of Lapland. An account of this journey published in the Transactions of the Academy shows that he found several species new to Scandinavia, among them *Carex bicolor* and *Luzula arctica*.

In Uppsala Laestadius also studied some physics and Latin and attended Goran Wahlenberg's botanical lectures. In 1822 Wahlenberg, in his new capacity as editor of *Svensk Botanik* went on a botanical journey through the south of Sweden down to Skåne. He was accompanied by Laestadius, who, taught drawing by Wahlenberg, helped draw and collect plants. Laestadius thus made the acquaintance of several botanists living in the south, among them Elias Fries. Returning to Uppsala in September 1822 he remained there until June 1823 when he went to Arjeplog to stay with his parents for a year. His plans for the future seem to have been uncertain at this time. In autumn 1822 he applied for a position as bailiff in Västerbotten. A year later he mentions continued studies at the University in a letter to Wahlenberg.

In spring 1824 Laestadius' book "Om möjligheten och fördelen af allmänna uppodlingar i Lappmarken . . ." (On the possibility and advantage of a general cultivation of Lapland) was published in Stockholm. It gives a knowledgeable account of the climate, flora, and fauna of Lapland, and argues for a reclamation of the swamp areas. In the summer of the same year Laestadius again received a grant from the Academy of Science and spent three months investigating the flora of southern Lapland and Ångermanland. One result was *Botrychium virginianum*, not previously found in Europe.-

In October 1824 he returned to Uppsala, and in February the following year he was ordained in Härnösand.

Laestadius' first appointment took him to Arjeplog, and

during the summer of 1825 he combined his clerical duties with far-ranging excursions into the mountain country of Norway and Sweden. The 1826 Transactions of the Academy of Science contain an account of his discoveries during the summers of 1824 and 1825.

In 1826 Laestadius was appointed parson in Karesuando, the northernmost parish of Sweden. He got married the following year. His salary was inconsiderable and Laestadius, eventually the father of fifteen children, tried to eke it out by selling plants. Several summers were devoted to botanical excursions into Norway. Though attending conscientiously to his duties as parson he found time to correspond with botanists and draw about one hundred plates for *Svensk Botanik*. Bartering plants, he worked on completing his own herbarium, which he regarded as a kind of life insurance. It was sold to the Academy of Science for a considerable sum after his death.

His opinions and experience regarding the flora of Lapland were presented by Laestadius in the work *Loca parallela plantarum* . . . finished in 1832 but first published in 1839. It was coolly received. His views on the proper classification of certain plants broadly agreed with those of Wahlenberg and were regarded as overly conservative by a majority of Swedish botanists. His strikingly original considerations concerning the influence of light, climate, and environment on the forms of plants were little regarded.

For many years Laestadius corresponded with Elias Fries, since 1834 professor of botany at Uppsala University. Their mutual regard turned to enmity towards the end of the 1830's. Fries, according to Laestadius, did not scruple to name and describe without acknowledgment plants discovered and sent to him by the latter. Added to this were several disputes concerning the distinction between species and varieties. Laestadius expresses his views in a paper on the genus *Cochlearia* submitted to the Academy of Science in 1840. During this pe-

riod Laestadius also kept up a correspondence with the botanist Carl Johan Hartman and, until the late 1840's, with Goran Wahlenberg. Hartman's works contain many references to Laestadius. The letters to Wahlenberg deal less with botanical questions than one might expect, but contain much valuable biographical information.

In the years subsequent to a period of illness beginning in 1841 religion became Laestadius' main concern, though he never left botany entirely behind. He established new contacts, now to a large extent with younger botanists whose views on the notion of species partly coincided with his own. Letters to Carl Hartman, Tore Fries, Johan Ångström and others have been preserved. Certain genera such as *Sparganium*, *Triticum*, *Betula*, *Thalictrum*, *Nuphar*, *Potamogeton*, and *Salix* were Laestadius' particular concern. Some of his observations were published in *Botaniska Notiser*. Information on his views can also be obtained from the papers, never published, which he submitted to the Academy of Science in the 1850's. He was nominated for a seat in the Academy in 1850 but received only three votes.

Laestadius was interested in zoology, though lacking any substantial grounding in the subject. He collected insects for the entomologist Gabriel Marklin and for some time worked with the zoologists Anders Retzius and Bengt Fries. Retzius was mainly interested in the skulls, Fries in the birds of Lapland. Among his other correspondents were the zoologists Sven Nilsson and Carl Sundevall, and it was on the recommendation of the latter that he was elected a corresponding member of the Swedish Sportsmen's Association to the *Journal* of which he made several contributions. In the Lund University library there is an unpublished contribution in which Laestadius gives a description of the species of fish found in the northernmost parts of Sweden. He sent Sundevall and Nilsson skins of *Clethrionomys rutilus*, previously unknown in Sweden. Using

the shotgun presented to him by the Swedish Sportsmen's Association he went hunting for birds, managing to shoot birds of a couple of species very rare in Sweden. For many years he made notes for Sundevall of the time of arrival in Karesuando of various migrating birds.

Even outside Sweden Laestadius had become known as an authority on the flora of Lapland. In 1838 he was invited, along with some Danish and Norwegian zoologists and botanists, to partake in the scientific expedition to Arctic areas set up by the French government. Laestadius joined the expedition in northern Norway, where it arrived in the middle of August after having visited Spitzbergen on the corvette *La Recherche*. In Kåfjord the expedition was welcomed by the Englishmen J. R. Crowe and H. D. Woodfall, directors of the Kåfjord copper works. They were well known to Laestadius, having on several occasions stayed at the Karesuando parsonage on their winter journeys south. At the end of August seven members of the expedition, among them its head Paul Gaimard and the historiographer Xavier Marmier, set out on a difficult journey to Karesuando across the border mountains. Though Laestadius had joined the expedition as a specialist in the mountain flora few important observations were made due to rain, hurry, and inadequate equipment — 250 litres of wine and brandy, but no warm clothes. Having rested at the parsonage for a couple of days the expedition continued south by boat.

In 1839 a new expedition to Arctic waters was undertaken, again on *La Recherche* and led by Paul Gaimard. Marmier, Gaimard, and nine other members of the expedition returned south by the same route this year. One of them was Léonie d'Aunet disguised as a man, at the time the fiancée of François Biard, the expedition's artist. She wrote a popular book about her adventures — *Voyage d'une femme au Spitzberg*, reprinted nine times — which contains an unflattering portrait of Laestadius, who is described as stingy and conceited. An official

French account of the results of the expedition was published in several volumes. In the volume dealing with meteorology there is an article by Laestadius entitled *Observations météorologiques á Karesuando*. He also wrote, on Gaimard's commission, an *Histoire et mythologie des Lapons*. This mythology was never published in French, but a Swedish version appeared in 1959. As a further result of his association with the French expedition Laestadius was able to sell to Gaimard several thousand mountain plants. He received generous payment for his contributions.

Beginning in 1826 Laestadius made meteorological observations in Karesuando. He took as careful note as he could of temperature, wind direction and clouds. His observations led him to the conclusion that the climate was undergoing a gradual change for the worse in the north of Sweden, a conclusion strengthened by his observation of the retreat of the tree limit on the mountain sides. His earlier optimistic views on the possibility of cultivating the soil of Lapland were dampened. During the years 1839 to 1847 he made weather observations for the Academy of Science.

At the beginning of the nineteenth century observations of flora and fauna in the spirit of Linnaeus had already for a couple of generations flourished among the Swedish clergy. In botany, the achievement of Lars Levi Laestadius is the outstanding contribution of this group of amateur scientists. He is mainly known and remembered, however, for his religious teaching, which for 125 years has exerted a continuing influence on religious belief and the way of life in the northernmost parts of Finland, Norway and Sweden.

In 1849 Laestadius took up the post as vicar in Pajala, where he died after several months of painful illness on February 21, 1861.

Övers.: Torkel Franzén.

Personregister

- Acke, J. G. 234
 Afzelius, N. 51, 53
 Agardh, C. A. 40, 126
 Agardh, J. 79, 81, 166, 168, 213
 Ahlqvist, A. 49, 90
 Ahnfelt, N. 90
 Ahnfelt, P. G. 90
 Aiton, W. 57
 Alm, C. 281
 Almqvist, E. A. 69 ff
 Alstadius, O. 77, 219
 Alstadius, P. 77
 Andersson, K. A. 234
 Andersson, N. J. 46, 82, 84, 86,
 92, 122 f, 134, 141, 163, 171,
 173 f, 175, 177 ff, 185, 188 f,
 193 f, 234, 278
 Angles, R. 255
 Annerstedt, C. 55 f.
 Anrep, G. 26
 Areschough, F. 90, 131, 163, 179,
 186 ff
 Areschough, J. E. 81, 90, 92, 168
 Aspegren, G. C. 49
 Atterbom, P. D. A. 53
 Aubert, E. 138
 Aulén, G. 38
 d'Aunet, L. 252 ff

 Backman, C. J. 41, 121, 187
 Backman, G. 9, 12 ff, 21 ff, 26,
 28 ff, 41, 48, 61 f, 136, 231
 Baer, J. C. F. 237
 Bauxy, 212
 Beeken, J. 37
 Beaumont de, A. 127
 Bergman, A. 178
 Bergman, C. 280 f
 Bergman, E. 251, 274
 Bergman, G. 83
 Bergman, L. 178
 Bergman, R. 178
 Bergman, V. 280
 Bergman-Olsson, H. 231
 Bergman-Olsson, J. 178, 281
 Bergmark, S. S. F. 250
 Bergqvist, B. 38
 Berlin, M. 33
 Berlin, N. M. 19 f
 Beurling, P. J. 165 ff, 175
 Berzelius, J. J. 41, 47, 61 ff, 82,
 156, 210, 235 f, 239 f, 276, 279
 Bevalet, A. 248, 250
 Biard, F. 252
 Biberg, J. F. 19
 Biberg, N. F. 35, 37, 53
 Billberg, G. J. 47, 114
 Birger, S. 111
 Björnstrom, F. 171
 Björkman, N. 57
 Blumenbach, J. F. 197
 Blytt, A. 168, 171
 Blytt, M. 106
 Boek, C. 262, 265
 Boreman, P. 11, 32, 38 57, 68,
 145, 155
 Boström, C. J. 37
 Brahe, M. 238
 Branting, L. G. 208
 Bravais, A. 250 f, 255 f, 258
 Bromé, J. 6
 Brown, R. 93
 Brännström, O. 32
 Bucht, G. 24, 80
 Burman, O. 16
 Bylund, E. 5
 Bäckman, W. 232 f

- Bäcksbacka, E. 87
 Börjesson, K. 237
- Candolle De, A. P. 125, 161
 Cajanus, A. 266 f
 Caspary, R. 177
 Cassström, S. N. 15 f, 25, 30, 41, 43, 69 ff
 Castrén, M. A. 241, 243, 260
 Chateaubourg de, C. 127
 Christy, W. 93
 Clarke, E. A. 35, 206
 Clemensdotter, M. 155
 Croix de la 111
 Crowe, J. R. 91
 Curtelius, E. 11
- Dahl, O. 111, 193
 Dahlbom, A. G. 201
 Dahlbäck, G. 32, 38, 57, 68, 70, 145, 155
 Dahlgren, L. 20 f
 Danielsson, U. 179
 Dardel von, F. 234
 Darwin, Ch. 179
 Deutsch, Henrik 209, 238
 Deutsch, Henrica 281
 Dillon, A. 86
 Drejer, S. 161
 Duperré, G. V. 265
 Durocher, J-M. 255
- Edquist, M. 38
 Edwall, K. J. 247
 Ehrenheim, F. W. 209 f, 269, 271 f
 Ekström, C. U. 202, 217
 Ekström, M. C. 33
 Engman, P. 152
 Eriksson, G. 49, 108, 124, 17?
 Ervart, 205
- Fallen, C. F. 51
 Falin, M. 31
 Fellman, J. 43, 74, 90, 265
 Fjellner, A. 155, 217, 239, 247
- Fjellstedt, P. 182
 Floderus, M. 46
 Flintberg 6
 Forsberg, A. 78
 Forsell, P. 53
 Forssander, J. 57
 Forsström, J. E. 52
 Forsström, O. 231
 François 244, 253
 Franzén, F. M. 70, 87, 110
 Friberg, A. 152
 Fries, B. 201 f, 217, 220, 224 f, 228, 259
 Fries, Elias 45 ff, 49 ff, 57, 68, 73, 79, 81, 89 f, 94 ff, 98, 104, 106, 108 f, 114, 117—140, 142, 148, 150, 160 f, 165 ff, 173 ff, 179 f, 182 f, 186, 189 ff, 192, 195, 199, 208, 237 f, 240, 259
 Fries, E. P. 181
 Fries, Th. 81, 135, 150, 167, 175, 182, 184 ff, 188, 194, 278
 Fries, R. 172
 Fries, Th. C. E. 112, 190, 278
 Frigelius, P. M. 200 ff
 Fristedt, R. F. 171, 181
 Fröberg, M. G. 214
 Fűrrohr, A. E. 177
- Gadd, P. A. 57
 Gaimard, P. 89, 214, 231, 235 ff, 240—246, 249 f, 252, 255, 257, 259—265, 267
 Gauss, C. F. 237
 Gavelin, A. 278
 Geijer, E. G. 18, 35
 Gertz, O. 48
 Giessel, J. Fr. 206
 Giraud, Ch. 234, 255 f, 267
 Gmelin, J. F. 205
 Gottlund, C. A. 74, 257, 260
 Granberg, S. 155
 Grape, E. U. 94, 201 f, 208 f, 213, 216, 245
 Grape, E. 145, 210, 269

Grape, Z. 87, 210
 Grundström, H. 259
 Gunnerus, J. E. 29
 Gyldenstolpe, U. V. 238, 244
 Gyldenstolpe, C. E. 274
 Gyllenhaal, L. 211 f

 Haeggström, Z. 56
 Hagberg, C. A. 66 f
 Hammar, O. 214
 Hammar, O. N. 90
 Hammargren, J. 198
 Hartman, C. 81 f, 92, 115, 135,
 167 ff, 176, 182, 187, 190, 193 f,
 231
 Hartman, C. J. 30, 54, 81 f, 92,
 99, 105 f, 109, 122, 124, 126,
 131, 135—140, 148 f, 157 ff,
 161, 168, 178, 180, 192, 240
 Hartman, R. 169
 Hasselberg, C. J. E. 70
 Hellant, A. 273
 Hellman, J. F. 12
 Hellzén, P. 21
 Hellzén, S. 22
 Hermelin, S. G. 278
 Heurgren, P. 69 f.
 Hirn, Y. 252
 Hisinger, W. 57
 Hjärne, R. 35
 Hofberg, H. 47
 Hoffsett, J. A. 209
 Holm, V. F. 187
 Holmbom, H. 12
 Holmström, E. 53, 60, 74, 275 ff
 Horneman, L. 7, 77
 Hugo, V. 252
 Huldberg, P. A. 182
 Hultblad, F. 9, 77
 Humboldt, von, A. 237
 Huss, O. 19
 Hylander, N. 103 f, 175, 187, 191
 Häggqvist, 56
 Häggström, A. 78
 Hällström, C. P. 65

Högbom, A. G. 258
 Högman, P. J. 77
 Högström, Pehr 6, 57

 Illinger, J. C. 118
 Indebetou, C. G. 44 ff, 55, 61, 65,
 69, 79, 92, 154, 274 f

 Johansdotter, A. M. 10 f
 Johansen, M. 244
 Juhlin, J. 205

 Kant, J. 35
 Karl XIV Johan 238, 243
 Kjellerstedt, A. M. 73
 Kjellman, F. R. 112
 Klerk, D. 138, 250
 Knoblock, W. 232
 Koch, W. D. 123 f, 161
 Kolström, M. 207, 229, 270
 Kolström, P. 229
 Krause, E. H. 122
 Krook, H. 54
 Kröningsvärd, C. G. 90
 Kröyer, H. 228, 241 f, 244, 248,
 250 f

 Laestadius, Anna M. 7, 10 f.
 Laestadius, Brita C. f. Alstadius
 77 f, 147, 229 f, 263
 Laestadius, Brita f. Ljung 7
 Laestadius, Carl 5 ff, 21 f
 Laestadius, Carl Eric 5, 9—16, 20,
 38, 58
 Laestadius, Carl Johan 78, 80, 84,
 92
 Laestadius, Carl Petter 84, 92, 181,
 188, 192 f
 Laestadius, Carolina. f. Hagberg
 198
 Laestadius, Eleonora 77, 83, 94
 Laestadius, Elisabet 127
 Laestadius, Gustaf Leonard 80
 Laestadius, Henrik 34, 198
 Laestadius, Johan 5

Laestadius, Johan Carlsson 17, 31
 Laestadius, Johanna 78, 83
 Laestadius, Johannes 17
 Laestadius, Kristina, f. Holmbom
 12, 17
 Laestadius, Levi 127, 150, 251, 269
 Laestadius, Lorentz 83, 267, 280 f
 Laestadius, Petrus 5, 8, 11 f, 14,
 16, 21, 29, 32, 54, 66, 70 ff, 77,
 87, 110, 144, 146, 155, 188, 198,
 217, 223, 277
 Laestadius, Ragnar 17, 38, 143
 Laestadius, Selma 86
 Laestadius, Torsten 78
 Lagerkranz, J. 77
 Lahti, J. A. 227
 Lampa, J. D. 6
 Lasalle, E. 234, 256
 Lassinantti, R. 53, 147
 Lauvergne, B. 255, 267
 Lavirer-Anders 86, 254
 Leem, K. 67, 260
 Lid, J. 105, 193
 Liljeblad, S. 25, 27, 53
 Liljeblad, 213
 Liljesköld, E. 26
 Liljesköld, J. 26
 Liljesköld, J. G. 26
 Lilliehöök, C. B. 238, 250
 Lindahl, O. (Härnösand) 19
 Lindahl, O. (Åsele) 219
 Lindblom, A. E. 90, 92, 96, 104 ff,
 132, 187, 226
 Lindeberg, C. J. 173 f, 188
 Lindholm, V. 11
 Lindley, J. 92
 Lindroth, S. 39, 48, 93, 206 f, 273
 Lindstedt, A. 226
 Lindstedt, J. 226
 Linne von, C. 14, 33, 44 f, 49 f,
 57, 99, 107, 120 f, 158, 165,
 167, 173, 205, 215, 223, 249,
 278
 Linné von, S. 95
 Lottin, V. 250 f

Louis Philippe 234
 Lovén, S. 213, 239, 247, 260
 Lundell, J. A. 228
 Lunell, G. 19 f
 Lundqvist, G. 278
 Lyell, Ch. 279
 Löfvenmark, A. O. 142 f
 Lönnberg, E. 205, 224
 Löwenhielm, G. 235

 Malm, A. W. 147, 226 f
 Malmeström, E. 205
 Marklin, G. 29, 33, 43 f, 67, 75,
 89, 107, 142, 197—204, 260
 Marmier, X. 61, 236, 242, 244,
 246 f, 249 f, 252 f, 255, 259
 Martins, Ch. 237, 252, 255 ff, 262
 Melanderhielm, D. 56
 Meldercreutz, J. 6
 Merlens, F. C. 124
 Meyer, E. G. 238, 244, 267
 Michaux, F. R. 133
 Minthon, T. 182
 Moberg, A. 91, 241
 Mobeck, C. M. 67
 Montén, E. 230
 Mustaparta, F. 81 f
 Myrin, C. A. 68, 82, 90, 259
 Mäkitalo, E. 83

 Napoleon III 262
 Nensén, J. 6 f, 10, 16
 Newton, A. 231
 Nilsson, S. 47, 143, 197, 201, 204,
 209 ff, 214—220, 223—227,
 229 f, 232, 250, 255, 257, 279
 Nissen, K. 32 f, 57, 70, 91, 144,
 155, 234, 237, 250
 Niva, S. 281
 Norberg, E. 236
 Norberg, O. 18, 24
 Nordberg, A. 73
 Nordberg, E. 9
 Nordblad, C. 145
 Nordenfalk, J. 20

- Nordhagen, R. 193
 Nordmark, Z. 46
 Norrman, J. 56
 Nylander, F. 130, 132, 182 f
- Oken, L. 197
 Olofsson, L. 7
 Olsson, B. 211
 Oscar I 20
- Palmstruch, J. V. 47
 Paulaharju, S. 85
 Pariatore, F. 169
 Persson, L. 219
 af Pontin, M. M. 52, 274
 Portin, J. 257, 271, 274
- Quensel, I. J. 22
 Quensel, O. 11
- Recouly, R. 235
 Regel, E. 173
 Regina, C. 245 f, 249
 Regnell, A. F. 143
 Reichenbach, L. 123 f
 Retzius, A. 205, 208—215, 231 f
 Retzius, A. J. 203, 215
 Retzius, M. 12
 Reuterdaahl, H. 38
 Rietz, E. 182
 Rikinä, N. 245
 Ringius, H. 81, 90, 92, 127, 136, 226
 Robert, E. 214, 244, 247 f, 267
 Robert, A. 29
 Rosén, J. M. 34 f
 Rosendahl, H. V. 192
 Rothoff, C. A. 155
 Rothof, G. V. 22
 Ruckman, J. G. 51
 Ruckman, M. 51
 Rune, O. 193
 Rudbeck, O. d.y. 14
 Ruprecht, 139
 Rutström, C. B. 41, 43
- Sahlberg, C. E. 199, 209
 Sahlberg, F. 199
 Sainio, M. E. 83, 85
 Sandberg, G. 160
 Sandels, S. 10
 Sandewall, A. 7, 155
 Schartau, H. 38
 Schefferus, J. 57, 67
 Schlyter, C. 82, 181
 Schmidt, E. O. 245
 Schrader 227
 Schulzenheim von, C. J. 12
 Schulzenheim von, D. d.ä. 16
 Schulzenheim von, D. d.y. 10, 12 ff
 Schübeler, F. C. 111
 Schönherr, C. J. 199, 201, 209
 Sehlstedt, E. 20, 22
 Selander, H. 207 f, 274
 Selander, S. 109 f, 195, 207
 Sibuet, P. 127
 Sidner, A. 76, 83
 Siljeström, P. A. 238, 242, 250, 258, 261, 263, 265
 Sillén, N. J. 56
 Smith, H. 278
 Solander, D. 72
 Sohlberg, C. J. 169
 Sommerfeldt, S. C. 124
 Staël von Holstein, G. B. 8, 59 f, 278
 Stenborg, P. L. 34, 78
 Stenhammar, C. 89
 Stenhammar, Ch. 49, 89
 Stenius, C. F. 201 f, 220
 Stephens, J. R. 212
 Stridsberg, C. 19
 Ström, N. 10
 Sundelin, N. J. 155, 277
 Sundén, Hj. 112
 Sundevall, C. J. 78, 80, 83, 89, 122, 144, 146, 150 ff, 169, 178, 202, 212, 214, 226—232, 238, 244, 248 f, 258—267
 Svanberg, G. 34, 37, 39, 46, 69

- Swartz, O. 14 ff, 89, 135
 Svedbom, J. 20, 60
 Svenonius, H. 188
 Svärdson, G. 223
 Söderbaum, H. G. 235
- Tannström af, N. 248
 Thedenius, K. F. 171
 Thomson, T. 67
 Thulin, H. 33
 Thunberg, C. P. 39, 45, 63, 89, 197, 216
 Tornberg, C. J. 203
 Tromholt, S. 258, 266
 Törneros, A. 50 f, 53
- Uggla, A. 205
 Ullenius, J. 149
 Utter, skeppare 61
- Vahl, J. 132, 138 ff, 146, 152, 154, 156, 160 f, 250 f
 Wahlberg, P. F. 47, 52, 68, 83 f, 89 f., 92, 110 f, 113 ff, 132, 139, 144 f, 156, 158, 166 f, 176, 181 ff, 185, 188, 206 ff, 224, 238, 263 f, 267, 279
 Wahlenberg, G. 15 f, 30, 34 f, 38 f, 42, 44—55, 58, 61 ff, 65 ff, 72, 77, 79 ff, 89, 91 ff, 99, 103, 105, 107 ff, 111, 113 ff, 120 f, 124, 126, 129, 131 f, 137, 141—151, 154, 158 f, 162, 164, 167 f, 171 f, 177, 179, 188, 193, 197, 203, 208, 224, 227, 251, 257,
 Walker, F. 202 f
 Wallquist, E. 7
 Walpers, W. G. 139
 Walson, G. 203
 Weiher, A. 130
 Weimark, H. 117
 Wickbom, J. 214
 Widmark, P. H. 277
 Wieselgren, P. 22, 38, 54, 87, 128, 181 f
- Wijkmark, H. 38, 66
 Wiklund, K. B. 247
 Wikmark, G. 155
 Wikström, J. E. 27 f, 40, 43, 47 ff, 56, 64, 68, 73, 82, 89, 92, 106, 129, 141, 156 ff, 166 ff, 178, 231, 264
 Wikström, L. 234
 Willers, U. 61, 236
 Wimmer, F. 111, 122 f
 Winblad von Walter, G. E. 8
 Wirsén af, A. 208
 Wirzén, J. E. 95, 199, 267
 Wistrand, G. 64
 Woodfall, H. D. 91
 Wolff, C. 19
 Wolley, J. 231 f
 Wrangel, E. 50
 Wrede, F. 261
 Wretholm, J. 147, 212 f.
 Wright von, M. 202
 Wright von, V. 201 f, 220, 224, 232
 Wöldike, M. 19
- Zetterstedt, J. W. 24, 40, 44, 53, 57, 60, 75, 82, 89, 126, 134, 162 f, 186 f, 199 ff, 208 f, 215, 227, 231
- Åberg, B. 86, 189
 Åberg, J. 142, 199
 Ångström, A. 279 f
 Ångström J. 82, 85, 127, 130, 132 f, 135, 150, 163 ff, 167, 169, 173, 176, 279
- Ödmann, S. 35 f, 39
 Örnberg, V. 5, 7
 Örsted, H. C. 237
 Östman, C. F. 92, 147, 263, 269, 273 f